

AFRIKAI-MAGYAR EGYESÜLET
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

RÁKÓCZI István

Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században

Eredeti közlés/Original publication:

2006, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 288 old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.696

Dátum/Date: 2013. október 31. / October 31.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században, *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–288. old.**, No. 000.000.696, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

nagyobb könyvtárakban

Kulcsszavak/Key words

Ibéria és a tengerek, a reconquista, Portugália: Az Atlantikum mediterráneuma, terjeszkedés Észak-Afrikában, Tengerész Henrik és Kora, hajózás és hajózástudomány, a part-menti Nyugat-Afrika, út Indiába, az Atlantikum felosztása: Tordesillas, 1494, utak és útvonalak az Atlantikumban, Vasco da Gama és az Újvilág gyarmatosítása, a konkvisztádorok kora

Iberia and the seas, the Reconquista, Portugal: Mediterranean of the Atlantikum, expansion in North Africa, Henry the Navigator and his age, ships and maritime science, along the coast of West Africa, the road to India, the division of the Atlantikum: Tordesillas, 1494, roads

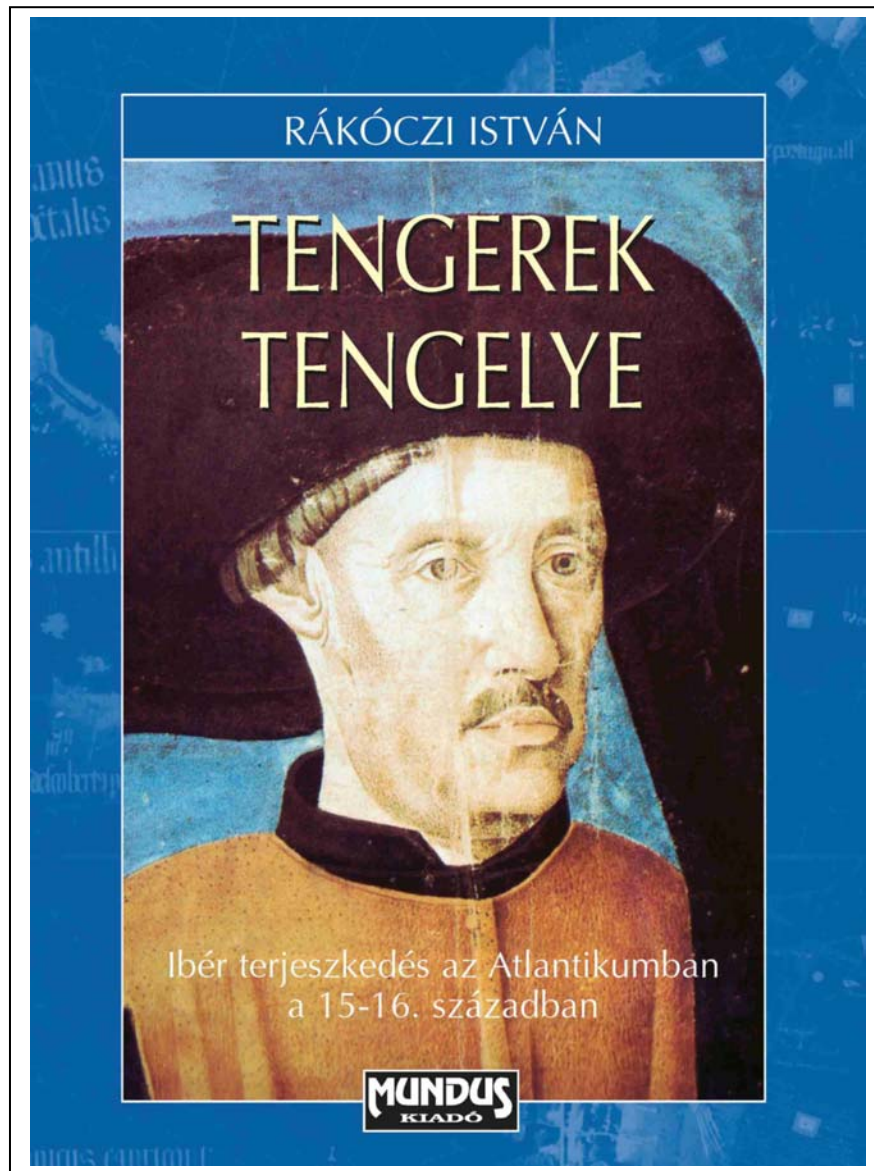
and routes in the Atlanticum, Vasco da Gama and the colonization of the New World, age of the conquistadors

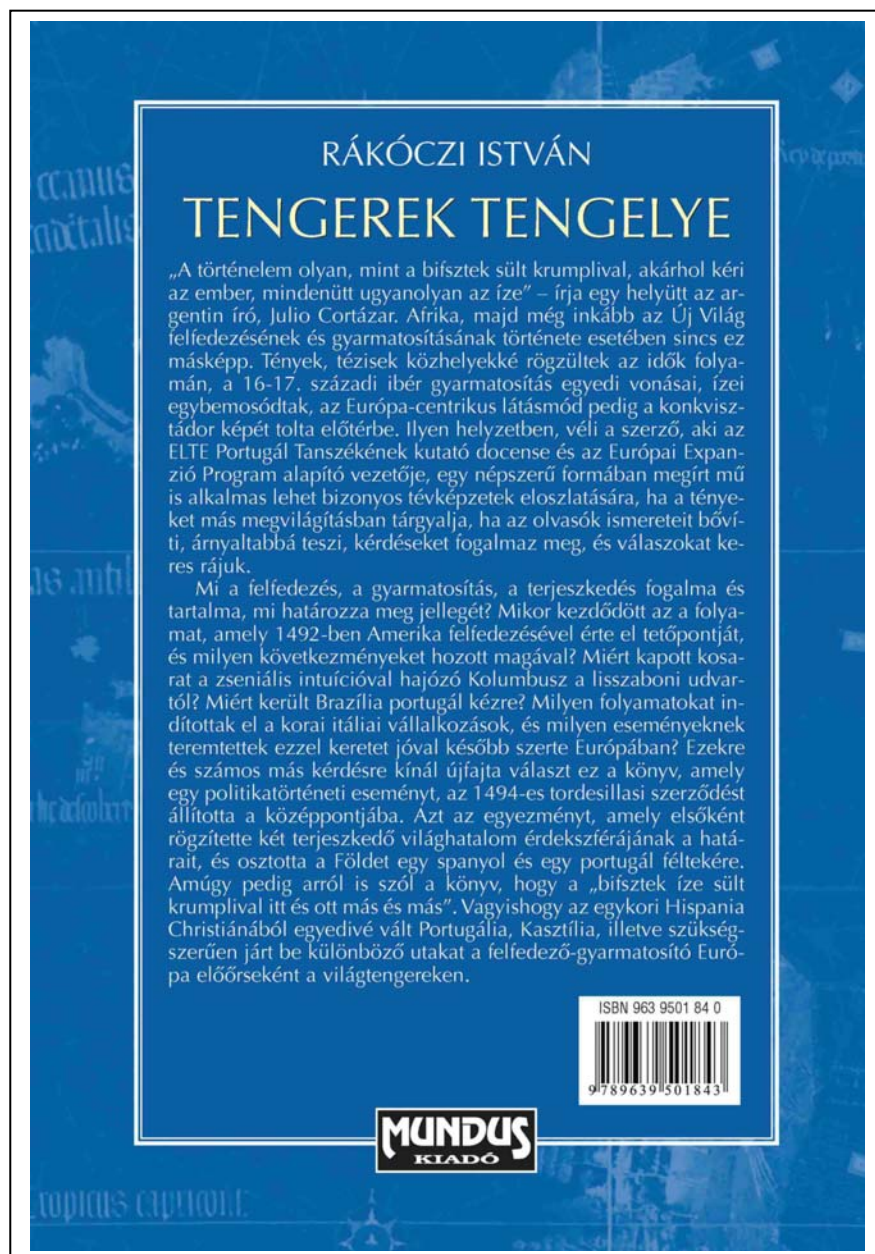
AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Rákóczi István

Tengerek tengelye

Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században

Ez a kötet az alábbi intézmények támogatásával jelent meg.
A Kiadó hálás köszönetet mond segítségükért

Instituto Camões
(Camões Intézet)

Instituto Português do Livro e da Leitura
(Portugál Könyv Intézet)

Portugál Nemzeti Felfedezések Emlékbizottsága

Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány

Ibisz Kiadó

Mundus – Népszerű Művelődéstörténet

megjelent:

Kertész István: *Botrányok az Ókorban*

ISBN 963 8033 24 X, 2002, 240 old., 16 oldal színes és 16 oldal fekete–fehér kép

Rákóczi István: *Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században*

ISBN 963 9501 84 0, 2006, 288 old., 20 színes és 17 fekete–fehér melléklet

RÁKÓCZI ISTVÁN

Tengerek tengelye

Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században

Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
Budapest – 2006

Rákóczi István

Tengerek tengelye

Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században

a reprodukciókat rendelkezésre bocsátotta, készítette
a Portugál Nemzeti Felfedezések Emlékbizottsága,
Bakos Zoltán

a címlapot tervezte
Susán Pál

MUNDUS
KIADÓ

Felelős kiadó: a Mundus Kiadó igazgatója
Kiadja: a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
Cím: 1089 Budapest, Vajda Péter u. 12.
Telefon: 303-5091, 477-2445, fax: 333-5378
Honlap: www.munduspress.hu

Email: munduspress@munduspress.hu

Felelős szerkesztő: Biernaczky Szilárd
Szövegszerkesztés: Hegede Zsuzsanna, B. Wallner Erika
Szedte: Mundus Kiadó – Kiadványelőkészítés
Nyomta és kötötte: debreceni Kinizsi Nyomda
Felelős vezető: Bördős János

ISBN 963 9501 84 0
ISSN 1588-4791

Előszó

Habent sua fata libelli – a könyveknek saját – és sajátos – sorsa van. Így ennek a könyvnek is, mely több szerkesztő keze nyomát és jelen kiadója végső lökését követően kerül, elég hosszas várakozás után, most az olvasók kezébe. Úgy hiszem, sokat nyert, és le is tisztult a sokéves érlelés során, miközben leginkább a sorsa és a szerzője foglya volt.

Könyvem témája, az ibér felfedezések tárgyköre nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Mégsem támaszkodhattam közvetlen hazai előzményekre, mivel egyszerre kellett tudományos és ismeretterjesztő szándékokat is a szemem előtt tartanom. Megírásához ösztönzést hallgatóim érdeklődése, barátaim tanácsa és számos intézmény támogatása nyújtott. A Portugál Nemzeti Felfedezések Emlékbizottsága a könyv illusztrációs alapanyagát bővítette, a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány saját fordításaim elkészítését támogatta, az Íbisz Kiadó pedig a függelék többi szemelvényének másodközlését engedte át – s tettek ezzel jó szolgálatot, amiért köszönet illeti őket.

A Prédikátor Könyve azt mondja, hogy a sok könyvek írásának nincs vége – ez a könyv viszont már nem írja magát tovább. Kívánom ellenben, hogy olvasása ne „fáradtságára” legyen a testnek, hanem üdítője a képzetnek, míg az távoli tájakon bolyong.

Tartalom

Előszó	5
Tartalom	7

Tengerek tengelye

Ibéria: Európa balkonja tengerekre néz	17
A reconquista. Az Észak és a Dél összeér	24
Portugália: Az Atlantikum Mediterráneuma	28
Visszahódításból – terjeszkedés: Észak-Afrika	62
Tengerész Henrik körei	67
Az Atlanti-óceán szigetei	74
Hajók és hajózástudomány	86
A part-menti Nyugat-Afrika	92
A felkészülés és a tervezés évei: út Indiába	122
Amerika Kolumbuszra vár	134
Az Atlantikum felosztása: Tordesillas, 1494	147
Utak és útvonalak az Atlantikumban.....	164
Vasco da Gama és az Újvilág gyarmatosítása	172
Összegezés: a konkvisztádorok kora	189
Felhasznált és ajánlott irodalom	195

Hajózások az Újvilág felé

(Válogatás a 15–16. századi ibér atlanti utazások dokumentumaiból)	203
Leonardo Torriani Cremonese: Antilháról vagy Szent Brandán-szigetéről, ami nem bukkan elő (Rákóczi István ford.)	205
Gomes Eanas de Zurara: A guineai események krónikája (Kiss Odett ford.)	209
Garcia de Resende: II. János élete és cselekedetei (Bernát Éva ford.)	217
Fernão Lopes de Castanheda: India portugálok általi felfe- dezésének és meghódításának a története (Ladányi- Turóczy Csilla ford.)	221

João de Barros: Ázsia tíz könyve (Kis Odett ford.)	225
Álvaro Velho: Vasco da Gama 1497-es útja (Rubint István ford.)	243
Pêro Vaz de Caminha: Levél Brazília felfedezéséről (Bernát Éva ford.)	249
Duarte Pacheco Pereira: A tapasztalat igazságai (Székely Ervin ford.)	254
Pedro Nunes: Az új hajózások (Székely Ervin ford.)	256
Tordesillas-i Szerződés, 1494 (Rákóczi István ford.).....	258

Függelék/Annexes

Tordesillas, 1494 – Monopoly and Free Trade	267
O eixo dos mares	280
El eje de los mares	283
Asse dei Mari. L'espansione iberica nell'Atlantico nei secoli XV e XVI.....	286

Képek jegyzéke

1. Tengerészeti asztrolábium, (Lopo Homem, Dundee-i Múzeum).
A part-menti hajózást a csillagászati felváltja fel az Atlanti-óceá-
non. A helymeghatározás eszköze a leegyszerűsített csillagászati
műszer, az asztrolábium, amit napmagasság-táblázatokkal együtt
használtak
2. Portulánium (portugál, Cabeço de Vide, 15. század vége). A tér-
kép része a számos díszítő elem: királyok – közöttük a magyar –,
sátrak, tevék, szélrózsák, valamint az útirányok rajzai
3. Fejnélküli szörnyek és más fantasztikus állatok népesítik be az is-
meretlen tengerek és földrészek elképzelt világát Solinus: *Collec-
tanea Rerum Mirabilium* című műve francia fordításának egyik
miniatúráján (lásd: Charles d'Angoulême: *Les secrets de l'Histoire
Naturelle...*, Bibliothèque Nationale, Paris, 1480 körül)
4. Tengerész Henrik infáns portréja. Ó Gomes Eanes de Zurara:
„Guineai tettek krónikája” (*Crónica dos feitos da Guiné*, Bib-
liothèque Nationale, Paris, 1453 körül) című művének a főhőse.
Az infáns ugyan életében csak néhány alkalommal szállt hajóra,
mégis a portugál atlanti hajózások mentorának tekintik, és ál-
landósult jelzője: a Tengerész
5. A portugál hatalmi kőkereszt régen a São Agostinho fokot je-
lölte, ma a Lisszaboni Földrajzi Társaság kiállítási tárgya

6. Az úgynevezett Ielala-i kőbevézés – eddig a pontig hajózott fel a Kongó-folyón Diogo Cão 38
7. Oszlopok Diogo Cão címerében: Herkules összetört oszlopaitól Namíbiáig. Diogo Cão az afrikai kontinens dél-atlanti partszakaszának legnagyobb felfedezője volt. Az általa birtokba vett helyeken kőkereszteket állított, emlékét mégis szinte törölte az a tény, hogy hírei alapján az indiai tengeri út megtalálásának bejelentését elsiették 38
8. Henricus Martellus világtérképe (British Library, London) már kb. 1489-ben feltünteti a Jóreménység-fokát. Érdekessége, hogy Afrika nyugati partvonalának a rajza portugál hajózások tapasztalatait ábrázolja, az Indikum viszont visszalép a ptolemaiوسي világlátás mítoszaihoz 39
9. Calicut Indiában (Georgius Braun – Franciscus Hefenberg: *Civitates orbis terrarum*, Kölner Kosmo-graphie, Colonia Agripinae, 1574–1578, Budapesti Egyetemi Könyvtár, MV 2r 7, továbbiakban: Braun – Hefenberg 1574–8). Ide futott be Vasco da Gama hajó-flottája. Fűszereket és keresztényeket jöttünk keresni! – hangzik el a civilizációs párbeszéd az első érintkezők között – rögzíti a névtelen szerzőnek, valószínűleg Vasco da Gama egyik kormányosának a hajóútról szóló beszámolója (*Relação da viagem de Vasco da Gama*, én., kézirat) 39
10. A festmény Francisco de Almeidát ábrázolja (Lisuarte Abreu Könyve, a mű keletkezése 1558–1564 között, Pierpont Morgan Library, New York). Vasco da Gama indiai küldetése (1498–1499) inkább politikai színezettel bírt, történelmi hajósútja révén a hajós hőrosok közé sorolják. Almeida, az első alkirály viszont az új Estado da India megalkotójaként inkább stratégiának mondható 40
11. Malakka. A portugálok kivetik kereskedelmi hálójukat az Indikum egészére, amikor kiderül, hogy Hátsó-India is része a konkurens moszlim vallású népek kereskedelmének. A lerakat mellett az erőd is garantálja sikereiket (Pedro Barreto de Resende után, António Bocarro: *Livro das Plantas de Todas as Fortalezas, Cidades e Povoações do Estado da India Oriental*, – „Könyv a keleti Indiai Állam összes erődjének, várának és településének alaprajzaival”, Biblioteca Pública de Évora, 1635 körül, Bibliothèque Nationale, Paris, 1836) 42
12. Molukkák (Pedro Barreto de Resende után, António Bocarro: *Livro das Plantas de Todas...*, 1635 körül). Az ún. Fűszer-szigetek, elsősorban Tidor és Ternate hovatarozása miatt a portugál–spanyol atlanti válaszvonalat a Föld másik felére is alkalmazta a zaragozai szerződés (1529) 43

13. Pedro Álvares Cabral 1500-as indiai flottája (Lisuarte Abreu Könyve, a mű keletkezése 1558–1564 között, Pierpont Morgan Library, New York). A tengernagy az odafelé vezető úton felfedezi Brazília partjait, majd flottájából több hajó elsüllyed a Jóreménység-foka körül, amelynek felfedezője, Bartolomeu Dias ugyan csak itt veszíti el életét	44
14. Mánuel király óraskönyve (Lisszabon, ANTT, Nemzeti Levéltár) egyik miniatúráján szerepel egy választóvonal. A Tordesillas-i Vonalat azonban rossz irányban húzták meg rajta, még az Alcáçovas-i Szerződés (1479) elve szerint kelet-nyugati irányban, nem „pólustól pólusig”, ahogyan azt később a Tordesillas-i Szerződésben rögzítették	46
15. Mexikó város: A Braun-féle <i>Civitates orbis terrarum</i> ban (Braun – Hefenberg 1574–8) is ábrázolt városok európai társaiktól sem szervezettségben, sem nagyságban nem térnek el. Az Amerikában meghódított indián civilizációs központok a spanyol gyarmatbirodalom alkirályságainak új székhelyei lettek	47
16. Lisszabon. A felirat a lényegét rögzíti: Lisszabon a kereskedelem virágzó kikötője. I. Mánuel, Portugália királya egyszerre irigyelt és lenézett „szatócskirály” (Braun – Hefenberg 1574–8)	48
17. Brugge: a Jóreménység-foka körüli új fűszerút vonal európai újraelosztási pontja először Brugge volt (Braun – Hefenberg 1574–8)	50
18. Antwerpen: a Jóreménység-foka körüli új fűszerút vonal európai újraelosztási pontja utóbb Antwerpen lett, haszonélvezője azonban nem annyira Portugália, mint inkább Flandria volt (Braun – Hefenberg 1574–8)	52
19. Cádiz: az életképekkel díszített városrajz bemutat egy jaguárt és egy tukán-madarat, az európaiak sémája viszont egy pöttyös agár és egy fura csőrű holló képéből indul ki (Braun – Hefenberg 1574–8)	54
20. Cuzco: ugyanaz említhető erről a településről is, mint amit az előbb Mexikó város keletkezéséről állapítottunk meg (Braun – Hefenberg 1574–8)	56
21. Kolumbusz arcképe, De Bry művének elején a megjegyzéssel: az Admirális „ligúriai” (<i>Americae pars quinta</i> , Ráday Gyűjtemény, o.574 Ant, kolligált példány)	97
22. A 16. század reneszánsz hajósmítoszai között – a griffek és szírének tengerén – a spanyol hajós vértben, mint katona, de léggömbbel a kezében, mint tudós is utazik az Új Világ felé (De Bry: <i>Historia navigationis in Brasiliam</i> , Ráday Gyűjtemény, o.574 Ant, kolligált példány)	98

- 23 Kolumbusz hazatoloncolása. A zseniális hajós, a középszerű telepes és a kudarcot valló gyarmati kormányzó mind ugyanaz a személy (*America pars quarta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány, Hironymi Benzoni: *Americae pars quarta in Indiam Occidentalem...*) 100
24. „Aurea sacra fames” – az arany kutatása, majd kitermelése a Karib-térség után a kontinensen is a nyers kizsákmányolás formáit ölti, kincselkobzástól aranybeszolgáltatásig (*Americae tertia pars*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant kolligált példány) 101
25. Cukornádültetvény – A fehér arany. A nádcukor indiai eredetű volt, de a cukortermelés az ültetvényes gyarmatosítás során az Amerikák sikerágazatává vált. A kép sűríti a cukorfinomító malmok egyes munkafázisait (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 101
26. Hans Staden elindul Lisszabonból. Az ibér tengerjárás egyben az európai terjeszkedés része is. A legtöbb náció kalandorokkal és/vagy kereskedelmi tőkéjével is részt vesz a nagy atlanti vállalkozásokban (*America pars quarta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant kolligált példány, Hironymi Benzoni: *Americae pars quarta in Indiam Occidentalem...*) 102
27. Vadak és civilizáltak – 1. Fehér vadak, indián vadak. De kik lehetnek civilizáltak? A kölcsönös atrocitások az előítéletek spiráljába torkolltak (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 104
28. Vadak és civilizáltak – 2. Fehér vadak, indián vadak. De kik lehetnek civilizáltak? A kölcsönös atrocitások az előítéletek spiráljába torkolltak (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 104
29. Kereskedelem és háború – 1. Az első találkozások békés kezdetét előbb a zűrzavar átmenetei, majd a brutális népirtás évei váltják fel a gyarmati berendezkedés során. (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 105
30. Kereskedelem és háború – 2. Az első találkozások békés kezdetét előbb a zűrzavar átmenetei, majd a brutális népirtás évei váltják fel a gyarmati berendezkedés során (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 105
31. Szomorú trópusok. Sok esetben az indiánok az encomienda-rendszer kényszerére a tömeges öngyilkossággal válaszoltak. Előzőleg vírusok és új betegségek ugyancsak tizedelték őket. (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány) 106

32. Zoomorf (állat-alakú) démonok. Az indiánokat különböző démonok gyötrik. Az ördögök közül kiválik a lustaság – amely egy új állatfajt, a lajhárt rokonítja az eredendő emberi hajlammal (De Bry: <i>Historia navigationis in Brasiliam</i> , Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)	106
33. Antropofágia. Már Kolumbusz első útján megszületik a „kan-nibál” fogalma. Ezen az ábrázoláson a „reneszánsz tanulmányfe-jű” és arányos alkatú indiánok vadságára a szörzetük utal – és az ételük (De Bry: <i>Historia navigationis in Brasiliam</i> , Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)	107
34. Amerika kontinens alakját ölti. 1596-os ábrázolásán felfedezői és meghódítói külön is kiemelésre kerülnek (<i>America sive novus orbis</i> , Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)	108
35. Hieronymi Benzoni <i>Americae pars quinta</i> című művének címlapja (<i>In Indiam occidentalem</i>). A mozgalmas tabló minden fontos mozzanatot kiemel: a konkvisztádort és az indiánt, a hajóst és a gyarmati kormányzás alakjait	110
36. A hajótörött új hajót épít, közben pedig telepet létesít. Már Kolumbusz veszített el hajót Amerika partjainál. Az őt követő spanyol, portugál, holland, francia, angol kolónusok közül is voltak, akiket a kényszer vitt a letelepedésre. A kép tehát szimbolikus értelemmel is bír (<i>Americae tertia pars</i> , Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)	111
37. Reneszánsz a tengereken. A hajósok új természeti világot is felfedeznek. A telepes a természet átalakításába fog, de előtte hajósként még rácsodálkozik az új titkokra. Megszületnek az első európai települések magjai (<i>Americae tertia pars</i> , Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)	112

Térképek

1. A hódoltság és a reconquista erővonalai (A. H. de Oliveira Marques, 1985, alapján)	25
2. A hagyományos levantei kereskedelem ázsiai útvonalai a 11–14. században (P. Chaunu, 1969, alapján)	57
3. A partmenti Nyugat-Afrika felfedezésének állomásai (J. Cortesão, 1962, alapján)	93
4. Afrika nyugati partjának a feltárása 1291–1460 (B. W. Diffe, 1989, alapján)	114
5. A Guineai-öböl partvidékének felderítése (a nyugat-afrikai felfedezések második fázisa) a kereskedők tevékenysége nyomán (P. Chaunu, 1969, alapján)	117

Tengerek tengelye	13
6. Kőkeresztek, birtokjelek Diogo Cão és Bartolomeu Dias útjain (A. Baião, 1940, alapján)	126
7. A Tordesillas-i választóvonal, 1494	162
8. Az Indikum fűszerkereskedelme a portugálok érkezése idején (J. Cortesão, 1962, alapján)	174

Tengerek tengelye

Ibéria: Európa balkonja tengerekre néz

Déli irányban az európai kontinens legnyugatibb nyúlványa. Olyan félsziget, amelyet fontos hegyláncai, fennsíkjai és síkvidékei, valamint tagolt partvidéke és a hozzá kapcsolódó szigetek egyaránt meghatároznak. A földrajztudósok, amikor jellemzik a földnek ezt a vidékét, sosem fukarkodnak találó megállapításokkal körülírni e sokarcú táj sajátosságait és lényegét.

Th. Fischer például azt állítja, hogy Ibéria „önmagában véve is egy külön világ”.¹ Tehát zárt és egész. Nem fél-, de egészen sziget – viszi tovább a gondolatot M. Legrand. És az elemzők utalnak arra, hogy tagadhatatlan egyedisége jórészt „megközelíthetetlenségéből” fakad.² Sőt, mi több, egyszerre zárt és nyitott, ahogyan a történész F. Braudel állapítja meg. Ez a szárazföld darab „peremszigetek sora: Portugália, Andalúzia, Valencia, Katalónia, amelyeket Kasztília láncol magához”.³

¹ Theobald Fischer még 1893-ban megjelent *Die Südeuropaeischen Halbinseln* című munkájára az az Orlando Ribeiro utal, aki Oliveira Martins ibériai civilizációról szóló klasszikus monográfiájából kiindulva, a Portugália egyedi jeleiről szóló kiváló tanulmányaiban, miközben a klimatikus, nyelvi, földrajzi stb. determinizmusok kritikájának briliáns olvasatát adja, egyben a Portugáliáról szóló földrajzi irodalom kritikáját is elvégzi, mégpedig Lautensechtől Gaetano Ferro-ig. Vesd össze: Orlando Ribeiro: *Introduções geográficas à História de Portugal*, 1977, Lisboa, INCM.

² Ezt a különállást a portugál Nobel-díjas José Saramago *Kőtutaj* című regényében (ford. Székely Ervin, 1989, Budapest, Magvető) még pregnánsabban egy szuggesztív metaforában fogalmazza meg: a Pireneusokban, a franciaspanyol határon keletkező repedés szakadékká mélyül, és az Ibér-félsziget leválk Európáról. A földrajzi jellegű megközelítéshez lásd: Orlando Ribeiro: *Portugal, o Mediterrâneo e o Atlântico*, 5^a ed., 1987, Lisboa, Livraria Sá da Costa Editora.

³ Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, 1. köt., 1987, Budapest, Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, 47–48. old.

Egyszóval Ibéria. De mi is az valójában? Orlando Ribeiro nyomán szabad megfogalmazásban egy utolsó gondolattal egészíthetjük ki az eddigi földrajzi és történelmi jellemzéseket. Ez a félsziget felfogható úgy is, mint egy kontinens kicsinyített mása, ahol a központot a szárazföldi jelleg uralja, a peremterületeket viszont különleges egyedi vonások tarkítják. Az egyedi vonások legfőbb forrása pedig az, hogy ezek a szélen elhelyezkedő tájak több, sőt, egyszerre többféle tengerre néznek.⁴

A földrajzi elemek, a természeti és talajbeli adottságok, a hegy- és vízrajzi, valamint az éghajlati viszonyok nem csupán az emberi megtelepülés kereteit teremtik meg, hanem, ha úgy tetszik, az élet jellemző minőségeinek formáit és fejlődését is meghatározzák. Mivel Ibéria a sokféleség egysége, úgy véljük, talán nem felesleges Braudel egyik fő művére⁵ támaszkodva – az ő ízlésében és stílusában megbízva – röviden felvillantunk azokat a kisebb tájegységeket, amelyek végső soron a mindenkori köz- és magánélet megvalósulásához nyújtottak hátteret.

A hegy

Egy XIV. Lajosnak tulajdonított epés megjegyzés szerint Afrika a Pireneusok lábánál kezdődik. Ez persze túlzás. Am azt bizton állíthatjuk, hogy a hegylánc valóban tekintélyes, nehezen leküzdhető akadályt emel Európa és Ibéria közé. Nem véletlen, hogy a félsziget másik nevét a Pireneusokról kapta.

A hegyvidék és az anyagi jólét közé általában ritkán tehető egyenlőségi jel, hiszen ez a tájtípus az emberi élet számára főleg kihívásokban gazdag. A. Young szerint azonban a mediterrán éghajlatú vidékeken

⁴ Spanyolhonban a katalán zóna mellett a Viscaya-öböl vidéke ugyancsak hatékony kereskedelmi terjeszkedést folytat. Velük szemben is a születő Portugália sajátos egyedülállósága abban áll, hogy a „hagyományos” mediterrán karakter mellett az atlanti jelleg északi és déli irányban egyaránt aktívnak bizonyul az ország korai, 12–13. századi kereskedelmi expanziója folyamán. Mint ahogy ezt Frédéric Mauro megjegyzi egy figyelemre méltó komparatív tanulmányában – *Portugais et Bretons*, in: *La Bretagne. Le Portugal. Le Brésil*, 1974, Nantes, 114. old. –: „Portugáliának a többi ibér területtől való függetlenségét elsősorban az Óceán vonzása tette lehetővé, vagyis hogy gazdagsága és figyelme kizárólag afelé forduljon.”

⁵ Lásd a 3. lábjegyzetet.

nem a domborzat a döntő fizikai elem, mivel „minden a napon és a vízzen múlik”.⁶

Az atlanti széljárásnak köszönhetően a Pireneusokat ezért inkább a zöldellő rétek és a sűrű erdőségek jellemzik. Ilyenformán csupán az ásványi kincsek kitermelése nyújthatott lehetőséget életkörülményeik javítására az alapvetően zárt, földműves–pásztor közösségeknek, amelyek másként csak elvándorlással fordíthattak volna sanyarú sorsukon.

A Pireneusok Vizcayától Galíciáig terjedő nyúlványain nehezen vagy alig járható utak vezetnek. A hegy azonban nemcsak elzár a külvilágtól, de búvóhely is egyben, kiváló menedék. Nem véletlen, hogy a rómaiaknak végül is nem sikerült ezt a területet hatékonyan „civilizálni”, és az arabok sem tudták később elfoglalni. Ezért maradhatott fenn oly hosszú ideig az a sajátos és önálló életvitel, amelynek nyomai az ibériai népek mai életében is tetten érhetők.

A fennsík

Az Ibériai-félsziget központi vidéke a fennsík. A kopár és száraz Ó- és Új-Kasztília átmeneti területet alkot, miként azt a domborzati térképek is megjelenítik. Az „átmenet” és a központi helyzet, mint látni fogjuk, valóban lényegi elemek.

Kasztíliát ösvények és utak szelik át meg át, és szüntelenül emberek és állatok, a legkülönbözőbb áruk és javak vándorolnak rajtuk. Őszvérek hátán, négy- és kétkerekű jellegzetes kocsikon utazott a búza, a só, a gyapjú, a fa, a fazekas termékek, a parafa, jóformán minden, amit szállítani lehetett. A Kasztíliát benépesítő várak árnyékában meghúzódva az állandó vagy időszakos áru piacok, illetve az utak találkozási pontjain kialakuló városokban pedig a többnyire állandó vásárterek valójában ugyanazt a szerepet játsszák, mint a tengerparti területeken a kikötők: a gazdasági fejlődés elsőrangú serkentői.

„Az utak tereklik a központ vonzásába, Kasztília felé a peremvidékek árufeleslegeit, és ez a szállítás „egységesíti végső soron Spanyolországot”

– állítja Braudel.⁷ Ehhez az egységesítési folyamathoz – hiszen Kasztília története nem más, mint a perifériák széthúzása ellen folytatott fo-

⁶ Idézi Braudel 1987, 50. old.

⁷ Braudel 1987, 47. old.

lyamatos központosítási erőfeszítések sorozata – az emberek vándorlásán túl az állatok állandó mozgása is hozzájárult.

A központi fennsíkon, a Mesetán a merinói fajta arab–spanyol keverékjuh az emberrel együtt vándorol, Klein kutatási eredményei szerint alapvetően észak–déli és dél–északi irányban, a legelők kínálata, illetve az évszakok szerint.⁸ De éppen e sajátos oda-vissza vándorlás, vagyis a kétlegelő állattartás végterméke, a gyapjú értékesítése révén állott Kasztíliaiak módjában az, hogy befolyást gyakoroljon a peremvidékek viszonyaira.

A bekerítések, illetve a felfutó manufaktúrális terjeszkedés következtében csökkenő angol alapanyag-szállítást a feldolgozás a két „csúcstechnológiai” központja, Észak-Itália és Flandria számára ugyanis egyre inkább az 1526-ig töretlenül fejlődő Mesta, a juhtenyésztők kasztíliai érdekszervezeti „szindikátusa” pótolja. A gyapjúexportot bonyolító kikötők – vagyis Itália irányában előbb Barcelona, majd az örök vetélytárs Valencia, illetve Flandria irányában pedig a „Burgosból irányított” Bilbao – fejlődése és hanyatlása némileg Kasztília befolyásának tudható be. Nem véletlen tehát, hogy León, Segovia, Soria és Cuenca birtokosai a kasztíliai példát igyekeznek utánozni.

Az ösvények és az utak ugyanakkor nemcsak a belső, szárazföldi kereskedelem és a nomadizáló állattartás színterei, hanem a területek viszszahódítására törekvő keresztes háborúk főbb vonalai is az arabokkal szemben. A harc iránya, az észak–déli tengely egyben Kasztília újra benépesítésének a fő iránya is.

A síkságok

Ahogy délfelé magunk mögött hagyjuk a fennsíkot és Kasztíliát, öntözött sík vidékekre jutunk. Az öntözőrendszerek és velük együtt az intenzív, virágzó mezőgazdaság nem csupán az adottságoknak, de az arabok fejlett technikai kultúrájának is köszönhető. Az arab hódítás elérte a kisebb-nagyobb alföldeket, átformálta a termelés kereteit, módjait, és így magát a tájat is. Katalóniában az öntözőművek („cequies”) megjelenését a hagyomány II. Hasszán uralkodásának idejéhez köti, de például Léridában az ilyen rendszerek kimutathatóan 1148 előttről valók, miként Tortosában is megelőzik a *reconquistát*.

⁸ Julius Klein: *The Mesta: a study in Spanish Economic History 1273–1836*, 1920 (spanyol nyelven: *La Mesta*, Madrid, 1936) munkáját és térképét idézi Braudel 1987, 90. old.

Amikor 1118-ban Zaragozából kiűzték az arabokat, az öntözőrendszer alapjai már megvoltak, és a visszatérő keresztények a csatornák építését nem megkezdték, csupán folytatták a kialakult „alapokon”. Ám még ennél is sokkal fontosabb, hogy miután a sík vidékeken elültek a reconquista harcai, az öntözőművek nemcsak hogy használhatóak maradtak, de számosan voltak az új honfoglalók között olyanok, akik valóban használatba is vették azokat.

A fennsík és a síkságok „vízválasztó” vonalával társadalmi szempontból a szabad parasztok és a rabszolgamunka társadalmának határát lépjük át. Úgy vélhetnénk, a nagy harcok a feudális viszonyok teljes győzelmét hozzák magukkal. Csakhogy a *fellahok* vagy *mórok* mezőgazdasági közösségeit, falvait a visszavívás nem verte szét. Az ibér nemesség érdekviszonyai oly módon hatottak, hogy az Ebro völgye, a Léridai-síkság, Valencia, Murcia, végül Granada mezői és termelési színterei érintetlenül maradtak: ez a terület nem vált pusztasággá, mint ahogy az sok más helyütt is bekövetkezett, hanem csak gazdát cserélt. A kasztíliai katona–nemes a visszafoglalás után óvta és védte a kialakult közösségeket, egybe tartotta őket, akár a fennsíkon vándorló birkanyájukat, és felhasználta munkájuk gyümölcsét.

A nagy alföldek termékeny földjein élő csoportokat, közösségeket sok helyütt fenyegette az, hogy csapdába kerülnek, amikor azt az utat választják, hogy kis számú, azonban biztos jövedelmet nyújtó növényi kultúrára alapozzák fejlődésüket, és például olyan közszükségleti cikkekből, mint a gabonafélék, külső piacoktól kerülnek függő viszonyba. Nem kétséges, hogy Andalúzia is ilyen „éléstárnak és gyümölcsöskertnek” minősült, de sajátos módon ez az itt létrejött városok kultúrájának és kereskedelmének nem hogy a kárára, de éppen a hasznára vált. Sőt, Cordoba a Nyugat számára az arab közvetítéssel fennmaradt klasszikus ókori, keresztény és muzulmán tudományok egyik legjelentősebb fellegrárává vált. Sevilla a kereskedelem és a művészetek fővárosa lett, és maradt.

Amerika gyarmatosításának és gyarmati kereskedelmének a központja nem véletlenül került 1503-ban Sevillebe, s korántsem csak azért, mert az atlanti hajózás kiinduló- és végpontjaként ideális kikötőnek bizonyult.

A partvonal

Az Ibériai-félszigetet éppen úgy meghatározza a partjait övező óceán, mint szárazföldjének domborzati viszonyai, vagy akár maga a kontinens, amelyhez csatlakozik. Ezzel a körülménnyel részletesebben foglal-

kozunk még, itt csupán azt jegyezzük meg, hogy a Földközi-tengerre néző Katalónia természeti adottságainál fogva is más, mint mondjuk a Vizcaya-öböl Kántabriája vagy a Mar Chica Andalúziája. De Portugália Atlanti-óceánra néző nyugati és déli partjai között is nagyok a különbségek. Egy valami azonban közös bennük – és ez kiváltképpen az utóbb említett három partszakaszra igaz –, hogy két nagy földrajzi egység határán fekszenek.

Pierre Chaunu kifejezésével élve ugyanis a félsziget nem más, mint a Mediterráneum Atlantikuma és az Atlantikum Mediterráneuma.⁹ Mindez nem pusztán szójáték, hanem lényeges következtetés: Európa „két tengerre néző balkonja” éppen e két régió termékeny kölcsönhatásainak köszönhetően korántsem egy kontinens végpontja, éppen ellenkezőleg: utat nyit Ibéria előtt távoli és új világok felé.

Az ember

A földrajzi közeg állandó hatásai mellett egy sor történeti, vagyis az idő függvényében változó, de nem kevésbé fontos és maradandó elem sorolható fel. A félsziget mint különféle államok bölcsője és különféle birodalmak mezsgyéje, ebből a szempontból sem a vége, hanem a gyűjtőpontja Európának. Az őslakos kelták és ibérek kultúrájára sok más nép inváziója vagy terjeszkedése során maradandó értékek épülnek rá.

A görögök és a föníciaiak kereskedelmi jártassága és gyakorlata, a rómaiak civilizációs hagyományai, mint a nyelv és az úthálózat, a germánoknak és más a barbároknak (svévek, alánok, vandálok, vizigótok) a római provinciák egységét feldaraboló újfajta államalakulatai, a keresztény vallás hitvilága és etikai rendszere, másrészt az araboknak a városi létet és a vidék mezőgazdaságát egyaránt fellendítő, kereskedelmi, tudományos technikai hozzájárulása nélkül egyszerűen nem is értelmezhető a későbbi korok Hispániája. E népek szerencsés és termékeny találkozásakor végbemegy egy sor meghatározó folyamat. Anyagi és szellemi kultúrák egymásra és egymásba épülését követhetjük nyomon korról korra.

Ez a történelmi mozgás és változás, átalakulás és átrendeződés jellemző azokra a középkor végén létrejött államalakulatokra is, amelyek mint a 15–16. században megindult nagy tengerjárás és az összeurópai terjeszkedés úttörői ismereteseek. Most azonban, bármennyire hálás és

⁹ Az általam használt portugál fordítás: P. Chaunu: *A expansão europeia do século XIII ao XV*, 1978, São Paulo, Ed. Pioneira, 63. old.

vonzó feladat volna is valamennyi érintett ország érintkezéseinek, kapcsolatainak az áttekintése, csupán azt hangsúlyozzuk, hogy Hispánia évszázadokra (8–15. század) színtere lett a két egyistenhívő világ-vallás, a kereszténység és az iszlám találkozásának és ütközésének. És ennek a harcnak mozgó – anyagi és szellemi értéket is közvetítő – határsávjában született meg azután a modern kori Kasztília és a belőle kiszakadó Portugália.

A reconquista: Észak és Dél összeér

Hétszáztizennyben Tarik sziklájánál, azaz Gibraltárnál, a keresztény és muzulmán világot elválasztó keskeny szoroson átkelve Tarik vezér vezetésével berber harcosok özönlöttek el Hispániát, és megdöntötték a Vizigót királyságot. Az Omajjad-dinasztia egy száműzött sarja megalapította a Cordobai Emírséget, amely – Bagdadtól önállósulva – egységbe foglalta a nyugati végek hódításait. A később több hullámban érkező arab erők (az Almorávidák és Almohádák) konszolidálták az iszlám fennhatóságot a félsziget mintegy kétharmadán, és ideig-óráig megállították a szétaprózódás, az apró kalifátusokra való bomlás meg-megújuló folyamatát.

Az el nem foglalt hegyvidéki és a nehezen megközelíthető területeken apró államok, Asturias, Navarra, majd León táplálták a visszavívás, a „reconquista” reményét. Az ék és a legerősebb lándzsa szerepét a 11. századtól kezdve Kasztília töltötte be.

Kasztília törések és egyesülések gyümölcse. Történeti előfutárát, Asturiast Pelagio alapította meg 722-ben, Covadongánál a hódítók fellett aratott, inkább csak jelképes győzelmével. Asturias azonban húsz évre rá már jócskán kiterjesztette határait, amikor a berberek belharcait és a fellépő éhséget kihasználva a Duero-folyótól északra egyesítette a keresztény ellenállás erőit.

III. Alfonso, Asturias utolsó királya 868-ban már Portucaléba, majd ideiglenesen Coimbra vonaláig vitte előre a keresztény hadállásokat. Fia, Garcia – gyakorlatilag León első királya – 914-ben a királyságnak új nevet adó városba helyezte át a székhelyét. Amikor pedig a Burgos körüli területek egy önállóságra törekvő gróf vezetésével kialakították önálló államiságukat (932–970), megszületett Kasztília.

Amíg Kasztília és történeti elődei a vizigót államörökség visszaállításáról álmodozva vették fel a harcot a területükön berendezkedő arabokkal, addig a Pireneusok keleti lábainál a hajdan volt „Marca Hispanica” folytonossága az ihlető erő. A karolingoknak a félszigetre

is áttérjedő frank vidékein – ellentétben a Pireneusok központi részeivel, ahol Navarra és Baszkföld elzárttságánál fogva önállósodik – az Aragóniai Királyság és a Barcelonai grófság (a Pireneusokon túli területre is támaszkodva) a visszavívás során teremti meg „újból” önmagát. A 12. század Aragónia győzelmeitől hangos, kivált I. (Harcias) Alfonso révén, akit az 1118-as év már a későbbi központban, a visszavívott Zaragozában ér.

1137 pedig azért különösen fontos évszám, mert IV. Ramón Berengar és Petronilla hercegnő házassága létrehozta Katalónia és Aragónia perszonálunióját Aragóniai Korona néven, és ezáltal nemcsak a „hitetlenek” ellenében, de keresztény vetélytársaik (Franciaország, Kasztília) befolyásával szemben is megerősödtek a félsziget keleti „végei”.

**1. A hódoltság és a reconquista erővonalai
(A. H. de Oliveira Marques, 1985, alapján)**

Két évvel később a félsziget nyugati sávjában ment végbe némileg hasonló folyamat, amikor is Portugáliának a pápától kapott „nemzetközi elismerése” és az országnak független államként való önmeghatározása nem kevésbé dinamizálta a visszavívás menetét. VI. Alfonso, Kasztília és León királya ugyanis amikor Portucale grófságot (a Douro- és a Minho-folyók között) hűbértokként adta hozományul vejének, a burgundi Henrik grófnak Urraca lánya keze mellé (1096), aligha sejtette, hogy ez a terület milyen gyors fejlődésnek indul majd. Az örökös, D. Afonso Henriques uralma idején, 1139-ben önállóságra tett szert, mi több, a királyság rangjára emelkedett. És alig másfél évszázad alatt (1238-ra) már – elsőként a félsziget államai közül – be is fejezte fő feladatát, a „reconquista” rá eső részét. Sőt, közben területileg majd háromszorosára gyarapodott.

Még a 12. században, egy sor szerződésnek köszönhetően, amelyek közül talán az 1179-ben megkötött „cazorlai” a legfontosabb, tisztázódtak a keresztény Hispánia belső, valamint az arabokkal szemben kialakított katonai-stratégiai erővonalai. Ez szintén döntően befolyásolta a reconquista gyors ütemét a következő század során.

Ibéria megszűnt az a sakktábla lenni, amely X. (Bölcs) Alfonso kasztíliai királynak *A sakk könyve* című művében szerepel: a fehér bábuk sorokba rendeződnek, a feketék vonalai azonban továbbra is meglehetősen kuszák. Az egyesült keresztény seregek 1212-ben Navas de Tolosa mellett döntő jelentőségű győzelmet arattak. Bár még nem borult fel a keresztény-muzulmán erőviszony, de a hódítás észak-déli iránya végérvényesen megszilárdult. Másrészt a győztes csata nyomán a következő harminc év során – 1229 és 1249 között – a félszigeten döntő változások következnek be.

I. Jaume (Hódító Jakab) uralma alatt Mallorcát és Valenciát veszi vissza az Aragóniai Korona, III. (Szent) Fernando Andalúziát csatolja Kasztíliához, III. Afonso portugál király pedig Faro elfoglalásával kialakítja országa végső formáját. Az arabok uralma a 13. század közepére már a Granadai Királyságra korlátozódik csupán.

A félsziget középső „tengelyét” alkotó León és Kasztília 1233-ban végleg egyesültek, új foglalásaik gazdasági birtokbavétele azonban egy időre lekötötte a kettős királyságot. Nem ez történt a perifériákon, és különösen nem a mediterrán Aragónia-Katalónia esetében, ahol a visszavívás és a gazdasági expanzió irányai egybeestek. A 13. század közepén már megmutatkoztak az Ibériai-félsziget sajátos expanziós lehetőségeire utaló jegyek. Katalónia indult először rohamos fejlődésnek, de 1420 körül összeomlott földközi-tengeri kereskedelmi biro-

dalma, s attól kezdve a másik oldal, az atlanti periféria vette át a főszerepet.¹⁰

¹⁰ A téma irodalmából lásd: J. M. (José Mattoso): „Reconquista cristã” (A keresztény visszavívás), in: *Dicionário de História de Portugal* (Portugália Történeti Lexikon), szerk. Joel Serrão, vol. V., 1985, Porto, Livraria Figueirinhas, 242–243. old. – José Manuel Cuenca Toribio: La reconquista y la formación de la comunidad histórica española (A visszavívás és a spanyol történeti közösség kialakulása), in: *Os reinos ibéricos na Idade Média* (A középkori ibér királyságok), szerk. Luís Adão da Fonseca, Luís Carlos Amaral, Maria Fernanda Ferreira Santos, 2003, Porto, Livraria Civilização, 695–701. old.

Portugália: az Atlantikum Mediterráneuma

1415. augusztus 21-én elesett az észak-afrikai Ceuta. Augusztus 25-én a keresztény templommá átminősített és felszentelt mecsetben felhangzott a „Te Deum”. I. D. João portugál király az egész napos csata színhelyén sebtében lovaggá ütötte fiait, ők pedig nemesekké azokat, akik a harcok során különösen kitűntették magukat. A bárkák, nauk és gályák a keresztért harcoló csapatokon kívül a zsákmányt, a könnyen mozgítható javakat is hazaszállították.

Ceuta bevétele szimbolikus eseménynek számít: eddig tartott a középkor. Ami ezután következett, az már egy új kor kezdetét jelentette. Nem pusztán azért, mert immár Észak-Afrikába tolódott át a többszázados muzulmán-keresztény küzdelem. Hanem azért is, mert Ceutáról többé nem lehetett már lemondani önbecsülést sértő presztízsveszteség nélkül. D. Pedro de Meneses kapitánysága alatt a marokkói kiszögellésben portugál helyőrség maradt, de ez a város immár nem pusztán csak foglалás, hanem egy születő világbirodalom első sarokköve.

Három évszázad nyomán

A keresztény fegyverek ceutai sikerét három év lázas és jól összehangolt előkészítő munkája, ha úgy tetszik, három évszázadra kiterjedő szerencsés történelmi folyamatok készítették elő. Portugália e három évszázad során – hála a kereskedelem 11. századi forradalmának – olyan kereskedelmi monarchiává vált, amely szükségszerűen lépett a terjeszkedés útjára. Ebben királyainak nem kevés szerepe volt. Elsősorban azért, mert képesek voltak arra, hogy összehangolják – mindegy új nemzeti szellemet, célt és egységet létrehozva – a társadalom különböző csoportjainak alapjában véve egybevágó érdekeit, nem feledkezve meg persze a sajátjukéről sem.

A király seregeinek ellátása, tisztviselőinek fizetése a központosítás új és megkívánt fokán – a régi eszközökkel, vagyis a vazallusokra támaszkodva – már nem tűnt célravezetőnek. A tőlük való függés és korlátozás elkerülésére, továbbá az államapparátus működtetésére a kincstárba bőven és rendszeresen befolyó pénzek új forrását kellett megtalálniuk. Erre a tényleges pénzforgalmat bonyolító, elsősorban a külkereskedelem révén javakat szerző és termelő városi polgárcsoporthoz jelentettek reális alternatívát, olyan alapot, amelyre a király, igaz, bizonyos megkötésekkel, de egyre biztonságosabban támaszkodhatott. A központosítást célul tételező uralkodók Európában szinte mindenütt támogatták a városi kézműves, kereskedő, majd egyre inkább tőkés-patriciuszá váló csoportokat, illetve azok pedig királyukat.

Portugáliában azonban a király, mivel a túllontúl nagy adók terhei megroppantották volna új szövetségeseinek a gerincét, maga is kereskedni kezdett. Először kicsiben, majd nagyban is. E sajátos folyamat kezdetét mutatták, amikor IV. Afonso árusítósátrai megjelentek Lisszabon piacán, I. Fernando pedig már tizenkét saját hajóját „vitte be” – a hasznát mintegy megosztandó – az általa alapított Hajós Társaságba.

I. Mánuel királyt az 1500-as években a minden bizonnyal kényszerből fanyalgó európai udvarok egyszerűen csak „szatócs”-nak tekintették, mert palotája alsó szintje bizony raktárrá változott, fűszerekkel volt tele. Ezt a fajta kereskedelmi aktivitást persze nem lehetett a végletekig fokozni, hiszen a túlságosan erős állami-királyi konkurencia megbosszulta volna magát.

A megoldást – mint azt I. Mánuel példája előre láthatóvá tette – hosszú távon olyan új piacok megnyitása jelentette, ahol az uralkodó és a kereskedők tevékenységükkel nem sértik egymás köreit. Ezeket az új piacokat a tengerentúli kereskedelem teremtetten meg. Ennyire azonban még ne szaladjunk előre. Ahhoz ugyanis, hogy az Atlanti-óceán vizeire új kereskedelmi útvonalak, új árucikkek mozgásköréi legyenek felrajzolhatók, szükség volt még egy s másra. Elsősorban egy haszonelvű és haszonérdekelt gazdaságra, háttérül pedig egy ezt az alapvető célt szolgáló, folyamatosan keretet adó politikára és nem utolsósorban a kereskedelem fellendítéséül szolgáló felhalmozásra (anyagi javak, például hajók, „forgótőke” stb.).

D. Dinis király: „Jaj, ti fenyők...”

A gazdasági szempontokat szem előtt tartó törvénykezésben és a kereskedelmi tevékenység fellendítésében az első portugál dinasztia két uralkodója, Dinis király (1279–1325) és I. Fernando (1367–1383) emelke-

dett az átlag fölé. Dinis királyt, akit bármennyire is a trubadúr, a költő-király és az egyetemalapító, bölcs uralkodó pózába merevít számos forrás, és persze a portugál kultúra története, nemcsak mint reálpolitikust, hanem mint a gazdaság ügyeire nyitott reformert is tisztelni lehet.

A fenyő nemcsak okcitán formában írott verseinek jellegzetes költői képe, de gazdasági elképzeléseinek is mintegy a szimbóluma. Az uralkodó állandósult jelzője a „földműves”. Ez többek között azon előrelátásának köszönhető, amelynek hatására a Leiria környéki homokdűnéken, az erózió és az atlanti szelek romboló hatásának megszüntetése céljából királyi fenyves ültetését rendelte el. Az új erdők telepítésével nemcsak a hajóépítés alapanyagául szolgáló fát biztosította, hanem a belső területek mezőgazdaságának védelmét és fellendítését is megteremtette.

Ebben a kettős haszonnal járó döntésben olyan, a példán túlmutató fontosabb összefüggés is rejlik, amely a 14. századi portugál politika egészére is általánosítható. Figyelemre méltó ugyanis az a tény, hogy bár a királyság merkantil (kereskedelmi szempontokat szem előtt tartó) jellege érezhetően kidomborodik, ez sohasem kerül összeütközésbe a mezőgazdaság érdekeivel. Már csak azért sem, mert a külkereskedelem jobbra a hazai agrárcikket helyezte el a külső piacokon. Az árutermelő és az azt értékesítő kereskedő érdeke nem válik szét, ezáltal maga a „királyi merkantilizmus” is egységes és nemzeti elfogadtatásra talál.¹¹

Fontos mozzanatra kell itt rámutatnunk. Bailey W. Diffie elemzése¹² nyomán ugyanis megállapíthatjuk, hogy Portugália immáron nem kizárólag agrár- és nem kizárólag merkantil monarchiának tekinthető ebben az időben. A portugál hajók viasszal, olajjal, parafával, mézzel, szárított gyümölccsel és hallal megrakodva biztos piacra számítva egyre rendszeresebben futhattak be Európa északi kikötőibe. A tengeri szállítás kifejlődése kézenfekvő és természetes következménye volt az ország sajátos geopolitikai helyzetének. Hiszen a többé-kevésbé azonos cikkekkel kereskedő Spanyolhont szárazföldi útvonalak is kötötték Franciaországhoz és ezáltal Észak felvevő piacaihoz.

Portugália azonban, földrajzi fekvéséből fakadóan, csakis a tengeren építhette ki kereskedelmi rendszerét. Éppen ezek a tengeri összeköttetések adták a portugálok kezébe azt a kulcsot, amellyel kaput nyitottak fejlődésük előtt.

¹¹ Luís Filipe Reis Thomaz: O projecto imperial joanino, in: *De Ceuta a Tímor*, 1994, Lisboa, Difel, 153. old.

¹² Bailey W. Diffie: *Prelúdio ao Império Navegações e Comércio Pré-Henriquinos*, 1989, Lisboa, Ed. Teorema, 39–46. old.

Navigare necesse est

Az ókoriak már jól ismerték mind a hajózás, mind a kereskedés titkait. Az Ókort és az Újkort elválasztó majd évezredes időintervallumban azonban e tudás nagy része elveszett vagy szétszóródott. Az Újkor hajnalán az itáliaiak, elsősorban Genova és Velence városállamainak tengerészei tanították meg hajózni (újra) a tengerparttal rendelkezőket szerte Európában.

Portugália jó tanulónak bizonyult. Igaz, sem a tengerjárásban, sem pedig a kereskedelemben nem számítottak kezdőnek. Ezenkívül rendelkeztek még egy nehezen alábecsülhető képességgel is: a külföldiek-től csak egy valamit kértek, a nemzet javára fordítható hasznos ismereteket, amelyeket nemcsak hogy befogadtak, és továbbfejlesztettek, de megbecsüléssel viszonyozták is.

A Portugáliában megtelepedő jeles itáliai kereskedőket megelőzve egy „olasz behívott szakértő” jutott a legnagyobb hírnévre, *Emanuele Pessagno*, Portugália flottájának első „főadmirálisa”. Pessagno húsz genovai hajóskapitányt szerződtetett a flotta hajóira, de Dinis király sem télenkedett. Kiszökölt a pápától, hogy a hitetlen muzulmánok elleni harc speciális céljára egy új lovagrend szülessék – a feloszlatott templomosok anyagi javaiból részesülő „*Ordem de Cristo*”, a Krisztus-rend –, és hogy egy új flottát állíthasson fel a tengeri háborúskodásra a befolyó és az alkalmanként megajánlott különleges adókból. A portugál flotta számára ezáltal új perspektívák nyíltak a technológiák és a szervezés területén, miközben a hajóhad maga ugyancsak megerősödött.

A kölcsönös kiváltságok gyakorlata

Ami a kereskedés gyakorlatát illeti, a dél felé irányuló törekvések még nem nyertek teret, csupán az északi, bevett útvonal állandósulhatott. Franciaország, Anglia, Kasztília, Szicília és Mallorca 1327-ben aláírt egy szerződést, amelynek értelmében kölcsönösen garantálták, hogy királyságaik, alattvalóik szabadon kereskedhetnek egymással mind szárazföldön, mind tengeren. Portugália ugyan nem szerepel a piaci normákról szerződött felek között, de az elveket az ő kereskedőire is alkalmazták, és ő is betartja azokat.

A kiváltságlevelekkel is ösztönzött külföldi kereskedők, majd a bankházak képviselői bátran letelepedhetnek Portugáliában. Ezzel párhuzamosan pedig a portugálok is szabadon tevékenykedhetnek Flandria, Franciaország vagy Anglia kikötőiben.

Ennek a gyakorlatnak nagy jelentősége lett mind a tapasztalatszerzés, mind a piacok megteremtése területén. Portugália lényegében ekkor alapozta meg a kereskedelmi kapcsolatok olyan csatornáit, amelyek lerakatok formájában a 16. századi portugál fűszerút vonal európai újraelosztó piacai lesznek majd a későbbiek folyamán.

Európa Portugáliával szőtt kapcsolatai persze legalább ennyire meghatározóak. Finanszírozó szerepük révén például az olyan tőkeerős csoportok, mint az elsőként letelepedő firenzei *Bardik* (1338), majd az őket követő *Alfaiattik*, *Welserek* és *Fuggerek* stb. – jobbra tehát itáliaiak és németek – formálják valójában európai terjeszkedése mindazt, ami a portugál felfedezésekből következett.

Itália és a fűszerek

A 11. század végétől kezdve Európát Ázsiával négy olyan kereskedelmi út vonal is összekötötte, amelyeknek a nyugati végpontjait voltaképpen az észak-itáliai városok ellenőrizték kereskedelmileg. Az alábbi térképen látható útvonalak, bármennyire kezdetlegesek voltak is, arra alkalmasnak bizonyultak, hogy a Kelet – *Levante* – luxusjait, Kína selymét és porcelánját, India és Hátsó-India fűszereit eljuttassák a Földközi-tenger medencéjébe.

Voltak persze gondok is. Ezek a csatornák leszűkülhettek vagy éppenséggel bedugulhattak, veszélybe kerülhettek olyan politikai átrendeződések miatt, mint amilyeneket a szentföldi keresztes háborúk vagy az új ázsiai hatalmak színre lépése eredményezett. Mégis már csak az útvonalak száma és egymást kiegészítő jellege miatt sem szüneteltek szinte sohasem a kereskedelmi kapcsolatok. Végso soron még a velenceiek és a genovaiak ádáz versengése is Európa javát szolgálta azzal, hogy a verseny mind újabb és gazdaságosabb útvonalak felfedezésére ösztönözte őket. Ez pedig éppolyan lökést adott az általános gazdasági fejlődésnek, mint ahogy a levantei kereskedelem szárazföldi, illetve tengeri szakaszai kiegészítették egymást.

Az eszközök és módszerek időközben az európai újraelosztásban is tökéletesedtek. Így például a Champagne piacát érintő, az Alpokon keresztül Itáliát Flandriával összekötő útvonalat is egy közvetlen, tengeri kereskedelmi tengely váltotta fel, és olyannyira hatékonyak bizonyult, hogy a régi útvonalakon átfolyt fűszermennyiség nagy része fokozatosan erre az útvonalra terelődött át. Ezzel egyidőben a Gibraltári-szoros biztonságos használata vált felbecsülhetetlen jelentőségűvé.

1. Tengerészeti asztrolábium (Lopo Homem, Dundee-i Múzeum).
A partmenti hajózást a csillagászati váltja fel az Atlanti-óceánon.
A helymeghatározás eszköze a leegyszerűsített csillagászati műszer,
az asztrolábium, amit napmagasság-táblázatokkal együtt használtak

2. Portulánium (portugál, Cabeço de Vide, 15. század vége).

A térkép része a számos díszítő elem: királyok – közöttük a magyar –, sátrak, tevék, szélrózsák, valamint az útirányok rajzai

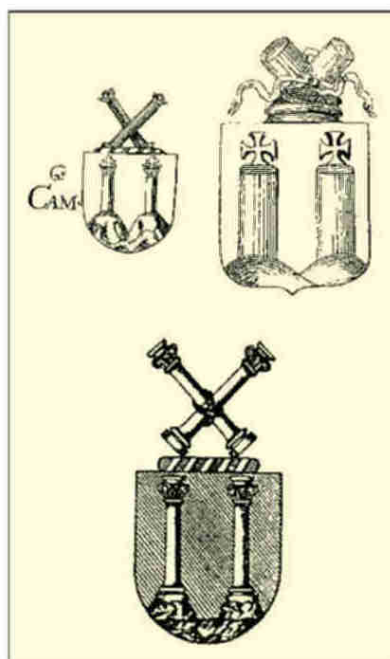
4. Tengerész Henrik infáns portréja. Ő Gomes Eanes de Zurara: „Guineai tettek krónikája” (*Crónica dos feitos da Guiné*, Bibliothèque Nationale, Paris, 1453 körül) című művének a főhőse. Az infáns ugyan életében csak néhány alkalommal szállt hajóra, mégis a portugál atlanti hajózások mentorának tekintik, és állandósult jelzője: a Tengerész

5. A portugál hatalmi kőkereszt régen a São Agostinho fokot jelölte, ma a Lisszaboni Földrajzi Társaság kiállítási tárgya

6. Az un. Ielala-i kőbevésés – eddig a pontig hajózott fel a Kongó-folyón Diogo Cão

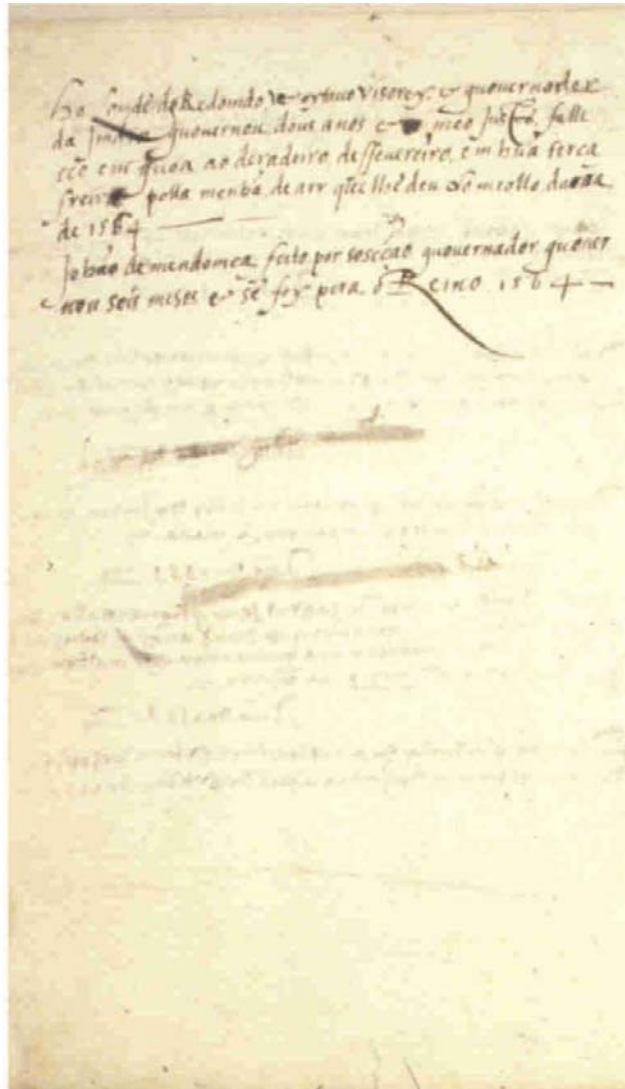
7. Oszlopok Diogo Cão címerében:
Herkules összetört oszlopaitól
Namíbiáig. Diogo Cão az afrikai
kontinens dél-atlanti partszakaszának
legnagyobb felfedezője volt.
Az általa birtokba vett helyeken
kőkereszteket állított, emlékéét mégis
szinte törölte az a tény, hogy hírei
alapján az indiai tengeri út
megtalálásának bejelentését elsiették

8. Henricus Martellus világtérképe (British Library, London)
már kb. 1489-ben feltünteti a Jóreménység-fokát. Érdekessége, hogy Afrika nyugati partvonalának a rajza portugál hajózások tapasztalatait ábrázolja, az Indikum viszont visszalép a ptolemaioszi világlátás mítoszaihoz

9. Calicut Indiában (Georgius Braun – Franciscus Hefenberg: *Civitates orbis terrarum*, Kölner Kosmo-graphie, Colonia Agripinae, 1574–1578, Budapesti Egyetemi Könyvtár, MV 2r 7, továbbiakban: Braun – Hefenberg 1574-8). Ide futott be Vasco da Gama hajó-flottája. Fűszereket és keresztényeket jöttünk keresni! – hangzik el a civilizációs párbeszéd az első érintkezők között – rögzíti a névtelen szerzőnek, valószínűleg Vasco da Gama egyik kormányosának a hajóútról szóló beszámolója (*Relação da viagem de Vasco da Gama*, én., kézirat)

10. A festmény
Francisco de Almeidát
ábrázolja (Lisuarte
Abreu Könyve, a mű
keletkezése 1558–1564
között, Pierpont
Morgan Library,
New York). Vasco da
Gama indiai küldetése
(1498–1499) inkább
politikai színezettel
bír, történelmi hajós-
útja révén a hajós
héroszok közé sorol-
ják. Almeida, az első
alkirály viszont az új
Estado da India
megalkotójaként
inkább stratégának
mondható

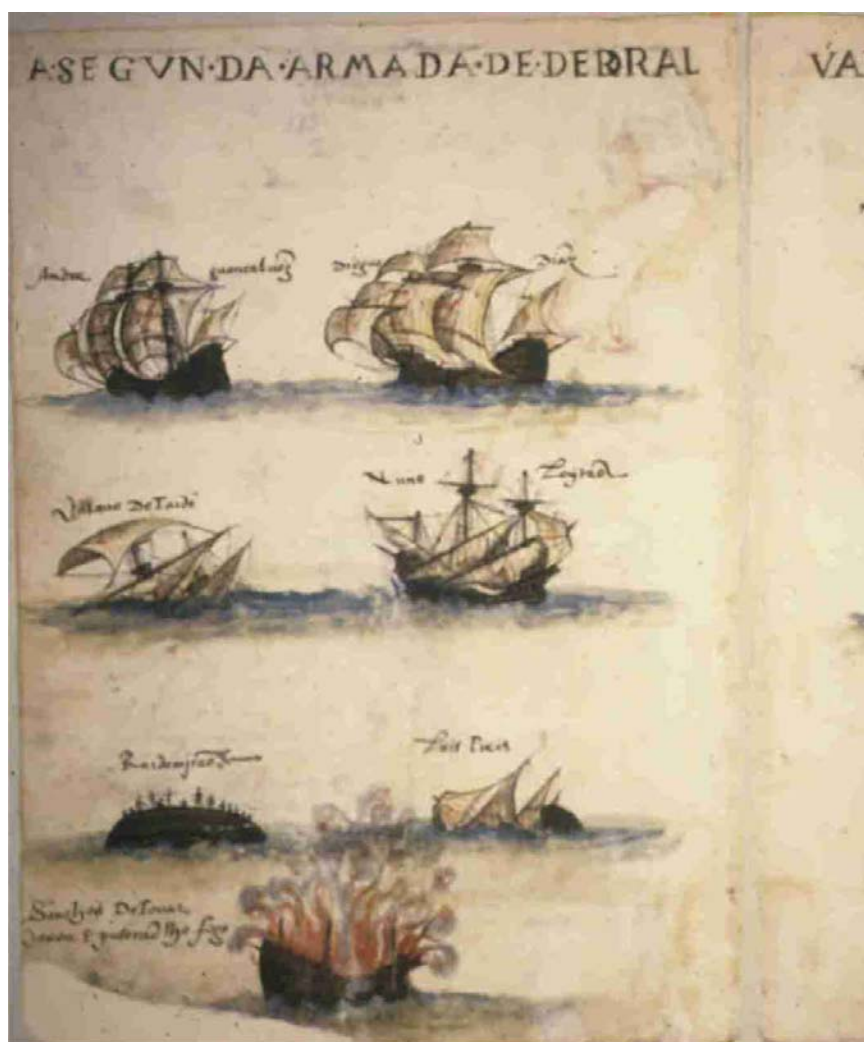

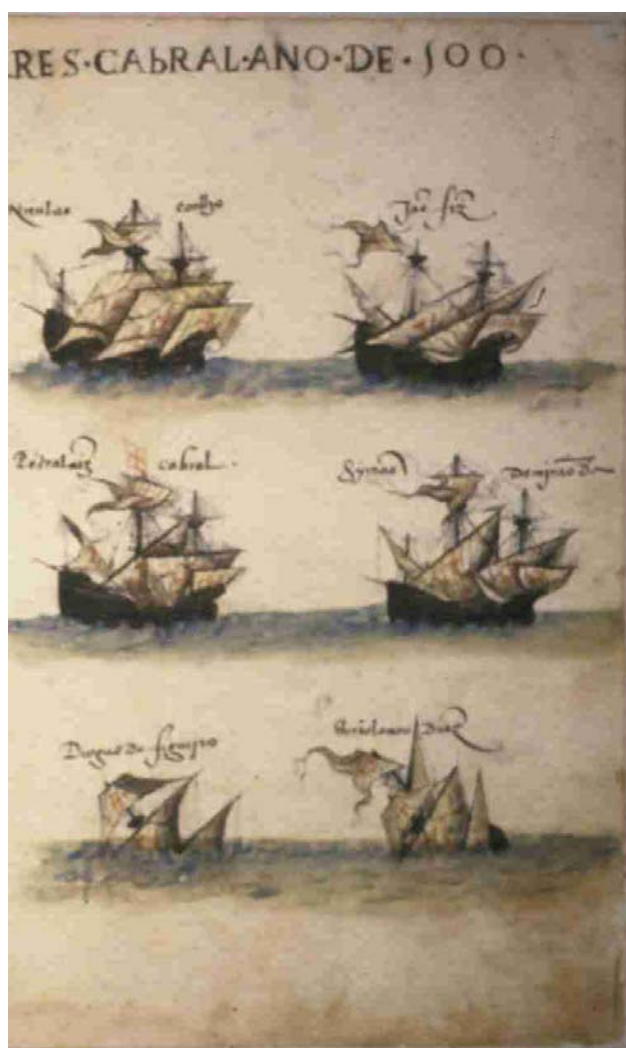
11. Malakka. A portugálok kivetik kereskedelmi hálójukat az Indikum egészére, amikor kiderül, hogy Hátsó-India is része a konkurens moszlim vallású népek kereskedelmének. A lerakat mellett az erőd is garantálja sikereiket (Pedro Barreto de Resende után, António Bocarro:

Livro das Plantas de Todas as Fortalezas, Cidades e Povoações do Estado da India Oriental – „Könyv a keleti Indiai Állam összes erődjének, várának és településének alaprajzaival”, Biblioteca Pública de Évora, 1635 körül)

12. Molukkák (Pedro Barreto de Resende után, António Bocarro: *Livro das Plantas de Todas...*, 1635 körül). Az ún. Fűszer-szigetek, elsősorban Tidor és Ternate hovatartozása miatt a portugál-spanyol atlanti válaszvonalat a Föld másik felére is alkalmazta a zaragozai szerződés (1529)

13. Pedro Álvares Cabral 1500-as indiai flottája (Lisuarte Abreu Könyve, a mű keletkezése 1558–1564 között, Pierpont Morgan Library, New York). A tengernagy az odafelé vezető úton felfedezi Brazília partjait, majd flottájából több hajó elsüllyed a Jóreménység-foka körül, amelynek felfedezője, Bartolomeu Dias ugyancsak itt veszíti el életét

14. Mánuel király hóraskönyve (Lisszabon, ANTT, Nemzeti Levéltár)
 egyik miniatúráján szerepel egy választóvonal. A Tordesillas-i Vonalat azonban
 rossz irányban húzták meg rajta, még az Alcáçovas-i Szerződés (1479) elve
 szerint kelet-nyugati irányban, nem „pólustól pólusig”, ahogyan azt később
 a Tordesillas-i Szerződésben rögzítették

15. Mexikó város: A Braun-féle *Civitatis orbis terrarum*-ban (Braun – Hefenberg 1574-8) is ábrázolt városok európai társaiktól sem szervezettségben, sem nagyságban nem térnek el. Az Amerikában meghódított indián civilizációs központok a spanyol gyarmatbirodalom alkirályságainak új székhelyei lettek

16. Lisszabon. A felirat a lényegét rögzíti: Lisszabon a kereskedelem virágzó kikötője. I. Mánuel, Portugália királya egyszerre irigyelt és lenézett „szatócskirály” (Braun – Hefenberg 1574-8)

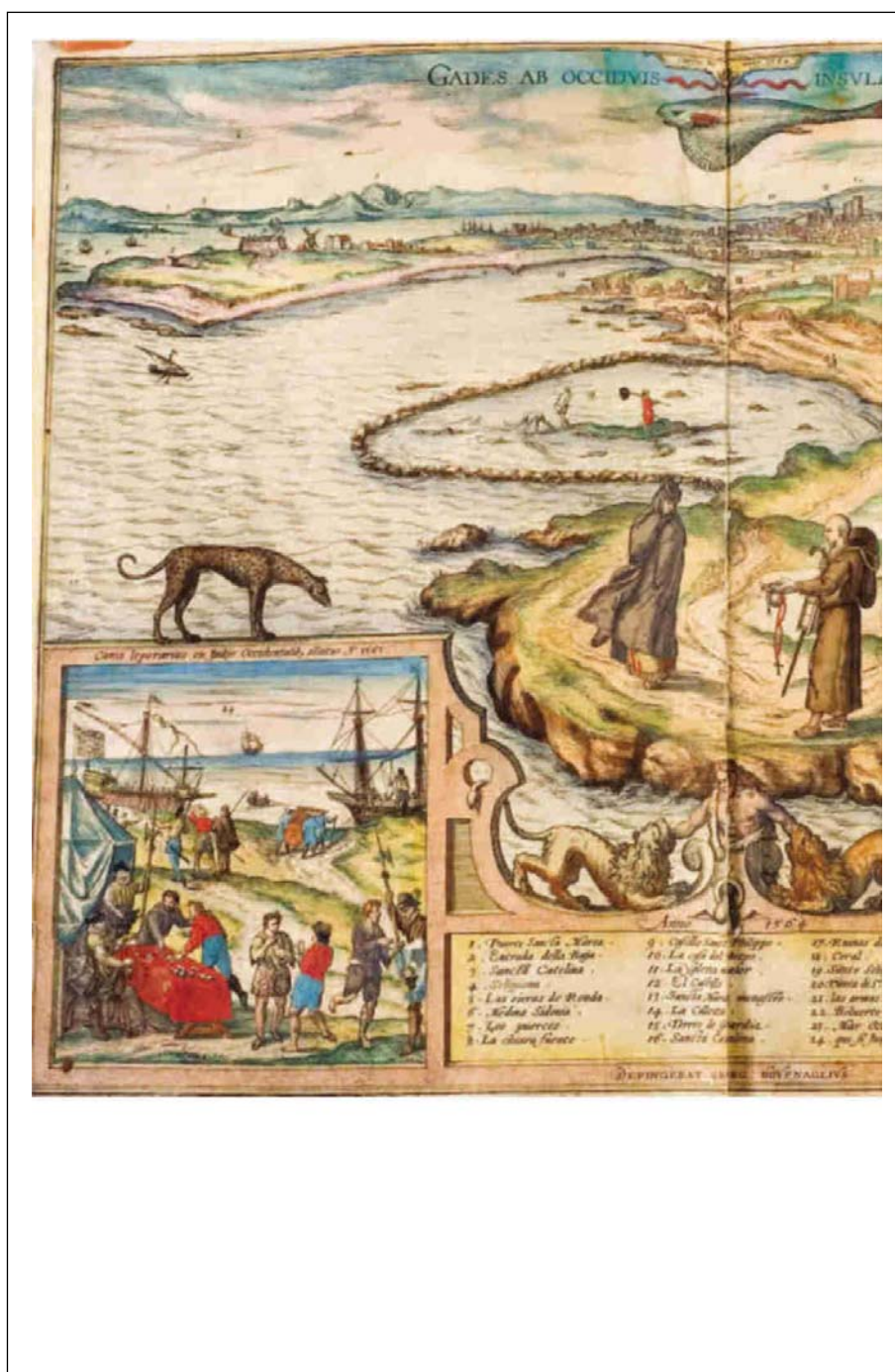

17. Brugge:
a Jóreménység-foka
körüli új fűszer-
útvonal európai
újraelosztási pontja
először Brugge volt
(Braun – Hefenberg
1574-8)

18. Antwerpen:
a Jóreménység-foka
körüli új fűszer-
útvonal európai újra
elosztási pontja
utóbb Antwerpen
lett, haszonélvezője
azonban nem
annyira Portugália,
mint inkább
Flandria volt
(Braun – Hefenberg
1574-8)

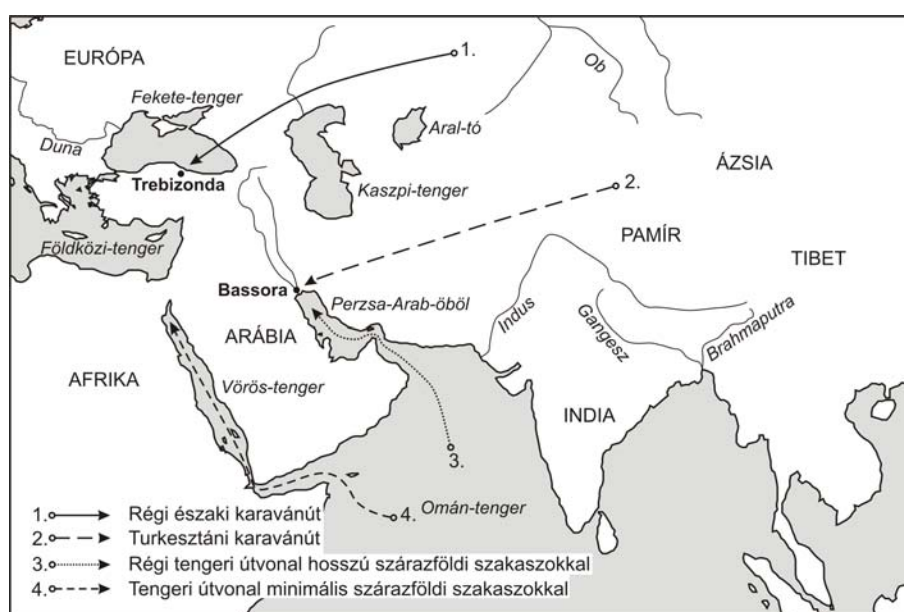
19. Cádiz: az életképekkel díszített városrajz bemutat egy jaguárt és egy tukánmadarat, az európaiak sémája viszont egy pöttyös agár és egy fura csőrű holló képéből indul ki (Braun – Hefenberg 1574-8)

20. Cuzco: ugyanaz említhető erről a településről is,
mint amit az előbb Mexikó város keletkezéséről állapítottunk meg
(Braun – Hefenberg 1574-8)

Itália közelsége

A genovaiak 1253-tól, a velenceiek 1261-től, gyakorlatilag a Sevilla és Dél-Portugália araboktól való megtisztításának évét (1249) követően nem sok idővel építik ki azt a tengeri útvonalat, amely a Földközi-tenger keleti medencéjétől annak nyugati felébe, majd onnan az Atlanti-óceánon át az északi kikötőbe tart.

2. A hagyományos levantei kereskedelem ázsiai útvonalai a 11–14. században (P. Chaunu, 1969, alapján)

A Mediterráneum az Atlantikummal hajózási, kereskedelmi értelemben egyaránt „összeér”. Portugália számára ez roppant fontos következményekkel jár. Nemcsak azáltal, hogy ennek az útvonalnak szinte kötelező megállóhelyévé válik.

Ennél sokkalta fontosabb az az idővel az állami politika szintjére emelkedő itáliai gyakorlat, amely szerint a hitetlenekkel nemcsak háborúskodni lehet, de kereskedni is. Vagy akár ezt is, azt is egyszerre. Ez a felismerés nem újdonság, és általában sem igen keltett meglepetést. Hiszen nem más, mint az arabokkal való együttélés évszázadokon

keresztül tapasztalt lehetősége és a vallási háborúk harcközi szüneteinek gazdasági vetülete, egyben gyakorlata.

I. Fernando – a hetvenkedő katona

I. Fernando, akire – mint a portugál terjeszkedési politika egyik megalapozójára – utaltunk már, nem kevésbé színes egyéniség, mint a költőkirály, Dinis. Csakhogy negatív értelemben: mert bár háborúk megtervezésekor jobban kardoskodik bárkinél, a csatátéren azonban már korántsem tündököl. Ok a háborúskodásra pedig a 14. század Hispániájában ugyancsak akadt bőven.

A félszigetet utolsó egységes államalakulatként magába foglaló Vízgót Királyság ilyen vagy olyan formában valamennyi azt követő keresztény államocska legitimitása forrásává lett. Az egész félsziget „újraegyesítésének” gondolata ebből az államjogi megfontolásból táplálkozott.

A keresztény királyságok kölcsönös dinasztikus „házassági politikája” azonban nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a testvéri együttműködés felszíne alatt a családi perpatvarok és a könnyen háborúba torkolló érdekellentétek parazsa időről időre felizzon. Fernando három ilyen összecsapásnak is dicstelen szereplője volt, különböző okok miatt.

„Kasztíliából se jó szél, se jó házasság” – tartja a portugál közmondás. Úgy tűnik, I. Fernando sem házasodott a legszerencsésebb módon, amikor egy ismeretlen kasztíliai nemes hölgyet választott hitvesül, aki ráadásul még csak szeplőtelen sem volt. Ilyenformán az országnak a Burgundiai dinasztiához tartozó utolsó királya nem bizonyult mintaképnek a korabeli portugál nemesség számára másfajta „csaták” színterén sem. Míg férfiurejével ugyanis a hitvesi ágyon kívül vitézkedett, a szerelmi bajvívók hátba döfték. Felesége, Leonor Teles viszonya egy politikai kalandorral – a gallego Andeiro grófjával – a század talán legkínosabb, széleskörűen ismertté vált botrányává dagadt.

Mindemellett I. Fernando uralkodásának egyenlege kedvezőnek mondható. Közvetve egy nálánál méltóbb személy, féltestvére trónra jutását éppen ez a botrány egyengette. De mentik őt elsőrangú, hajóépítést ösztönző és kereskedelmet pártoló törvényei is. Egyik méltatója szerint a múltba visszatekintve szinte hihetetlen, ami a szemünk elé

rajzolódik, de tény, I. Fernando bevételei és „hasznai oly nagyok, hogy az maga is csoda”.¹³

A Dinis király által ültetett és más királyi erdőkből egy 1377. július 6-án keltezett dekrétum értelmében kedvezményesen termelhettek ki fát mindazok, akik száz tonnánál nagyobb hajót kívántak építtetni. I. Fernando rendelet útján liberalizálta a hajók adásvételét, amit ösztönzött az is, hogy ezek az ügyletek adómentessé váltak. Az újonnan épített hajók tulajdonosai első külföldi szállítmányukat a kivitelkor vámmentesen értékesíthették, és a visszaúton is csak a behozatali vám felét kellett befizetniük a király kincstárába.

Szintén Dinis király nyomdokain haladt, amikor egy másik intézkedése, az 1380 decemberében kelt királyi rendelet a hajdanvolt „bolsa” mintájára megteremtette a „Hajók Társaságát”, az első modern biztosító és érdekérvényesítő kereskedelmi szervezetet. Eszerint minden hajó lajstromba vétetik, amelyben szerepel az építés éve és költségei, továbbá a hajó értéke. Az ötven tonnán felüliek csak kötelező biztosítással futhattak ki ezután a honi kikötőből. Mégpedig oly módon, hogy a rakomány értékének két százalékát fizették be a társaság kincstárába, ebből vált fedezhetővé minden esetleges kár.

Ezek a törvények ékes bizonyítékai I. Fernando képességeinek. A kereskedők idegen földön immár a saját nevükben írhatnak alá szerződéseket, és ez arról tanúskodik, hogy súlyuk és erejük is van, felettük pedig széles látókörű király uralkodik.

Self made rex – avagy hogyan lesz valakiből király

I. Fernando halála után Leonor Teles törékeny régensi uralma és Andeiro grófjának arrogáns jelenléte önmagában is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy maga a nép szüntesse meg erőszakkal az akár interregnumnak is minősíthető sajátos válsághelyzetet. A portugál történettudomány egy része az 1383 és 1385 közötti eseményeket a világtörténelem első polgári forradalmának a rangjára emeli. Ez azonban talán túlzás, még akkor is, ha Lisszabon polgársága és az érdekeikben osztozó, alacsonyabb néprétegek valóban döntő szerepet játszottak a fordulat bekövetkezésében.

De lássuk, hogy mi is történt. Forrásunk ezúttal is Fernão Lopes, aki a következőképpen örököltette meg *Jóemlékezetű János királyunk*

¹³ Henrique da Gama Barros: *História da Administração Pública em Portugal nos séculos XII–XV*, vol. IX., 1945–1960, Lisboa, 381. old.

krónikája című művében¹⁴ a királyi palotában és a Lisszabon utcáin bekövetkezett esemény főbb mozzanatait.

A végekre, a kasztíliai határ védelmére kiküldött, de valójában inkább a hatalom központjától eltávolított João, az *Avis-rend* nagymestere váratlanul, hívatlanul és fegyveresen visszatér Lisszabonba. Apródjait elküldi, hogy városszerte kürtöljék szét: Andeiro grófja leszámolni készül urukkal. Maga János mester és fegyveresei eközben behatolnak a királyi palotába, ahol Leonor a jó szokásokról tart nekik kiselőadást. Szemükre veti, hogy míg az

„angliusok békeidőben kesztyűt hordanak, mint az úrikisasszonyok, addig ők nem áttallják fegyverrel övezni oldalukat.”

Jó szó ide, jó szokások oda, a kardok nem maradnak sokáig a hüvelyükben. Andeiro grófját, a fő ellenséget megölik egy ablakmélyedés jótékony sötétjében, majd D. João a palota erkélyére lép. Az összeverődött és felbőszült tömeget lecsendesíti, majd színpadiasan bejelenti, hogy sikerült megelőznie az életére törő gróft. A nagymesteri csel nem marad hatástalan, a tömeg régensi minőségben ki is kiáltja a „haza megmentőjének”.

A frissiben megszerzett hatalmat és a felbolydult országot volt is kitől megvédenie és megmentenie: kiváltképpen azoktól a nemesi köröktől, amelyek a D. Beatriz és Kasztíliai János-féle „törvényes utódlást” támogatták az erkölcsi és nemzeti felbuzdulásból született jelölt ellenében. Lisszabont gyűrűbe fogják Kasztíliai János király katonái, akik inkább a soraikat tizedelő járványtól, mintsem a portugál fegyverektől pusztítatva hagyják el az országot 1384-ben.

1385-ben a Coimbrai Cortes előtt João das Regras olyan ékesszólóan bizonyítja a trónöröklés „portugál-jánosi” vonalának egyedüli jogos voltát, hogy az egybegyűlt Rendei április 6-án Jánost, az Avis-rendi mestert királyukká választják.

Augusztus 14-én Aljubarrota mellett az angoloktól hathatósan támogatva Nuno Alvares Pereira, a portugál seregek briliáns képességű vezetője fényes győzelmet arat a számbeli túlerőben levő kasztíliai csapatok felett. A százéves háború e mellékfrontján – hiszen Portugáliának éppoly szövetségese Anglia, mint Kasztíliának Franciaország – nemcsak a katonai helyzet konszolidálódik. Az Avis-rendi uralkodó ezzel a győzelemmel országa függetlenségét is megőrzi, akárcsak Portugália öntörvényű fejlődésének töretlen lehetőségét.

¹⁴ Lásd: Rákóczi István – Giampaolo Salvi: *Középkori portugál irodalmi antológia*, 1994, Budapest, Tankönyvkiadó, 168. old.

Az angolbarátságot 1387-ben a Lanchesteri Filippával kötött házassága pecsételi meg. Ez a lépés egyben az atlanti kereskedelmi hagyományok végső diadala is. I. D. João király az őt hatalomra juttató polgárság első igazi vezetője, és politikája immár ténylegesen is az ő érdekeik hathatós képviselője. Ennyiben 1383–1385 eseményei tényleg forradalmi jelleget mutatnak. És e „forradalom” láthatóan „polgári” vonásokkal is rendelkezik, tehát mindenképpen több annál, minthogy egyszerű dinasztia váltásnak tekinthetnénk.

Visszahódításból

- terjeszkedés:

Észak-Afrika

Vége – 1411-ben – megszületik a rég óhajtott béke Kasztíliaival, és felszabadulnak a határmenti csetepatékban lekötött erők. A figyelem Észak-Afrika felé fordul, amerre a portugálok a gazdasági érdekek mellett társadalmi és politikai indítékokból is egyre sűrűbben kacsingatnak. A terjeszkedés okainak sorát kezdjük a gazdasági mozgatórugókkal. A Maghreb először is kitűnő gabonatermő vidék, és Portugália a 12. század óta ebből az alapvető cikkből folyamatosan behozatalra szorul. A Balti-tengertől a Földközi-tenger medencéjéig terjed az a hatalmas terület, ahonnan a gabonafelesleg a portugál fogyasztói piacra kerül.

Ám tudjuk azt is, hogy a 13. századtól kezdve Marokkó is szerepelt Portugália gabonaszállítói között. Így az a gondolat, hogy az észak-afrikai térség gabonáját közvetlenül, nem kereskedelmi eszközökkel is meg lehetne szerezni, nem állt távol a hazai fogyasztás kielégítését szem előtt tartók érdekeitől.

Persze a Maghreb térsége más tekintetben is hívogató volt. A tevék, a „sivatag lovainak” a megjelenésétől kezdődően az északi Arab-Afrikát számos szál kötötte össze a Szaharán túli délebbi Fekete-Afrikával. Sok olyan jól működő karaván-útvonalnak volt a végpontja a Maghreb térségben, amelyek a Száhel-övezeten keresztül Szudán aranyát és rabszolgafeleslegét cserélték muzulmán textil- és kézműves-termékekre. Ugyanezek a végállomások – lévén, hogy a térség önmagában nem volt képes az ehhez a gyümölcsöző kereskedelemhez szükséges árufelesleget előállítani – egyben kiindulópontjai is voltak az arany áramlásának a Mediterráneumba. Ennek a szerteágazó kereskedelmi útvonalnak a megkaparintása – vagy akár csak átrendezése is – igen kíváncsnak és nagy haszonnal kecsegtetőnek mutatkozott a feltörekvő portugál hajózó kereskedő polgárság számára.

A társadalmi szempontból új – ha a régi értelemben véve nem is „földhözragadt”, de a földhöz mégiscsak kötődő – birtokos réteg gya-

rapodás iránti vágyával pedig ugyancsak egybeesett a terjeszkedés. Ezenkívül a király – katonai szerepkörénél fogva – a hódításra mindig készen állt, de „a történelmi szünetekben” többnyire feladat nélkül maradó nemességre is számíthatott effajta törekvéseiben.

Végül pedig vallási-ideológiai megközelítésben az észak-afrikai terjeszkedés nem volt más, mint az évszázados keresztény–muzulmán küzdelem térbeli meghosszabbítása, egy olyan hódítás megvalósítása, amely az ellenség területén a lelkek megmentéséért és a hit terjesztéséért folyik. 1413-ban megtörtént a pápai egyeztetés, és a királynő gyóntatója nemsokára Marokkó püspökének nevezte ki magát.

Az Észak-Afrikával kapcsolatos portugál tervekben minden bizonynyal jelentkező kétségeket paradox módon éppen Kasztília tartózkodása segített eloszlatni. A Marokkó felé irányuló terjeszkedés gondolata ugyanis eredetileg „foglalt” volt, és e szándék sorsa jóval a félsziget tényleges visszavívása előtt már szerződés útján elrendeztetett. Ugyanis 1291-ben Soriában II. Jaime, Aragónia királya és IV. Sancho kasztíliai uralkodó aláírt egy olyan szerződést, amelynek értelmében későbbi foglalásaik határát Afrikában is rendezik. A határ a Muluia folyónál húzódott, ahonnan nyugati irányban az Atlanti-óceánig Kasztília, tőle keletre pedig Aragónia kapta meg a foglalás jogát.

Portugália ebből az osztozkodásból kimaradt. Sőt, aligha számított arra, esélye van rá, hogy a szerződés betűjét és szellemét éppen bizonyos történelmi fordulatok módosítsák az ő javára, mert Kasztília mint terjeszkedő tengeri hatalom, előbb érkezett az Atlantikumba, mint Portugália. Erre utal a Kanári-szigetek elfoglalására indított expedíciójuk vagy az arab kalóztevékenység központjának, Tetuánnak a bevétele és kifosztása is.

Az a politikai értékű szándék azonban, miszerint I. D. João portugál király többször is felajánlja a segítségét Granada visszafoglalására, egy csapásra megoldotta a gondokat. Kasztília ugyanis rendre visszatartotta ezt az ajánlatot. Aminek viszont az lett a következménye, hogy Portugália nemcsak esetleges skrupulusaitól szabadulhatott meg, de gyakorlatilag szabad kezét is kapott a hitetlenek elleni harcban, mégpedig éppen ott, ahonnan kiszorulni látszott: Észak-Afrikában.

Ceuta után: kiűtkeresés a szárazföldön

Oliveira Martins, a 19. századi portugál történetírás mestere egy mondhatnánk szépprózai ihletésű képben írta le Ceuta elfoglalásának legfőbb paradoxonát:

„Marokkó erődtítményeiben éppoly szilárdan álltunk, mint hajóink fedélzetén, csak hogy a hajók mozogtak, szabadon szeltek a tengereket, s a büntetést szórva erejük megsokszorozódott, ám Afrika erősségeiben horgonyon vesztegeltünk, s mint pontonhidaknak csapódtak nekünk a mórok viharos áradatának hullámai.”¹⁵

Ne szépítsük a dolgokat: Ceutát gyakorlatilag ostromgyűrűbe zárták, és az arab túlerő miatt már szó sem lehetett arról, hogy a hódítás gazdasági indítékai akár csak kézzelfogható közelségbe is kerüljenek. A kereskedelem megbénult, még a várvédők ellátásáról is kívülről – az anyaországból – kellett gondoskodni.

Ceuta deficitese vállalkozássá vált, amelyen csak némileg volt képes enyhíteni az a körülmény, hogy a térségben a kalóztevékenység csökkent, vagy hogy a part-menti és stratégiaileg fontos vizek biztonságosabbak lettek a keresztény hajózás számára. Kiutat kellett találni, kézenfekvőnek pedig az látszott, hogy legyen támadás védekezés helyett, tehát terjeszkedés, ami viszont ha szárazon nem megy, akkor hát történjék meg vízen. Az előbbi – a szárazföldi expanzió – mint megoldási kísérlet azonban olyan csúfos kudarcot vallott, hogy még a tengerentúli vállalkozások amúgy sem túl biztos alapokon álló épületét is megrengette.

Ceuta Fez Királyságának csupán egyik – és kétségtelenül nem is a legfontosabb – városa volt, ezért is tetszhetett úgy, hogy Marokkó kulcsának, Tangernek a bevételével nemcsak a ceutai foglалás védhetősége nőtt volna meg katonai szempontból, de gazdaságilag is megsokszorozódhatott volna az erőfeszítések gyümölcse.

A Portugál Korona végül is rászánta magát arra a lépésre, amelytől többek óvva intették, és a kudarc nem maradhatott el. 1437-ben a megerősített portugál flotta a ceutaihoz méretében és szellemében is hasonló vállalkozásra állt készen: a legkülönbözőbb országokból szerzték be azokat a hajókat, amelyek 14 ezer főt szállítottak át Afrikába. Semmi sem állt útjába annak, hogy a hajók kifussanak Lisszabon és Porto kikötőiből, majd az afrikai partoknál egyesülvén a csapatokat partra is dobják, és lesújtanak Fez Királyságára.

A vállalkozást nem kevés vita előzte meg. Ceuta 1415-ös elfoglalása óta ugyanis végbement – és nemcsak a trónon, hanem az új vezető nemesi rétegben is – egyfajta nemzedékváltás. I. João király Ceutában éppen csak lovaggá ütött fiai, közöttük az „emelkedett szellemű sar-

¹⁵ Vö. a tangeri expedíció tervezéséhez és lefolytatásához: Oliveira Martins: *Os filhos de D. João I.* (I. João király fiai), nemcsak ezt a képét, de az egész VI. fejezetét is, kiadás: 1958, Lisboa, Guimarães Editores, 155–193. old.

jak”, férfivá értek, és már külön-külön is önálló politikai koncepciót és székértábort képviseltek.

Ketten közülük a terjeszkedés feltétlen hívei: az egyik Dom Duarte, az elsőszülött, aki 1433 óta Portugália királya, a másik az a herceg, aki a tengerentúli vállalkozások ügyének fő letéteményese és mentora, és akivel mint „Tengerész Henrikkel” foglalkozunk majd a későbbiekben.

Velük szemben Dom Pedro infáns egy Bruggeből keltezett levelében így értékeli – tegyük hozzá realisan – a portugálok észak-afrikai foglalását:

„Ceuta feneketlen bendő módjára nyeli az embereket, a fegyvereket, a pénzt. Angliában és itt, Flandria-szerte a józan ítéletű emberek már nem arról beszélnek, hogy milyen dicsőséggel és jogosan foglaltuk el, hanem hogy milyen botorság ragaszkodnunk hozzá az ország ekkora veszteségei és kára mellett.”¹⁶

Dom Pedro nemcsak európai utazásai során vélekedik így, de még 1436-ban is, mondván, hogy az újabb expedíció során

„...még Portugáliát is elveszítenénk, nemhogy megnyernénk vele Afrikát.”¹⁷

A támadás előestéjén azonban ő is feladja kisebbségi különvéleményét, és részt vesz a tangeri kalandban, ahol a portugál fegyverekre csúnya lecke vár.

A szárazföldi hadműveletek során, amelyek nem éppen kellő előkészítéssel folytak, egy Dom Fernando infáns vezette seregettestet a mórok bekerítenek. A menekvést nyújtó visszavonulás ára nem kevesebb, mint hogy a portugálok otthagyják túsul a mártíriumra szánt testvért, akit csak úgy válthatnának ki, ha feladnák Ceutát. Portugáliában Dom Duarte azonban érzelmein felülemelkedve, uralkodóként úgy dönt, hogy nem áldozza fel az elfoglalt területet cserébe egy „lovagi és szent” ígéretért. Ezáltal azonban nemcsak Dom Fernando, de az „emelkedett szellemű sarjak” későbbi sorsa is így vagy úgy megpecsételődik. A „szent infáns” a fogságban mártírhalt hal, bátyja, a „bánatba belesorvadó” király pedig egy éven belül követi őt.

¹⁶ Uo., 137. old. Idézi: David Lopes: *A expansão em Marrocos*, 1989, Lisboa, Teorema, 12. old. az expanzió híveinek és ellenfeleinek érvrendszere bemutatásakor.

¹⁷ Rui de Pina: *Crónica do rei D. Duarte*, XIX. Fejezet, idézi: David Lopes 1989, 13. old.

Dom Duarte tehát 1438-ban meghal. Kiskorú fia – a későbbi V. Afonso király – nagykorúságáig az „ügyvivő” az anyakirálynő, akinek a régenssége alatt kitör Portugália utolsó nagy feudális testvérháborúja. Dom Pedro és a hozzá csapódó Dom João végképpen szembekerül a másik testvérrel, Dom Henriquével, valamint a királynőt támogató terjeszkedés-pártiakkal.

Oliveira Marques, aki összeveti a két legválságosabb középkori interregnum időszakát, ezt írja:

„Amíg az 1383–85-ös forradalom lényegét tekintve társadalmi mozgalom volt politikai színezettel, addig az 1438–1441-es lázadás feudális villongás volt csupán társadalmi felhangokkal.”¹⁸

A „békepárt” és Dom Pedro győzelme történelmi léptékkal mérve tiszavirág-életű, és ez a hét év csupán csak a Kasztíliával szembeni politika kiéleződéséhez volt elegendő. V. Alfonz nagykorúságával azonban Portugália visszatér a terjeszkedéshez, ismét Európa és az új világok felé fordul. Az újabb lázadásokba bonyolódó Dom Pedro halálával (1449-ben, az alfarrobeirai ütközetben) azonban sírba száll a görcsösen feudálisnak mondható Portugália.

Ebben pedig nem kis szerephez jut a testvéreket és a belpolitikai harcokat, kudarcokat egyaránt túlélő Dom Henrique infáns. Az ő szívós munkája teremti meg a ceutai egérfogóból való kiút tengeri-terjeszkedési alternatíváját, és ezzel ő alapozza meg évszázadokra Portugália jövőjét is.

¹⁸ A. H. de Oliveira Marques: *História de Portugal*, Lisboa, Palas Editores, 1. kiad.: 1972, 12. kiad.: 1985, 1. köt, 232. old.

Tengerész Henrik körei

„A jócselekedet tehetsége” – hirdeti Henrik herceg jelmondata, amelyet hosszú élete és uralkodása során (1394–1460) minden bizonnyal lehetősége nyílt valóra váltani. Hiteles életrajzot adni róla mégsem egyszerű, mert legalább két körülmény gátolja a tisztánlátást.

Egyrészt személyét egy olyan romantikus glória lengi körül, amelyet nehéz elhalványítani, márpedig a tárgyilagos képalkotáshoz feltétlenül el kell távolítani a hozzá kapcsolódó mitikus elemeket. A 20. század történészei jórészt magukra vállalták a bálványrombolás fájdalmas műveletét, amikor ledöntötték a „reneszánsz tudós herceg” nemzeti büszkeséget tápláló szobrát.

Másrészt azonban napjaink historiográfiája¹⁹, bár a kritikus szellemet érvényesíteni hagyja, továbbra is szemben találja magát egy alapvető szakmai kérdéssel, vagyis azzal, hogy akkor hát milyen forráshoz is nyúljon? Amennyiben Diogo Gomes vagy Duarte Pacheco tanúságtételei mellett a levéltári anyagot részesíti előnyben, olyan forráshoz folyamodik, amelyből nem állítható össze egy teljes és élethű portré. Amennyiben viszont Eanes Zurara *Guineai Krónikáját*²⁰ veszi alapul, amely jóval csábítóbb a herceg személye és tettei tekintetében, akkor bizony komoly forráskritikával kell élnie.

Tudnunk kell ugyanis, hogy Zurara a nagy Henrik halálához közeli időpontban (1460) – tehát kevés távolságtartó rálátással – írta meg idealizált és bevallott szándéka szerint is példát nyújtani kívánó „herceg-

¹⁹ A téma történeti aspektusaihoz lásd Maria Isabel João: *O Infante D. Henrique na Historiografia* (Henrik infáns a történetírásban), 1994, Lisboa, Grupo de Trabalho do Ministério da Educação para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses.

²⁰ A „Guinenai tettek krónikája” legjobb nem portugálul hozzáférhető fordítása: Gomes Eanes de Zurara: *Chronique de Guinée* (trad. e annotée par Léon Bourdon), 1994, Paris, Editions Chandeigne. Lásd portugálul: Gomes Eanes de Azurara: *Crónica dos feitos da Guiné*, 1989, Lisboa, Publ. Europa-América, 58–61. old.

tükrét”. Ráadásul úgy, hogy korának és II. János király terjeszkedő politikája érték- és célrendszerét vetítette rá – szándékosan vagy önkéntelenül – a hősi kezdetekre. Talán azt mondhatjuk – a korszerű historiográfiával egybehangzó módon – számos megszorítással, de mégis csak célravezetőbbnek látszik, ha Zurara művéből indulunk ki. Már csak azért is, mert pontokba foglalva rendszerezi Henrik herceg tetteinek mozgatórugóit.

Zurara hat okát sorolja fel Henrik herceg vállalkozásainak. Közülük az első minden bizonnyal meggyőzően hangzik profit és információ vezérelte, gazdasági szemszögű világunkban. Még akkor is, ha a késő középkor vagy a kora újkor mentalitása nagyban eltér ettől a ma „korszerűnek ható” szemléletmódtól.

„Azt akarta megtudni – írja Zurara –, hogy milyenek azok a földek, amelyek a Kanári-szigeteken és a Bojadornak nevezett fokon túl terülnek el (...) márpedig, ha ő vagy más urak nem fáradoztak volna érte, akkor sem a tengerészek, sem a kereskedők nem merészkedtek volna oda, mivel nem tudták, milyen haszon fakad az ismeretéből.”²¹

Több olyan tanulságos pontja is kiemelhető és értelmezhető ennek a rövid részletnek, amely által közelebb kerülhetünk Henrik herceg személyiségéhez. Kezdjük talán a „kíváncsisággal”, amelyet tekinthetünk akár földrajzi érdeklődésnek, hiszen éppúgy irányult az afrikai part feltárására, vagy az óceán közegének jobb megismerésére, mint a szóban forgó térségben élő emberekre. Ez a fajta érdeklődés azonban semmiképpen sem „tudományos” a szó szűkebb értelmében, vagyis vélhetően erőszakolt Tengerész Henrik tudósként való beállítása.

A rendelkezésünkre álló forrásokból egyértelműen igazolható tény, miszerint 1431-ben ő lett a Lisszaboni Egyetem protektora, tíz évvel később pedig a megreformált intézmény gubernátora, legfeljebb azt a feltevést támasztja alá, hogy ebben a közegben nem mozgott idegenül. Illetve az egzakt tudományok és az alkalmazott ismeretek alapjait a köréhez bizonyíthatóan csatlakozó tudós emberektől, mint például Jaime mestertől, az általa behívott mallorcai „kartográfustól” akár el is sajátíthatta. Azonban az, hogy valóban ő lenne a neki tulajdonított

²¹ Zurara, IV. Fejezet, előző jegyzetben idézett francia kiadásában 52., a portugál kiadásban 58. old.

Az Asztrológia Titkainak Titkai című összefoglaló mű²² szerzője, koránt sincs bizonyítva.

Viszont egészen bizonyos, hogy kulturális téren – és ebben különbözik leginkább az „emelkedett szellemű sarjaktól”, különösen Dom Duarteól és Dom Pedrótól, akik irodalmi babérokra pályázva a filozófia és a morális, pedagógiai célzatú próza művelői voltak – Henriket gyakorlatias szempontok vezérelték. Neveltetése és műveltsége minden bizonnyal kevésbé volt céltudatos és alapos, mint uralkodó vagy régens bátyjaié, kultúráltsága azonban kétségtelenül elérte vagy túlszárnyalta a portugálon túlmutató európai átlagot.

Ide kívánczik egy megjegyzés. Itt-ott még mindig találkozhatunk azzal a közhelyszerű megállapítással, hogy Sagresben Henrik valamiféle tengerészeti iskolát, sőt, Akadémiát alapított volna. Nos, Sagresben nem működött ilyenfajta hajósiskola, és ha létezett is valamiféle kiképzése a tengereken vitézkedő kormányosoknak – Luciano Pereira da Silva szerencsés kifejezésével élve²³ –, az semmiféleképpen sem „padokban, hanem a karavellák fedélzetén” folyhatott. Ezzel pedig egy újabb és alapvető megállapításhoz jutottunk, nevezetesen ahhoz, hogy a portugál atlanti hajózások henriki, korai szakasza nem jelent minőségi „ugrást” a hajózástudományokban, a gyakorlat szülte megoldások egyelőre elegendőnek bizonyultak az akadályok leküzdésére.

Henrik jelentősége abban keresendő, hogy összegyűjtötte-gyűjtette mindazt az alapvető és rendelkezésre álló ismereti anyagot (például a portulán-térképeket, ezeket a középkori hajózási kézikönyveket vagy a földrajzi, csillagászati műveket), amelyet a mediterráneum nyújthatott, és felkutatta azokat a kezdetleges műszereket (például az iránytűt), amelyeket az Európán kívüli népek (kínaiak, arabok) használtak, hogy azután a szerencsés kézzel kiválasztott hajósok, Algarve halászhagyományaira építve, mindezeket a kultúrjavakat gazdasági haszonná változtassák az Atlanti-óceán vizein. A „sagresi iskola” ilyen értelemben létezik csak, vagyis mint a tudomány és a gyakorlat találkozása egy páratlanul újító szellemű „menedzser” kezében, aki talán ha ötször tett meg komolyabb vízi utat életében, mégis ő lett a „Tengerész”.

A zurarai első ok – s különösen előbbi idézetünk második félmondata – gyakorlatilag és logikusan is összeköthető a krónikásnak azzal a második pontban adott magyarázatával, amely Henrik herceg további indítékait világítja meg:

²² Vö: Luís de Albuquerque: *Dúvidas e Certezas na História dos Descobrimientos Portugueses*, 2. kiad., 1990, Lisszabon, Vega kiadó, 1. köt., 63. old.

²³ Idézi Luís de Albuquerque 1990, 1. köt., 27. old.

„Ha vannak ott keresztény földek és kikötők, ahol hajóinkat nem fenyegeti veszély, akkor igen sok árucikket hozhatnánk be onnan királyságunkba... ami a helyieknek (értsd ottani keresztényeknek) is nagy hasznót hajtana.”²⁴

A partfeltáró hajóutaknak köszönhetően kiderült, hogy ilyen földek és kikötők nincsenek, viszont kereskedni keresztények nélkül is lehet. Az, hogy Portugália legdélibb tartományában éltek olyan kereskedők és tengerészek, akik mindenre kaphatóak voltak, ha felcsillant előttük a haszon, nem is lehet kétséges. Olyannyira nem, hogy például lagosi székhellyel megalapítottak egy olyan társaságot is, amelynek célja éppen a kereskedés ösztönzése és ezen belül a guineai rabszolga-kereskedelem felfuttatása volt.

Hiba volna azonban a part-menti terjeszkedés művét kizárólag ezeknek a kereskedő-hajósoknak tulajdonítani, s kifelejteni Tengerész Henriket, az embert, akit ugyancsak hajthatott és serkenthetett a dicsőség és a haszon ígérete. A herceg nem volt szegény, de a királyi ház más tagjaival összehasonlítva lehetett volna gazdagabb is. Azután, hogy Ceutában lovaggá ütik, Viseu hercege lesz és Covilhã ura, a Krisztus-rend javainak felügyelője, később Algarve kormányzója, s ezek a javadalmai meg tisztségei kétségtelenül sok hasznót hajtának a számára. Mégis, a part-menti hajózások révén kialakuló kereskedelemben elsősorban Tengerész Henrik magánvállalkozását kell látnunk, amelyhez egyre távoluló körben csatlakoznak mind a herceg udvarát alkotó nemesek, mind a már említett polgári rétegek.

A Bojador-fokon túli gazdasági exploráció, mint magánvállalkozás, meglehetősen különös jelleget ölt azáltal, hogy vezetője olyan nagybirtokos úr, akit tisztségeiből fakadó feladatai és származásából eredő kiváltságai egyaránt szinte kényszerítették a felfedezések ügyének összefogására. Befektetései hatalmas összegekre rúgtak, ráadásul a kereskedelmi haszon azonnal visszaáramlott újabb expedíciók felszerelésének és útra bocsátásának a költségeibe. Mindez együtt eredményezte a partfeltáró tevékenység hihetetlen dinamizmusát és a belőle következő széleskörű társadalmi hatást.

Zurara további pontjaiban – amelyek egytől egyig Henrik tetteinek motívumait vizsgálják – a keresztény–muzulmán vallási küzdelmekre, illetve a herceg cselekedeteinek hitbéli és keresztény voltából fakadó elemeire és mozgatórugóira tér ki. A krónikás szerint helyénvaló volt Henriknek az a törekvése, hogy kifürkéssze az ellenség hatalmának

²⁴ Lásd a 3. jegyzetet.

tényleges nagyságát és határait abban a reményben, hogy a hátában esetleges keresztény szövetségeseket talál.

Végül pedig, de nem utolsó sorban méltatja, hogy az infáns terjeszteni kívánta Krisztus hitét azokon a helyeken, ahová előtte csak Allah és Mohamed neve jutott el, vagy még az sem. A történészek többségében természetesen fel sem merül, hogy megkérdőjelezze Henrik mély vallásosságát, mint olyan erőt, amely őt ténylegesen motiválta. Vallásosságának alapvető hittétele volt az evangelizáció, és a lelkek megmentésének buzgó vágya meghatározója lehetett egyéniségének.

Általában – helytelenül – hajlamosak vagyunk személyiségének és korának ideológiai-világnézeti síkjára és meghatározottságára a kellőnél kisebb figyelmet fordítani. Pedig ezáltal sok mindenre választ kaphatunk: így például arra, miért volt benne meg a feltétlen és mindenkor hajlandóság a Marokkó irányába történő terjeszkedésre, vagy miért volt számára oly fontos a partvidéki Afrika feltérképezése vagy éppen annak némely sajátossága.

Hitbéli meggyőződését illetően mindenféleképpen elmondható, hogy nem hajlik misztikába, hanem éppen ellenkezőleg, nagyon is gyakorlatias vonatkozásban jut térhez. Ebből fakad a távoli keresztény hittársak konok keresése, kutatása is.

János pap országa

Ezen a ponton – alkalmasint újabb kérdéseket is felvető – kitérőre kényszerülünk. Mert amikor közelebbről is meg akarjuk határozni a hitetlenekkel szemben keresett keresztény szövetségest, válaszolni kényszerülünk egyben a portugál historiográfia örökzöld kérdésére is, hogy vajon meddig terjedt Henrik látószöge, vagy másképpen fogalmazva: el akarta-e küldeni hajósait Indiába?

Nos, azt a bizonyos keresztény uralkodót, akit Henrik infáns oly buzgón keresett, a középkori hagyomány János pap-királyban és országában, Etiópiában véli felfedezni. Az első utalás egy bizonyos János papra Freisingi Ottó krónikájában található, ő azonban János királyságát földrajzilag még másutt, Közép-Ázsiában helyezi el. Ez a mitikus birodalom azután Jourdain de Severactól kezdődően (1329) a kopt-keresztény Abesszíniával azonosul. Az Abesszíniával való szövetség eszméje viszont már korábban, idősebb Marino Sanutonál (1309) is felbukkan, Guillaume Adam angol domonkos rendi szerzőnél (1317) pedig már nagyon is konkrét formában jelentkezik.

Utóbbi szerző művének a címe: *Mi módon lehet a szaracénokat kiirtani*²⁵ sokat elárul abból az égő vágyból, ami voltaképpen egy legendából fakad, de akár világméreteken alkalmazható katonai stratégiát is feltételez. John de Mandeville népszerűsítő műve²⁶ a János pap jelenséget nemcsak elterjeszti szerte Európában, de olyan túlzott vára-kozásokat is ébreszt iránta, amelyeknek a voltaképpen szegény és korántsem hatalmas Abesszínia később sehogyan nem tud megfelelni.

A portugál történészek – köztük Luis Filipe Reis Thomaz – az Infáns levelezésének komplex értelmezése révén adnak választ a már említett „India – nem India a végső cél” problémára.²⁷ Az Antikvitás óta mind a keresztény, mind az arab földrajztudomány – általánosítva – „Indiáknak” nevezte az Indiai-óceán partján elterülő országok összességét. Így azután Kelet-Afrika, ahol Abesszínia, vagyis a szűkebb értelemben vett Etiópia és ezáltal „János pap országa” is található volt, ebbe a tágabb Indiák fogalomkörbe tartozott.

Ilyenformán, de csakis ebben a tág értelemben, Tengerész Henrik valóban az Indiákon kereste és kereshette a keresztény Európa számára oly fontos stratégiai szövetségest az „iszlám blokk” hátában. 1441–1442-ben Antão Conçalves, 1445-ben Diogo Gomes kapja az információszerzés fontos feladatát, nevezetesen azt a parancsot, hogy a Nílus mellékfolyójának tartott Szenegál vagy Gambia folyón felhajózva jusson el a feltételezett szövetséges közvetlen közelébe.

E vállalkozások részletezése itt most felesleges kitérőket igényelne a kor meglehetősen elmaradt, még ptolemaioszi szinten mozgó föld-

²⁵ A traktátus eredeti „De modo sarracenos extirpandi” címében szereplő „extirpandi” egy kissé finomabb fordítása kiirtani, megszüntetni, ellehetetleníteni értelme ugyancsak használatban volt. Vö.: Luís Filipe Reis Thomaz: „O projecto imperial joanino” (II. János király terjeszkedő császári politikai tervei), in: *Actas do Congresso Internacional Bartolomeu Dias e a sua época*, 1989, Porto, 87. old.

²⁶ A „John Mandeville lovag utazásai a Szentföldre, Indiába és Kínába” című traktátusa 1360 táján készült kompiláció és 250 kéziratos példányban maradt fent, ami jól jelzi a népszerűségét. Vö.: Urs Bitterli: *Vadak és civilizáltak*, 1982, Budapest, Gondolat, 70–72. old.

²⁷ Ne feledjük azonban, hogy az Indiák gyűjtőnévként akár egész Ázsiát jelenthette, s minden bizonnyal innen ered, hogy amikor az első politikai-diplomáciai küldetés 1520-ban ténylegesen létrejön az abesszin uralkodóval, a delegációban is helyt kapó szerzetes krónikás, Francisco Álvares is még *Igaz beszámoló az Indiák János papjának földjéről* címen jelenteti meg a kérdés „előtörténete” szempontjából is fontos művét. Népszerű kiadása: Neves Águas (bev. és jegyzetek): *Verdadeira Informação das terras do preste João das Índias* de Francisco Álvares, 1989, Lisboa, Publ. Europa-América.

rajzi ismereteiről. Helyette inkább rendszerezzük mindazt, amit Tengerész Henrik személyével kapcsolatban megállapíthatunk.

A herceg földrajzi érdeklődése, a nyereséget hozó gazdasági és kereskedelmi érdekek felismerése és támogatása, személyes tehetsége, valamint stratégiai és vallási indítékú, „jóra törekvő szándéka” olyan teret nyitott működése számára, amelyből nemcsak haszna származott, de kifejezte népe általános erőfeszítéseit is. Ezáltal Henrik herceg egy egész kornak is nevet adhatott, amelyben valóban ő lett a portugál tengerentúli vállalkozások főszereplője, személye pedig jelképpé magasztosulhatott.

Tettei azonban nem tévesztendőek össze sem azok eredményével, sem következményeivel. Tengerész Henriket és történelmi tettét talán úgy tehetnénk szemléletessé, mint a vízbe követ hajító embert. A kő mozgását ő indítja el, de a víz felületén kialakuló koncentrikus körökért a kő és a víz már együttesen felelős. Az egyre táguló körökből pedig már a kő csobbanásának a helyére is nehezen következtethetünk, nemhogy arra, milyen is volt a követ elhajító kar.

Ebben a rövid fejezetben mégis erre tettünk kísérletet, már csak azért is, hogy adózzunk a kétségkívül kiemelkedő emberi teljesítménynek. Most pedig némileg összefogottabb módon áttérhetünk az egyre táguló koncentrikus körök – az 1420-as évektől kezdődő portugál atlanti expanzió – tárgyalására.

Az Atlanti-óceán szigetei

A mikor az ibér népek hajósai előtt felbukkannak a hatalmas óceán ködbe burkolózó szigetei, nemcsak fizikai nehézségekkel találják szembe magukat. Mítoszok, legendák ködén is át kellett törniük magukat a Kanári, a Madeira- és az Azori-szigetek újrafelfedezőinek. Honrius d'Autun 13. századi művében vagy az 1457 és 1459 között született Fra Mauro-féle világtérképen, de még Martin Behaim 1492-es Nürnbergi Planiszfériumán²⁸ is látható egy nagy sziget az Egyenlítő közelében. Mellette ez a felirat olvasható:

„Szent Brandán érkezett meg hajóján erre a szigetre az 505. évben.”

Fantasztikus szigetek

Bizony sok évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy az ír szerzetes elképzelt utazását gyakorlati célokat szolgáló térképeken próbálják nyomon követni.

Addig is azonban az észak-nyugat–afrikai partokhoz közeli szigeteket, amelyeket már az Ókorban is ismertek, egyre-másra keresztelik el Szent Brandán után. Így jár el Dulcert 1339-ből való híres térképén, amikor Madeira szigete mellé a „Szent Brandán” vagy a „Kisasszonyok szigetei” feliratot illeszti. Kortársi és későbbi forrásokban – egy névtelen spanyol szerzetes kéziratában, vagy az 1380-as, úgynevezett kata-

²⁸ Az atlanti-óceáni szigetek térképészeti megjelenítéséhez lásd: Ch. Verlinden: Découverte et cartographie, Canaries, Madère, Açores, Cap vert, Îles du Golfe de Guinée, in: *V. Coloquio de Historia Canario-Americana. XVIII. Coloquio Internacional de História Marítima*, 1982, Las Palmas, 7–28. old.

lán térképen²⁹ – például az Azori-szigetek szerepelnek úgy, mint az Elveszett szigetek, és közéjük soroltatik egy Brazil nevű is. Tőlük nem messze helyezkednek el a Hét Város vagy Antilia szigetei a képzelet és a már megismert szigetek határvonalán...

Ezeknek a fantasztikus szigeteknek, amelyek megkapóan fejezik ki az emberi elvágyódás és a sziget kör alakjába zárt tökéletességének képzeit, nos ezeknek a szigeteknek egy része legalábbis „irodalmi” ihletésű volt. Közéjük tartoznak mindenek előtt a Szent Brandanus nevéhez köthető hagyományok, amelyek nem annyira a szent életéből fakadó középkori vallásosságot sugározzák, mint inkább a későbbi fikatív/valóságos útirajz irodalom kíváncsalmainak felelnek meg³⁰. A földi paradicsom felkutatására induló tizenkettek története vagyis inkább legendája, ugyancsak népszerű olvasmány lehetett.

Más esetben az arabok inváziója mozgatta meg a képzeletet, amikor az arabok elől menekülve hét püspök az atlanti vizek egy eltűnt szigeten keres nyugodalmat. Ők a Hét Város vagy Hét Domb, vagy egyszerűen Antilia megalapítói. Vagy éppen egy növény, a Keleten honos és keresett brazilfa ad nevet egy seholsincs szigetnek, mindjárt ott a „Szerencsés” és az „Elvarázsolt” szigetek között... A többféle hagyományból született mítoszok emlékét számos földrajzi név őrzi ma is, hogy példának csak az Alvares Cabral és Vespucci által hitelesített Brazíliát vagy a Kolumbusz által felfedezett Antillákat említsük.

Genovaiak és az Atlantikum: a kudarc okai

Az atlanti-óceáni szigetek középkori újrafelfedezésének előtörténetét itáliai – és további legendákat szülő – hajós utak színesítik. A legendák keletkezéséhez persze nagyban hozzájárul a kellő ismeret hiánya és az a tény is, hogy ezekről a merész utakról nem tértek vissza azok, akik be-számolhattak volna róluk.

Az első expedícióról bizonyosan csak annyit tudunk, hogy Genovából 1291 májusában indult útra az a két gálya, a San Antonio és az Allegranza, amelynek fedélzetén két testvér, Ugolino és Vadino Vivaldi

²⁹ W. Randels: La representation de l'Atlantique dans la conscience européenne au Moyen Age et la Renaissance. De l'ocean-caos mythique a l'espace maritime domine par la science, *Islenha*, n° 4, jan–jun., 1989, Funchal.

³⁰ A Szent Brandanus szigetek ír gyökereihez lásd magyar nyelven Zsoldos Attila: A ketté osztott sziget, *Világosság*. Modern kiadása: Carl Selmer: *Navigatio Sancti Brandani abbatis*, 1959, Notre Dame.

vágott neki az atlanti haboknak. De mert nyomuk veszett, vállalkozásuk egy sor spekuláció tárgya lett egészen napjainkig.³¹

Jacopo de Doria kortárs évkönyvbejegyzése szerint

„az óceántengeren át indultak az Indiákra, nagy hasznot ígérő árucikkekért”.³²

Van, aki Kolumbusz korai előfutárát látja a liguriai tengerésztestvérekben, mások szerint azonban csak a Kanári-szigetekre juthattak el – amennyiben elfogadjuk, hogy az Allegranza sziget egyik hajójuk után kapta a nevét. Mindenesetre még a 15. században is keresik és megtalálni vélik nyomukat vagy leszármazottaikat, így például Usodimare, aki Tengerész Henrik megbízásából Nyugat-Afrika partjai mentén utazhatott.³³ Hogy meddig jutottak valójában, és mi lett velük, azóta is talány.

Egy másik genovai hajós a Vivaldi testvéreknél biztosabb támpontot és értékelhetőbb nyomot hagyott maga után: egy sziget nevét. Lanceloto Malocelli vagy Lançarote Malocello volt a neve, és mind a történészek, mind a hagyomány neki tulajdonítja a Kanári-szigetek 1312-es felfedezését.³⁴ Az említett Ducert (Dolcert-féle) 1339-es térképen a Kanári-szigetek egyike már „Lanzarotus Marocellus” néven szerepel. Ettől kezdve az észak-atlanti szigetek egyre inkább elnyerik a térképeken tényleges formájukat és földrajzilag pontos nagyságukat, és elindul a módszeres felkészülés a szigetek tartós birtokbavételére.

A felfedezés érdekéhez közvetve és közvetlenül Itália még hozzá tudott járulni, de az Atlantikumba való kijutás – jobbára technikai okok miatt, minthogy egy gálya nemigen kelhet versenyre egy karavallával – kudarcot vallott.

Pierre Chaunu kifejezésével élve az itáliaiak kitörési kísérlete földközi közegükből

³¹ L. T. Belgrano: Nota sulla spedizione dei Fratelli Vivaldi nel MCCL–XXXI, in: *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, vol 15., 1881, 317–327. old.

³² Vö.: R. Caddeo: *Scoperte ed esplorazione degli Italiani nell’Atlantico dal XIII al XVI secolo*, Milano, 1928.

³³ Kiváló összefoglalója: Luís Adão da Fonseca: O itinerário de Usodimare: Inspiração livresca, experiência mediterrânica e navegações atlânticas em meados do século XV., in: *Actas do II. Colóquio Internacional de História da Madeira*, 1989, Funchal, 963–971. old.

³⁴ Vö.: Bailey W. Diffie 1989, 54. old.

„hamis kiútnak bizonyul: az Atlantikum szigetei a portugál-kasztíliai versenyfutás és rivalizálás színterévé válnak”.³⁵

Ami utána következik, az már a felgyorsuló gyarmatosítás első komoly jele: elindul útjára az ibér földfoglaló expanzió.

A Kanári-szigetek

A Kanári-szigetek már akkor Kasztíliához tartoztak, amikor még nem is voltak Kanári-szigetek. Létezett azonban Lançarote szigete és mellette az úgynevezett Szerencsés-szigetek – igaz, az utóbbiak még csak papíron.

Történt ugyanis, hogy X. Bölcs Alfonz kasztíliai király egy leszármazottját, Don Luis de la Cerdát 1344-ben a pápa beiktatta mint a fenti szigetek hercegét, és egyben felhívást intézett a keresztény királyokhoz, önzetlen támogatást kérve azok elfoglalásához.

A keresztény királyok közül szemlátomást csak egy vette igazán komolyan a dolgot, mégpedig IV. Alfonz, Portugália királya. És amennyiben az 1345-re datált, kéziratban fennmaradt levele hiteles, jó oka volt rá. A portugál uralkodó ugyanis ebben mindenekelőtt kimenti magát, mondván, hogy kereszties segítséget nem tud adni más irányú elfoglaltságai miatt. (1336-tól felújult a Kasztília elleni, majd 1344-től a mórok elleni háborúskodás.) Viszont energikusan tiltakozik amiatt, hogy a szigeteket Kasztíliának ítélték oda. Indoklása szerint ugyanis Portugália nemcsak, hogy közelebb esik a Szerencsés Kanári-szigetekhez, hanem már több expedíciót küldött a felkutatására-feltárására.

Az egyik ilyen expedícióról (1341) dokumentumok is maradtak. Egy portugál–itáliai közös vállalkozásról van szó, amelyhez köze lehetett a hivatalos felfedezőnek, Lançarote Malocellónak is. Vele azonban sajnos több gondunk is akad. A levéltári anyagok tudnak ugyanis egy Lançarotéről, aki a 14. század negyvenes éveiben Lisszabonban telepedett le, egy 1365-ből származó forrás ugyanakkor pedig egy „francia Lançarotét” emleget.³⁶ A földrajztudós Gaetano Ferro ellenben azt sugallja a számunkra, hogy a két Lançarote egybeilleszthető³⁷. Ebben az

³⁵ P. Chaunu: *L'expansion européenne du XIII au XV siècle*, 1969, Paris, Presses Universitaires de France, (az általam használt portugál kiadás: 1978, São Paulo, Col. Pioneira).

³⁶ Vö.: Luís de Albuquerque – Alberto Vieira: *O Arquipélago da Madeira no século XV.*, 1987, Funchal, 11–13. old.

³⁷ Gaetano Ferro: *As navegações portuguesas no Atântico e no Índico*, 1989, Lissabon, Teorema, 38. old.

esetben viszont a genovai hajós volt az első sértett ligur, aki a portugál udvartól kosarat kapott, és szolgálataival másutt házalhatott, hogy sikereiért megbecsülésben legyen része.

Bár az 1346-os Jaume Ferrer-féle katalán expedíció a leghíresebb, tudunk egy sor más vállalkozásról is, ami arra utal, hogy a Kanári-szigetek felértékelődtek. Az elfoglalására – a fennhatóság beteljesítésére – irányuló törekvések mégis csak 1393–1394-re öltenek konkrét formát. Ehhez a késlekedéshez nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy ellentétben az óceán többi szigetével, a Kanári-szigetek lakottak voltak.

A gazdasági és stratégiai célokon túl a vallási-erkölcsi „kötelezettségek” korai megjelenésére utal az, hogy 1352-ben, majd 1394-ben püspököket neveznek ki e távoli területre, a pápa pedig arra ösztökéli az aragóniai uralkodókat, hogy támogassák az evangelizáció ügyét szerzetesek küldésével. Mint majd látni fogjuk, az effajta segítségre nem kevés szüksége lett volna a szigeten élő népeknek. Mert amikor kezdetét veszi a hódítás, a kővel–parittyával harcoló guancsó őslakosok bibliai ismeretek híján nemigen voltak tisztában azzal, hogy ki volt Dávid vagy Góliát.

Az 1393-1394-es kasztíliai expedíció ugyanakkor újabb külföldieket vonz a Kanári-szigetek forgószínpadára, hogy ezúttal már ténylegesen is kezdetét vehesse a kolonizáció. Egy normand és egy francia nemesember áll elő a kasztíliai udvarnál a sziget gyarmatosításának a tervével, aminek a végrehajtása hamarosan zöld utat is kap.

Bethencourt és társa, Gadifer de la Salle ennek ellenére igen viszontagságos körülmények között hagyja el Cádiz kikötőjét. Szedett-vedett legénységük, no meg saját kalandorságuk kalózok hírébe keveri őket, és mire a bíróság előtt tisztázódik ügyük, felszerelésük nagyobb részének lába kél. A nemes „vállalkozók”-nak persze ezután is sorozatosan nehézségekkel kell szembenéznük. Így például, alig érkeznek meg a szigetekre, máris a szigetlakók ellenállásába ütköznek, és csupán Lançarote szigetén sikerül megvetniük a lábukat. 1403-ban Bethencourt visszatér a kontinensre, és a Seville-ben időző udvarnál kijárja, hogy a „Kanári-szigetek Ura” legyen. S amellet, hogy a kontinensre küldött javak egyötöd része az övé lehet, további anyagi segítséget is kap.

Ami ezután következik, az már erősen emlékeztet a Kolumbusz utáni, karibi gyarmatosítás mindennapjaira. Bethencourt még éppen idejében érkezik vissza, hogy társát megmentse szorult helyzetében. Amikor azonban kinevezését megerősítik, a „csendestárs” morgolódni kezd, és visszatér Európába. Így aztán Bethencourt egyedül marad a telepésekkel és a további szigetek elfoglalásának ügyével. 1405-ben

Fuerteventurát el is foglalják, s Bethencourt immár három hajónyi kivándorlót fogadhat. Csakhogy a viharok és a gauncsók ellenállása miatt megfeneklik – Ferro szigetének kivételével – a terjeszkedés. 1406 decemberében Bethencourt is végleg visszatér Európába, és unokaöcsésére bízta a szigetek kormányzását.

Az ifjú normand azonban elkótyavetyéli az uradalmat: átjuttatja egy kasztíliai nemesi családnak. Az megint csak túlad rajta, s az ok azonos: a beinduló gyarmatosítás nehézségei még túlontúl nagyok. Mégis találkozunk egy döntő mozzanattal, nevezetesen azzal, hogy míg a kasztíliaiak kezén vándorol a szigetek tényleges tulajdona, a Korona egy pillanatig sem mond le voltaképpen fenségjogáról. Az 1420-as években egyre sűrűbben „idetévedő” portugál hajók gyorsítják meg végül is a sziget tényleges és központosított kasztíliai birtokbavételét.

Madeira

Az a tény, hogy Madeira szigeteinek ma is használatos nevei meg egyeznek azokkal, amelyek a Dulcert-féle 1339-es térképen szerepelnek (Legname – Madeira, Porto Sancto – Porto Santo, Desertes – Desertas), kétségtelenül arra utal, hogy már vagy hetven évvel tényleges birtokbavételük előtt is ismerték őket. Különféle legendák pótolják azokat a hiányzó ismereteket, amelyek az első megközelítésükre vonatkoznak.

Magyarázat persze bőven akad, így például feltételezik, hogy a legkülönbözőbb nemzetek hajósai használták vagy legalábbis használhatták hűskészletük felfrissítésére az egyik szigetet. A vadkecskék ugyanis – 16–17. századi elbeszélések szerint – eredetileg háziak voltak. Az állatok egy Machin nevű ifjú angollal érkeztek Porto Santóba, aki végzetes szerelmében menekült ide szíve hölgyével egy vihar jótékony segítségével, hogy majd ugyancsak vihar okozza korai és tragikus halálukat. Amikor kevés a tény, akkor a krónikák lapjain többnyire viharokról esik szó, és legendák elevenednek meg.³⁸

³⁸ A két legismertebb irodalmi feldolgozás történeti forrásértékéhez lásd: João David Pinto Correia: Da história à literatura – ainda o descobrimento da Madeira (Az irodalomról a történelembe – még mindig Madeira felfedezéséhez), in: *Actas do III. Colóquio Internacional de História da Madeira*, 1993, Funchal, 201–206. old.; és Maria Luísa Leal: Ficcional e factual na Epanáfora amorosa de D. Francisco Manuel de Melo (A képzelet és a tények D. Francisco Manuel de Melo Epanáfora Amorosa című művében), *Mare liberum*, 4, 1992, december, Lisszabon, 61–76. old.

Mi magunk azonban a jóval szűkszavúbb tényekre kell, hogy szorítkozzunk. Már csak azért is, mert kénytelenek vagyunk elkülöníteni az absztrakt értelemben vett „földrajzi” és a tágabb értelemben vett „gazdasági” felfedezést.

Legelőbb is két Tengerész Henrik udvarához tartozó ifjú és „széreny sorsú” nemesemberre kell, hogy a figyelmünket irányítsuk, kecskék és románcok, no meg távolba vesző és ellenőrizhetetlen fel- és újrafelfedezések helyett. Még akkor is, ha Tristão Vaz Teixeira és João Gonçalves Zarco ifjú nemeseknek Porto Santoba való érkezését a *Guineai tettek krónikája*³⁹ még mindig a „rossz időknek”, értsd a vihar-
nak és a szeleknek tulajdonítja.

Az egyéb források is szűkszavúak (főszereplőik esetleg mórokat vagy kasztíliaiakat üldöznek, s így sodródnak a Madeira-szigetekre), de hozzáteszik azt a fontos tény, hogy ezután tudatos felfedezés következik: Henrik herceg ezután Afonso Fernandes kormányost küldi további információk gyűjtésére.

A „felfedezőkkel” 1418–1420 után – de legalábbis 1425-től – már mint az első telepésekkel találkozunk. Fennmaradt kiváltságlevelek csak az 1440-es évekből datálhatók, noha már a század húszas éveiben elindítják a betelepítés és a birtokbavétel viszonylag gyors folyamatát. Madeira gyarmatosítása céljából a telepésekhez csatlakozik az itáliai származású Bartolomeu Perestrello, a későbbi harmadik, úgynevezett „birtokló-kapitány”. Az általa a szigetekre hozott és hirtelen elszaporodó nyulak még tönkreteszik ugyan Porto Santo szigetén az első ember ültette növényeket, ám amikor a lakatlan szigetek legnagyobbikára – Madeirára – teszik át működésük helyét, a táj gyors „humanizálása” és egyben a szigetek gazdasági fellendülése megállíthatatlanná válik.

„Porto Santo szigetén sok a sárkányfának mondott fa, és belőlük egy igen szép, veres színű nedv nyerhető, amit sárkányvérnek neveznek”...

– tudósít Diogo Gomes.⁴⁰ A Madeiráról (a sziget neve magyarul azt jelenti, hogy *Fa*) kivitt első cikk a fent említett, a textilfestés alapanya-

³⁹ Gomes Eanes de Azurara: *Crónica dos feitos da Guiné*, 1989, cap. LCXXXIII., Lisboa, Publ. Europa-América, 215. old.

⁴⁰ Diogo Gomes megfigyelései rögzös és közvetett úton jutottak el máig. A Tengerész Henrik korában karavellák kormányosaként működő hajós információit először Martim Behaim-nek diktálta le 1485-ben, és a bohémiai német szerző latin nyelven átírta. Ennek egyetlen példánya maradt fenn, de egy szintén német földről érkezett és a portugálok között az új Valentim Fernandes nevet felvevő honfitársa ezt lemásolta és utóbb beleszerkesztette ab-

gául szolgáló fafajta volt, de hamarosan több, másféle célokat szolgáló, jó minőségű faanyag is fontos kiviteli terméké válik.

Zurara szerint⁴¹ Lisszabon ég felé törő házait a szigetekről származó fából építették, de ugyanez a fa az alapanyaga a hajóépítésnek is. Amikor a portugál atlanti hajózások rendszeressé váltak, Madeira természetes vételező helyévé vált az ármádáknak és az expedícióknak, és minden bizonnyal kisebb hajójavító, karbantartó munkákat is végeztek itt.

Az irtványföldeken viszont a vulkanikus és humuszból gazdag termőtalaj hozott kiváló terméseredményeket:

„...évről évre érkeztek ide hajók és fegyverek, vetőmagok és állatok, és minden zsák mag hatvanszor annyit adott... az állatok száma pedig megkétszereződött.”⁴²

A növényi kultúrák közül először a búza és a szőlő jelenik meg, s Madeira rövidesen képessé válik arra, hogy az önfenntartáson túl feleslegével az anyaország, sőt, később a többi elfoglalandó terület ellátását is segítse.

A fellendülő és utóbb a nemcsak termék-, de emberfelesleget is ki-termelő Madeira gazdaságát azonban egy messziről jött növényi kultúra fogja igazán fellendíteni. A cukornádról van szó, amely a Földközi-tenger medencéjében már jelentős sikereket ért el, és „szigetről szigetre” vándorolva jut el az éghajlat szempontjából is ideálisnak mondható Madeirára.

Ez a sziget az Atlantikum térségében csupán első állomása az akkor még patikamérlegen mért drága luxuscikknek. Később az észak-atlanti szigetek (Kanári-, Azori-szigetecsoport) következnek, azután a déli féltekén (Szent Tamás szigete, Zöld-foki szigetek, majd Brazília stb.) is folytatódik ez a karrier, amelyben egyfajta gyarmatosítási modell is körvonalazódik. Madeira cukortermelésének sajátosságaira még utalunk majd, most csupán a sziget tulajdonlási–birtoklási jellegzetességeit elemezzük behatóbban, mert a kialakuló „birtokos-kapitányságok” rendszerére fényes jövő vár.

ba a 16. század elején született kézirat munkájába, amely a humanista Konrad Peutinger kíváncsiságát volt hivatott kielégíteni a portugálok tengeri utazásairól. A már előtte is hivatkozott kéziratot csak 1940-ben adta ki António Baião Lisszabonban, Academia Portuguesa da História *O manuscrito „Valentim Fernandes”* címmel. Vö.: Luís de Albuquerque – Alberto Vieira 1987, 17. old.

⁴¹ Lásd a 39. jegyzetet, 216. old.

⁴² Lásd a 39. jegyzetet, 217. old.

Az adományozás: tulajdon- és birtokviszonyok

A donatáriának (adományozásnak) nevezett jogi formula bizonyos korlátozásokkal ugyan, de a királyi hatalom megjelenítése volt a távoli gyarmatokon. Felsőjogok átruházása, amelynek értelmében a „donatario” (adományozott) ura nevében ellátta a kapott birtokon a közigazgatás és jogszolgáltatás eredetileg nem az ő hatáskörébe tartozó feladatát. A portugál gyarmatbirodalomban – az Indiai Portugál Állam kivételével, ahol a királyt helyettesítő közhatalmat a kormányzó gyakorolta – mindenütt a donataria intézményrendszerében folyt a letelepítő típusú gyarmatosítás.

Az Atlanti-óceán térségében a donatáriának két válfajával találkozunk: a „megbízott” ugyanis vagy közvetlenül vagy közvetve, birtokoskapitányokon keresztül gyakorolta ilyenfajta jogait. Az Atlantikum szigetein, például Madeirán, az utóbbi módon folyt a betelepítés. Bár egy 1420-as királyi diploma szerint I. János király engedélyezi Henrik hercegnek, hogy földjeit és a Krisztus-rend birtokait továbbadományozza, a szigetek az uralkodó életében még az új jog fennhatósága alá tartoztak. Igaz, gyakorlatilag ezek a területek már ekkor is úgy működnek (ugyanolyan politikai támogatásban részesülnek az udvar részéről), mintha donatáriák volnának.

Jogi értelemben azonban csak 1433. szeptember 26-án kelt királyi levelében juttatja a trónörökös testvér, Dom Duarte „donatario” minőségbe Tengerész Henriket. Bár az uralkodó fenntart még bizonyos, „legfőbb tulajdonosságából” eredő jogokat (például a tizedet a különösen a kezdeti időszakban lényeges gazdasági tevékenység, a halászat felett), de alkalmanként ezeket is elengedi.

Ilyenformán Tengerész Henrik mind a jog szerint, mind a gyakorlatban szabad kezet kapott korlátlan jogainak tényleges alkalmazására. Az általa delegált birtokos-kapitányokon keresztül valójában egy feudális jellegű adományozási lánc fut végig egészen a telepeseikig, akik az irtvány munkát végzőknek, a mocsár lecsapolóknak vagy a szűzföldek feltörőinek járó szabadságok fejében vállalják, hogy családjuk és a tágabb közösség szükségleteit mezőgazdasági munkájukkal előteremtik.

A termelő szintjén megjelenő érdekeltség mellett tisztán érvényesül a termeltetők oldalán mutatkozó gazdasági ösztönzés. Tengerész Henrik bizalmának letéteményesei, Tristão Vaz Teixeira (1440), Bartolomeu Perestrello (1444) és João Gonçalves Zarco (1450) a Machico, Porto Santo és Funchal székhelyű kapitányságokon – a közigazgatási és jogszolgálati tevékenységükért cserében – rendelkeznek a Krisztus-rendet megillető tized tizedrésze felett, és övék a banalitásokból befo-

lyó, a legelők, malmok stb. használata után fizetett járadék. A birtokos-kapitányok ezáltal messzemenően érdekeltek voltak a gyors betelepítésben: erről gondoskodni valójában az adománybirtok tulajdonosa elsőrangú kötelességének számított. Hiszen bevételeik forrását (a beszedhető adókat) teremthették meg a mind nagyobb számban munkába álló telepés csoportokkal.

Tengerész Henrik jó néhány gazdasági rendelkezése, például a kiviteli vámok időleges felfüggesztése, szintén hozzájárult a felvirágzáshoz, és ezért nyilatkozhatta Madeiráról az itáliai Alvise Ca' da Mosto a 15. század derekán, hogy

„nagyon jók a borai, és ha figyelembe vesszük, hogy a szigetet még csak nem régóta lakják, nincs baj a mennyiséggel sem, jut belőle az ittenieknek, és nagyon sok kivitelre is kerül”.⁴³

A sziget későbbi történetében, amikor a gabona szűkéből fellépő időnkénti éhség nyilvánvalóan a cukornádültetvények nagyfokú térnyerésére utal, persze már új „hódítókkal” is találkozunk, azokkal az itáliai, flamand és más külhoni családokkal, akiket a „cukormázzal bevont szigetekre, mint legyeket” vonz a meggazdagodás vágya. Ekkor mind a birtoklás, mind a tulajdonlás viszonyai némileg átalakulnak, mivel a hercegi családokban vándorló „legfőbb donataria” végül a Koronához kerül, amikor utolsó hercegtulajdonosa, Dom Manuel a század végén trónra jut.⁴⁴

Azori-szigetek

A 15. századi „mallorcai iskola” térképei szolgáltatják azokat az első támpontokat, amelyek révén az afrikai partoktól távolabb eső Azori-szigetek is – igaz, még egyelőre csak a mítoszok és a valóság határvonalán – megjelennek Európa látómezején. A korabeli térképészeti források tanúsága szerint az Azorinak nevezett szigeteket a portugál király nevében egy bizonyos Diogo de Silves fedezte fel 1427-ben vagy 1432-ben.

⁴³ Luís de Cadamosto: *Viagens de Luís de Cadamosto e de Pedro de Sintra*, trad. João Franco Machado, 2. kiad., 1988, Lisszabon, Academia Portuguesa da História, X. old.

⁴⁴ Lásd: Luís de Albuquerque – Alberto Vieira 1987, 29–36. old.

A kronológia bizonytalanságát – amint ezt már szinte meg is szokhattuk – a véletlenszerű első, majd a későbbi tudatos felfedezés közötti különbségtétel okozza. Silves első felfedező útját ugyanis követi egy második bővebb és pontosabb ismeretekre törekvő expedíció, amelyet Tengerész Henrik egy nemes lovagja, bizonyos Gonçalo Velho vezetett. Diogo Gomes több másolaton keresztül napjainkig eljutó érvelése és tanúsága szerint a felfedezés annak köszönhető, hogy Tengerész Henrik ezúttal biztosat és kézzelfoghatót szeretett volna megtudni a ptolemaioszi világ határain túli területekről is.

Tény azonban, hogy a felfedezés és a gazdasági értelemben vett birtokbavétel közötti idő az Azori-szigetek esetében igencsak lerövidült. Az 1432-es második úton már állatokat is szállítanak Gonçalo Velho karavellái Santa Maria és São Miguel szigeteire, amelyeket megtelepítenek a harmadikként felfedezett Terceirán is. Más írott források tanúsága szerint csak 1439-ben telepítik ide a szarvasmarhákat és juhoikat a király engedélyével, de az bizonyos, hogy négy évre rá a szigetek lakosai – az első telepesek – már különböző kiváltságos kedvezményekben részesülhettek.

Teljes joggal beszélhetünk első telepesekről, hiszen az Azori-szigetek valóban terra incognitát, ismeretlen földet jelentettek a 15. századi Európa számára, s ezt látszanak alátámasztani maguk a szigetnevek is. Ezek vagy felfedezésük napjának szentjéről (São Jorge, Santa Maria, São Miguel) vagy pedig a megfigyelt és rögzített természeti jelenségekről (Pico – csúcs, Graciosa – kedves, Terceira – harmadik, Flores – virágok, Faial – bükkös, Corvo – holló) kapták neveiket. Egyedül a szigetek gyűjtőneve, az Açores (sólymok) és az arab geográfusok munkáiban szereplő Rahan (sólyom, ölyv) esetleges azonosítása utalhat arra, hogy ezek a területek mégsem voltak olyan érintetlenek, de hogy *res nullius*nak, senki földjének tekintették azokat, az egészen biztos.

Mivel főbb mozzanataiban a birtokbavétel és a betelepítés a madeiraival azonos séma szerint megy végbe – még ha azzal a nem csekély gazdasági különbséggel is, hogy az éghajlati adottságok okán itt a fő mezőgazdasági tevékenység a gabonatermelés és az állattartás marad –, nyugodtan áttérhetünk a nyugat-afrikai partvonal feltárására–feltérképezésére tett kísérletek számbavételére. Annál is inkább, mert az Azori-szigetek felfedezése az atlanti hajózás gyakorlatától szinte elszakíthatatlan folyamatot indított meg.

Ha már egyszer megemlítettük a karavella nevet, mégpedig Gonçalo Velho 1432-es útja kapcsán, érdemes itt egy rövid kitérőt tennünk a hajók és a hajózástudomány területén. Könnyű helyzetben vagyunk, mert a portugál történelemtudomány olyan nautikával, illetve kartográfiával foglalkozó nagy mestereit hívhatjuk kalauzul, mint

Teixeira da Mota, Armando Cortesão vagy Luís de Albuquerque⁴⁵ professzorok.

⁴⁵ Mota, A. Teixeira da: *A evolução da Ciência Náutica durante os séculos XV–XVI na Cartografia Portuguesa da época*, 1961, Lisboa, Armando Cortesão; E A. Teixeira da Mota: *Portugaliae Monumenta Cartographica*, 1960, 6 köt.; Luís de Albuquerque: *Introdução à História dos Descobrimentos Portugueses*, 1983, Lisboa.

Hajók és hajózástudomány

Azok a hajók, amelyek átszállították Ceutába a terjeszkedés útjára lépő első portugálokat, valójában már alig különböztek azoktól, amelyek Tengerész Henrik rendelkezésére álltak az Afrika partjait feltáró hajósexpedícióik során.

Evezősök, majd vitorlások – mindenféle tengereken

Kivétel a gálya, amely az itáliaiak atlantikumbeli kudarcainak egyik fő okává vált, még akkor is, ha a genovaiak és a velenceiek evezőshajói a maguk „technikai keretei” között a tökélyre törekedtek. Az olasz *galé* vagy *galera* ugyanis az európai hajóépítés nagy túlélőjének számított. Már az ókorban is használták a Földközi-tenger medencéjében, ahol az evezőkormányok elhelyezésétől eltekintve változatlanul ez a hajó-fajta képviselte a leginkább használt és legtöbbre tartott típust évszázadokon át.

A nagyobb gályák, amelyeknek a hossza elérhette szélességüknek akár a tízszeresét is, nem csak szerkezetüknél fogva mutatkoztak alkalmatlanoknak az atlanti hajózás körülményei között, hanem azért is, mert az akár háromszáz evezős (többnyire gályarab) által hajtott vízi járművek esetében is a vitorlázat csak másodlagos és kiegészítő szerepet kapott.

Nem így a *nao* esetében, amelynek felszereltségében a főszerepet már a több – leginkább három – árbocra szerelt, úgynevezett latin- vagy háromszögletű vitorla játszotta. Ez a hajó csupán kétszer olyan hosszú volt, mint amilyen széles, de még így is – más okok miatt – lassúnak és nehézkesnek mutatkozott. Figyelemre méltó tény ellenben az, hogy mivel jóval kisebb számú legénysége volt, mint a gályáknak, több terhet és utast szállíthatott a fedélzetén.

A latin *nave* (hajó) kifejezés újlatin nyelveken befutott „szótörténete” segítségünkre van abban, hogy megtudjuk, ez a hajótípus a Földközi-tenger medencéjének melyik szűkebb területéről juthatott el az atlanti-portugál vizekre. Miután a katalán nyelvben az eredeti *v* más-salhangzó intervokális helyzetben (*navem* > *nao*) kiesik, a szókölcson-zés arra utal, hogy a 13. század során Katalóniából terjedt el portugál használata is.

A bárkák (*barca*) vagy barinellek (*varinel*) 25-30 tonnás apró vitorlášhajók voltak, és a híres karavella – vagyis helyesebben az egyre tökéletesedő karavella-típusok – előfutáraként és közvetlen előzményeként döntő szerepet játszottak Tengerész Henrik herceg korai expedícióinak sikerében. Ezeket közvetlenül a karavella váltja fel a felfedezőutak hajójaként, de csak 1441-től, nem pedig 1432-től, mint ahogyan Diogo Gomes idézett visszaemlékezésében szerepel.⁴⁶

A karavella megszerkesztésének a szükséglete az Atlanti-óceánon egyre sűrűbbé váló hajózás addig tapasztalt nehézségeiből fakadt. Az úttörő partfeltáró kísérletek résztvevőinek rá kellett ugyanis jönniük, hogy bár a királyságból az afrikai partok felé különösebb nehézség nélkül hajózhattak, akár fokról fokra déli irányban, a visszaúton már szelek és áramlatok akadályozták őket. Ezt kivédendő és a sűrű oldalváltások miatt – amit jobb híján oldalazásnak fordíthatunk, még akkor is, ha arányaiban azért más, mint a balatoni vitorlázók „krajcolása” – feltétlenül szükséges volt egy olyan, felépítésében, szerkezetében és vitorlázatában új hajótípust kifejleszteni, amely alkalmazkodik egyrészt az effajta gyors manőverek kívánalmaihoz, másrészt pedig megfelel a nyíltvízi és az öblökben vagy a folyók partjainál végzett partfeltáró hajózásnak is.

Ebből a kívánalomból született meg az a karavella, amelynek az idők folyamán több csoportja (kerek, kis stb. típus) fejlődött ki. Nevének eredete valószínűleg az arab *al quarib* szóig nyúlik vissza. A hajót, vagyis a karavellát magát azonban nem kell feltétlenül leszűkítenünk arra az Indiai-óceánon korábban használatos arab hajótípusra, amely azután, szintén az arabok révén terjedt el a Földközi-tengeren. Annál is kevésbé, mert a háromárbocos, latin vitorlával felszerelt, közepes vízkiszorítású (kb. 50 tonnás) hajó éppen úgy magán viseli a mediterrán jegyeket, mint az atlanti-óceáni hajóépítés technikai újdonságait.⁴⁷

A Baltikumból kerül ugyanis át Portugáliába a hajótípus egyik fontos alkotóeleme, az egyetlen és központi hajólapát, amely a mediter-

⁴⁶ Lásd az előző fejezet 40. jegyzetét.

⁴⁷ Magyar nyelvű leírása: Marjai Imre – Pataky Dénes: *A hajó története*, 1973, Budapest, Corvina kiadó, 152–153. old.

rán oldalsó kormánylapátokat váltja fel. Az atlanti vizek – különösen a viharos szakaszok – hullámaintól a zárt fedélzet óvja meg a legénységet, a szállítmányt és az utasokat. Így ez a megoldás – most már a nagyobb távolságra tervezett utakon – bizonyos kényelmi szempontoknak is eleget tesz.

A karavella nemcsak a portugál hajózások diadalmenetét jelképezi, hanem arra is utal, hogy a legkülönbözőbb hajóskultúrák összehangolt egymásra épülése nélkül nemigen nyílhatott volna meg az európai ember számára egy szélesebben táguló világ. Ca' da Mosto 1464 és 1465 között írott, *Atlanti hajózások történetei* című művében így vélekedik:

*„Portugália karavellái a legjobb vitorlások a tengereken, és mert minden szükséges dologgal fel vannak szerelve, el lehet jutni velük bárhová.”*⁴⁸

Nos, mielőtt rátérnénk arra, hová is jutottak el Tengerész Henrik hajói és hajósai, nézzük meg azt, hogy miképpen hajóztak.

Hajózási technikák és tudományok

A 15. századi Portugáliában nemcsak a karavellák, hanem a hajózás más előfeltételei is adva voltak. Számos olyan mediterrán „szabadalomról” kell megemlékeznünk ehelyütt, amelyeket a hajózás atlanti gyakorlata fejlesztett tovább. A Földközi-tenger végül is zárt térségében a hajósok elsősorban az ún. *portulánok* vagyis parttérképek segítségével hajóztak. Ezek a térképek a part részletes rajzát tartalmazzák, és azokat a lehetséges irányvonalakat, amelyeket követve az egyik kikötőből a másikba lehetett eljutni. Feltüntették a szélirányokat, és jelezték az ár–apály mozgásokat is.

A Földközi-tengeren azért is könnyű volt hajózni, mert a hajók többnyire nem távolodtak el a partoktól. Ha valami miatt – például viharban – mégis erre kényszerültek, a part tereptárgyainak segítségével hamar ráakadtak a helyes irányra. A földközi-tengeri hajózásnak a 15. századra már több mint rutinszerű gyakorlatáról João de Barros, a 16. századi portugál krónikás szellemesen jegyzi fel:

⁴⁸ Idézi: Manuel Fernandes Costa: *As navegações atlânticas no séc. XVI.*, 1979, Lisszabon, Biblioteca Breve, ICALP, 62. old.

„egyik partról a másikra, egyik kikötőből a másikba hajóztak: az egyikben megebédeltek, a másikban pedig elköltötték a vacsorájukat.”⁴⁹

Ebben a korban a térképek mellett az iránymeghatározás kevésbé komplikált eszközként már általánosan használták a mágneses tűt is. A ma ismert iránytű őse azonban még csak egy olajjal bevont és valamilyen edény vizében úszó mágneses fémdarab lehetett. Mindemellett azért nem kevésbé helyesen és rendeltetésszerűen mutatta meg az északi irányt, mint a korszerű eszközök. A Kínának tulajdonított találmány az arab hajózás segítségével terjedt el a Mediterráneumban, és a mágneses elhajlás jelenségének a felfedezéséig – sőt, kellő módosításokkal azután is – az Atlantikumban szintén rendelkezésére állt ez az eszköz a hajósok számára. Egyszerű eszközökkel mérték a vízmélységet is.

A pusztán technikai eszközökön túl a hajósembereket egy gyakorlatias módon leegyszerűsített tudományos háttér segítette, amely voltaképpen a csillagászati megfigyelések és az elméleti geometria eredményeit váltotta aprópénzre a hajózás céljaira. A hajósok rendelkezésére állt a nap vagy más ismert égi jelek (például a Kismedve vagy a Sarkcsillag stb. az északi féltekén, a déli hemiszfériumon pedig a hajósok vezérlő csillaga, a Dél Keresztje). Továbbá ezek magasságadatai egy referenciaponttól (például Lisszabontól vagy Lagostól) táblázatokba gyűjtve, amelyeket ha összevetettek az eredetileg csillagászati műszereknek számító eszközök, például az asztrolábium segítségével naponta mért magassági adatokkal, nem jelentett gondot a földrajzi szélesség meghatározása.

Egy adott pontnak az Egyenlítőtől mért északi vagy déli távolságát – amit a fok és a perc fejez ki – ún. „magassági kerekeken” képileg, plasztikusan is megjelenítették azoknak a kormányosoknak és kapitányoknak, akik általában nem szerettek számolni, és ezáltal mégis mind biztosabban hajózhattak a part vonalától messzebb merészkedve is.

A földrajzi koordináta másik elemének, a hosszúsági foknak a meghatározására alkalmazható módszer azonban még egy ideig váratott magára, és sok fejtörést okozott. Erre jobb híján egy mediterrán

⁴⁹ Idézi: João de Barros: *Décadas da Ásia*, Déc. I., livro 1, cap. 2.

gyakorlatot alkalmaztak, ami abban állt, hogy a megtett út felbecsült hosszából következtettek a hajósok.⁵⁰

A karavella kapcsán már szóltunk arról a nehézségről, amelyet a visszatérést akadályozó geofizikai jelenségek, így az áramlatok és az uralkodó, illetve váltakozó széljárások jelentettek.

A portugál hajósiskola forradalmi újításának számított, hogy a tengerészek – miközben túltették magukat bizonyos pszichikai jellegű megpróbáltatásokon, amelyekkel a nyílt tengeren való többhetes tartózkodás járt, távol mindenféle tereptárgytól, vagyis az irányváltoztatási és kiigazító manőverekhez szükséges támpontoktól – elsajátították az úgynevezett „nyílttengeri ívet”.

Ahelyett ugyanis, hogy a visszaúton küszködtek volna a számukra kedvezőtlen elemekkel, hagyták magukat az anyaországi kikötő (többnyire Lisszabon vagy Lagos) szélességéig sodortatni a nyílt és ismeretlen óceánon, hogy azután egy egyenes szakasszal zárják le a fennmaradó hajútut. Ennek a gyakorlatnak, amely a „guineai visszaút” nevet kapta az első sikeres kísérlet emlékére, felbecsülhetetlen jelentősége volt már csak azért is, hogy az Atlanti-óceán megszűnt a félelem tengeré lenni.

A portugál hajózások egyik – ha éppen nem legjelentősebb – sajátossága az a hihetetlen gyakorlatiasság, amely ebben a megoldásban megmutatkozik, és amely utóbb a földrajzi és térképészeti ismeretek minőségi robbanását eredményezte szerte Európában.

A régi értelemben vett portulán-térképek ekkor már nem voltak használhatók. A Bojador-foktól délre, ahogyan a krónikás Zurara mondja:

*„ki kellett ezeket egészíteni, ahogyan a szem látta”*⁵¹

a partszakaszokat, amelyek meglehetősen önkényes formában szerepeltek a korábbi térképeken. Afrika nyugati partja, majd lassan az egész földrész így nyerte el valóságos, „használható” kontúrjait, ami hozzájárult ahhoz, hogy általánosabb szinten egy egész világképet formáljon át a tengerre szálló Európa tapasztalatokból merítő új öntudata.

⁵⁰ A csillagászati hajózás fenti aspektusaihoz lásd: António Estacio dos Reis: A Ciência náutica dos séculos XV e XVI. (A 15–16. század tengerészeti tudományossága), *Mare Liberum*, 4, 1992, december, 105–114. old.

⁵¹ Éppen ezért is tartja Luís de Albuquerque a Roteiro-kat – azaz a hajózási útvonalak leírását – az egész Felfedezések kora leggazdagabb portugál „homományának”. Vö.: L. de Albuquerque: *As navegações e a Sua Projecção na Ciência e na Cultura*, 1987, Lisszabon, ahol idézi is a fentieket, 18. old.

A 15. század végére már át is alakul a világ, s Diogo Gomes némi gúnnal vetheti oda:

„mindezt felfedeztük az igen tisztelt Ptolemaiosz szíves engedelmével – és véleménye ellenére is.”⁵²

Ahhoz azonban, hogy mindez végbe mehessen, több árnyék túllépésére is szükség volt. A tudatlanság sötétjéből a világosság felé tett első döntő lépést egy algarvei hajós, Gil Eanes tette meg. A Bojador-fok megkerülése jelképes voltánál fogva is az élre kívánczik annak a bemutatásában, hogy honnan hová jutottak el – már nem elvont, hanem nagyon is konkrét, földrajzi értelemben – a Tengerész Henrik által felszerelt expedíciók.

⁵² Ugyanígy az ókor tudományosságát meghaladó modernitás fölényéről vall Duarte Pacheco Pereira az *Esmeraldo de Situ Orbis* lapjain, aki szerint „ezekből már a hajózás szempontjából semmit sem használhatunk”. Az empiria régi könyvek tudása feletti új diadaláról értekezik Luís Filipe Barreto a *Portugal, Pioneiro do diálogo Norte/Sul* (Portugália, az Észak/Dél párbeszéd úttörője), 1988, Lisszabon, INCM, című kétnyelvű kiadványban, ahol antologikusan is közli ezeket a véleményeket a 41–76. oldalon.

A part-menti Nyugat-Afrika

Hogy kellőképpen érzékeltessük azt a számtalan nehézséget, amellyel a középkori európai hajózás által elért határpont – a Não-fok – átlépése járt, átadjuk a szót João de Barrosnak, a 16. század jeles krónikásának:

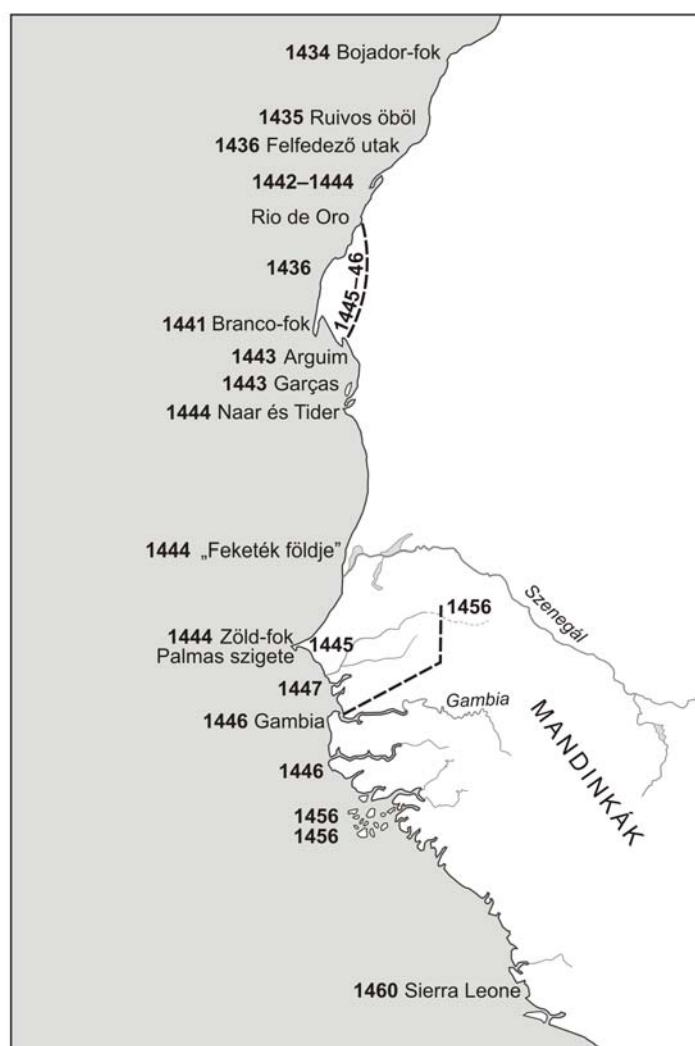
„Az infáns már annak előtte is több expedíciót küldött ide, de egy sem jutott túl a Bojador-fokon, amely körülbelül 60 mérfölddel van délebbre, mint a Não-fok. A tengerészek nem mertek áthaladni rajta, egyrészt mert vagy negyven mérföldnyire nyúlt az óceánba nyugati irányban az előzőleg már bejárt partokhoz viszonyítva, másrészt pedig azért, mert a fokkal szemközt egy 6 mérföld hosszú sziklás padozat oly szörnyű és hatalmas hullámtörést okozott, hogy a hajósokon erőt vett a rettegés. A sziklapadozat elkerülhető lett volna, ha a tengerészek kimerészkedtek volna a nyílt tengerre, csak hogy még mindig a part szolgált számukra támaszul. Így azután beérték azzal, hogy a visszaúton kikötnek valahol a partokon, és harcba szállnak a bennszülöttekkel csak azért, hogy győzelmeik hírével megvidámítsák az infáns szívét. Akárhogy is, mindeddig nem érték el fő célkitűzésüket.”⁵³

„Ki a Bojádóron áthajóz, félelmen is győz a hajós” (Pessoa)

A tengerről és a szóban forgó partszakaszról számtalan legenda keringett. Például, hogy a Bojador-foknál a semmibe pottyannak a hajók, vagy ha nem is – és ezt a szélrendszer eleinte némileg alátámasztani is látszott –, de a visszatérés lehetetlen onnan. És egyáltalán, mi értelme

⁵³ Vö.: Zurara 1989 (portugál kiadás), 61. old. „IX. fejezet, arról, hogy a lagosi illetőségű Gil Eanes hogyan jutott túl a Bojador fokon, és hogyan is tért onnan vissza...” Lásd a függelékben.

van bármilyen erőfeszítésnek? Hogy egy kihalt, egyhangú partvidéket ismerjenek meg, ahol legfeljebb megfőnek vagy megégnek az emberek a tűző napon! Még legénységet sem igen lehet találni a vállalkozásra...

3. A partmenti Nyugat-Afrika felfedezésének állomásai (J. Cortesão, 1962, alapján)

Végül 1434-ben egy algarvei kisnemes, Gil Eanes vezetésével útra kelt egy bárka, hogy utasai – eltökélten, jöjjön, aminek jönnie kell – leküzdjenek egy valójában inkább pszichikai, semmint földrajzi akadályt.

Az utat siker koronázta, és Gil Eanes kisnemesből lovaggá emelkedik. Nyilvánvaló persze, hogy az út haszna nem az a pár szál virág, amelyet kézzelfogható bizonyítékkul nyújtanak át Henriknek, hanem hogy – a Dinis Díasnak tulajdonított „visszaút” segítségével – biztonságosan folytatható a partfeltáró hajózás dél felé.⁵⁴

Gil Eanes és Afonso Gonçalves Baldaia egy évvel később 50 mérföldet hajóznak déli irányban Bojador rettenetes fokától, és elérnek egy halban gazdag öbölhöz, az Angra dos Ruivosnak nevezett helyhez. Baldaia 1436-ban még ötven mérföldnyi partszakaszt tár fel, immár egyedül, és eléri az Aranyfolyót (Rio de Ouro) – reményei szerint Szenegált –, amelyről azonban kiderül, bár találnak némi aranyat, hogy mégsem a katalán térképek „néger Nílusa”.⁵⁵

A partfeltáró hajózások első szakaszának ezzel – a tengeri, Marokkó irányába felújuló expanzió miatt – hirtelen vége is szakad. De csak azért, hogy a negyvenes évtized hajóútjai már a gazdasági reményeket is beteljesíthessék, és állandósítsák a további expedíciós utakat, szüntelen táplálva a mind ambiciózusabb terveket. Úgy tűnt hát, hogy a kísérlet éppen csak elkezdődött, és már véget is ért. Az első lépés azonban, bármennyire szimbolikus jellegűnek mutatkozott is, nem maradhatott visszhangtalan.

Tanger után – a dél felé mutató kéz

Korábban már beszéltünk róla, hogy mi volt a tangeri katasztrófa oka és egyben jelentősége. De szóltunk arról is, hogy a marokkói terjeszkedés és a nyugat-afrikai partfeltáró expedíciók összefüggenek egymással: ugyanannak az éremnek egyik és másik oldalát jelentik. Mert mind a kettő, az egyik közvetve, a másik közvetlenül alapvetően ugyanarra a gazdasági jellegű célra, az afrikai rabszolgák és az arany megszerzésére irányult.

Röviden szólva: a 15. század negyvenes éveiben elkezdődik a karavánutak és a karavellák hatékonyságát megmérettető gazdasági küzdelem. Az a kereskedelmi harc, amely már nem katonai eszközökkel fo-

⁵⁴ Lásd: Luís de Albuquerque: *Gil Eanes*, Série Separatas do CEHCA, 1987, Lisszabon, Instituto de Investigação Científica Tropical.

⁵⁵ Manuel Fernandes Costa 1979, 80. old.

lyik az arab és a keresztény világ között. Mégpedig abból a célból, hogy a győztes kiaknázhassa a nem egyenrangú fejlődésből fakadó előnyöket a harmadik fél rovására. A versengés ugyanis a fekete kontinens javaiért dül.

A negyvenes évtized első éveiben azután szinte minden eldőlt. 1441-ben az új hajótípus, a karavella első útjáról már foglyul ejtett rabszolgákkal és csere útján szerzett arannyal térhetett vissza. A javakat és a terjeszkedést magát egy pápai bulla sietett szentesíteni (1442. december 19.), amely kimondja, hogy

„bűnbocsánatot nyer minden olyan keresztény, aki a Krisztus-rend zászlaja alatt szolgálja a mók ellen az új vállalkozás ügyét.”⁵⁶

1443. október 22-i levelében a régens, Dom Pedro az új foglалások monopóliumát ajánlja fel Tengerész Henriknek: a Krisztus-rend és a mögötte álló infáns engedélye nélkül senki sem hajózhat a Bojador-fokon túli területekre.

Ettől kezdve Henrik az általa felszerelt hajón érkezett cikkek egyötte felett rendelkezett. Ha más – leginkább a lagosi kereskedőtársaság, a Parceira – indított útra engedélyével hajót, akkor 10 százalék haszon illette meg a fenti kizárólagos jogok alapján. Amikor Nuno Tristão 1444-ben eljut Arguimba – ami által a portugálok gyakorlatilag eléri a Szenegál folyó torkolatát –, új világ tárul a hajósok elé: „Sok a pálma és a más, zöldellő fa” errefelé, jegyzi meg a krónikás Zurara.⁵⁷

De nemcsak a táj változott meg, mások már az itt lakó emberek is, mint azok, akiket eddig foglyul ejtettek. Amikor ugyanez év augusztus 8-án Lagos kikötőjében kirakodnak a hajók, nem kis feltűnést keltenek a feketék, hiszen bőrük színe sötétebb, mint a szaracénoké – azaz a Szahara fiaié – vagy a berbereké.⁵⁸ A portugálok elérték tehát a „Né-

⁵⁶ Valójában már az 1436-os *Rex regum* és a következő évben kibocsátott *Preclaris tua* kezdetű bullák a hitetlenek földjének elfoglalására illetve a mókval való kereskedésre adott pápai felhatalmazást, amelyet V. Miklós *Romanus Pontifex* kezdetű bullája már portugáloknak kedvező védelem alá helyez. Azaz a spirituálison messze túlmenő javak megszerzésének garanciáiról is szó van. Vö.: Manuel Fernandes Costa 1979, 81. old.

⁵⁷ Zurara 1989 (portugál kiadás), XXXIII. Fejezet, 113. old.

⁵⁸ Lásd: José da Silva Horta: A representação do Africano na literatura de viagens do Senegal a Serra Leoa – 1453–1508 (A fekete afrikai ábrázolása az utazási irodalomban Szenegáltól Sierra Leonéig – 1453–1508), *Mare Liberum*, 2, 1991, 209–338. old. ad kimerítő elemzést a fekete afrikai típusokról.

gerek Földjét”, Fekete-Afrika északi határát, és ezzel egyszersmind a henriki vállalkozások új szakaszba lépnek.

A gazdasági felfedezés

A földrajzi felfedezésekben a változást elsősorban az eredményezi, hogy megteremtődnek az állandó jelenlétet biztosító lerakatok – a feitoriaiak – kiépítésének a lehetőségei. Többé a cikkekért nem kell messzire menni, sőt, a közvetítőkön keresztül helybe jönnek Guinea rabszolgái, az arany, az állatbőrök és más javak. A jól kiválasztott központ a parthoz közeli és jól védhető Arguim szigete lett.

Arguim volt az első kísérlet a behatolás kereskedelmi lerakat-láncolatot létrehozó, új válfajára, amely mint modell tovább él majd a 16. századi Portugál India partjain is. Máris hatékonynak bizonyul: a karavánutak elszenvedik az első csapásokat, bár a karavellák győzelme csak akkor válik teljessé, amikor a portugálok eljutnak az arany kitermelésének a színtereire is.

1445 és 1475 között nem folytatódnak olyan dinamikusan a partfeltáró hajóutak, mint a negyvenes évtized – mint látni fogjuk, valójában különlegesen szerencsés – első öt esztendeje alatt. Ez az oka annak, hogy a hosszabb perióduson belüli időhatárt sem az elért felfedezések szerint, mint inkább Tengerész Henrik halálának az évében, 1460-ban húzhatjuk meg.

Az első tizenöt évre a hozzáférhetővé váló gazdasági javak birtokbavétele a jellemző. 1445 (a Zöld-fok elérésének az éve) és 1460 (amikor Sierra Leonéba és a Zöldfoki-szigetekre jutnak el a hajók) hajózási értelemben nem tekinthetők még kisebb korszakok határainak sem. Már csak azért sem, mert a felfedező-partfeltáró tevékenység valójában nagy kihagyásokkal rövid időszakokra (1445–1446, 1456, 1460–1462) korlátozódik.

Mi az oka a megtorpanásnak? Luís de Albuquerque módszerével – a biztosan tudott és a bizonytalan dolgok értékelésével kapcsolatos módszer helyes alkalmazásának segítségével – közelebb kerülünk a válaszhoz. Lássuk ezeket.

Az bizonyos, hogy a földrajzi felfedezést a gazdasági értelemben vett exploráció követte ezúttal is, akárcsak az Atlantikum szigetein, Madeirán, az Azori-szigeteken – és ebben Arguim felvásárló szerepe kétségtelenül megnyugtatóan hatott. A biztosan elért és biztonságosan szállított javak a felfedezők étvágját egyelőre kielégítették. Ezt látszanak igazolni, illetőleg a portugál gazdasági birtokbavétel hatékonyságára

21. Kolumbusz arcképe, De Bry művének elején a megjegyzéssel:
az Admirális „ligúriai” (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant,
kolligált példány)

22. A 16. század reneszánsz hajósmítoszai között – a griffek és szirének tengerén – a spanyol hajós vértben, mint katona, de éggömbbel a kezében, mint tudós is utazik az Új Világ felé (De Bry: *Historia navigationis in Brasiliam*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

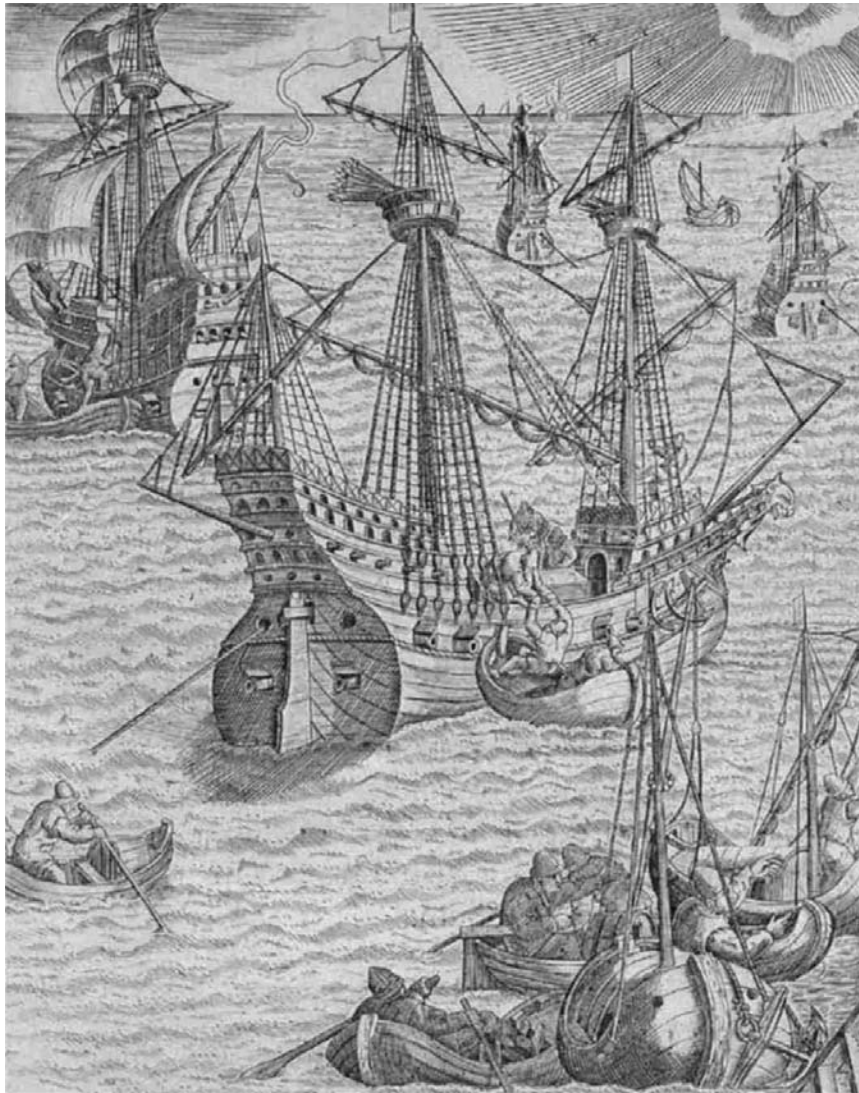
23 Kolumbusz hazatoloncolása. A zseniális hajós, a középserű telepes és a kudarcot valló gyarmati kormányzó mind ugyanaz a személy (*America pars quarta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány, Hieronymi Benzoni: *Americae pars quarta in Indiam Occidentalem...*)

24. „Aurea sacra fames” – az arany kutatása, majd kitermelése a Karib-térség után a kontinensen is a nyers kizsákmányolás formáit ölti, a kincselkobzástól az arany beszolgáltatásáig (*Americae tertia pars*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

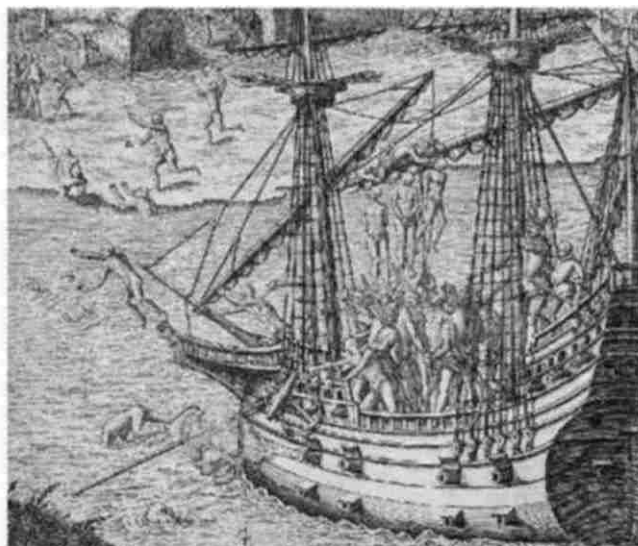

25. Cukornádültetvény – A fehér arany. A nádcukor indiai eredetű volt, de a cukortermelés az ültetvényes gyarmatosítás során az Amerikák sikerágazatává vált. A kép sűríti a cukorfinomító malmok egyes munkafázisait (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

26. Hans Staden elindul Lisszabonból. Az ibér tengerjárás egyben az európai terjeszkedés része is. A legtöbb náció kalandorokkal és/vagy kereskedelmi tőkéjével is részt vesz a nagy atlanti vállalkozásokban (*America pars quarta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány, Hironymy Benzon: *Americae pars quarta in Indian Occidentalem...*)

27. Vadak és civilizáltak – 1. Fehér vadak, indián vadak. De kik lehetnek civilizáltak? A kölcsönös atrocitások az előítéletek spiráljába torkolltak
(*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

28. Vadak és civilizáltak– 2. Fehér vadak, indián vadak. De kik lehetnek civilizáltak? A kölcsönös atrocitások az előítéletek spiráljába torkolltak
(*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

29. Kereskedés és háború – 1. Az első találkozások békés kezdetét előbb a zűrzavar átmenetei, majd a brutális népirtás évei váltják fel a gyarmati berendezkedés során (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

30. Kereskedés és háború – 2. Az első találkozások békés kezdetét előbb a zűrzavar átmenetei, majd a brutális népirtás évei váltják fel a gyarmati berendezkedés során (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

31. Szomorú trópusok. Sok esetben az indiánok az encomienda-rendszer kényszerére a tömeges öngyilkossággal válaszoltak. Előzőleg vírusok és új betegségek ugyancsak tizedelték őket. (*Americae pars quinta*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

32. Zoomorf (állatalakú) démonok. Az indiánokat különböző démonok gyötrik. Az ördögök közül kiválik a lustaság – amely egy új állatfaját, a lajhárt rokonítja az eredendő emberi hajlammal (De Bry: *Historia navigationis in Brasiliam*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

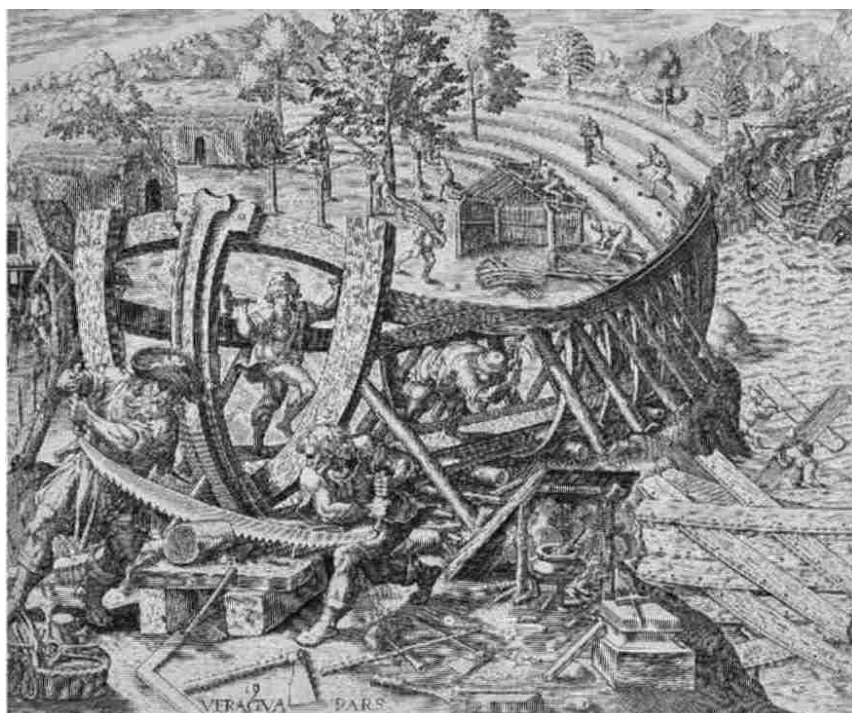
33. Antropofágia. Már Kolumbusz első útján megszületik a „kannibál” fogalma. Ezen az ábrázoláson a „reneszánsz tanulmányfejtű” és arányos alkatú indiánok vadságára a szörzetük utal – és az ételük
(De Bry: *Historia navigationis in Brasiliam*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

34. Amerika kontinens alakját ölti. 1596-os ábrázolásán felfedezői és meghódítói külön is kiemelésre kerülnek (*America sive novus orbis*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

35. Hieronymi Benzoni *Americae pars quinta* című művének címlapja
(*In Indiam occidentalem*). A mozgalmas tabló minden fontos mozzanatot kiemel:
a konkvisztádort és az indiánt, a hajóst és a gyarmati kormányzás alakjait

36. A hajótörött új hajót épít, közben pedig telepet létesít.

Már Kolumbusz vesztett el hajót Amerika partjainál. Az őt követő spanyol, portugál, holland, francia, angol kolónusok közül is voltak, akiket a kényszer vitt a letelepedésre. A kép tehát szimbolikus értelemmel is bír (*Americae tertia pars*,

Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

37. Reneszánsz a tengereken. A hajósok új természeti világot is felfedeznek.
A telepes a természet átalakításába fog, de előtte hajósként még
rácsodálkozik az új titkokra. Megszületnek az első európai települések magjai
(*Americae tertia pars*, Ráday Gyűjtemény, 0.574 Ant, kolligált példány)

utalnak különféle európai (itáliai, francia, angol, de leginkább kasztíliai) vállalkozások, betörési kísérletek a portugálok nyitotta térségbe.

Portugália ezeket a próbálkozásokat azonnal és energikusan visszaveri, nem rettenve meg az olyan eszközök következetes alkalmazásától sem, mint a Bojador-fok alatti „guineai kereskedelembe” betörő hajók elfoglalása, az áruk elkobzása stb. Erre ugyanis 1455. január 8. után teljes nemzetközi meghatalmazása van, hiszen a de facto birtokbavételt követi a kereskedelmi monopólium pápai szentesítése (V. Miklós *Romanus Pontifex* kezdetű bullája).⁵⁹

Kasztília érzékelhetően kiszorul a guineai kereskedelemből, éppen ezért igyekszik a marokkói partnak az Aguer-foktól a Bojador-fokig terjedő szakaszát San Lucar de Barrameda urának (az andalúz Medina Sidónia grófjának) kezében összpontosítani. Némileg a portugál modellnek megfelelően, csak hogy egy Tengerész Henrik nagyságrendű személyiség nélkül.

Bizonyos az is, hogy a távolság függvényében növekedtek a hajózás nehézségei is (Chaunu a mértani és a számtani haladvány példáját hozza fel⁶⁰), amelyek megoldása bizonyos időt vett igénybe. Mindamellett változtak a behatolás körülményei is. Fekete-Afrika középső vidékének sűrűbben lakott és népesebb partszakaszain, a szervezettebb törzsi csoportokkal szemben kevésbé volt könnyű a terjeszkedés, mint a Száhel-övezetben, vagy akár a „Feketék Földjén”.

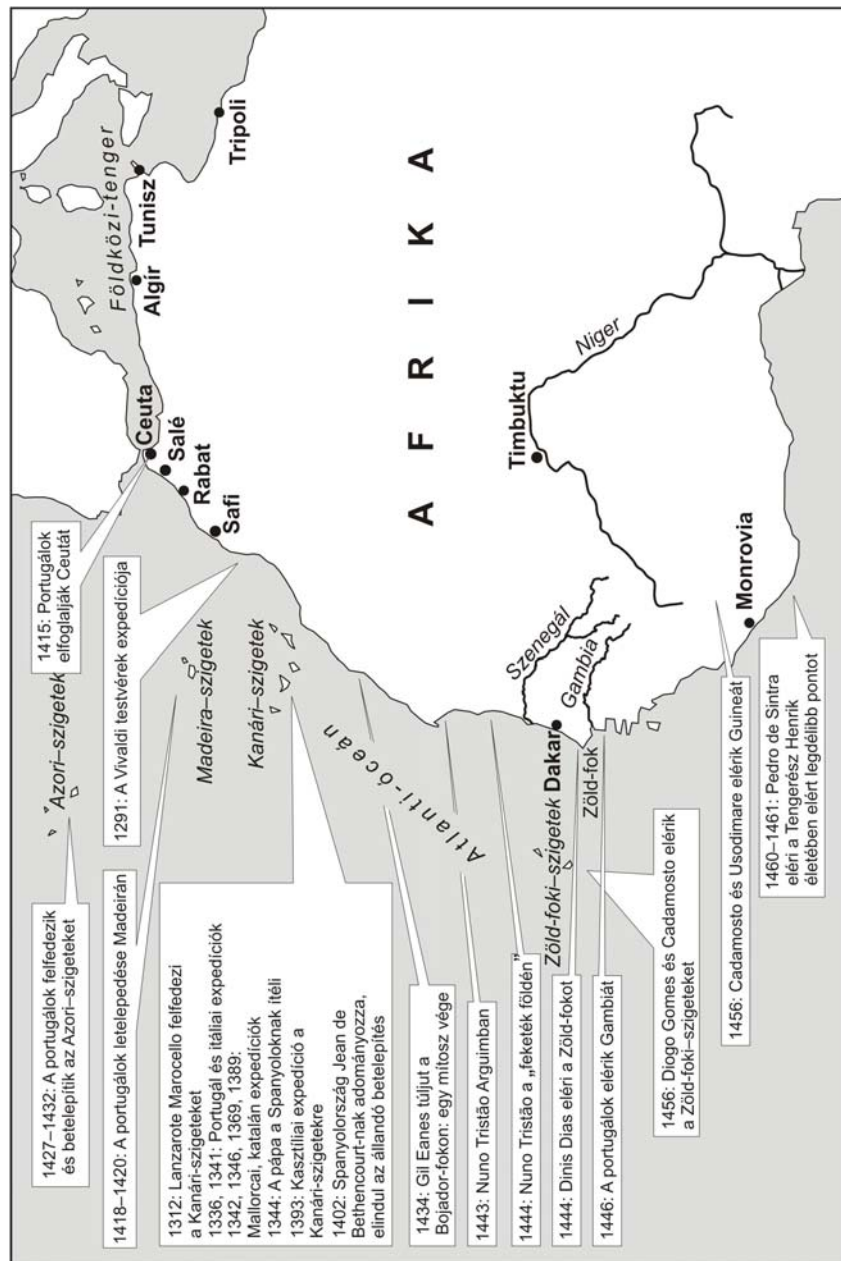
Az írott forrásokban új jelenség bukkan fel a göndör hajú fekete személyében, aki nem egyszerűen a „vadember”, de a – közhelyszerűen leegyszerűsített – „nyilazó bennszülött” előképe. Zurara elbeszélése szerint adott esetben igen kellemetlen lehet az ismerkedés. Jellemzősül egy portugál esetét hozza fel, aki az első bennszülöttel való találkozás után a pajzsa mögött úgy festett, mint valami sündisznó.

Bizonyos továbbá, hogy elbeszélő forrásaink nincsenek, vagy ha igen, meglehetősen szűkszavúan szólnak erről az időszakról. (Zurara krónikája 1448-ig beszéli el a történeteket.) Ez egy sajátos sokkot idéz elő a portugál történetírásban, és az ún. „titok tételének” az alkalmazása kezdődik el.⁶¹

⁵⁹ J. Martins da Silva Marques: *Documentos para a História dos Descobrimentos Portugueses* (A Portugál gyarmatosítás történetének a dokumentumai), I. köt., 1942, Lisszabon, I.A.C., 528. old.

⁶⁰ P. Chaunu 1969, 91. old.

⁶¹ Francisco Contente Domingues: A política de sigílio e as navegações portuguesas no Atlântico (A titok tételé és a portugál hajózások az Atlantikumban), *Separata do Boletim do Instituto Histórico da Ilha Terceira*, 1988, Angra do Heroísmo, 189–220. old.

4. Afrika nyugati partjának a feltárása 1291–1460

Szót kell ejtenünk itt még a maghrebi vállalkozások felújításáról, amelyet nem tekinthetünk már pusztán csak földfoglaló terjeszkedésnek, afféle keresztes szellem szülte megnyilvánulásnak, hanem sokkal inkább bizonyos stratégiai ponton összpontosított és a guineai kereskedelem biztosítására irányuló lépésnek. Mindenesetre fennállt annak a veszélye, hogy a kereskedelem ügye a kereskedelmi, az észak-afrikai expanzió pedig a katonai szempontok szerint kösse le a figyelmet.

V. Alfonz király állandósult jelzője „az Afrikai”, de nyugodtan módosíthatnánk akár „Észak-afrikai”-ra is. A hit bajnoka, a lovagkirály uralma alatt beveszik Alcácer Ceguert (1458), ami oly hévvel tölti el az idős Henrik infánst, hogy nagy gonddal, három példányban is elküldi Konstantinápoly megvívójának, II. Mohamed szultánnak a levelét, amelyben megfenyegeti. Mondván, akad egy apró királyság Európa nyugati végein, amelyről bár valószínűleg még nem hallott, de hallani fog, s mint veszélyes ellenségével kell számolnia.

A keresztes-keresztényi terjeszkedési buzgalom nem ül el Tengerész Henrik halála után sem: az 1463-as sikertelen ostrom után négy évvel a portugálok beveszik Tangert, 1471-ben pedig kezükre kerül Arzila is. Észak-Afrikában ezután majd száz évre elhallgatnak a győztes keresztény fegyverek, s a figyelem újra és megosztatlanul a nyugat-afrikai tengeri expanzió felé fordul.⁶²

A Tengerész Henrik halálát követő időszakot szintén két részre oszthatjuk. Az elsőt az jellemzi, hogy az afrikai partfelderítő expedíciók mérőföldekben, új partszakaszokban is mérhető hatékonyságára még várnunk kell – elsősorban a tisztázatlan jogi-politikai helyzet következtében. Éppen ennek a megoldására megy végbe az anyaországban egy olyan gyökeres, a felfedező gyarmatosítás ügyét döntően befolyásoló szerkezeti váltás, amely nem csupán az 1470 és 1475 közötti időszak terjeszkedését alapozza meg, de azon jelentős mértékben túl is mutat.

Az utód nélkül elhalt Tengerész Henrik javait és eszméit a korona fokozatosan „államosítja”. Figyelemre méltó és jelképes lépés, amikor 1463-ban az Arguimmal való kereskedelem központját Lagosból Lisszabonba költöztetik. Algarve tartományt, a hercegi magánvállalkozás színterét kinövi a guineai kereskedelem, s ezáltal a ceutai kaland óta először ismét a nemzeti politika szintjére emelkedik a tengerentúli terjeszkedés. Ennek kezdeti, rövid ötéves időszakában a felfedezések ügye közvetlenül a kereskedők kezébe kerül.

⁶² Cronologia da Expansão Portuguesa em Marrocos, in: Varii: *História dos Descobrimentos Portugueses*, 1999, Lisszabon, Universidade Aberta, 142. old.

A koronának ekkor még kényelmesebb a Bojador-foktól délre eső, guineai kereskedés jogát bérbe adni, hogy kellő tapasztalatokkal felvértezve azután kialakítsa az állami monopóliumnak a 16. század közepéig érvényben maradó gyakorlatát. Azt is látni fogjuk, hogy az esz-
közök átcsoportosítása idővel miként vonja maga után a célok és a
tervek újrafogalmazását.

Tengerész Henrik után, II. János király előtt

Az 1470-es évek első felében – mint említettük – tehát a partfeltárás ügye a kereskedők kezébe kerül. Az előző korszak olyan nagy hajósainak, mint Diogo Gomesnek, Álvaro Fernandesnek vagy Pero de Sintrának a hírneve némileg még mindig elhalványítja az utánuk következő tengerészek nem kevésbé nagy tetteit.

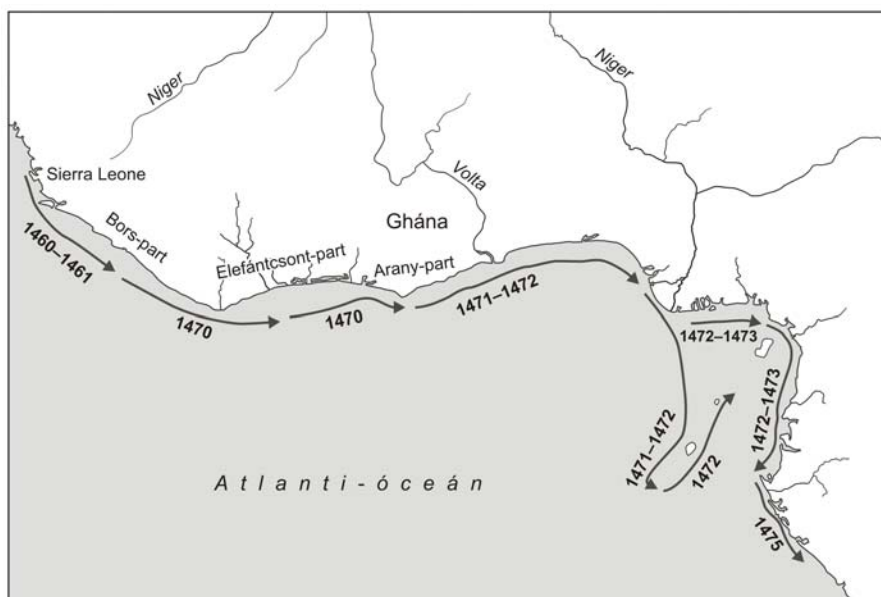
Soeiro Costa például 1470-ben egyszerre ezer kilométernyi partszakasszal toldotta meg az addig ismerteket, és az egyes vidékeket olyan áhított javak után nevezte el, mint a bors, az elefántcsont vagy az arany. 1471-ben João de Santarém és Pero Escobar nemcsak az első aranyakhoz jutnak csere útján egy Sama nevezetű helyen – ahol tíz évre rá a portugálok elkezdik híres erődjük, a São Jorge de Mina építését –, de újabb ezer kilométert hajózva délnek, elérik a hatalmas Níger folyó torkolatát is.

Ez az expedíció több szempontból is kiemelkedő jelentőségű, a portugálok ekkor lépték át először az Egyenlítő vonalát, és tártak fel olyan fontos helyeket az öbölben, mint São Tomé (Szent Tamás), Ano Bom (Újév) és São Antão (Szent Antal) szigetei. 1472–1473-ban egy újabb sziget, Fernando Pó szigetének elérésével újabb négyszáz kilométerrel nő a déli irányban megismert útvonal. Az ötéves, „bérbevett” kereskedelmi partfeltárás végén Rui Sequeira zárja a sort a Santa Catarina-fok elérésével, négy fokkal az Egyenlítőtől délre, amivel a portugál felfedezések színtere végképpen a déli féltekére helyeződik át.

A kereskedelem érdekei egyre jobban érvényesülnek. A század ötvenes éveiben a guineai új felfedezések körül olyan itáliaiakat találunk, mint a forrásként már említett és idézett Ca' da Mosto, Usodimare vagy Antonio da Noli, akik Chaunu kifejezésével élve már sokkal inkább „a kapitalizmus szakértői” voltak, mint a hajózasoké.⁶³ Most, amikor egy lisszaboni társaság és vezetője, Fernão Gomes veszi bérbe a régebben Tengerész Henriket megillető kereskedelmi monopóliumot, a szerződésben a Korona nemcsak az éves száz mérföldnyi part-

⁶³ Chaunu 1969, 103. old.

feltárás kötelező penzumát köti ki, de modernizálja is a terjeszkedés addigi, alapvetően feudális rendszerét.

5. A Guineai-öböl partvidékének felderítése (a nyugat-afrikai felfedezések második fázisa) a kereskedők tevékenysége nyomán (P. Chaunu, 1969, alapján)

A hatékonyság növekedése abszolút és relatív számokban is kifejezhető. Reis Thomaz számításai szerint Henrik idejében a nyugat-afrikai partszakaszból 650 mérföldet tárt fel tizenkét expedíció, úgy hogy az előrehaladás átlaga esetenként húsz-harminc mérföld volt. A Fernão Gomes névvel fémjelzett öt éves periódusban hozzávetőleg ugyanekkora partszakasz fele annyi (öt-hat) expedíció során tárult fel, vagyis az előrejutás – 100-130 mérföld/expedíció – mértéke többszöröse volt a henrikinek⁶⁴.

II. János idején – hercegsége, majd királysága alatt – 760 mérföldet kellett a portugál hajózásnak leküzdenie az afrikai „mű” befejezéséig. Ekkor a haladási sebesség már 200–250 mérföld volt expedíci-

⁶⁴ Luís Filipe Reis Thomaz: O projecto imperial joanino (II. János király terjeszkedő császári politikai tervei), in: *Actas do Congresso Internacional Bartolomeu Dias e a sua época*, 1989, Porto, 81–98. old.

ónként, tehát újabb technikai és szerkezeti változást kell feltételeznünk az exploráció rendszerében és sikerei mögött. A II. János-féle terjeszkedés során olyan lényegi változások következtek be rövid idő alatt, amelyek céltudatosságukban és jelentőségükben csak Tengerész Henrik tetteihez mérhetőek.

A királyság központosított adminisztrációja hatáskörébe vonja a terjeszkedés többoldalú, de legalábbis a katonai és kereskedelmi feladatát, s ennek következtében megszületik egy hibrid társadalmi csoport: a királytól függő „nemes-polgár”. Ez a szociológiailag is felemás és kétarcú réteg egyszerre oka és magyarázata a portugál terjeszkedés „köztes” – már nem feudális és még nem kapitalista – jellegének, sikereinek éppúgy, mint az általa képviselt modell hiányosságainak.

II. János király „császári politikája”

D. João, a későbbi II. János király hercegeként állíttatik apja, V. Alfonz akaratából, a gyarmatosító-terjeszkedő politikacsinálás „vezérlőpultjához”. Egy királyi megerősítő okirat tanúsága szerint 1474-től kezdve felügyeli

„a Guineai részek tetteit, tengeri kutatásait, földjeit és az ott élő népek dolgait.”⁶⁵

Vagyis az operatív gyarmati irányítás teljes egészében az ő kezében összpontosul. A trónra lépését megelőző esztendőik nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy II. János későbbi nemzeti politikája alappilléreként szilárdan megfogalmazódjék benne a terv: eljutni végre a „fűszerek Indiájába”. A koncepció is megszületett, mégpedig kellőképpen átgondolt és hatékony elképzelés ahhoz, hogy az egyik térségből a másikba, az Atlantikumból az Indikumba vezesse a terjeszkedő portugál nemzetet.

Uralomra jutásával a tengeri–tengerentúli terjeszkedés közvetlenül a Korona vezetése alá kerül, aminek eredményeképpen Portugália a

⁶⁵ A későbbi II. János királynak (ekkor principe D. João) 1475. április 8-án adja át némi megszorítással a teljes hatalmat a kasztíliai háborúba vonuló V. Alfonz király, aki utóbb, egy Antão Fariaval küldött levelében a trónról is lemond. 1477 októberében azonban visszatér az ország élére, s ettől kezdve az említett „munkamegosztásban” közös uralkodók. Vö.: Manuel Fernandes Costa 1979, 22. és 28. old.

13. században kitaposott ösvényekről a királyi merkantilizmus útjára lép, egy erőskezű uralkodó töretlen akaratából.

V. Alfonz, a lovagkirály még csak észak-afrikai léptékben gondolkodott. Fia, II. János azonban már földrésznyi méretekben szőtt terveket a terjeszkedésre. A fekete kontinensen két rövid esztendő alatt, 1484-re felépül São Jorge de Mina erődítménye, ahol, akárcsak annak előtte Arguimban, egy katonai garnizon fegyvereinek az árnyékában szövik a kereskedelem „aranyfonalát”.

Ez a kereskedelmi lerakat nemcsak koordinálja a behatolás módzatait, de rajta is tartja a kezét a szudáni arany kitermelésén. A karavellák és a karavánok harca ezzel végérvényesen lezárul, és a Szaharától délre eső övezet, a Száhel elveszíti közvetítő feladatából származó aktív történelmi szerepkörét.

Ha az arab és muszlim kereskedők háttérbe is szorulnak, jelentkeznek helyettük európai vetélytársak, hiszen Guinea kereskedelme és aranya másokat is csábít. Ekkor bizonyosodik be világosan, hogy a kereskedelmi monopólium fejlesztésre és hathatós védelemre szorul. Kasztília andalúz vidékeinek a portugálokéhoz hasonló fekvése nem véletlenül idéz elő azonos törekvéseket. Ezeknek a jelei csempészetek vagy félig-meddig hivatalosan is támogatott betörések formájában mutatkoznak meg, és a Carlos de Varela vezette 1476-os expedícióhoz vezetnek. Az minden bizonnyal túlzás, hogy a kasztíliai tengernagy huszonöt–harminc hajóval rendelkezett volna, de vállalkozása ahhoz kellőképpen hatásos volt, hogy rádöbbsen Portugáliát a stratégiai is fontos erődítmény felépítésének a fontosságára.

Hasonló vészjelzés lehetett az a levél is, amelyben Kasztíliai Izabella az 1454-es, *Romanus Pontifex* kezdetű pápai bulla rendelkezéseit gyakorlatilag megkérdőjelezi, és alattvalóit az Afrika-kereskedelemre buzdítja. A királynő felidézi, hogy Kasztília régvolt királyai

„mindig is magukénak tekintették Afrika és Guinea meghódításának az ügyét... amíg portugál ellenfeleink be nem avatkoztak e területeken.”⁶⁶

Attól kezdve pedig, hogy a királynő a kincstár ellenőrzésére bízta az addig többnyire illegális andalúz kereskedelmi utakat, Portugália számára is világossá vált, hogy nem elegendő a kereskedelem monopóliumának és a parti vizeknek a cirkáló felügyelete, tehát a jog talaján álló katonai intézkedések mellett előbb-utóbb sort kell kerítenie a kér-

⁶⁶ Lásd „A política peninsular no século XV” (Félszigeti politika a XV. században) című fejezetet, in: Manuel Fernandes Costa 1979, 9–39. old.

déskör kétoldalú, tárgyalásos tisztázására. Erre annál is inkább szükség volt, mert az Atlanti-óceán meghódításáért vetélkedő két fő ellenfél, Kasztília és Portugália 1474-től háborúba torkolló dinasztikus viszályba keveredett, mégpedig „hazai pályán”, az Ibériai félszigeten.

IV. Henrik kasztíliai király gyengekezű uralmának a vége és a trónutódlás megoldatlansága tette lehetővé, hogy Portugália beavatkozzék Kasztília belügyeibe. IV. Henrik és felesége, Dona Joana, a portugál Dom Duarte leánya házasságából ugyanis csak leánygyermekre futotta. Ráadásul Juana csúfneve, a Beltraneja, azt a pletykát erősítette, miszerint a gyermek a király bizalmasától és a királynő kegyeltjétől, Don Beltran de la Cuevától származik.

Az ekkor már özvegy V. Alfonz portugál király házassági ajánlatával 1475-ben sietve beavatkozott Kasztília belügyeibe. A „Beltraneja-háborút” azonban nem váltotta valóra a portugál reményeket. V. Alfonz terve katonailag az 1476-os, Toro melletti ütközetben hiúsult meg, morálisan pedig akkor, amikor az őt támogató kasztíliai nemesség rádőbbent, hogy hiába várna a portugál király személyében IV. Henriknél erősebb kezű uralkodót. A férfias határozottsággal egy asszony, Izabella rendelkezett.

A trón várományosának már 1468-ban megválasztott Kasztíliai Izabellát 1474 szeptemberében királynővé koronázták. Abban az évben (1479) pedig, amelyben béke zárta le a háborúskodást, férje, Aragóniai Ferdinánd révén egységesítette a félsziget nagyobbik felét. A háborúból ezzel szemben Portugáliának több kellemetlensége származott. A francia udvarnál külső támogatásért házaló portugál koronás főt, aki, miután elutasítják, szentföldi zárandoklat tervét dédelgeti, és trónjáról mintegy lemond, XI. Lajos jóformán hazatoloncolja. V. Alfonz ekkor meggondolja magát, mégis király marad, bár a rendek időközben királlyá választották a fiát. 1477 és 1481 között így Portugáliának két, egy koronás és egy megválasztott királya is van, akik kénytelenek megosztani egymással az uralkodás nehéz terheit.

A Beltraneja-háborút lezáró és Alcáçovasban megkötött 1479-es béke több okból is fontos és nevezetes. Egyrészt azért, mert V. Alfonz és Joana – Portugália és Kasztília – házassága helyett Aragónia és Kasztília egyesülése jött létre, amely végül is a katolikus királyok révén a félsziget központi és földközi-tengeri részét forrasztotta egységbe. A két frigy valójában két politikai változat. És nem feltétlenül biztos, hogy egy szilárd, Atlantikumra néző kettős államalakulat (Portugália és Kasztília) nem szolgálhatta volna hatékonyabban az európai tengerentúli terjeszkedés ügyét. Egybefüggő területeik fizikai és mentalitásbeli határainak összemosódása talán harmonikusabb megoldást tett volna lehetővé, mint a megvalósult módozat. Így vagy úgy, nem követ-

kezett be Portugália és Kasztília dinasztikus egyesülése. Portugália újabb sikertelen kísérlete után Manuel király idején, majd csak a másik fél, Kasztília viszi ezt végbe, amikor II. Fülöp birodalmán belül egyesíti Ibériát.

Tekintettel arra, hogy Portugália és Kasztília egyesülése ekkor még nem következett be, szükségszerűnek ítéltjük, hogy a terjeszkedés párhuzamos irányvonalait egymástól megkülönböztessék, elkülönítve ezzel a két fél érdekszféráit. 1480. március 6-án azután kölcsönösen megerősítik az alcáçovasi béke erre vonatkozó pontjait: Kasztília megkapja a Tengerész Henrik expedícióitól zaklatott Kanári-szigeteket, valamint Granada visszavívásának kizárólagos jogát. Portugália ezzel szemben Fez királyságának visszavívásában jeleskedhetett, a Não-foktól délre pedig őt illette a felfedezett és felfedezendő tengerek és partok meg a szigetek (Madeira-, Azori-, Zöldfoki-szigetek) uralma.

Perez Embid szerint⁶⁷ megtörtént ugyan az osztozkodás első kísérlete, de mert a Nyugat-Atlantikumra nem terjedt ki, valójában nem volt több mint merő próbálkozás. A tényleges érdemeket és érdekeket tükröző status quót, amely Kolumbusz útját követően végképpen meginog, végül majd egy újabb szerződés, a tordesillasi szerződés elvei szilárdítják meg.

⁶⁷ Perez Embid: *Los descubrimientos en el Atlántico hasta el Tratado de Tordesillas*, 1948, Sevilla, 146. old.

A felkészülés és a tervezés évei: út Indiába

II. János király terve és koncepciója nem egy alappillérre épült: egyszerre volt eredetien új és a hagyományok felújítója. A közvetlen célok és módszerek egyaránt megtörték azonban az észak-afrikai terjeszkedés ideologikus mozzanatait, és ezáltal a terjeszkedés egésze változott meg jellegében. Megmaradtak ugyan olyan ideológiai elemek, mint például János pap országának a keresése, de új formában és új célok szerint. 1484 vagy 1485 során Ogané elérésére João Afonso de Aveiro útra kel Beninbe, rá egy évre ugyanoda misszionáriusokat küld a király. Továbbra is folynak a kísérletek, hogy felhajózzanak a Szenegál vagy a Gambia folyón, sőt, Songó és Mosses királyságaiba⁶⁸ is szerveznek utazásokat, és még mindig azon a címen, hogy megtalálják János pap-királyt, ám annak mitikus birodalmában már nem a hittestvérek képviselik a legfőbb vonzerőt.

Ezeknek az afrikai területeknek a gazdasági és néprajzi feltárása tudatos törekvés, jelentőségük azonban nem merül ki abban, hogy rajtuk keresztül esetleg elérhetők János pap kopt keresztényei. Eppen ezért a partvonaltól beljebb is sor kerül kereskedelmi lerakatok kiépítésére, és a portugálok úgy gondolják, hogy amíg nem kerülnek meg az abesszin keresztény csoportok, addig errefelé is folyhat a keresztény térítő munka. A leglátványosabb sikereket ezen a téren a Kongó Birodalomban érik el, ahol 1491-től folyik a hittérítés, de Beninben is tevékenykednek misszionáriusok. A kereskedés és a térítő tevékenység következtében Afrika többé már nem azt a keskeny part-menti sávot jelent, amelyet csupán érintenek a hajós-útvonalak. A születő világbirodalom számára az új földrész jelentősége nőttön-nő.

Az Atlantikum szigetein megmarad ugyan a betelepítő típusú terjeszkedés, mégpedig hasonló sémákat alkalmazva mint Tengerész

⁶⁸ Luís Filipe Reis Thomaz: O projecto imperial joanino (II. János király terjeszkedő császári politikai tervei), in: *Actas do Congresso Internacional Bartolomeu Dias e a sua época*, 1989, Porto, 94. old.

Henrik idejében, csakhogy a Szent Tamásról és a későbbi II. János királyról elnevezett sziget (São Tomé és Príncipe) kolonizációja már eleve a szigorúan gazdasági célú tevékenység kíváncsalmáiból indul ki, és az afrikai kontinensről ideszállított rabszolgák munkaerejére építi a monokultúrás cukornád termelésének gyors felfuttatását.

A legfontosabb mozzanat azonban – hiszen végül is minden ennek rendelődik alá – az, hogy megmarad az afrikai partok mentén a déli irányú partfeltáró terjeszkedés. Csakhogy már nem közvetlen afrikai célokért, hanem azért, hogy a Jóreménység fokán keresztül, Afrika körbehajózásával India és az Indikum javai váljanak elérhetővé. Ennek a nagyjelentőségű feladatnak a megvalósítását elősegítendő a hajózás technikai-tudományos fejlődése látványos ütemben halad előre. A déli féltekén való navigálás praktikus rendszere – a Nap meridián magassága szerint megállapított szélességi fokok – segíti elő Bartolomeu Dias merész és nagyratörő útjait, amelyek végül valóban lehetővé teszik azt, hogy India Európából elérhetővé váljék.

Hasonló gyakorlatiassággal és céltudatossággal folyik az információk gyűjtése és rendszerezése a Kelet – és ezen belül India – viszonyairól, de ez már nem pusztán álmokképek kergetése egy mesés és varázslatos fűszerekkel csábító világ után, hanem lehetséges tengeri útvonalak és hajózási technikák, áruk és kalkulások konkrét mérlegelése, vagyis mindazoknak a tényeknek és ismereteknek a számbavétele, amire egy későbbi történelmi jelentőségű út során szükség lehet. Szabályos kereskedelmi kémkedés vagy ha úgy tetszik, nagyfontosságú információs bázis kialakítása zajlik ezekben az években. Olyan tevékenység, amely eszközeiben nem morális alapon válogat, célját pedig minden más tervnek és ügynek alárendeli.

A fő célnak, India elérésének ezek az előkészítő jellegű mozzanatai a Dél-Atlantikum partfeltáró útjait ismertető fejezetben szükségszerűen szóba kerülnek még.

II. János hajósai

Amikor 1481 augusztusában, kevéssel azután, hogy a pápa szentesíti az 1479–1480-as szerződéseket, éppen ezáltal nem csekély politikai-diplomáciai tehertől mentesülve léphet trónra János herceg, aki legfontosabb feladatának a guineai kereskedelem biztosítását tartja, mégpedig a minai erőd által. Az új uralkodó Diogo de Azambuja vezetésével útnak indított első karavellái építőmestereket, követ, meszet és faanyagot szállítanak a fedélzetükön, no meg fegyvereket, hogy ott,

„ahol a mieink mindenüket aranyra cserélik a helyiekkel, azok a világi javak mellett a hit áldásaiból is részesüljenek”⁶⁹.

Amikor azonban a kétségkívül alapvetően kereskedelmi indíttatású vállalkozások katonai–kereskedelmi–vallási centrumának, az erődnél az építése rendben megkezdődik, az uralkodó már semmi akadályát nem látja annak, hogy a partfeltáró hajózás ügyének elejtett fonálát újra felvegye. Diogo Cão, aki már a guineai partvédelmi feladatokban is kitüntette magát, kapja meg azt a feladatot 1482-ben, hogy az addig ismertté vált legdélebbi ponton (Santa Catarina-fokán) túli területekről híreket hozzon. Első és második útján kőkeresztek jelzik az előrehaladás sikeres menetét, amelyeken feliratok tudatják a világgal, hogy ott:

„Magasságos, kiváló és hatalmas hercegünk, II. János, Portugália királya parancsára fedeztük fel ezeket a földeket, és emeltük rajta a jelet Diogo Căonak, udvari köznemesének a keze által”⁷⁰.

Amikor 1484 tavaszán Cão hajói visszatérnek, már nemcsak arról számolhatnak be a királynak, hogy a „Hatalmas folyam”, a Zaire és a Kongó torkolatáig jutottak el a király hatalmának kőbe vésett bizonyítékai, de – végzetes módon tévesen – arról is, hogy Ptolemaiosz „Arabicus Sinusa” (az Indiai-óceán) vizeitől csupán párnapos hajóút választotta őket el.

Az udvarban kész tényként kezelik, hogy az ókori geográfus szerinti Afrika legdélebbi pontján jártak a hajósok, aminek a nemesi címmel és kegyekkel elhalmozott Căora nézve kínos következményei lesznek. A portugál hajósról 1486 után vajmi keveset szólnak a krónikák: ha nem az óceánon érte a halál, akkor bizonyos, hogy a királyi kegy fordult el tőle, hiszen még az 1485–1486-os útja során sem kerül meg az átjáró, korábbi állításainak bizonyítékeként.

Cão első útjának eltúlzott sikerei kínos helyzetbe hozták Portugáliát is. Hiszen amikor 1485-ben VIII. Ince fejére kerül a pápai tiara, egy alattvalói hűségnyilvánító beszédben (*Oratio de Obedientia*) II. János

⁶⁹ J. Bato’Ora Ballong-Wen-Mewuda: Le role de São Tome dans l’établissement et le développement du commerce portugais dans le Golfe de Guinée aux XV et XVI siècles, in: *Actes du Colloque la découverte, Le Portugal et l’Europe*, 1990, Paris, 159–171. old.

⁷⁰ Ilyen „padrão” látható nemcsak az 1502-es De Cantino-féle térképen a Santo Agostinho foknál, de a fenti felirat ma is olvasható a lisszaboni Földrajzi Társaság kiállításán bemutatott kőkereszten is: Lásd az 5. képmellékletet.

király követe, Vasco Fernandes Lucena⁷¹ sem fukarkodik a jelzőkkel, miközben kiemeli, hogy országa „Afrika” (a muzulmán észak) után eljuttatta a hitet „Etiópiába” is (a kereszténnyé térítendő pogányok közé). Sőt, immár a kapujába került „Ázsiának” is, ahol keresztény indusokkal léphet kapcsolatba. Valójában a beszéd közelebbről meghatározatlan Ázsiájával nemhogy a hit hídján, de máshogyan sem jött létre a Diogo Cão és a portugál udvar remélte kapcsolat, és a megelőlegezett pápai kegy záloga végül is beváltatlan maradt.

Mindazonáltal a portugál hajós első, de főképpen második útja különösen eredményesnek bizonyult a közép-afrikai „pogányokkal” való érintkezés megteremtésében. Az első alkalommal a Kongó folyó torkolatvidékénél négy portugál túsul marad a király tisztét éppen betöltő manikongó (ekkor Nzinga Nkuwu) udvarában, és négy afrikai ismerkedik Lisszabonban a keresztény szokásokkal. 1490-ben már portugál misszionáriusok és szakmunkások utazhatnak a Kongó Birodalomba, hogy a hit templomát felépítsék a manikongó udvarában, akinek a megtérítése mögött egy protektorátusként kezelt terület politikai szövetségessé minősítésének a terve is meghúzódott⁷².

Diogo Cão tévedése – ami jórészt csillagászati helymeghatározási pontatlanságból ered – az európai és ezen belül az ibér terjeszkedés egészének további menetét is befolyásolta. Bár, mint majd bővebben kitérünk rá, II. János portugál király akkor is elutasította volna Kolumbusz éppen ekkor, 1483 és 1485 között tett ajánlatát, ha Cão hírei nem ennyire biztatóak. Egy kockázatos nyugati út kedvéért Portugália semmiképpen sem áldozhatott fel egy hetvenéves hagyományra támaszkodó és nagyon is kézzelfogható eredményekkel kecsegtető terjeszkedési elképzelést, amely India elérését keleti irányban, Afrika megkerülésével kívánta véghez vinni.

Ha már a földrajzi szélesség meghatározásánál és Kolumbusznál tartunk, érdemes idézni a nagy Admirális feljegyzéseit, amelyeket egy könyv lapjainak a szélére írt:

⁷¹ Lucena bár udvari krónikás, de inkább mint humanista és a külföld köreiben mozgó ügyes diplomata emelkedik ki a kortársai közül: Vö.: Nair de Nazaré Castro Soares: *A historiografia do renascimento em Portugal...* (Reneszánsz történetírás Portugáliában...), in: *Aquém e Além de Taprobana*, 2002, Lisszabon, CHAM, 17–18. old.

⁷² Lásd: Garcia de Resende: *Vida e feitos de D. João II.* (egy részletének magyar fordítását lásd a Függelékben).

**6. Kőkeresztek, birtokjelek Diogo Cão és Bartolomeu Dias útjain
(A. Baião, 1940, alapján)**

„...az Úr 1485. esztendejében Portugália királya Guineába küldte José mestert, orvosát és asztrológusát, hogy egész Guineában megfigyelje a napmagasságot.”⁷³

José Vizinho szárazföldön és tengeren mért adatai minden bizonynyal fokozták a portugál navigátorok eredményességét. Bartolomeu Dias híres útjának szakmai profizmusa is arra utal, hogy a portugál kormányosok felkészültsége és felszereltsége sokat javulhatott. Bartolomeu Dias 1487 augusztusában indult útnak, amit közvetve az is bizonyít, hogy a mai Namíbia határáig eljutva az új partpontokat a december hónap szentjeiről nevezték el (São Tomé, Santa Maria stb...).

A két ötventonnás karavella az Orange folyó torkolatának a közelében erős viharba jut, a természeti elemek és különösen az állandósuló szelek arra készítetik őket, hogy a partvonaltól eltávolodva a nyílt tengerre fussanak. A délnyugati irányú sodródást egy akaratlagos, napokig tartó hajózás követi kelet, majd észak felé. Ezzel az expedíció valójában a későbbi „volta da Indiá”-t, azt a tudatos manőversort végzi el, amelynek során a hajók egy 8-ast rajzolnak az atlanti vizekre.

Afrika valóban legdélebbi pontján már túlhaladva – bármennyire is kacérkodik Dias a teljes, Indiába vezető út gondolatával – a karavellák visszafordulnak, hogy végig a partok mellett hajózva érintsék a Jóreménység fokának átkeresztelt Viharos fokot, és csatlakozzanak bölcsen hátrahagyott kiegészítő-élelmiszerszállító hajójukhoz. Az átjárót tehát megtalálták, a portugál hajók immár ténylegesen eljutottak az Indikum vizeire, és így az expedíció jó hírekkel futhat be a hazai kikötőbe 1488 decemberében.

Út Indiába – szárazföldön

A portugál tengerentúli terjeszkedés már az első időktől kezdve sem volt mentes az információgyűjtés szárazföldi elemeitől. Dom Pedro infánst európai utazásai során, úgy hisszük, nem pusztán az európai udvarok, mint például Zsigmond király udvarának csillogása vonzotta, de annak az igénye is, hogy hasznos ismeret és tudás halmozódjék fel „útípoggyászában” az őt érdeklő témakörökben. A hagyomány szerint Marco Polo utazásainak könyvét Velencéből Tengerész Henrik bátyja hozza el a királyi család könyvtárába. És több mint valószínű, hogy ez az olvasmányélmény is hozzájárult a portugál terjeszkedés mentorá-

⁷³ João de Barros: *Década I. da Ásia*, 1946, Lisboa, Sá da Costa Editora, parte I., Liv. IV., cap. II.

nak a szellemi ébredéséhez. Ha Dom Pedro útjainak állomásait a levantei fűszerkereskedelem újraelosztó gócaival nem is azonosíthatjuk mechanikusan, az biztos, hogy több olyan helyen megfordult, ahol értékes kereskedelmi információkra tehetett szert⁷⁴.

II. János király idejében viszont az érdeklődés és a biztos tudás vágya már a kereskedelmi kémkedés szintjére emelkedett. 1486-ban a király két megbízottja indul útnak, hogy Palesztinán keresztül – még mindig János pap-király esetleg oda zárandokló alattvalói révén – bővítsék a portugál udvar ismereteit tengeri úti céljukról: Indiáról. Az út azonban nem jár sikerrel, aminek talán nem a kiszemelt hely volt az oka, hanem elsősorban az, hogy a kiválasztott – egyházi – személyek nem feleltek meg a speciális kívánalmaknak.

Egy évvel később II. János király – a Tökéletes Herceg – már szerencsésebb kézzel választotta ki ügynökeit, Pero da Covilhãt és Afonso de Paivát, akik nem csak hogy értették, de beszéltek is az arab nyelvet. Ráadásul Covilhã személye és kalandos előélete Észak-Afrikában mintegy záloga lehetett az út sikerének.

A gondos előkészítésre utal, hogy 1400 gramm aranyon kívül elláták őket „travellers csekkel” is, hiszen az olasz Marchioni bankház hitellelével felszerelve indultak útnak 1487-ben mint jámbor kereskedők. Valenciából Nápolyba, onnan Rodoszra mentek, azután előbb Alexandriába, majd Kairóba, végül több, a Vörös-tenger partján fekvő települést is érintve, eljutottak Adenbe. A két útitárs búcsút mondott egymásnak. Paiva János pap-király Etiópiája felé vette az útját, és nyoma veszett.

Covilhã azonban, aki kelet felé indult, messzebbre jutott. A Malabár-parti kikötőkben, így Calicutban és Goában feltérképezte a levantei kereskedelem arab vagy iszlamizált szakaszát, majd visszatért Hormuzba. Innen Sofalába ment, és az arab kereskedelem kiterjedtségén és nagyságán túl annak is minden bizonnyal a tudatára ébredt, hogy a hajózás innen az indiai szubkontinensre nem jár leküzdhetetlen nehézségekkel. 1491-ben Pero da Covilhã visszatért Kairóba, ahol időközben elhunyt társa helyett két zsidó ügynök várta: az egyiküknek átadta úti jegyzeteit és térképeit, másikkal pedig Hormuzba indult, hogy véghez vigye Afonso de Paiva még teljesítetlenül maradt feladatát.

⁷⁴ Vö.: Rákóczi István: A estada do infante D. Pedro em terras húngaras e na corte do Imperador Sigismundo, in: *BIBLOS*, LXIX, 1993, Coimbra, 79–93. old.

Covilhã tehát nem tért vissza Európába. Francisco Álvares *Igaz beszámoló az Indiákon élő János pap földjéről* című művének lapjain⁷⁵ viszont – ennek köszönhetően válhatott ismertté az akkor már nem titkos küldetés – újra színre lép. Pero de Covilhã ugyanis a halála előtt megvallotta egész további életét egy portugál atyának, miszerint gyökeret eresztett abesszin földön, megnősült és gyerekeket nemzett afrikai asszonyának.

A bűnbocsánatra nagy szüksége volt, mert Portugáliában is élt már felesége, sőt, voltak fehér gyerekei is. Bár a bigámia vádját némileg enyhíti, hogy a helyi uralkodó kifejezett akaratának tett eleget, amikor végleg afrikai földön telepedett meg. Ez viszont arra utal, hogy „János pap” korántsem volt annyira érdekelt tényleges hatalma korlátainak a felfedezésében, mint az őket kereső európaiak.

Mindenesetre Covilhã értékes információi az Indikum viszonyairól legkésőbb 1492 során eljutottak a lisszaboni udvarba, és kiinduló pontjaivá válhattak a további feladatok összegezésének. Az utazó feljegyzései pedig mindenféleképpen arra intettek, hogy a lehető leggondosabban kell előkészíteni az Indiába vezető tengeri utazást, máskülönben a portugál szándék léket kaphat az „arab kereskedelem tengerében”.

Az udvar számára azért látszott igen fontosnak a fokozott körültekintés, mivel a tervezett utat nem csupán egyszeri epizódnak szánták, hanem arra törekedtek, hogy a felfedezett hajózási útvonal az olyannyira áhított javak – elsősorban fűszerek – rendszeres forrását biztosítsa.

A dezinformáció: a „titkos politika tétele”

A portugálok sikerrel kecsegtető hajózásai India felé, a megkerülhető afrikai partok mentén, természetesen sokak figyelmét felkeltették. Kolumbusz csak egyike volt azoknak, akik árgus szemmel követték az eseményeket. A nagy Admirális egy szintén lapszéli megjegyzése arról tanúskodik, hogy tudatában volt annak, hogy Bartolomeu Dias Lisszabonba érkezvén beszámolt királyának útja eredményeiről.

„... a 88-dik év november havában megérkezett Lisszabonba Bartolomeu Dias, három karavella kapitánya, akit Portugália

⁷⁵ Pe. Francisco Álvares: *Verdadeira informação das terras do Preste João das Índias*, 1989, Lisszabon, Publicações Europa-América, CIV. Fejezet, 201–202. old.

legkegyesebb királya Guineába küldött ki új földek fölfedezésére. Többek között azt is elmondta a legkegyesebb királynak, hogy a hajóval korábban bejárt területeken 700 mérfölddel jutott túl, azaz 450 mérfölddel délre egészen a Jóreménységnek elnevezett fokig és attól még 250 mérföldnyire északra, amelyről úgy véljük, hogy Agensibában (a Ptolemaiosz szerinti Déli Föld) található, szerinte pedig asztrolábiummal mérve 45 fokra van az egyenlítő vonalától.”

Mire következtethetünk ebből az idézetből? Az említett szélességi fok ugyanis nyilvánvalóan hibás. Talán csak annyit jelent, hogy a Dias flottája által elért legdélebbi pont az a bizonyos 45°. Van azonban egy olyan kétségtől merészebb feltevés is, amely szerint Kolumbuszt tudatosan tévesztették meg. Ha elfogadjuk ezt a feltételezést, ingoványos talajra merészkedünk, amelynek lidércfényei nem feltétlenül szilárd terepre, hanem esetleg a még mélyebb mocsárba vezetnek. Miért? Mert az ugyan általánosan elfogadott nézet, hogy a portugálok éltek a dezinformáció eszközével, ez azonban a „titkos politika” tételéhez vezethet, amelyre már, mint a portugál historiográfia „csodafegyverére”, tettünk utalást, de csak jókora kritikával támaszkodhatunk rá.

Bizonyos homályos pontok megvilágítása érdekében azonban nem feltétlenül elvetendő kiindulási pont az a nézet, hogy léteztek bizonyos „államtitok” kategóriájába utalható, másokkal nem szívesen megosztott, sőt, titkosított információk, bár közvetlenül nem bizonyítja, nem is cáfolja azokat semmi.

Lássuk tehát a lényegét, illetve a tényeket. A legfontosabb „negatív tény” az, hogy nem tudunk a Bartolomeu Dias (1487–1488) és a Vasco da Gama (1498–1499) útjai között eltelt tíz esztendő idejéből egyetlen olyan jelentősebb portugál expedícióról sem, amely akár az újonnan megtalált Indiai-óceánon, akár másfelé előbbre lendítették volna a portugálok hajósvállalkozásait. Miért? Mi történt akkor e tíz hosszú év alatt?

Adatok híján csak találgathatunk. Akárhogy is történt, azért az különösnek tűnik, hogy Dias sikerei után ilyen nagyságrendű megtorpanás következett volna be, hiszen természetesen nagyobb lendületnek kellett volna bekövetkeznie a felfedező utak terén. Ezért tetszik kézenfekvőnek az a magyarázat, hogy igenis voltak – méghozzá jelentős – utazások, csak éppen nem tudunk róluk, mert mindenfajta dokumentációnak – ki tudja miért – nyoma veszett.

Ezekből az előfeltevésekből indul ki Jaime Cortesão ma már klaszszikusnak számító „titkos politika” tétele⁷⁶. G. Pistrano szerint is bizonyítható, hogy bizonyos utak bizonyos eredményeit titokban tartották⁷⁷, és ezeket hibás vagy elferdített módon tették közzé, amennyiben közzétették egyáltalán. Am mindkét megoldás alkalmasnak látszott a vetélytársak – elsősorban persze Kasztília – távoltageására.

Az effajta eljárásra számos példa hozható fel igazolásul, de most elégedjünk meg egy különösen tanulságos eset ismertetésével. Garcia de Resende – 16. századi történetíró – egy érdekes utalása szerint, amikor II. János portugál király hajókat küldött a minai erőd építésére, ezeket gondosan úgy válogatta össze, hogy az öreg, hagyományos és zömök hajók legyenek a konvojban túlsúlyban, és elrendelte, hogy az afrikai partokhoz érve ezeket a teherszállítókat titokban semmisítsék meg. Ha tényleg így történt, a célja nem lehetett más, mint hogy kézzelfogható bizonyítékát adja annak, hogy a guineai partok erős hullámverésében és áramlataiban elpusztulnak a kerek fedélzet-felépítésű hajók, s nem állják ki a visszatérés megpróbáltatásait. A portugálok ezzel tovább növelték karavelláik mítoszát, és kizárólagos szerepüket hangsúlyozták a Guineával fenntartott exkluzív kereskedelemben.⁷⁸

Az ilyen és ehhez hasonló epizódok nagyon is azt látszanak alátámasztani, hogy a portugál udvar szellemétől és érdekeitől nem állott távol a titkolódzás az útnak indított hajókkal kapcsolatban sem. Nem zárhatjuk tehát ki azt, hogy létezett a „titkos politika”. És ez az oka annak, hogy napjaink történésze hiába kutat források után erre az időszakra vonatkozóan.

II. János király kancelláriájának irataiból feltűnő módon hiányoznak az 1485-re (Diogo Cão második utazásának éve), az 1492 második felére és az 1493-tól 1495-ig tartó időszakra vonatkozó adatok. Vannak azonban más, nem vagy alig dokumentált hajóutakra utaló feljegyzések. A hajók felszerelésére vonatkozó számlák és kimutatások halmozából az bogyozható ki, hogy ebben az időszakban is vételeztek – elsősorban persze a Guineai-öbölbe tartó karavellákra – élelmet, és van ezekben a dokumentumokban olyan – a célirány megjelölésére szolgáló – rubrika, amely olykor-olykor kitöltetlen marad.

⁷⁶ Jaime Cortesão: *A política de sigilio nos Descobrimentos*, 1960, Lisszabon, „Coleção Henricina”.

⁷⁷ Lásd: Albuquerque 1990, 1. köt., V. fejezet, 57–65. old.

⁷⁸ Lásd: Humberto Baquero Moreno. D. João II. e os descobrimentos portugueses, *Bracara Augusta*, 1983, vol. XXXVIII, 191–201. old.

Későbbi, leíró jellegű források egy másik részlete is megmozgathatja a képzeletünket. Ezek szerint Vasco da Gamát éppen azért választották ki az 1498-ban Indiába induló flotta főparancsnokának, mert

„a tenger dolgaiban járatos volt, és még János király idejében tett szolgálatai révén tüntette ki magát.”⁷⁹

Ha tényként fogadjuk el ezt az „utalást”, akkor bizony Gama nehezen szerezhette volna meg „tengerjártassági bizonyítványát” máskor, mint a jelzett, homályban maradó időszakban.

Mindezeket az elemeket tehát módunkban állhat felsorakoztatni annak bizonyításaként – ahogyan ezt a közelmúlt történetírása meg is tette –, hogy bár titokban, de a Portugál Korona akkor véghezvitte a déli Atlantikum feltérképezésének ugyancsak hasznos feladatát.

Állításunk mellett egy sor közvetett bizonyíték szól, és végül is ez ad magyarázatot a nevezetes tordesillasi szerződés bizonyos pontjaihoz, amelyek – ha csak nem az intuíció szülte azokat – csakis ténylegesen megvalósult utak eredményét tükrözhetik.

Kolumbusznak egy a Katolikus Királyoknak címzett 1493-as leveléből és harmadik útjának hajónaplójából – amit Bartolomé de las Casas gyűjtött egybe – az derül ki, hogy

„Portugáliai II. János király tudott egy déli szárazföld, illetve szigetek létezéséről.”⁸⁰

Ezen túl azonban a bizonyosságok sora nem folytatható.

A gondolat játékán múlik egyedül, hogy ha már dokumentálva nincsenek bizonyos expedíciók, akkor mekkora jelentőséget tulajdonít-

⁷⁹ Érdekes egy másik felvetés: Bartolomeu Dias, aki Gama hajóinak építését felügyeli, és ugyanezen krónikás szerint (João de Barros: *Décadas, Da Ásia*, I, IV, 1.) „elkíséri Vasco da Gamát egészen addig a pontig, amíg a kellő úti irányba állítja”. Ha Gama ismerte volna az atlanti vizeket, Bartolomeu Diasnak nem kellett volna őt elkísérnie éppen a Guineai-öbölbe. Minden esetre egy tényleg tapasztalt hajós Calicutig vele marad: Diogo Dias, a nagy hajós testvére. A Gamák kiválasztásához lásd Maria Augusta Lima Cruz magyarul is megjelenés előtt álló tanulmányát (A lenda dos dois bons irmãos – A két jó testvér legendája címmel) az Admirális kiválasztásáról.

⁸⁰ A másik megkerülhetetlen, ezzel egybecsengő sor 1498-ban Duarte Pacheco Pereira Esmeraldo *De situ orbis*-ában az, ahol a következő sorok szerepelnek: „Felséged felderíteni küldött az óceán nyugati vizeire, ahol egy nagy szárazföld és mellette szigetek találhatók, átkelvén a széles nagy óceánon...”, kiad. Epifanio Silva Dias, 1975, Lisszabon, Sociedade de Geografia de Lisboa, 23. old.

sunk nekik. Az úgynevezett „titkos politika” tételének ez a voltaképpen csapdája: az esetlegességek és a reálisnak tetsző feltételezések között ingadozva, amikor megszűnik az ellenőrzés lehetősége, és a források nem segítenek, a kutató a tények rekonstruálása helyett sejtései, előfeltevései rabjává válhat.

Amerika Kolumbuszra vár

Mindezek után joggal tehető fel egy talán csak látszólag merész – de nem történelmietlen – kérdés: felfedezték-e már Amerikát Kolumbusz előtt? Ha az időben nem kalandozunk túlságosan messzire, tudunk ugyanis merész viking vállalkozásokról, amelyek Grönland után „Vilandot” is elérhették. Vagyis ha – eltekintve például az ókori egyiptomiaktól, illetve az említett viking hajósoktól – kérdésünket a 15. század második felére korlátozzuk, akkor egy sor olyan északi és portugál vállalkozást kell megemlítenünk, amelyek kétségkívül az igenlő választ támasztják alá.

A viking Amerika-felfedezők nyomában

Még V. Alfonz király idejében, a feltevések szerint 1472–1473 során João Vaz Conte Real és Martins Homen – dán hajósok társaságában, illetőleg a vikingek útvonalán – kísérelték meg, hogy nyugat felé jussanak el Indiába, az északi Atlantikumon keresztül. És így szükségszerűen érinthették Észak-Amerika partjait.

1451-ben Diogo de Teive gyakorlatilag a kolumbuszi út szélességi körén tett hasonló kísérletet. Ő az Azori-szigetéről indult a „guineai parttal szemben”, tehát nyugati irányban, de első útja során úgy tett meg egy mintegy 150 mérföldes hajóutat, hogy feljegyzésre érdemes „felfedezés” nélkül tért haza. A hagyomány szerint azonban második útja alkalmával eljutott – de legyünk kritikusabbak –, eljuthatott a Hét város szigeteinek egyikére: vagyis az Antillákra.

II. János király idejében egy Madeira szigetére való lakos, bizonyos João Fernandes de Andrade kapott 1484. június 30-án olyan királyi okiratot, amely szerint az általa felfedezendő sziget kapitányságát nyerné el szolgálataiért, amennyiben kiköt a „Guineával szembeni” – a

kor értelmezésében attól nem messze fekvő vagy vele szemben elterülő – területen.

Terceira szigetének kapitánya, Fernão Dulmo hasonló kárpótlás fejében vállalkozik egymaga vagy João Afonso de Estreito társaságában (a királyi megerősítő-engedélyező levél 1484 augusztusából való) a „Hét város” valamely szigetének a megtalálására.

A „Hét város szigeteinek” másik bevett neve Antilla (ami valami előtt levő szigeteket jelent), tehát a szárazföld (*tierra firme*) előtt kell keresni, mégpedig a Tatárországgal azonosított Amerikában. Ezt pedig azt jelenthetné, hogy Kolumbusz Cipangója tehát egy már talán régóta keresett „elősziget” volna, amelyet a nagy Admirális előtt más is kutatót vagy kutathatót.⁸¹

A spanyol krónikások „névtelen navigátora”, vélhetően Afonso Sanchez „esete”, akinek a hajója a hagyomány szerint ugyancsak ezen a helyen kötött ki – igaz, érdekes módon utóbb a portugál Madeirára tért vissza –, ugyancsak némileg magyarázhatja a bennszülöttek azon kijelentéseit, miszerint

„jártak már erre szakállas fehér emberek hasonló hajón,”

Akárhogyan is, de Kolumbusznak kellett, hogy legyenek előfutárai mind reális értelemben, mind annak a megrögzöttségnek az értelmében, hogy

„nyugati irányban hajózzanak az óceántengeren”.

Amerikát tehát felfedezhették előtte is, mégsem fedezték fel „igazán” abban a forradalmi értelemben, amely a gazdasági birtokbavételt is jelenti, hiszen arra a feltételek csak később alakultak ki.

Így következhetett be az, hogy az atlanti hajózások immár nemcsak a földrajzi, hanem a gazdasági birtokbavételt is ígérő szakaszában az a Kasztília, amelynek nem volt mit vesztenie, ha kelleni is, de némi kételkedés után mégis csak elfogadta egy genovai tengerész szolgálatait, és általa egy új világot nyert cserébe. Az ibér rivalizálásban a néhány évtizedes lemaradás Kasztília számára paradox módon azt eredményezte, hogy ugyan megkésve, de érettebb, kiforrottabb formában – a kísérletezés tanulópénzét az előfutárokkal fizettetve meg – törhe-

⁸¹ A Kolumbusz előtti portugál nyugat-atlanti hajós utak legjobb összegezése továbbra is az Admirális nagy brit monográfusa, S. E. Morison tollából – és 1940-ből – való, portugál kiadása: *As viagens portuguesas à América*, 1989, Lisszabon, Teorema.

tett előre az európai terjeszkedés egy új színterén, Közép- és Dél-Amerikában. Ehhez pedig az utat egy zseniális hajós bizonyítani vágyása nyitotta meg.

Kolumbusz Kristóf

Kolumbusz „előéletéről” könyvtárnyi irodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. Miután azonban viszonylag kevés a hiteles vagy elfogadható adat életének erről az első utat megelőző szakaszáról, különböző korokból származó életrajzai inkább regényeseknek mondhatók, semmint hogy történelmi tényeken alapulnának. Kétségtelen tény, hogy a nemzetközi kutatás időnként előre lendül, amihez például jó alkalommal szolgált nemrégiben a félévezredes évforduló, Amerika felfedezésének 500 éves jubileuma.

Ezek az alkalmak minden bizonnyal hozzájárultak a valós kép teljesebbé tételéhez. De sok esetben olyan „szenzációs és leleplező” művekkel találjuk magunkat szemben, amelyek nem többek, mint elkerülhetetlen hordalékai egy hullámverésnek, annak a felfokozott törekvésnek, amelynek fő célja az, hogy az emberiség e kivételes kultúrhéroszának adózzék, illetve mítoszát újraértelmezze. Hogy az olvasót megkíméljük az ilyen és hasonló káros mellékhatásoktól, csak a valós és dokumentálható tényeket törekszünk számba venni könyvünk szempontjai szerint.

Általában senki sem vitatja, hogy Kolumbusz valamikor 1451. augusztus 26. és október 31. között született Genovában egy szerény anyagiakkal rendelkező család sarjaként. Tudunk a Földközi-tenger nyugati medencéjébe tett első hajós útjairól, és arról, hogy a De Neri, illetve a Centurioni család megbízottjaként jár először Portugáliában. Egy 1479. augusztus 25-én keltezett bírósági feljegyzés tanúsága szerint bizonyosra vehető, hogy: 1. ekkor még genovai, 2. körülbelül 27 éves, 3. 1478-ban már járt Madeira szigetén cukorfelvásárlás céljából⁸²

Első kapcsolata az élete menetét a későbbiekben döntően befolyásoló és meghatározó „atlanti országgal” tehát valószínűleg kevésbé drámai módon jött létre, mint ahogyan ez a szakirodalomban sok helyütt hangot kap. Mint sokan mások előtte, ő is itáliai kereskedőházak megbízottjaként érkezhetett Lisszabonba – nem pedig kényszerűségből, mint azt a regényes feldolgozások ecsetelik – egy 1476-ban Angli-

⁸² Lásd Paolo Emilio Taviani 500. évfordulós könyvecskéjét: *Cristoforo Colombo, gênio do mar* (Kolumbusz Kristóf a tenger géniusza), 1991, Roma, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, 13–28. old.

ába tartó genovai flottát érő kalóztámadás és hajóját elpusztító katasztrófa következtében, valahol Sagres partjainál.

Kolumbusz 1478-ban jár utoljára szülőhazájában – erre utal a már idézett dokumentum –, és nem sokkal később, 1479–1480-ban köt házasságot Filipa Monizzal, Bartolomeu Perestrello és Isabel Moniz leányával, aminek új, portugál „állampolgárságát” köszönheti. Az a tény, hogy Porto Santo első örökletes kapitányának a leányát választja hitveséül, nem jelenti feltétlenül, hogy Kolumbusz „történelmi tervének” megfogalmazásában Madeira döntő szerepet játszott volna. Csupán azt, hogy rövid ideig a szigeten élt, vélhetően inkább üzleti–kereskedelmi mint érzelmi vagy más okokból.

Az Atlanti-óceánon tett útjai természetesen ugyanolyan döntő módon alakították át hajózási ismereteit, mint az a közeg, amellyel Lisszabonban találkozott: tengerészek, földrajztudósok, térképrajzolók világa volt ez. Nagyra törését, kulturális horizontjának a tágulását tehát minden bizonnyal nagymértékben táplálta ez a szellemi környezet.

Sokat vitatott pontja Kolumbusz életének az, hogy tett-e utat vagy utakat az északi tengereken. Egyesek szerint Izlandon is túl, a jéghegyek engedte határvonalig merészkedett el egy hajóút alkalmával. Ám több mint valószínű, hogy ez csak egy valamikor 1477 után, portugál hajón Bristolig tett utazás lehetett, amelyet később a képzelet kiszínezett. Az északi Atlantikumban tett útjai felől tehát csak tartózkodóan nyilatkozhatunk. Bizonyos viszont, hogy az óceánon déli irányba vezető utazásai igen lényegesek eljövendő terveinek a szempontjából.

Maga a Tengernagy írja később:

„gyakran hajóztam Guineába Lisszabonból.”

Minden bizonnyal ezeknek az utaknak a során sajátította el oly mesterien a különböző eszközök gyakorlati használatát, mint amilyen a kvadráns vagy az asztrolábium, és amelyek elengedhetetlen kellékei lettek az Atlanti-óceánt átszelő, korszakhatárt jelentő 1492-es útjának.

Tény az is, hogy hajónaplójában beszél mind a Borspartról, mind a minai erődről. S mivel ez utóbbit csak 1482 után kezdték építeni az afrikai partokon, mindenképpen ezt követően kellett, hogy megismerkedjen Dél keresztjével és az egyenlítői ég alatt elterülő tengeri közeggel.

Időzzünk el ennél az 1482-es, mindenféleképpen szimbolikus dátumnál. Már csak azért is, mert ebben az esztendőben halt meg az a firenzei polihisztor, Paolo dal Pozzo Toscanelli, aki akár közvetve, akár közvetlenül, de nagymértékben hozzájárult Kolumbusz nyugati irányban tervezett útjának tudományos megalapozásához.

A klasszikus kultúrának a humanizmus által felelevenített öröksége volt, hogy a Föld alakjára nézve gömbölyű, és felbecsült átmérője szerint egy nyugat felé vezető hajóút során a Kelet rövidebben is elérhető, mint Afrika körülhajózásával. Ez az elképzelés mindenféleképpen előfeltételül szolgált az Admirális ekkor még csak dédelgetett útitervéhez. Megvalósításának az érdekében mindenképpen kapcsolatba kellett kerülnie Toscanellivel, akinek a tanácsait a portugál udvar is igénybe vette már.⁸³

Kolumbusz a hagyomány szerint ez idő tájt már kész elképzeléssel rendelkezett. Az atlanti vizek tengerészeinek a tapasztalatból nyert állításai, mint például az, hogy az Azori-szigetekre nyugatról olyan fenyőtörzseket sodor a szél, amelyek itt nem őshonosak, vagy ugyancsak a tenger hullámain „totemoszlopok” érkeznek, mi több, „látótávolságra” szigetek sejlenek fel az óceántenger nyugati felén – Toscanelli által tudományos megerősítést nyert.

Kolumbusz és Toscanelli levélváltásában nem az a fontos, hogy az ismert levelek eredetiek-e vagy sem, hanem a végeredmény. Nevezetesen az, hogy Kolumbusznak a birtokába jutottak azok az információk, amelyek a nyugati irányú út tervét alátámasztották. A többi már mellékes: akár Fernão Martins kanonok révén, akár itáliai kereskedők kapcsolatainak a felhasználásával talált egymásra a cselekvés és a tudomány embere – a végeredmény ugyanaz.

Ugyanakkor az a tény, hogy Toscanelli első, általában hitelesnek elfogadott, valamint eredetiségére nézve kétségesebb második levelén sem találunk dátumot, egy sor további feltevés kiindulópontjául szolgálhat. Van, aki úgy értelmezi, hogy a Toscanelli-féle levelek pusztán a firenzei tudós 1474-ben Martins kanonokhoz írt levelének Kolumbusz által eltulajdonított és sebtében lemásolt kivonatai.⁸⁴

Mások úgy vélik, hogy ezek a dokumentumok egy későbbi életszakasz – a kasztíliai alkudozás – tekintélynövelő „csinálmányai”, és arra szolgáltak, hogy a hajós a maga tézisének a tudomány presztízsétől támogatva adhassa elő. Erre pedig már csak azért is szüksége volt Kolumbusznak, mert a hajózástudományok fellegvárának tartott Lisszabon királyi tanácsának szakértői, pontosabb számítások birtokában, mint amilyenekkel a genovai rendelkezett, elvetették a II. János király elé 1483-ban eljuttatott terveket.

A döntő érv tekintetében az udvari matematikusoknak és csillagászoknak valóban igaza volt. Az a fokmegfeleltetés, amelyet Kolumbusz alkalmazott, hogy útjának hosszát mérföldben is megadja, alapvetően

⁸³ P. Chaunu 1969, 131. old.

⁸⁴ Uo., Morrison véleményére támaszkodva, 132. old.

hibásnak bizonyult. Mint látni fogjuk, ez az alulbecsült átváltási érték még komoly gondok forrásává válik az út megvalósítása során.

II. János király elutasítása mögött természetesen más, anyagi és politikai megfontolások is meghúzódtak. Kolumbusz, mint ahogy a portugál krónikaíró, Barros nem minden gúny nélkül megjegyzi,

„szószátyár és nagyhangú alak volt, aki nem fukarkodott a jelzőkkel saját érdemeinek a méltatásakor”⁸⁵.

Ám korántsem valószínű, hogy ez az emberi gyengeség lett volna a döntő oka annak, hogy Kolumbusz nyugati útjának tervével más udvaroknál kényszerült házalni: nem a szavahihetőség hiányának vagy megkérdőjelezhetőségének tudható be az elutasítás, ami persze a tengeragy-jelöltnak természetesen rosszul eshetett emberileg.

Kolumbusz Ferdinánd királyhoz intézett levelében a kudarc okaként ez olvasható:

„Portugáliában, amely a felfedezések terén első a tudásban, süket fülekre leltem, és a király szemét, fülét és valahány érzékszervét maga Isten tapasztotta be.”⁸⁶

Bár inkább Mammon, semmint a Teremtő volt ebben a ludas, hiszen ne feledjük, hogy Kolumbusz igényeit a Katolikus Királyok sem tartották éppen szerényeknek. A visszautasítás okai leginkább mégis abban a befektetés-sorozatban keresendők, amelyet Portugália a Jóreménység-foka körül vezető indiai útvonalra áldozott. Ha ettől eláll, az a sok évtizedes politikai irányvonal feladásán túl a megtérülésről való önkéntes lemondást is jelentette volna.

Emellett Kolumbusz anyagi jellegű követelésének teljesítése egy fontos – csak a politikaihoz hasonló és hasonlítható – elvi döntést kérdőjelezett volna meg. 1474-től érvényben volt ugyanis az a monopólium, amelyik a királyi-állami szerepet állította a tengerentúli terjeszkedés középpontjába.

⁸⁵ Idézi (egyúttal rendszerezi az ismereteket) egy népszerű, de igen alapos munka, a magyar nyelven megjelent Kolumbusz-szakirodalom – Pier Emilio Taviani műve mellett továbbra is – megkerülhetetlen életrajza: J. Szvet: *Kolumbusz*, 1977, Budapest, Kossuth, 98–100. old., illetve lásd még a klasszikus monográfiát: S. E. Morrison: *Kolumbusz Kristóf a tengerész*, 1959, Budapest, Gondolat.

⁸⁶ Kolumbusz mély vallási meggyőződéséhez lásd: Alain Milhou: *Colón y su mentalidad messianica en el ambiente franciscanista español*, 1983, Valladolid, Cuadernos Colombinos.

Kolumbusz – mint Chaunu találóan összegezi⁸⁷ – Portugáliába túllontúl későn érkezett ahhoz, hogy tervei meghallgatásra találjanak. A tengernagy 1485-ben hátat fordít Portugáliának, bár II. Jánosnak egy 1488-ban kelt levele után visszatérhetne még. A drámai viszontlátásra azonban csak 1493-ban kerül sor a tengernagy sikeres amerikai útja után, amikor a király nagy barátsággal fogadja.

Sikerek és kudarcok: Kolumbusz Kasztíliában

1485 fordulópontot hozott Kolumbusz életében, amikor a visszautasítás mellett anyagi jellegű személyes kudarc is érte Portugáliában. Meghal felesége, Dona Isabel, és elfordul tőle az anyagi-erkölcsi támaszt nyújtó Perestrello család. Kolumbusz gyakorlatilag elmenekül, a kifizetetlen adósságok, a csalódások miatt. Támaszt Kasztíliában a La Rábida kolostor ferenceseiben talál, akiknek a szellemisége nem állhattott távol a ligur tengerész távolba tekintő gondolatvilágától. Kolumbusz másik neve Kristóf, s nem pusztán szójáték vagy szómagyaráztatás, hogy a jövő admirálisa valóban Krisztus nevét kívánta hordozni a tengereken. A messianisztikus hivatástudat nem kerülte el támogatóinak a figyelmét.

Kolumbusz azonban nemcsak Toscanelli szakvéleményével érvel, hanem idézi azokat az igehelyeket is, amelyek egybevágóan az araboktól való visszavívás gyakorlatával és a beteljesítendő próféciákkal, miszerint a „folyóvizektől a tengerekig” keresztény legyen minden nép.

Medinacelli grófja az első, aki támogatja Kolumbusz terveit. A Medina Sidonia grófjával Andalúzián osztozkodó arisztokratának a ferencesek segítségével nem is jelentene nehézséget felszereltetni a kért hajókat – csak hogy az engedélyezés joga a királynőt illeti meg. Kasztíliai Izabella és Kolumbusz között az 1486 májusában lezajlott cordobai találkozó után személyes szimpátiát is tükröző levélváltás indul meg.

A Granada visszahódításával és arisztokrata ellenfeleinek visszaszorításával elfoglalt királynő figyelmének homlokterébe nem éppen Kolumbusz ügye kerül, de legalább nem akad el alsóbb szinteken. A terv megvizsgálására a királynő bizottságot hoz létre, sőt, Diego de Deza közbenjárására 12 ezer maravédi évjáradék biztosítja Kolumbusz számára anyagi gondjainak enyhítését, no meg azt, hogy továbbra is nyitva maradjanak előtte a kapuk.

⁸⁷ „Portugáliában ötven évvel elkészt, Angliában és Franciaországban száz évvel korábban kopogtatott”, Chaunu 1969, 135. old.

Kolumbusz ideje azonban kevés. Lisszabonból nyugtalanító hírek érkeznek: Bartolomeu Dias sikerei mellett Behaim, Müntzer és mások hasonló tervekkel ostromolják az udvart, és talán a feltételeik is kedvezőbbek. Minden arra serkenti a genovai hajóst, hogy tervéhez esetleg az Ibériai-félszigeten túl keressen pártfogókat. Kolumbusz testvére, Bartolomeu azonban Angliában, VIII. Henrik udvaránál zord elutasításra talál, és a francia udvar is, bár udvariasabb formában, szintúgy ajtót mutat neki.

Az idegtépő várakozás kellemetlenségeit csak tetézi a Talavera-bizottság jelentése, ami ha lehet, Kolumbuszra nézve még nagyobb kudarc, mint a lisszaboni tudósok szakvéleménye. Bármely művelt ember számára kiviláglik, hogy az út mennyire bizonytalan, ha nem éppen lehetetlen – állítja a bizottság –, hiszen akár három évig is eltarthatna, ráadásul ismeretlen vizeken.

Nos valóban, Kolumbusz számításai hibát hibára halmoznak. Eurázsia kiterjedése szerinte 225° (itt Tiroshi Marinosz kalkulusát veszi át), a fok – tengeri mérföld átszámításnál pedig még kisebb értéket ad meg – 45 mérföld –, mint Ptolemaiosz, és így a reális 10 600 mérföld helyett mindössze 2400 mérföldre teszi a Kanári szigetek és Japán közötti hajóút hosszát. Ezek után nem csoda, hogy a kasztíliai tudós emberek lisszaboni társaik véleményéhez csatlakozva kijelentik: semmi sem indokolja azt, hogy a tervet támogassák.⁸⁸

Szerencsére azonban nem a tudomány, hanem a suttogó propaganda győzedelmeskedik, elérve egy új bizottság felállítását, amely új érveket talál a kedvezőbb elbírálásra: arra hivatkoznak, hogy a terv Kasztíliai Izabella egyre kevésbé titkos támogatását élvezi, és a megvalósítás immár óhaja a királynőnek.

Nem tudjuk, hogy valójában Kolumbusz ekkor hazardírozni kezd-e, vagy csupán az elszenvedett megaláztatások miatt vesz fel dölyfös magatartást, mindenesetre „emeli a téteket”. Ragaszkodik hozzá, hogy megillesse az admirálisi cím és az örökletes alkirályság az általa felfedezendő területeken, továbbá hogy részesüljön a megszerzendő javakból. 1492 márciusában Kolumbusz kockázatos nagyjelenete nemcsak a tételeket, de a saját ázsioját is növeli. Santa Fé mellett írásba foglalja a teljesítendő ígéreteket: megszületik az úgynevezett „capitulación”.

Kolumbusz így megnyeri az idegek pókeresetét, Kasztília viszont mindazt, amit admirálisa felfedez: a karib világ szigeteit, Közép- és Dél-Amerikát. Kolumbusz végül még a nemesi „Don” címet is meg-

⁸⁸ Lásd a *Kolumbusz hajónaplójának* Dr. Tassy Ferenc 1968-as újrarendírt kiadásához (1988, Bucuresti, Kriterion) írt előszót (Dáné Tibor: A „királyi pár” Admirálisa), 34–36. old.

kapja, és okirat készül arról, hogy hódításai területén ugyanazokat a jogokat és fizetést élvezi, mint ami „a főtengeternagy személyét megilleti”, továbbá tizedet a részletesen felsorolt és várható javakból, a rubintból, gyöngyből, aranyból és egyebekből.⁸⁹

A még fel sem fedezett területek reménybeli alkirályát és kormányzóját 1492. április 17-én ellátják mindazokkal a felhatalmazásokkal, amelyeket senki ez idáig – beleértve akár a portugál Tengerész Henriket – álmodni sem merészelhetett. Kolumbusz visszatér Palosba, és 1492 májusában kihirdeti a királynő rendelkezéseit. Három hónap elegendőnek bizonyul, hogy Martin Alonso Pinzón és Juan Perez atya révén befejeződjenek az előkészületek, és 1492. augusztus 3-án a Pinta, a Niña és a Santa Maria elhagyja a palosi kikötőt.

Kolumbusz útjai

Az újkori művelődéstörténet legnagyobb jelentőségű felfedező hajóútjának igazi kezdete azonban 1492. szeptember 9., valódi kiindulópontja pedig a Kanári-szigetek. A Pinta javítási munkálatai okoznak idővesztést. Ez csak Kolumbusz későbbi életírójának jött kapóra: talán szabotázs történt, azért sérült meg a Pinta kormánylapátja... Portugál hajók gyülekeznek, hogy megkíséreljék Kolumbuszt sarokba szorítani... Az admirálist egy kanári-szigeteki hölgyhöz köti gáláns románc, és tartja vissza útjától... Megannyi romantikus elem! Ezek tárgyalása helyett azonban inkább hajózási szempontból bontsuk szakaszokra Kolumbusz útjait, s induljunk ki abból a kézenfekvő tényből, hogy a Kanári-szigetek ideális vételező helynek és kiindulási pontnak bizonyul a későbbiekben is Amerika felé az Atlanti-óceánt átszelő utakon.

Kolumbusz tehát innen reméli megtalálni azt az ideális útvonalat, amely a legmegfelelőbb volna átszelni az óceánt, és amelyre első alkalommal minden bizonnyal ösztönösen bukkan rá. Hiszen tudjuk, a lehető legkedvezőbb passzátszelek segítségével jutott el az Antillákig, és tárult fel előtte az első sziget és egy új világ október 12-én. Mint látni fogjuk, az első visszaút is hasonlóan akadály nélkül ment végbe.

1493. január 26. és február 11. között mód nyílt egyrészt a portugálok „guineiai voltájának” elvét alkalmazni, másrészt viszont az új körülményekhez igazítani a manőversort. A kolumbuszi navigáció e két alapvető eleme egyértelműen az Admirális hajózó zsenijét, találékonyágát bizonyítja, amely abban jut leginkább kifejezésre, hogy a később általa tökéletesített oda- és visszaút modellje gyakorlatilag

⁸⁹ Chaunu 1969, 139. old.

érintetlen marad még századok múlva is. A 16–17. század konvojban haladó vitorlásai sem tették meg sokkalta gyorsabban az Európa–Amerika–Európa utat.

Az első út leírásakor – mintegy kötelezően – szokás elidőzni az emberi kitartást próbára tevő részleteknél, de legalábbis megemlékezni arról, hogy a körülmények általában a vártnál kedvezőtlenebbül alakultak. Mindaddig a pillanatig, amíg Rodrigo de Triana végre „Föld! Föld!” kiáltással élhetett, megpillantván az első szigetekcskét 1492 októberének új korszak nyitányát köszöntő hajnalán. Bizony a legénység körében akadtak jelei az érdektelenségnek, sőt, a zavargásba torkolló engedetlenségnek is, amit Kolumbusz a maga híres „kettős könyvelésével” próbált áthidalni. Az út egyelőre – nyílt tengeren, ismeretlen vizeken – túlon túl hosszúnak mutatkozik.

Az első út két különleges, egymást kiegészítő művelődéstörténeti fogalma érdemel említést: a taino indiánok szájából ekkor hangzik el először a „kannibál” szó, de 1492 vészterhes karácsonyán megszületik ellentétpárja, a „jó vadember” századokig továbbélő közhelye is. A karibi világ mindenestre kitermelte az európai behatolás jóra való támogatóit, az egyenlőtlen cserére könnyen hajló, a felfedezőkkal együtt érző „indiót”, a pogány ártatlanságukban nyitott és ezért a kereszténység számára könnyedén megmentendő ártatlan lelkeket. Ily módon aztán Európa újrateremthetővé válhatott Kolumbusz „Indiájának” őslakosai között:

„mert a világ legjobb és legszelídebb népe ez. Mindenek felett erős a reménységem a mi Urunkban, hogy Felségetek meg fogják őket téríteni, és mindnyájan alattvalóikká válnak, én máris azoknak tekintem őket.”⁹⁰

Városokat építhetnek fel, és megszoknák, hogy úgy öltözzenek és viselkedjenek, ahogyan mi magunk – Európa újrateremtése előtt tehát a kezdetektől nyitva áll az út, még ha egyelőre csak elvben és az Admirális naplójának lapjain is. A nagy cél azonban hamarosan elhomályosul az erőfölény jegyében... Így válik aztán a felfedezésből a messianisztikus hit közvetítésével anyagi valósággá a gyarmatosítás függő viszonyt létrehozó gyakorlata.

Míg Kolumbusz néprajzi megfigyeléseit veti papírra, arról értekezvén, hogy miben is mások az itteniek, mint Afrika partszegélyének nemkülönben mezítelen lakosai, tengerészei a kulturális kapcsolatok más formáit gyakorolják: a nemieket. Az elsüllyedt Santa Maria javainak

⁹⁰ Kolumbusz hajónaplója, idézett kiadás, 1988, 186. old.

önzetlen bennszülött megmentői „úgy szeretik felebarátaikat, mint önmagukat” – írja Kolumbusz. De leányaik valamivel még ennél is jobban – tehetnénk hozzá.

A visszaúton a két megmaradt, túlsúlyolt hajón betegség üti fel a fejét. A romlatlan földi paradicsommal való korlátlan érintkezés meghozza eredményét: egy újmódi nyavalya, a szifilisz kezdi el szedni áldozatait.

Kolumbusz az élményeken kívül még kevés kézzel fogható dolgot vihetett magával Európába: Guanahaniról néhány indiánt és egy-két papagájt, Haitiről azonban már az első aranyrögök csillogásának reménykeltő fényeit is.

„Biztosíthatom Felsőgeiteket – írja az admirális –, hogy oly roppant kiterjedésű vidékek ezek, oly szépek és gazdagok – kiváltképp Hispaniola szigete –, hogy nem lehet őket eléggé dicsérni.”⁹¹

Persze az Antillák nem bizonyulhattak Cipangónak, és kincsei sem utaltak a közeli Kathajra – azaz Kínára. Mégis, a siker az siker, az ígéretes javak pedig nem lebecsülendők. Kolumbusz diadalmenete az óhazában, no meg a siker kétségtelenül látványos propagandája nem maradhatott visszhang nélkül. A lelkesedés nőttön-nő, és 1493 szeptemberében a második útra már 17 hajót számláló flotta áll készen, 1200–1500 fővel az egyes hajók fedélzetein.

Palos helyett ezúttal Cadizból indul a „nagy utazás”, a Cadiz–Sevilla tengely csapata pedig a Casa de la Contratación (Királyi Kereskedelmi Kamara) révén szervezheti azt az utat, amely a Karib-világ gazdasági kiaknázásának gyakorlatias céljából veheti immár kezdetét. Az első út délibábját ezúton pedig a megszerezhető arany kitermelésének a láza váltja fel. Santo Domingo kasztíliai telepesei gyorsabban, hatékonyabban és kevesebb áttételen keresztül csillapítják magukban az arany szent éhségét, mint Mina afrikai erődjének portugáljai.

Míg Kolumbusz Kuba és Jamaica vidékét tárja fel, Cibaon és a szigeteken megélik az első feltáró (ember)-irtó vadászatok kísérleteit. S immár a konkvisztádor képe sötét árnyékként vetődik rá egész Amerikára. Mind a szigetekre, mind például a Tierra Firmére, ahol a szárazföld meghódításának a módszerei tökéletesednek csupán.

1493 nyarára véget ér az Ó- és Újvilág találkozásának trópusi idillje. S hogy a vállalkozás megtérüljön arany nélkül is, egy évvel később már ötszáz indián fizet életével, amikor Antonio de Torres hajóján rabszolgaként elindulnak Európába. A Katolikus Királyok – és elsősorban

⁹¹ Uo., 189. old.

Izabella – keresztény életelvei még elegendőnek bizonyulnak ahhoz, hogy Európa (az Óvilágban) ellenálljon a kísértésnek. Ám sötét hazájában (az Újvilágban) az indiánoknak annyi jut, hogy megmaradhatnak ingyen munkaerőnek Amerika gyarmatosításának mindennapjaiban.

A munkaerő felosztását – a repartimientót – csak egy árnyalat választja el az encomienda 16. században bevezetendő rendszerétől, amelynek keretei között a bennszülött szerepe alig több mint a lélekkel felruházott rabszolgáé. Ha az indiánok most még nem értették is meg az idő szavát, néhány éven belül meg kellett azt hallaniuk a toledói acél suhogásából, a véredek csaholásából, a lovak patájának csattogásából. És Hispaniola megérte a mészárlásba torkolló nyílt szembenállás első kísérletét.⁹²

Las Casas talán túloz, amikor százezer halottról számol be. Annyi azonban bizonyos, hogy az indiánok megmentendő lelkei „gyorsított eljárással” kerülnek az Úr színe elé. Las Casas amúgy maga is csak némi megszorítással válhat az indiánok védelmező apostolává, hiszen ehhez szét kell választania a szellemi és a világi dolgokat. S míg az indiánok lelkét félti, az – amúgy is hatékonyabb – afrikai munkaerő alkalmazását a jövő ültetvényes gazdaságaiban, illetve annak jogosságát meg sem kérdőjelezi.

Kolumbusz harmadik útja és az 1498–1499-es év fordulója újabb térbeli és szerkezeti változásokat hoz magával. Az új úticél Közép-Amerika partjaira visz, ahol rövidesen megismétlődik a karibi világ elmentmondásos gyakorlata: a békésen születő kolóniák a romboló hódítást hordozzák magukban. Amikor Bobadilla kormányzói jogokat kap, amikor Haiti az európaiak villongásainak, majd első polgárháborújának válik színterévé, amikor Santo Domingo – majd később a Velásquez meghódította Kuba – egyre inkább a Tierra Firme, a kontinens meghódításnak kiindulópontjává és ugródeszkájává válik, az Admirális keresztútúbe kerül. Ugyanis a Santa Fében kialakult, kikövetelt alkirály-kormányzó kijelölési jogkörei ugyancsak csorbát szenvednek a gyarmatosítás új sémákat kipróbáló és új célokat követő valóságán. Kasztília egy megalázott Kolumbusz tér vissza bilincsekben, intrikák hálójában vergődve lép királyai elé, még ha igazában és jogaiban továbbra is töretlenül bízik.

Negyedik és utolsó, 1502-es útja során talán Kolumbusz az egyetlen, aki eredeti céljával és tervével, az Indiába való eljutás gondolatával foglalkozik. Időközben ugyanis az Hojedák és Bobadillák korszaka jött el, és olyanokra süt le fényesebben a nap, mint a „public relations”

⁹² 1498. augusztus 19-én Hispaniolán az anarchia várja.

első jelentős szakembere: Amerigo Vespucci, akinek keresztnévéből az új kontinens neve is ered. Ugyanis nem Kolumbusz az általa feltárt, de még Ázsiának tartott földrész névadója, csupán Kolumbiának adhatja majd nevét.

Az Admirális utolsó útját az elszalasztott lehetőségek teszik jelképpé: amikor megérkezik Bonacca szigetére és a Honduras-fokra, csak kis híján véti el a maja civilizáció területét, mivel onnan éppen keletre és nem nyugatra vette az irányt. A Csendes-óceántól sem járt már távol, amikor a Darién-öböl hajózott a partok mentén. Hiszen onnan, mint tudjuk, egy keskeny földsávon átvágva valóban út nyílhatott volna az igazi India felé. S végül úgy haladt el Veragua (a későbbi Arany Kasztília) mellett, hogy nem is sejtette, az milyen mesés kincseket őriz.⁹³

Leghosszabb útjáról 1504 novemberében visszatérve Kasztíliába lesújtva fogadja Katolikus Izabella halálának hírére. 1506. május 20-án maga is eltávozik az élők sorából. Így nem érheti meg eredeti és mániákusan védett tervének a sikerét, mint ahogyan az a II. János király sem, aki vele szemben a keleti irányú út fanatikusa volt. Sorsuk utoljára 1493-ban hozta őket össze.

De lépünk vissza most jó tíz évet, hogy az újonnan feltároló világok felosztásának nem kevésbé tanulságos történetére irányítsuk figyelmünket.

⁹³ Lásd a Pier Paolo Taviani csodálatos albumaiból – *Los viajes de Colón, El Descubrimiento de América* stb. ... – Amerika 500. éves felfedezésének idejére időzített magyar nyelvű válogatást: *Kolumbusszal Amerikába*, 1992, Budapest, Helikon Kiadó.

Az Atlantikum felosztása: Tordesillas, 1494

Rui de Pina, a krónikás éles szavak törét döfte a Tejo folyó torkolatához érkező dölyfös Kolumbuszba. Szerinte ugyanis az admirális – aki talán már elfelejtette azt, hogy hányszor is kellett sorsot húznia társaival a visszatérés gyötrelmes veszélyhelyzeteiben, mégpedig azért, hogy eldöntsék, ki zárándokoljon el a megmenekülés hálóját leróni a különböző kegyhelyekre –, tehát ez az olasz származású ember a lisszaboni udvaroncok szemében se nem hős, se nem admirális, hanem az, aki volt: egy „nemtelen” (tehát nem nemes) ember, aki még mindig „lázálmokat kerget. Akadt olyan tanácsadó is, aki azt ajánlotta: egyszerűen tegyék el a láb alól ezt a kellemetlen alakot, és egy csapásra megoldódnak a lisszaboni udvar vele és útjával kapcsolatos gondjai.⁹⁴

Lisszabon, 1493 márciusa

A király azonban nem hallgatott rájuk, fogadta – tegyük hozzá, nyájasan – Kolumbuszt, és magába szívta az általa kilenc éve elvetett tervekkel kapcsolatos híreket. II. János nyugodt és nyájas, de álarca mögül nem késlekedett az admirális tudtára hozni, hogy a Kasztíliai Korona számára végrehajtott foglalásai valójában és a jog szerint is őt illetik meg. Hivatkozási alapja az, amit később a kasztíliai udvarnál, no meg a pápai kúriában diplomatái hangsúlyoznak, sőt, írásban rögzítenek, mármint hogy az Antillák „Guinea tengerében” és a Kanári-szigetek magasságában meghúzott alcáçovasi demarkációs vonaltól délre fekszenek: tehát Portugália jogos tulajdonai.

Diplomáciai erőfeszítések: 1493 tavasza, nyara

⁹⁴ Las Casas: *História de las Indias*, liv. I., cap. 74. beszámolóját elemzi Chaunu 1969, 156–157. old.

Ettől kezdve már nem a hajósoké és az utazásoké, hanem a diplomatáké és a tárgyalásoké a főszerep. Az első követ, aki Kasztíliaból Liszszabonba érkezett, azt kéri, hogy az Armada, amelyet II. János 1493-ban a kolumbuszi híreket követően szervezett D. Francisco de Almeida parancsnoksága alatt, ne keresse az összeütközést és a bajt. A diadalmasan visszatérő Kolumbusz ugyanis már második útjára készül, 1493 szeptemberében hagyja majd el a parti vizeket. És Kasztília Koronája messzemenően érdekelt abban, hogy több – és tegyük hozzá, pontosabb – információhoz jusson az új, nemcsak vélhetően, de a „res nullius” révén gyakorlatilag érdekeltségébe is tartozó területekről.⁹⁵

Kolumbusz maga is úgy látta jónak, hogy útjának földrajzi koordináták közé amúgy is csak nehezen szorítható kereteiről egyelőre még kevés kerüljön napvilágra, mert hiszen a „megelőzés” tekintetében egyfajta garanciát jelent számára a jótékony homály. Olyan nagyságrendű területszerzési szándékok húzódtak meg a felfedezések beteljesítésével, amelyek könnyen torkollottak volna akár háborúba is.

Szerencsére mindkét udvarban úgy gondolták, az ellentéteket tárgyalásos úton is feloldhatják. Segítette ezt az is, hogy az első kolumbuszi út jelentősége egyelőre feltáratlan marad. Más részről II. János király személyesen győződhetett meg arról, hogy Kolumbusz kísérletei nem zavarhatják köreit, vagyis azt a koncepcióját, hogy Afrika megkerülésével juthat el Indiába. A nagy riválist távol tartja ettől az a reménye, hogy egyszerűbb úton, nyugat felé érheti el Keletet.

Kasztília ugyanakkor viszont sietett új foglalását a nemzetközi jog oldaláról is megerősíteni, nem hagyatkozva arra, hogy a „senki földjét” birtokolja. A Pápai Állam mint igazságtévő és békességet osztó jogorvoslati fórum, nem habozik részt vállalni a keresztény királyok esetleges vitáinak rendezésében.⁹⁶ Az aragóniai-katalán illetőségű Borgia pápa, VI. Sándor persze kényes helyzetben van, és nem csak nacionáléja okán, hanem azért is, mert közép-itáliai államának érdekei összeütközésbe kerülhetnek azzal a Spanyolhonnal, amelynek felségjogai nemcsak a távoli vidékekre, de a közeli nápolyi kettős királyságra is kiterjednek. A krónikás szavaival:

⁹⁵ F. Pérez Embid is azt hangsúlyozza, „Evidens, hogy az Óceán nyugati sávjával az Alcáçovas-i Szerződés nem is foglalkozott. Éppen ezért, amikor a Palos kikötőjéből kifutó hajók utat nyitnak a nyugat felé, e szerződéseknek sem a betűjét, sem a szellemét nem sértették meg.”

⁹⁶ Így volt ez az úgynevezett Alcáçovas–Toledói Béke (1480–1481) után is, amikor az *Aeterni patris* kezdetű bulla sietett megerősíteni a megállapodás „nemzetközi érvényét”.

„mivelhogy a spanyolok lelték meg, saját jószántából és érdekeitől vezérelve, a kardinálisokkal egyetértésben (a pápa) Kasztília és León királyainak juttatta kegyes adománnyal mindazokat a szigeteket és szárazföldeket, amelyeket nyugaton fedeznek fel, azaz a feltétellel, hogy amikor azokat elfoglalják, a bálványimádó indiánok megtérését szorgalmazó igehirdetőket küldenek oda.”

Ezután Portugálián volt a lépés sora, és az első követ személyében azt a Rui de Sandét küldték tárgyalni a Katolikus Királyokhoz, akinek a tarsolyában még bizony csak kevéske hathatós érv lapult. A portugáloknak előzőleg adományozott pápai felhatalmazások felsorolása azonban éppen úgy nem foghatta vissza az Atlantikumban terjeszkedő Kasztíliát, mint az a sűrűn ismételt fenyegetés sem, hogy a 14 éve Alcáçovasban megkötött szerződés értelmében – amely a Bojador-foktól délre való hajózásokról szól – Portugália komoly szankciókat helyezhet kilátásba. Amíg Sande Barcelonában tárgyalt, addig Lope de Herrera kasztíliai követ azt a feladatot kapta, hogy hivatalos formában is közölje a lisszaboni udvarral a kolumbuszi felfedezések tényét, továbbá jelentse: Kasztília egy tapodtat sem enged a számára feltárt szigetek ügyében. Egyszóval kezdetét veszi a „süketek párbeszéde.”⁹⁷

A pápai bullák

⁹⁷ 1973-ban tartották a tengerentúli történettel foglalkozó történészek első spanyol-portugál konferenciáját még Valladolidban, s ennek későbbi kiadása *El Tratado de Tordesillas y su proyección* (A Tordesillas-i Szerződés és kiegészítő következményei) máig a téma legalaposabb feldolgozása. Az egykori tárgyalások egy-egy spanyol, illetve portugál feldolgozása: F. Paulino Castañeda: *El tratado de Alcáçobas y su interpretación hasta la negociación del Tratado de Tordesillas* (Az Alcáçovas-i Szerződés és értelmezése a Tordesillas-i Szerződés megkötéséig), illetve Armando Cortesão: *D. João II e o Tratado de Tordesillas* (II. János király és a Tordesillas-i Szerződés), 103–117, illetve 93–102. old. A tárgyalások menetének tömör, de jó összefoglalásához lásd még: Manuel Fernandes Costa: *O descobrimento da América e o Tratado de Tordesilhas* (Amerika felfedezése és a Tordesillas-i Szerződés), 1979, Lisboa, CALP.

Az *Inter coetera* kezdetű, 1493. május 3-án elsőként kibocsátott pápai okirat nagyvonalú Kasztíliaival szemben, és a Katolikus Királyoknak juttatja mindazokat a földeket a nyugati Atlantikumban, amelyek nem tartoznak más keresztény hercegek (értsd Portugália) felségjoga alá. A kasztíliai diplomácia gyakorlatilag azt kívánja elérni a pápai udvarnál, hogy olyan kizárólagosságot biztosító rendeleteket bocsásson ki nekik, amelyek kiadására már a korábbiakban is sor került, és amelyekhez az V. Miklós, III. Calixtus és IV. Sixtus portugálokat támogató bulláit vetették mintául. A júliusban kiadott – de antedatált, azaz korábbra keltezett – *Eximiae Deuotionis* már ilyen okiratnak tekinthető.⁹⁸

A kasztíliai udvar azonban nem elégedhetett meg csupán az elvi deklarációkkal, így Toledo érseke Diogo Lopez de Haro társaságában 1493 júniusában útnak indul Rómába, hogy földrajzi térképre vetíthető formában is testet öltjön a már meglévő jószándék. E követjárás eredményeként született meg Kolumbusz sugallatára az új választóvonal az atlanti vizeken, amely egy már megváltoztatott irányú tengely mentén osztja ketté földrajzilag a politikai érdekszférákat. Az új, illetve ekkor éppen csak hogy feltáruló világ azonban még meglehetősen pontatlanul és felületes módon foglalható bele a pápai rendelkezésekbe. Világosan látható, hogy e területekért versengő Ibéria jóval több földrajzi ismerettel rendelkezik, mint a pápai udvar.

Kasztíliaába júliusban jutott el a döntés híre, amit a portugál követeknek is a tudomására hoznak. Ők viszont ekkor látták jónak felfedni II. János király parancsára a bombasztikus hírt: Portugália egy, a „többinél is sokkalta gazdagabb” kontinens felfedezésének van a birtokában. A *Dudum Siquidem* kezdetű pápai bulla – amely szeptember 26-án érkezett meg, alighogy kezdetét vette a második kolumbuszi út – azonban megnyugtatta Kasztíliát⁹⁹.

Ez a bulla gyakorlatilag az összes idevágó, más pápák által hozott és Portugáliára nézve kedvező rendelkezést egy csapásra megszüntette, mert leszögezte: háború vagy kétoldalú – engedmények elvét kilátásba helyező – tárgyalások során módosulhat csak a felosztás, és jöhet létre egy mindkét felet kielégítő végleges rendezés.

Újabb követek és tárgyalási fordulatok

⁹⁸ A bullák értelmezéséhez lásd: Chaunu 1969, vonatkozó fejezetét, 158–160. old.

⁹⁹ Lásd: J. Szvet 1977, 263. old.

Augusztus 15-én Barcelonában újabb követek újabb elgondolásokkal váltják fel Sande személyét és érveinek rendszerét. Az egyik követ éppen az a II. János személyéhez is közel álló krónikás, akit már volt alkalmunk idézni: Rui de Pina. Az ő információi tehát igazán első kézből származnak. Portugália tárgyalási pozíciói azáltal erősödtek meg – amint az a Katolikus Királyok által szeptember 5-én írt levélből is kiderül –, hogy napvilágra kerül az az eset, miszerint egy, a Madeira szigetéről induló hajó valóban olyan irányban távozott, amerre a portugálok eddig még nem utaztak. Sőt, három másik, ezúttal királyi karavella eredt a nyomába, hogy úgymond elfogja. De nem zárható ki a gyanú, hogy a portugálok a maguk szemével kívántak meggyőződni az eddigi tárgyalási főlényt is biztosító kolumbuszi útvonalról.

Nem csoda, hogy a kasztíliaiak is követeket menesztettek Lisszabonba, pápai támogatás ide, pápai áldás oda. A követek kijelentették, hogy az alcáçovasi szerződés „kasztíliai olvasata” nem más, mint hogy az Atlanti-óceán vizeiben ringó szigetek (Madeira, Azori-szigetek, Zöldfoki-szigetek) Portugália elvitathatatlan tulajdonai, sőt, övék a guineai kereskedelmi útvonal egyedüli használata is, de semmi egyéb a zártnak már végképpen nem nevezhető tengeren. Mégis felvetették, hogy Róma közvetítésével vagy akár közvetlen formában félig titkos tárgyalások kezdődjenek a két ország között.¹⁰⁰

II. János király diplomáciai bravúrja

A portugál fél azonban nem is annyira Kolumbusz hajóútja akkor még esetleges eredményei miatt, mint inkább a pápai bullák Kasztíliának megelégedett bizalma folytán ülhett – még mindig – kedvezőtlenebb feltételek mellett a tárgyalóasztalhoz. A tárgyalások keménységére utal, hogy II. Jánosnak többé-kevésbé cinkelt lapokat kellett előhúznia, hogy az ő kezében is legyen adu ász. Mesteri előkészítéssel és tárgyalásvezetéssel sikerült ugyanis a tárgyalások körét úgy kibővítenie, hogy a megegyezésben – a legfontosabb és általa is központinak ítélt kérdésben – nagyon is érdekeltté válják a másik fél, már csak az együttesen tárgyalandó másodlagos kérdések köre miatt is.

¹⁰⁰ Valójában, mint ezt Chaunu is megjegyzi, ha létezett a portugálok részéről „titkosítás” az addig általuk már bejárt területek valós nagyságával és helyével kapcsolatban, ez 1493–1494-ben visszaütt a politikai játszmában. Ráadásul az előző – és általuk is hivatkozott – érvényesnek tartott szerződés a „Kanári feltárt és még felfedezésre váró szigetei” formula mindig elég alap volt a kolumbuszi szigetek legitim spanyol birtoklására.

A csomagterv-diplomácia, amelyet ezúttal alkalmazott, és amely a későbbi századok során olyan ragyogó követőkre talált, mint például Talleyrand vagy a klasszikus orosz diplomácia nem egy képviselője, abból állt, hogy a fő célkitűzést egy globális, több addig megoldatlan pontot érintő megegyezés keretében helyezte el. Így például a tárgyalásokon felvetette mind a halászati és territoriális vizek konkrétabb elhatárolásának függő ügyét, mind a dinasztikus külpolitikából adódó, de belpolitikai okokból bármikor felborítható nyitott kérdéseket.

Így még a tárgyalások előtt kiszivárgott az, hogy II. János erősen fontolgatja D. Jorge törvényesítésének a dolgát. Ez azért érintette volna érzékenyen a Katolikus Királyokat, mert a kijelölt utód – a későbbi Manuel király – lányukkal való eljegyzése másik dédelgetett tervük volt, és egy hirtelen jelentkező újabb királyi sarj Ibéria merész egyesítésének menetrendjét hátráltatta volna. Cserébe azért tehát, hogy a spanyol tervek ne dőljenek dugába, a rokoni szolidaritás „kiváltásának” eszközét játszhatta ki II. János, így a másik féltől rugalmasabb hozzáállást várhatott el. Magyarul: ha te is érteni fogsz a szóból, én sem erősködöm, elvégre rokonok vagyunk.

De például az észak-afrikai Fez királyságának a felszabadítása érintette a maghrebi vizek halászati jogát, ezért aztán gazdasági természetű kérdések is bekerülhettek egy alapvetően mégiscsak elvi és nemzetközi jogi jellegű tárgyalás szempontjai közé.¹⁰¹

Ami az Atlantikum érdekszférákra való bontását illeti, ezzel szemben nem merült fel elvi akadály. Ám a demarkációs vonal meghúzása – amely történetileg is indokolható volt az alcáçovasi szerződésre hivatkozva – számos gyakorlati nehézséget okozott. Hol húzódjék a határvonal? Milyen irányú legyen? Nos, ezek voltak a tárgyalás legkényesebb pontjai. A felosztásra vonatkozólag kiindulópont csakis a pápai döntőbíráskodás két – a Zöldfoki-szigetektől száz, illetve kétszázhetven tengeri mérfölddel nyugatra –, észak-déli irányban húzott vonala lehetett. Ez azonban csak a pólustól pólusig meghúzandó vonal irányának elfogadását hozta magával, azt már nem, hogy a pápa által megszabott helyet is respektálták volna.

Portugália érdeke azt kívánta meg, hogy ez a választóvonal minél nyugatabbra húzódjék. Miért? Elsősorban az ekkor még csak előkészítés alatt álló „indiai (Afrika körül vezető) fűszervonal” biztonságos működtetése miatt. Mindenképpen szükség volt arra, hogy a portugál hajók hajózási szempontból is kielégítő nagyságú (kiterjedésű) sávon belül mozogva szállíthassák áruikat anélkül, hogy azokat az esetlege-

¹⁰¹ Lásd Cortesão 1960.

sen kialakuló kalóztevékenység vagy akár a konkurencia veszélyeztetesse.

A kalóztevékenység veszélyének általában kevés jelentőséget tulajdonítottak. Még nem ébredtek rá, hogy ez a bűnözési forma felhasználható gazdaság- és külpolitikai nyomásgyakorló eszközként.

Mindent összegezve tehát, a már kialakított, de még meg nem valósított fűszerútvonal biztonsága szempontjából minden egyes mérföld, amellyel a választóvonal nyugatabbra került, aranyat, sőt, esetünkben azzal egyenértékű fűszereket ért.

Van azonban egy másik sarkalatos pontja is a portugál törekvéseknek: nevezetesen Brazília hovatartozásának vitatott és számunkra sem megkerülhető kérdésköre. Tudták, tudhatták-e a portugálok, hogy a Tordesillasban elfogadott határvonal, azáltal, hogy száz mérfölddel nyugatabbra tolta el a pápai döntőbíráskodás által megszabott maximumot, újabb alkalmat teremtett számukra, pontosabban arra, hogy jogos foglalásaikat Északkelet-Brazíliára is kiterjesszék?

A történelem mint tudomány olyan tényeknek az elemző magyarázata, amelyek forrásokon alapulnak. A források sajnos ezúttal nem túl bőségesek, így kénytelenek vagyunk jobbra a feltevésekre hagyatkozva választ adni a feltett kérdésre. Tételezzük fel, hogy a portugálok valóban ismerték már ekkoriban a brazil partokat. De amikor nagyvonalúan így járunk el, szűkítjük le mindjárt ennek az ismeretnek a jelentőségét. A történelmi mozgások ugyanis akkor, amikor a maguk idején lejátszódnak, öntörvényűek, és nem alkalmazkodnak utólagosan megalkotott elképzeléseinkhez.

Az akkor esetleg megsejtett Brazília sem térben, sem fontosságban nem az, mint amivé mondjuk a 17. század során válik. Tehát még ha II. János királynak valóban a rendelkezésére álltak is – bizonyára pontatlan és gyér – információk a brazil partokról, Portugália nem azért kardoskodott, hogy a tordesillasi szerződés révén megszerezze azt a Brazíliát, amely ültetvényes gazdaságaival, később aranyával és drágaköveivel a dél-atlanti gyarmatbirodalom különösen jelentős részévé vált. Amennyiben a portugál tárgyaló fél ismerte volna Brazíliát, akkor sem tekintette volna semmi többnek, mint egy olyan stratégiaiilag fontos földdarabnak, amelynek birtoklása megint csak a Jóreménység-fokán át vezető indiai útvonal biztonsága miatt lényeges¹⁰².

¹⁰² Fernando Castelo-Branco: O Tratado de Tordesillas e o Brasil (A Tordesillas-i Szerződés és Brazília), in: *El Tratado de Tordesillas y su proyección* (A Tordesillas-i Szerződés és kisugárzó következményei), Valladolid, 1973, 323–328. old.

Brazília korábbi ismeretéről azonban személyes dokumentumunk nincs, bár a hivatalos felfedezésnél (1500, Álvares Cabral) előbbre datálják a portugálok ideérkezését. Erre az alapot a korszak legnagyobb térképészének, Juan de la Cosának az az utalása adja, amely szerint térképén szerepel egy „portugálok által felfedezett sziget”¹⁰³, és ez azonosítható Brazília São Roque-foktól a Branco-fokig terjedő partszakaszával. Juan de la Cosa térképe – amely az 1493 és 1499 közötti kasztíliai ismereteket tükrözi az Atlantikumról – azonban nem lehet perdöntő a felfedezés időpontja szempontjából azért sem, mert szerzője csupán Kolumbusz második útja során – tehát a tordesillasi szerződéshez vezető tárgyalások idején – ismerkedik meg közvetlenül az itteni környezettel.

Tegyük végezetül hozzá, hogy akár ismerték Brazíliát, akár nem, mindez a lényegét nem érintette. Amikor a tordesillasi szerződés felosztja az ibér versengésnek az Atlantikumban elhelyezkedő színterét, ez a térség paradox módon másodlagos, mert nem önmagában, hanem csak mint az Indiába vezető útvonalak közege játszott szerepet. Voltaképpen pusztán arra szolgált, hogy határt állapítson meg két terjeszkedési irány között, amelyek mentén más politikai megfontolásból és gyakorlatból, más tudományos háttérből és koncepcióból kiindulva kívántak eljutni a stratégiai cél, Ázsia fűszertermelő vidékének ekkor még pontosan nem ismert partjaira.

Tordesillas: a tárgyalások és a tárgyalók

Bizonyos formai szempontból a tordesillasi tárgyalások nagy mértékben hasonlítottak azokhoz a tárgyalási fordulókhoz, amelyeket a 20. század hetvenes éveinek szuperhatalmai folytattak az enyhülés idején. A két fél Tordesillas település határán találkozott két, egymással egybeépült házban, amelyek közül hol az egyik, hol a másik szolgált a tár-

¹⁰³ Barros a *Décadas da Ásia* I, II. könyve 2. fejezetében: a mieink sokkal több „földet” vettek korábban birtokukba, mint ami Zuraránál szerepel. Sőt, szerinte már 1438-ban jártak „S. Mateus szigetén”, amit a modern historiográfia a Fernando Noronha szigettel azonosít. Vö.: Manuel Fernandes Costa: *As navegações atlânticas no séc. XV.*, 1979, Lisboa, CALP, 92. old. Mivel a brazil partokra is vonatkoztatható mindez, Jaime Cortesão nyomán többen ezt Brazília felfedezésének „szigetként” történt bejelentésével is kapcsolatba hozzák. Lásd: Jaime Cortesão szerk.: *Os descobrimentos pre-Colombinos Portugueses*, s.d., Lisboa, Portugalia Editora, voll. XVIII.

gyalások színteréül. A tárgyalások kétszintűek voltak, mert a szakértők megbeszéléseinek az eredményét a diplomaták foglalták végül is mindkét fél számára elfogadható formába.

Lássuk most magukat a szakértőket és a diplomatákat, akikre a feladat várt. A portugál delegációban helyet kapott egy nagy tiszteletnek örvendő apa, valamint kevésbé tapasztalt fia, Rui de Sousa és João de Sousa. A magas szintű delegációt Aires de Almada és Estevão Vaz egészítette ki. A tárgyalásokat záró dokumentum hitelesítő tanúi között szerepel João Soares de Sequeira, Rui Leme és Duarte Pacheco. De tudjuk azt is, hogy a kor szokásainak megfelelően nemesi kíséret emelte a „hivatásos békecsinálók” presztízsét és tekintélyét. Közülük külön nem emelünk ki senkit. Ehelyett – hogy bizonyítsuk a portugál fél törekvését a kifogástalan érdekképviselő megvalósítása tekintetében – bemutatjuk két delegátus vázlatos élettörténetét.

Rui de Sousa 1494-ben már a portugál diplomácia nagy öregjének számított, aki addig is kényes feladatok sokaságát teljesítette az uralgó megelégedésére. Ismerte a Katolikus Királyokat csakúgy, mint környezetüket, hiszen 1475-ben ő a hadüzenet hírvivője. Sousa azonban járt már Angliában is, hogy Portugália Guineával kapcsolatos felségjogait védelmezze a londoni udvarnál, sőt, vezetett 1491-ben tárgyalásokat a Kongó Birodalomban. Tehát széles látókörű, tapasztalt diplomatának számított.

Az írnoki minőségben Tordesillasba érkező Estevão Vaz nála minden bizonnyal szívesebben fogadott tárgyalópartner, hiszen őt bízta meg II. János király 1486-ban, hogy egy salétrommal és puskaporral megrakott karavellát vezessen a Katolikus Királyok testvéri megsegítésére, amikor Malaga ostromakor ez a felmentő muníció lehetett a siker legfőbb anyagi hadászati feltétele.

Hírével azonban mind a kettőt megelőzte a delegáció csúcsszakértője, Duarte Pacheco, aki később *A földi pontok iránytűje* című munkájával¹⁰⁴ majd a 16. század eleji felfedezések földrajzi elemeit rendszerezi, de már ekkor is kora legnagyobb portugál kozmográfusa, és gyakorlott tengerjáró. Jegyezzük meg róla, hogy az általa alkalmazott szélességi fokmeghatározás alig különbözik a ma alkalmazottól.

Velük szemben a tárgyalóasztal másik oldalán a spanyol fél tárgyalásvezetésre meghatalmazott követei inkább az udvari hierarchia képviselői, semmint a diplomáciáé. A királyi bizalom két letéteményeséről

¹⁰⁴ Modern kiadása: *O Esmeraldo de Situ Orbis*, 1954, Lisboa, (bevezető és történeti jegyzetek Damião Peres). Az utazó és szakértő Pacheco minai tapasztalataihoz lásd: Teixeira da Mota: Duarte Pacheco Pereira, capitão e governador de S. Jorge de Mina, *Mare Liberum*, 1, 1990, Lisboa, 1–27. old.

van szó, akik tagjai a Királyi Tanácsnak is. Ráadásul sem D. Anrique Anriquez, sem Gutierre de Cárdenas nem rendelkezett különösebb tapasztalatokkal a tárgyalások terén.

Természetesen spanyol részről is találkozunk szakértőkkel, akik közül minden kétséget kizáróan Rodrigo Maldonado doktor személye a legérdekesebb. Ő már részese lehetett a kolumbuszi tervezetet elsőként elutasító ún. Salamancai bizottságnak. Így most, amikor az általa egykoron fantasztikumnak ítélt út kapcsán nyílt alkalma spanyol–portugál közvetlen tárgyalásra, bizonyára feszélyezte, hogy felül kellett vizsgálnia korábbi véleményét.

Arról, hogy a spanyol félnek lett volna Duarte Pacheco-hoz mérhető szakértője, nincs megbízható adatunk. Jaime Ferrer véleménye és szakértelme bizonyosan csak később, a még említendő Badajoz–Elvas-i tárgyalások alkalmával nyer majd teret. Las Casas később ezt írta a szóban forgó kérdésről:

„Portugália királya elküldte embereit, amennyire megítélhetem, nekik több tapasztalatuk volt, s kellett is hogy legyen ezen a területen, már ami a tenger dolgait illeti, mint a mieinknek.”¹⁰⁵

A tárgyalások eredménye

A portugál uralkodó szándékait tükröző utasításában az alábbi paszszus olvasható:

„Tetszik nekünk..., hogy kerestessék és megtaláltassék, valamint biztosítsassék a legnagyobb békesség és a legszilárdabb egyetértés és megnyugvás a tengeren, amelyben az említett szigetek vannak, s azok szétszattassanak és elkülöníttessenek helyes, biztos és határozott formában.”¹⁰⁶

Ugyanebből a levélből az is kiderül, hogy ennek a formája a „szél-irányokat, északfokokat és égi mérésmagasságokat” figyelembe vevő kalkulus, egy, az Atlanti-óceánt két félre bontó választóvonal. Tudjuk, hogy a két királyság követői a Zöldfoki-szigetektől 370 mérfölddel

¹⁰⁵ A II. János király krónikájának a szerzője, Rui de Pina ugyancsak a delegáció tagja, s hasonlóan foglal állást: a spanyolok tudják, hogy „jól felkészített és az igazság felől kitanított” tárgyalókkal állnak szemben. Vö.: Manuel Fernandes Costa 1979, O descobrimento..., 52–54. old.

¹⁰⁶ Uo., 111. old.

nyugatra látták jónak meghúzni ezt a bizonyos vonalat – Tordesillas demarkációs vonalát –, hogy véget vessenek a viszálykodásnak a terjeszkedő ibériai monarchiák között.

Miért éppen itt húzódik a vonal? Mivel a korabeli számítások szerint 750 mérföldre becsülték a Kanári-szigetek – Guanahaní távolságát, a 20. század történészei és földrajztudósai pedig nem haboznak kijelenteni, hogy a kijelölt választóvonal többé-kevésbé igazságosan, két egyenlő nagyságú érdekszférára kívánta felbontani az Atlantikumot. Ez nagyjából igaz is. Ugyanis így a választóvonaltól keleti irányban a portugálok, nyugati irányban pedig a spanyolok kapták meg a terjeszkedés kizárólagos jogait.

Voltak azonban tisztázatlan pontok, kezdve azon, hogy honnan is számíttassék például az a bizonyos 370 mérföld. Mint kiindulópont ugyanis mind Santo Antão szigete, a Zöldfoki-szigetcsoporthoz legnyugatibb tagja, mind a központi helyet elfoglaló Fogo szigete szóba jöhetett. A Katolikus Királyok 1495-ben Ferrer szakvéleményére támaszkodva az utóbbi szigetet szerették volna kiindulópontnak tekinteni. 1518-ban Fernandez Enciso is, habár más körülményeket mérlegelve, ezt a megoldást tartja helyesnek. 1494-ben azonban még nem akarták a Föld másik feltekéjére is kivetíteni a választóvonalat, ezért a kérdés még másodlagos volt. Hiszen Tordesillasban csupán a korszak egyetlen ismert tengerén kívánták elkülöníteni a befolyás határait.

Fontosabb kérdésnek tetszett, hogy miként hidalják át azt a bizonytalanságot, amely Kolumbusz második útjának még ismeretlen eredményeiből fakadt. Éppen ezért egy-egy idő-, illetve térbeli megszorítással éltek a tárgyaló felek. Kimondták, hogy június 20-ig a Zöldfoki-szigetektől 250 mérfölddel nyugatra érvényben hagynak egy „időleges vonalat”. Ha Kolumbusz a Zöldfoki-szigetektől nyugatra fekvő 370 és 250 mérföld közötti sávban szigetekre lelne, azok a Katolikus Királyokat illessék meg. Ez esetben nem lesz érvényes a deklarált elv, miszerint ha az egyik fél a másik érdektérületén vinne végbe foglalásokat, azok automatikusan arra a félre szálljanak, amelyik a tordesillasi szerződés révén megszerezte rá a birtoklás kizárólagos jogát.¹⁰⁷

Ahhoz képest, hogy Rui de Pina és Pero Dias spanyolországi, vagy Pero de Ayala és D. Garcia Carvajal portugáliai tárgyalásai milyen hosszúságú huzavonával jártak, Tordesillasban meglepően hamar megszületett a megegyezés, amelyet 1494. június 7-én már el is láthattak kézjegyük-

¹⁰⁷ A Tordesillas-i Szerződés szövegének modern közlése: in: Carmen Radulet: *Documenti delle Scoperte Portoghesi*, I. Áfrika, Bari, 1983, Apéndice, 455–480 old., hivatkozott rendelkezések, 464 és 470. old. Lásd a függelékét.

kel a meghatalmazott követek. A szerződés szövegét mégsem tekinthetjük elhamarkodottnak vagy megfontolatlanoknak.

Ezt bizonyítja az is, hogy a szerződés egy sor gyakorlati intézkedést helyez kilátásba. Például egy „vegyesbizottság” kiküldését a választóvonal térségébe, azzal a feladattal, hogy „látható” formát kapjon az elvi megegyezés. A tárgyalófelek megegyeztek abban, hogy azonos számú – kettő vagy négy – karavellán azonos számú szakértőt, portugál és spanyol csillagászokat, kormányosokat stb., juttatnak el ide, hogy kijelöljék a demarkációs vonalat, mégpedig egy erre a vonalra eső szigeten vagy szárazföldön található tereptárgy (torony, kereszt stb.) segítségével.¹⁰⁸

A tervezett közös szakértői útra azonban nem került sor. Tegyük hozzá, hogy Brazília partjainak „hivatalos” felfedezése előtt nem is bukkant senki az óceánon olyan alkalmas területre, ahol ezt a választóvonalat láthatóvá lehetett volna tenni. Persze az út nem ezért maradt el. 1495-ben meghalt II. János portugál király, ami elvben nem zárta ki, de bizonyára hátráltatta a terv megvalósulását. Az úthoz jóval inkább a politikai készség hiányzott – mégpedig portugál oldalról. Amíg a Katolikus Királyok meghatalmazó leveleket fogalmaznak, Manuel király viszont addig halogatja a dolgot, amíg a közös út határideje a végtelenbe tolódik. Ezen a ponton pedig már át is térhetünk a tordesillasi szerződés nem kevésbé érdekes utótörténetére.

A szerződés fogadtatása és utóélete

Rui de Pina, a krónikás szerint¹⁰⁹ 1494-ben mind a Katolikus Királyok, mind II. János portugál király igen elégedett volt a tárgyalások végeredményével. Ezt minden bizonnyal az magyarázza, hogy ekkor még egyik fél sem a későbbi területszerzéssel – az Atlantikumban gyarmatosítandó dél-amerikai kontinens gazdaságával, kiaknázzható természeti kincseivel, illetve a reá eső részek földrajzi kiterjedésével és kiterjesztésével – volt elfoglalva. Csupán azzal, hogy milyen tengeri útvonalon juthatnak el hajósaik a sóvárgott Indiába. Spanyolország kirá-

¹⁰⁸ Lásd a *El Tratado de Tordesillas y su proyección* (A Tordesillas-i Szerződés és kisugárzó következményei), Valladolid, 1973, konferencia-aktákban a *Las dificultades de ejecución y los problemas derivados* (Az alkalmazás nehézségei és az ebből fakadó problémák) szekció előadásait, s ezen belül is külön Luís de Mendonça Albuquerque: *O Tratado de Tordesillas e as dificuldades da sua aplicação rigorosa* (A Tordesillas-i Szerződés és annak pontos alkalmazási nehézségei), 119–136. old.

¹⁰⁹ Rui de Pina: *Crónica de El-rei D. João*, II, cap. LXVI., 1950, Coimbra, 185–186. old.

lyai a kolumbuszi koncepciónak köszönhetően meg voltak győződve arról, hogy a rövidebb nyugati útvonal biztosításával fennhatóságuk alá tudják vonni Ázsia fűszertermelő területeit.

Portugália királyainak nem állt érdekében, hogy ezt a hiedelmet cáfolják. Éppen ellenkezőleg, a portugál diplomácia kitartó ragaszkodása bizonyos területekhez az Atlanti-óceán nyugati felében, azt sugallhatta a vetélytársnak, hogy Kolumbusz helyes úton jár. II. János portugál király nem kevésbé volt elégedett, mint spanyol uralkodótársai, ráadásul azonos megfontolásból: biztosította magának azt a keleti irányú útvonalat, amelyet mindig is kívánt, vagyis hogy Afrika megkerülésével juthat el a fűszert termelő vidékekre.

Kasztília csak akkor ébredt fel csipkerózsika-álmából, amikor Mánuel király 1499-ben nem kis büszkeséggel levélben jelentette be Vasco de Gama útjának sikerét. Ekkor derült ki, hogy a keleti és nyugati Indiák közül melyik a valódi. Tehát: az igazi India jog szerint a portugáloké. A spanyolok kiábrándulása nagy lehetett, már csak azért is, mert ekkorra derült ki, hogy mekkora is a déli féltekén található földdarab kiterjedése, vagyis hogy feltétlenül kontinensnek tekintendő, ami kizárja, hogy Ázsiába jutottak volna el a Katolikus Királyok hajói és hajósai. 1499-ben, majd 1500-ban Kasztília erőteljesen tiltakozik, mondván, hogy „a portugál fél beavatkozásával az ő érdekerületüket sérti.”¹¹⁰

A tiltakozás pedig a tordesillasi szerződés egészen eredeti értelmezéséből fakadt. Jaime Ferrer 1495-ben kifejtett véleményére¹¹¹ támaszkodva Kasztília azt az elvet hirdette meg, hogy bár a tordesillasi vonal csak az Atlantikumot osztotta két érdekerületre, de attól nyugatra minden tenger hajózásának és foglaltságainak a joga Spanyolországot illeti meg. Más szóval azt állították, hogy a portugálok „beltengere” pusztán az Atlanti-óceánra és ezen belül is csak arra a sávra korlátozódik, amelyet a tordesillasi vonal határol nyugaton, és amelyet délen, illetve keleten a Jóreménység-foka és az afrikai partok zárnak le. Ilyenformán megtehetik, hogy akár körbe is hajózzák a Földet, mindig

¹¹⁰ Lásd a 102. lábjegyzetben hivatkozott konferencia folytatásának is tekinthető ülészakon elhangzott előadást Ramón Ezquerra Abadiatól: *La idea del Antimeridiano* (Az antimeridián gondolata), ami megjelent in: *II. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina*, 1975, Lisboa, 3–26. old. Ebben Jaime Cortesãora hivatkozik.

¹¹¹ A „Ferrer dokumentum” kiadásra került: in: *Tratado de Tordesilhas e Outros Documentos* (A Tordesillasi Szerződés és más dokumentumok), ALFA, Biblioteca da Expansão Portuguesa 49, szerk. Luís de Albuquerque és Francisco Contento Domingues, 1989, Lisboa, 86–90. old.

nyugati irányban haladva, egészen addig, amíg újra Tordesillas vonaláig nem érnek, de legalábbis a nyugat-afrikai portugál partokig.¹¹²

Ezeknek az elveknek a meghirdetéséből nyilvánvalóbbá vált az a törekvés, hogy a Spanyol Koronák hajósai az újvilág voltában felismert Amerika partjainál mind kitartóbb buzgalommal keresték az átjárót, azt a legkeskenyebb földszorost, amelyen keresztül az Indiai-óceán határolta valós India partjaira vezethetik a kasztíliai terjeszkedést.

Mint ismeretes, Balboa 1513-ban találta meg ezt az „ideális pontot”, vagyis ő jutott el a két óceán mosta kontinens nyugati partjaira, fedezte fel a Csendes-óceánt. A dél-atlanti vizeken átjárót kereső Solis kísérlete után majd csak Magellán bizonyítja be az óceántömegek átjárhatóságának azt az általános elméletét, amelyet az Atlanti- és Indiai-óceán esetében Gama már bizonyíthatott. Addig is Kasztília a nemzetközi politika pápai fórumánál protestált erőteljesen, és kérdőjelezte meg a portugálok Vasco de Gama nyitotta útvonalának jogi alapjait. Csakhogy ezúttal a saját maga által még Tordesillas előtt állított csapdába esik. Az 1494-ben megfogalmazott és a kasztíliaiaknak kedvező *Dudum siquidem* kezdetű bulla¹¹³ ugyanis érvényben hagyta az elsőként érkező jogos foglalásainak immár évszázados elvi tételét. Másrészt az Ibériai-félsziget egyesítését célzó dinasztia egyesítő külpolitikai irányvonal megerősödése sem tette lehetővé az igazán hathatós tiltakozást.

A Katolikus Királyok elsőszülött leánya, Izabella ugyanis 1497-ben Manuel király hitvese lett, és várhatóan az új portugál uralkodópár leszármazottja válik majd a kasztíliai és aragóniai koronák örökösévé. Bár Izabella az utód, D. Miguel születésekor meghalt, sőt, 1500-ban a kisfiú is eltávozott az élők sorából, a dinasztia-egyesítő politika töretlen maradt, mert D. Manuel újból kasztíliai hitvest választott, a Katolikus Királyok harmadikként született leányát. Így azután a fennálló nézeteltérések megint csak az érdekek, nézőpontok és szerződések újrafogalmazására irányultak. Így született meg a tordesillasi vonal meghosszabbításának, a földgömb túlsó oldalára vetítésének kézenfekvő ötlete.

¹¹² Lásd: Isabel Branquinho: O Tratado de Tordesilhas e a questão das Molucas (A Tordesillas-i Szerződés és a Molukkákért folytatott vita), *Mare Liberum*, 8, 1994, Lisboa, 9–26. old.

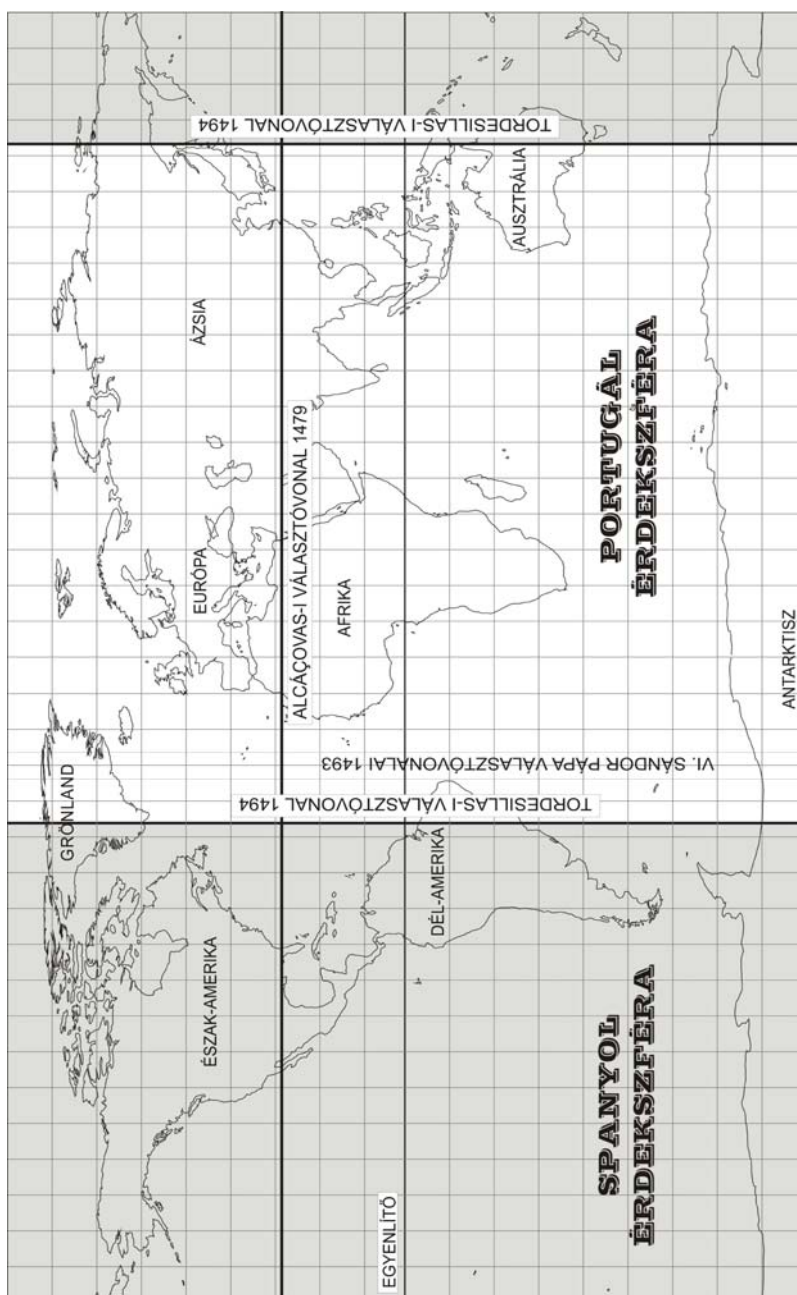
¹¹³ Ramón Ezquerro Abadía 1975, 7. old.

Azonban a tordesillasi szerződés homályos pontjai, valamint az a tény, hogy a két fél által alkalmazott mérföld-fok átváltás különbözött, továbbra is magában hordozta az értelmezésből fakadó eltérő álláspontokat.¹¹⁴ Mindent összevetve, a tordesillasi szerződés hasznosnak bizonyult, különösen a spanyol fél számára. A kasztíliai terjeszkedés, így a tengeri terjeszkedés is, nem kis mértékben a diplomácia erőfeszítéseire támaszkodhatott, ami képes volt ellensúlyozni a portugál tengerjárókénál kisebb tapasztalatot. A kasztíliai tengerentúli terjeszkedés, miként Portugáliáé is, az észak-afrikai expanzió természetes meghosszabbítása volt a tengerről megközelíthető új világok felé.

Az észak-afrikai expanzió viszont gyökereiben az arab hódítás visszaszorításának hagyományaiból táplálkozott. Kasztíliának az aragóniai koronával kötött szerződése nemcsak az Ibériai-félsziget felszabadításának a kereteit tisztázta, de Granada mellett Marokkó meghódítását is előrevetítette.

Különös módon éppen a Portugáliával kötött szerződése zárták el Kasztíliát a part-menti Nyugat-Afrika felé irányuló további terjeszkedéstől. Jogi szempontból számára csakis az Atlanti-óceán nyugati térsége maradt meg mint olyan szabad útirány, amelyet sem nemzetközi szerződések, sem pápai bullák, sem pedig érdekellentétek nem akadályoztak. Tordesillas pedig ezt a lehetőséget nyomatékosítja. A világ felosztásának tordesillasi pillanatát – Alcáçovas bármennyire is előzmény, mint felosztási kísérlet mégsem lehet az első, hiszen nem a „világot”, hanem annak csak egy kicsiny szeletét osztotta fel – Kasztília felkészülten éri meg. Nemcsak megkoronázza az addigi diplomácia erőfeszítéseket, hanem hatékonyan biztosítja is a terjeszkedés sikeres menetét.

¹¹⁴ Lásd a portugál fél későbbi álláspontjához: Luís de Albuquerque – Rui Graça Feijó: Os pontos de vista de D. João III na Junta de Badajoz-Elvas (III. János király álláspontja a Badajoz-Elvas-i Értekezleten), in: *II. Colóquio Luso-Espanhol de História do Ultramar*, 1975, Lisszabon, 529–545. old.

7. A Tordesillas-i választóvonal, 1494.

Portugália érdemeihez viszonyítva – mert ne feledjük a Ceuta elfoglalásától eltelt nyolcvan év eredményeit – a tordesillasi szerződés révén a világból ezúttal kisebb részt szakít ki magának. Viszont éppen a nyolc évtized tapasztalata tanította meg Portugáliát arra, hogy a kitarító erőfeszítések eredményeit csak előrelátással lehet megtartani. Számára Tordesillas elsősorban nem arra volt és lehetett jogi garancia, amit már megszerzett, hanem éppen hogy arra, amit megszerezni készült: Indiára. Ilyen szempontból Vasco da Gama útjának Tordesillas egészen egyszerűen az előfeltétele volt, és általa egy, csak a guineaihoz mérhető monopólium vált megszerezhetővé.

Utak és útvonalak az Atlantikumban

A portugálok Atlantikum-beli terjeszkedését két út koronázza meg még a 15. század folyamán, hogy a belőlük származó gazdasági nyereséget azután Portugália aranyszázada, a tizenhatodik kamatoztathassa. Az első Vasco da Gama nevéhez fűződik, aki 1498-ban kikötött az indiai Calicutban, és bár ötvenöt emberre fogyatkozott és kimerült legénysége hírei nem mindenben támasztják alá az optimizmust a fűszerkereskedelem portugál útvonaláról, 1500-ban a második portugál flotta is útnak indul az Indiai-óceán vizeire, Pedro Alvares Gabral vezetésével. Gabral útja azonban nem várt eredményt hozott: hivatalosan is felfedezte Brazíliát, amely az út krónikása, Pero Vaz de Caminha szerint is – inkább csak „megtaláltatott”.

Vasco da Gama útja

Nemigen ismerjük, hogy mit csinált Vasco da Gama történelmi útja előtt. Estevão da Gama és Isabel Sodré középső fiáról azt sem tudjuk például, hogy pontosan mikor született. De abból, hogy 1492-ben már kitüntette magát egy francia kalózok ellen vívott tengeri csetepatéban, arra következtethetünk, hogy Amerika felfedezésének az évében már elmúlhatott húszéves. Fennmaradt arcképe egybevág a kortárs krónikások leírásaival:

„Középmagas, kövérkés lovag, tetteiben merész, parancsaiban szigorú, aki szenvedélyességével gyakorta félelmet is keltett, keményen állta a nélkülözéseket és vesződéseket, a mulasztásokat és vétségeket pedig erélyesen megtorolta.”¹¹⁵

¹¹⁵ Ennél a leírásnál is konstruáltabb kép tárul elénk João de Barros 1. *Década*, liv. IV., cap. 1., 129. oldaltól, amit a Thomas Early – Stephen Par-

Manuel király választása 1497 januárjában méltó személyre esett Vasco da Gamát illetően, aki alkalmasnak bizonyult a jelentőségében csakis a kolumbuszi úthoz mérhető hatalmas feladatra, hogy Afrika megkerülésével jusson el Indiába. A São Gabriel hajó fedélzetén Vasco, a São Rafaelen pedig testvére, Paulo de Gama szolgált rá a király kitüntető bizalmára és kegyére. Igaz, a harmadik hajó, a Bérrio kapitánya, Nicolau Coelho, továbbá az alattuk szolgáló tapasztalt kormányosok is nagy szerepet játszottak abban, hogy a fáradságokat siker koronázza. Pero de Alenquer a legjobb kormányosa volt korának, részt vett a Jóreménység-fokának a feltárásában is. Pero de Escobar pedig Cão második útjának a „pilótája” volt, és tekintélyben alig maradt el Alenquer mögött. Az ő tapasztalataik mindenestre szerencsésen és hatékonyan egészítették ki a Gama fivérek becsvágát.¹¹⁶

A hajókról bizonytalanok az adataink. A Coelho vezette Bérrio valószínűleg karavella volt, a Gama testvéreké közelebbről nem meghatározható „navio”-k, a források szerint nem nagyok és nem kicsinyek. A feladathoz kiválóan alkalmas – 120, 100, illetve 50 tonnás – új vízi-alkalmatosságokhoz egy kisebb, bizonyára már feláldozható állapotban lévő kísérő-teherszállító hajó is csatlakozott.

Mintegy 160 ember vágott neki az útnak 1497. július 8-án, tengerészek és matrózok, akiket a fedélzetmester kommandírozott, két-három tüzér, valamint a hosszú hajóutakon elengedhetetlenül szükséges szakmunkások – ácsok, hajóépítők, raktárnokok. Nem hiányoztak a flotta szigorúan hierarchizált világából az igazságszolgáltatásért felelős személyek vagy a hitéletéről gondoskodó káplán sem, akik közvetlenül a kapitánynak vagy a főkapitánynak voltak alávetve. S végül a mai értelemben vett „tisztok” egészítették ki a személyzetet.

A hajók által leírt útvonal hajózási szempontból és a fontosabb események szerint is szakaszolható¹¹⁷. Az utazás első része az Atlanti-óceánon zökkenőmentesnek mondható. Miután július 27-én a hajók elérték a Zöldfoki-szigeteki Santiagót, merész manőversort írtak le, miközben messze eltávolodtak az afrikai partoktól, hogy azután csak Szent Ilona öblénél érintsék újra a fekete kontinens déli partjait.

kinson szerzőpár tett elérhetővé a CNCDP által kiadott CD-Romon, *Ophir, Biblioteca Virtual dos Descobrimentos Portugueses*, 1998.

¹¹⁶ João Paulo Oliveira Costa: *Descobridores do Brasil (Exploradores do Atlântico e Construtores do Estado da Índia)*, 2000, SHIP, Lisszabon, 412–413. old.

¹¹⁷ Az út eseménytörténetét feldolgozza Carmen M. Radulet: *Vasco da Gama, La prima circumnavigazione dell'Africa 1497–1498*, 1994, Reggio Emilia, Edizioni Diabasis.

Egyedül itt, a Santa Helena-öbölben történt emlékezetesebb incidens, ami némi figyelmet érdemel.

A helyiekkel való kapcsolatteremtés a szokott mederben folydogált mindaddig, amíg csak ismerkedtek, és csereberélték a felek kölcsönösen értéktelennek tartott tárgyaikat. Bizonyos Fernão Veloso azonban Gama engedélyével a parton maradt, és túlságosan messzire merészkedett kíváncsiságával. Ez a tapintatlan „néprajzi” érdeklődés meglehetősen visszatetszésre talált, és Velosót ki kellett menteni a felbőszült helyiek markából. A partraszálló portugálokra lándzsaeső zúdult, magát a főparancsnokot is megsebesítették. Az epizód mindenestre tanulságos volt, és kellő intésnek bizonyult.¹¹⁸

A Jóreménység-fokon túl – amelynél november 22-én haladtak el a hajók –, így például amikor kikötöttek São Braz öblénél, hogy vizet és élelmet vételezzenek, már körütekintőbben jártak el. A csereügyletek lebonyolítására azt a Martim Afonso nevű tolmácsot tették partra, aki Kongó birodalmában már elsajátította az egyik afrikai dialektust. Az Indikumban december 6-án emelték az első kőkeresztet a portugál jelenlét bizonyítékeként, és az ettől kezdve adott földrajzi nevek – mint például a Jó Népek Földje, a Jó Előjelek folyója stb. – növekvő optimizmusra utalnak. A derűlátás azonban még korai volt, annál is inkább, hiszen ettől kezdve – inkább politikai–kereskedelmi értelemben, semmint hajózási szempontból – ténylegesen keresztény-európai hajók által még nem érintett, veszélyes vizekre tartottak.

Mozambik szigetének az érintése után (1498. március 1.) az út egyik legkockázatosabb szakasza vette kezdetét, amelyet csak némileg könnyített meg – az árulás veszélye bármikor fennáll ugyanis –, hogy Gama helyi révkalauzokra is támaszkodhatott. Az iszlamizált Mombaszában nem is sikerült kikötnie, hiába tett tárgyalási, közeledési és kapcsolatépítési kísérleteket. Helyette a vetélytárs Melinde bizonyul szívélyesnek az apró portugál flottához. Itt valóban szakértő segítőtársra leltek Ahmad ben Majid révkalauzban, aki hajlandónak mutatkozott arra, hogy a Calicutig megteendő utolsó útszakasz akadályainak a leküzdésében segítségét nyújtson.

Majid szerepéről a keresztény és az arab források természetesen más és más hangnemben emlékeznek meg.

„A legszerencsétlenebb esetek között kell megemlíteni azt is, hogy a frankok nációjához tartozó istentelen portugálok – hogy átkozottak legyenek mind! – eljutottak Indiába”

¹¹⁸ Az epizód Camões nemzeti eposzában, a *Luziádákban* is olvasható az V. ének 30–36. stanzáiban.

– írja Kuth-adDin-anNahraneli Jemen oszmán meghódításáról írt művében.¹¹⁹

„Közülük némelyek – folytatja – hajóra szálltak a Ceutai szorosban, behatoltak a Félelmek Tengerére (Atlanti-óceán) a Fehér Hegyek (Hold-hegyek) mögött, ahol a Nílus is ered, és megérkeztek Keletre... Ezen a helyen elidőztek, és mert a frankok közül egy sem ismeri ki magát az Indiák tengerében, addig bolyongtak, míg egyik hajójuknak sikerült elmenekülnie India felé. Pedig nem ismerték ezt a tengert egészen addig, amíg ki nem okosította őket egy tapasztalt indiai révkalauz, név szerint Ahmad Ibn (sic!) Majid, akivel a frankok Ali Malandi (Admirális) nevű kapitánya megismerkedett. Miután sűrűn leitatta borral, a révkalauz megmutatta nekik az utat, és azt mondta: – Innentől ne kövessétek a part vonalát, hanem fussatok ki nyílt vizekre.”

Az arab kalauzt a portugál krónikáírók Malemo Canacának nevezik, de egy arab és egy maláj szó egymás mellé helyezésével valójában nem a nevét, hanem a hivatását rögzítik. „Mu'allim” mestert, a „kanaka” pedig a csillagok ismerőjét jelenti, azaz a kamallal, az asztrolábium indiai-óceáni megfelelőjével hajózó-navigáló szakértőt. João de Barros, aki krónikájában leírja a két hajóskultúra találkozását, hozzáteszi azt is, hogy Ibn Majid megmutatta a flotta főkapitányának

„India térképét, amely tele volt meridián pontokkal és párhuzamos vonalakkal, igaz, nem jelölte a szélirányt.”¹²⁰

A portugálok mindenesetre további információkhoz is juthattak, például a monszunok menetrendjét illetően, ami a későbbiekben is meghatározta flottáik indulási és érkezési idejét.

Egy arab forrás – éppen a révkalauznak tulajdonított sorok – beszámol arról, hogy „906 elején érkeztek meg Calicutba”, majd így folytatja:

„itt adtak-vettek, megkörnyékeztek és megvesztegettek kormányzókat, zsarnokoskodtak, elhozták magukkal az Iszlám gyűlöletét, mindenki félt és rettegett.”¹²¹

¹¹⁹ Portugál kiadása: *Extractos da história da conquista do Yaman pelos Otomanos*, 1892, Lisboa, David Lopes kiadása (kritikai kiadás, 1967, Riyad).

¹²⁰ Barros, Década I, Livro IV, Cap. 6, 143 old., id. CD-ROM.

¹²¹ Luís de Albuquerque szerint az arabista Gabriel Ferrand tévesen azonosítja az Indikum híres hajósával, több útvonal-leírás szerzőjével, Ahmad Ibn

Gama a keresztény időszámítás szerinti 1498. május 5-én látta meg az indiai partokat, és május 28-án lépett partra az első portugál, hogy nem sokkal később maga a főkapitány is megkezdhesse nehéznek bizonyuló tárgyalásait. Gama alapvetően kapcsolatépítő politikai, illetve kereskedelmi küldetése, amely egyben a portugálok első névjegye is a későbbi fűszerbirodalomban, nem nevezhető túlságosan sikeresnek. Nem hozott magával elég aranyat, a fűszervásárlás bevett ellentételét, ajándékai kissé szegényesek a helyi uralkodó kifinomult ízlésének. Gama nem győzött szabadkozni, hogy a magáéból és nem királyáéból adja, amit ad. Ráadásul mindenütt jelen voltak a kudarcában érdekelt arab kereskedők, hatékonyan bizonyuló „suttogó ellenpropagandájukkal”.

A portugál flotta szinte elmenekült Calicutból, miután sehogy sem értett szót a samorinnal, vagyis a helyi uralkodóval. Különös módon Gama legdiplomatusabb válasza a kihívásokra az az ágyútűz, amelyet hajói adtak le az ellenségesnek mutatkozó kikötőre. Az ágyúk hangja, úgy tűnik, messzebbre hallatszott el a hagyományos fűszerútvonal arab fenntartóinak pletykáinál. Gama fűszert vásárolhatott Canonorban. Sőt, itt leltek a terjeszkedő portugálok első szövetségeseikre is. Vasco da Gama lépése talán még ösztönös, de módszere később az „Indiai Portugál Állam” épületének fundamentumává válik: keresd ellenséged ellenségét, és biztos baráttra lelsz.

Gama tehát teljesítheti küldetését, és ezzel a Bartolomeu Dias nyitotta útvonal indiai-óceáni váza is kész. Tovább gyűlnek az információk és immár a tapasztalatok is a hódítás és a kereskedelem egymást kiegészítő stratégiáiról. A birodalomépítés nehéz feladata azonban másra, másokra vár.¹²² Paulo Gamát a hazafelé tartó úton éri a halál, Vasco azonban még többször visszatér Indiába. Utoljára már mint alkirály, hogy aztán az ő nyomdokain nálánál sikeresebben épített fűszerbirodalomban haljon meg 1524 karácsonyán. A harmadik kapitány, Nicolau Coelho tér vissza legelőbb Portugáliába, majd övé lesz annak a diadala is, hogy az első portugálként lépjen brazil földre.

Madjiddal, aki egy szír történész tanúsága szerint már 1465-ben felhagyott a hajózással. Lásd: Álvaro Velho: *Relação da Viagem de Vasco da Gama* (bevezető és jegyzetek Luís de Albuquerque), 1989, Lisszabon, CNCDP, 48. old., 124. jegyzet.

¹²² Az Estado da India kiépítésének kiváló szintézise spanyolul: João Paulo Oliveira e Costa y Victor Luís Gaspar Rodrigues: *El proyecto indiano del rey Juan*, 1992, Madrid, MAPFRE.

Pedro Alvares Cabral a brazil partokon

Vasco da Gama szerencsésen véget ért útja után nem sokkal, 1500. március 8-án tizenhárom hajóból álló flotta hagyta el Lisszabon kikötőjét, hogy ezerötszáz főnyi legénységgel a fedélzetén elérje Calicutot, és közvetlen úti célként tovább folytassa a portugálok alighogy megkezdett indiai terjeszkedését. A már Gama által is követett délnyugati irányban hajózva az Atlanti-óceánon, április 22-én a 17. déli szélességi fok magasságában partok tűnnek fel, és az Indiába tartó flotta megszakítva útját, kiköt az Igaz Kereszt Földjének elkeresztelt földdarabon, hogy Portugália királya nevében birtokba vegye.

A brazil Észak-kelet partjainak felfedezése, mint már utaltunk rá, több kérdést vet fel: a „hivatalos” vagy az „újrafelfedezés” kérdését. Az utóbbi eshetősége ugyanis feltételezi előzetesen ismertetett adatainkat, vagyis hogy az Indiai-óceánra tartó flotta kitérője az amerikai partok felé tudatos és előre eltervezett döntés eredménye volt-e? A tudatosság elemére utal, hogy az út során érintett amerikai partszakasz az, amit a tordesillasi döntés szerint Portugália királyának tartott fenn, és amelynek konkrét birtokbavétele időszerűnek bizonyult, már csak Vicente Yáñez Pinzón útja és felfedezése miatt is.¹²³ Másrészt viszont, hála az áramlatoknak és az egyenlítői szélsendővezet elkerülésére kialakított manőversorozatoknak, a 16. század során többször vétették el az irányt portugál hajók oly módon, hogy a São Agostinho-fok magasságában kényszerültek horgonyt vetni, tehát ugyancsak a brazil partokon.

A hajózási okok persze nem zárják ki, hogy – akár azokkal párhuzamosan – titkos királyi instrukció teljesítését is lássuk az első hivatalos, cabrali felfedezés mögött. Így vagy úgy, 1500-ban megszületik Portugál-Amerika. A portugál újvilágban elsőként partra lépő Coelho követi nem sokkal később Pero Vaz de Caminha, akinek királyához írt irodalmi ízlésű és ihletettséggű levele „Brazília megtalálásáról”¹²⁴ a továbbiakban elsődleges dokumentummá minősül. A portugálok nyolc napot töltenek el trópusi idillben, és nemcsak a partszakasz terep-pontjait rögzítik, hanem első benyomásaikat is a bennszülöttek viszonyairól. Nyájások, szelídek az itteni indiánok – azaz romlatlanok.

¹²³ A Pinzón fivérek felfedezéseihez lásd a népszerűsítő célú és a kiállításában párját ritkító *Híres felfedezések történelmi atlasza 1492–1600*, Thalamus Kiadónál megjelent atlasz magyar verzióját, 2001, Budapest, Glória Kiadó, 54–55. old.

¹²⁴ Lásd a függelék.

„Szemérmük ugyanolyan természetességgel takaratlan, mint arcuk.”

Az első indián-portugál párbeszéd európai olvasata döbbenetes nyíltsággal utal a felfedezők mentalitására. A hajóra cipelt két ifjú indián érdeklődve nézegeti a Cabral nyakában lógó aranyláncot, majd a partra mutat. Mi sem természetesebb, hogy aranykincsek sejlenek fel a portugálok lelki szemei előtt. A kezek mutogató párbeszédéből kiderül, hogy vannak nekik is madaraik, de a hajón lévő állatok közül több ismeretlen előttük. Az ajándékba kapott rózsafűzért a nyakukba akasztják vagy karjukra csavarják karperec-dísz gyanánt, amiből kiderül az is, hogy az ima olvasója itt egyszerű tárgy csupán. Caminha, a krónikás éppen ezért – mert teljesen tudatlanok ugyan, de nem rontotta meg őket más isten hite – úgy véli, hogy a brazil partok különösen fogékonyak lehetnek a Teremtő igéjének befogadása előtt.¹²⁵

Brazília a nevét egy kelmefestőanyag alapanyagául szolgáló és vörös tinktúrát adó fafajtáról kapja. (Brasil portugálul parázslót, izzót jelent.) S ha eleinte viszonylag rendszertelenül kerül is át az óceánon a „pau brasil”, ez lesz a partok első portugál–amerikai exportcikke a 16. század első felében. Az akkoriban készített első térképeken még az Igaz Kereszt Földje – vagy szigete – elnevezés váltakozik a Papagájok partja névvel, amely a burjánzóan színes trópusi világ koloratúrája mellett arra utal, hogy milyen kevésbé volt érdekes gazdasági értelemben ez a terület.

Brazília nem vetekedhetett India fűszereivel a 16. század első felében, és inkább csak másoktól féltékenyen őrzött, potenciálisan bármikor gazdaságilag is birtokba vehető terület maradt. A 16. század második felében az Atlantikum szigeteinek mintájára az „örökletes kaptányságok” sávjaira osztott kolónia végre megtalálta helyét a portugál gyarmatbirodalom gazdasági rendszerében. Megjelentek az első cukormalmok a nádcukorültetvényeken, hogy kezdetét vegye a világpiacra termelő monokultúrák megszületése az ország gazdasági történetében. A „cukor ciklusa” nemcsak hogy előkelő helyet foglal el a folyamatban, de az idő előre haladtával – főleg hosszú élettartama következtében – döntő hatást gyakorol mind a kolónia társadalmi rendszerének, mind gazdasági szerkezetének kialakulására.¹²⁶

¹²⁵ Nem csak a levél interpretátora, hanem a 16. századi Brazília legjobb ismerőjének, Jorge Couto *A construção do Brasil* (Brazília felépítése, 1995, Lisboa, Cosmos) című monográfiáját is említenünk kell itt, utóbbit különösképpen az olvasó figyelmébe ajánljuk.

¹²⁶ Lásd: Couto 1995, 286–296. old.

A 17. század a parttól még nem messzire kialakuló termelési és demográfiai gócok világa, ahol az indián, majd az afrikai ingyen munkakerő termeli a gazdaság európaiak számára lefölözhető gyümölcsseit. Brazília beágyazódik a világpiacba. Kialakul az atlanti háromszöges kereskedelem „kontinensközi kizsákmányolása.” Tehát az a rendszer, amelyben nemcsak a cserepontokon – part-menti Nyugat-Afrika, Amerika, Európa – termelődik haszon, hanem a kereskedelem rendszerében útközben is. A 17. század végétől – a feltárt belső területek ásványkincseinek vonzásában – már más gazdasági célokért folyik a kolónia területének a megsokszorozása. Egészen a 19. század elejéig, amikor is az európai fogyasztói piacon a kontinentális zárlat nyomán megjelenik a répacukor, súlyosan érintve a cukornád termelő gyarmatosítás központjait. Pero Vaz de Caminha azonban mindezt még csak álmában sem sejthette, amikor 1500. május elsején papírra vetette híres levelét királyának a brazil partok „megtalálásáról”.

Cabral flottájával azután ő is továbbhajózik India felé a fűszerek megtalált tengeri útján, hogy itt érje még ebben az évben egy csetepatében a korai halál.¹²⁷

¹²⁷ Miként azt a Bartolomeu Diast is Jóreménység-foka körül éri el a végzet, aki számos útja során a különböző óceánok és hajósnemzedékek között mindegy összekötő kapcsolatot alkotott.

Vasco Da Gama és az Újvilág gyarmatosítása

Keresztényeket és fűszereket jöttünk keresni! – mondja a Calicutba elsőként partra lépő portugál. A mondat szállóigévé lett, bár a szavak fontossági sorrendje nemegyszer felborult a 16. században zajló gyarmatosítás mindennapjaiban. Ám melyek voltak a vasco da gamai út tényleges mozgatói, az olyannyira áhított fűszerek? Elsősorban Ázsia őshonos növényei, de néha állati termékek is, vagy mindkettő együtt. Ilyenformán felhasználásuk során, több célt is szolgálhattak egyszerre, de rendszerint ízesítő vagy izgató, bódító illat- vagy gyógyszer, sőt, festékanyagok gyűjtőneveként találkozunk a fűszerszám elnevezéssel. Közülük csupán a bors válik igazán tömegfogyasztási cikké, míg társai Európában többnyire csak luxusigényeket elégítenek ki. Ilyeneknek tekinthető a mennyiségében szintén jelentős szegfűszeg, a szerecsendió, a fahéj vagy a gyömbér, amelyek az asztali örömeket növelik Európa-szerte. A bétel, a szantál, a benzoé, az aloé stb. azonban mind Keleten, mind az óvilágban kizárólag a tehetős rétegek igényeit kielégítő gyógy- és illatszergyártás alapelemei.

A bors népszerűsége a fűszernövények között igen egyszerű okokra vezethető vissza, nem valamely fogyasztói szeszély tette Európában oly keresetté. Az emberi táplálkozás mind a mai napig alapvetően állati és növényi fehérjékre épül. Arányukat és mennyiségüket roppant egyszerű önszabályozó rendszer befolyásolta a középkori Európában. Jelentősebb mennyiségű takarmánynövény híján a tél beállta általában az állatok levágásához vezetett, attól fogva pedig a növényi étrendet a tavaszi–nyári időszakig csak sózott vagy füstölt hús egészítette ki. Ezek a tartósító eljárások természetesen igen kezdetlegesek, és különösen a hosszú tárolás vagy a hosszadalmas szállítás mintegy megkövetelte a 13. századtól kezdve teret nyerő bors alkalmazását, az ízvesztéseket és a romló hús bűzhatásait kiküszöbölendő.

Az európai igények mind földrajzilag, mind a fűszerrel élők társadalmi csoportját illetően, egyre bővülő körökként írhatók fel a fo-

gyasztás térképére. Az európai újraelosztás feladatát a genovai és velencei kereskedők látták el, és a piac bővülésével mind sűrűbben szeltek át kontinensünket a keletinek vagy levanteinek mondott – később tradicionálisnak is nevezett – fűszerútvonalak vagy azok mellékágai¹²⁸. Ezek az útvonalak azonban nem csupán a fűszert mint fogyasztási cikket továbbították Európának, hanem számos más értéket is. Elősegítették, hogy kialakuljanak az első bankformák előfutárai, mint például a váltó vagy a leszámíltatás stb.¹²⁹

A fűszerek kapcsán összefoglalóan elmondható, hogy a kalmárkodás kereskedéssé, a kereskedelem kereskedelemmé válik. A társadalmi fejlődés egésze számára is fontos módon az itáliai kereskedőtársaságok „résztvényesi rendszerei” már kapitalista módszerekkel élnek, és bár feladatuk rendkívül összetett, szerencsésen tesznek eleget a tőke, a kereskedelmi ismeretek és a szállítás (hajózás) egymásba olvadó kívánságainak.

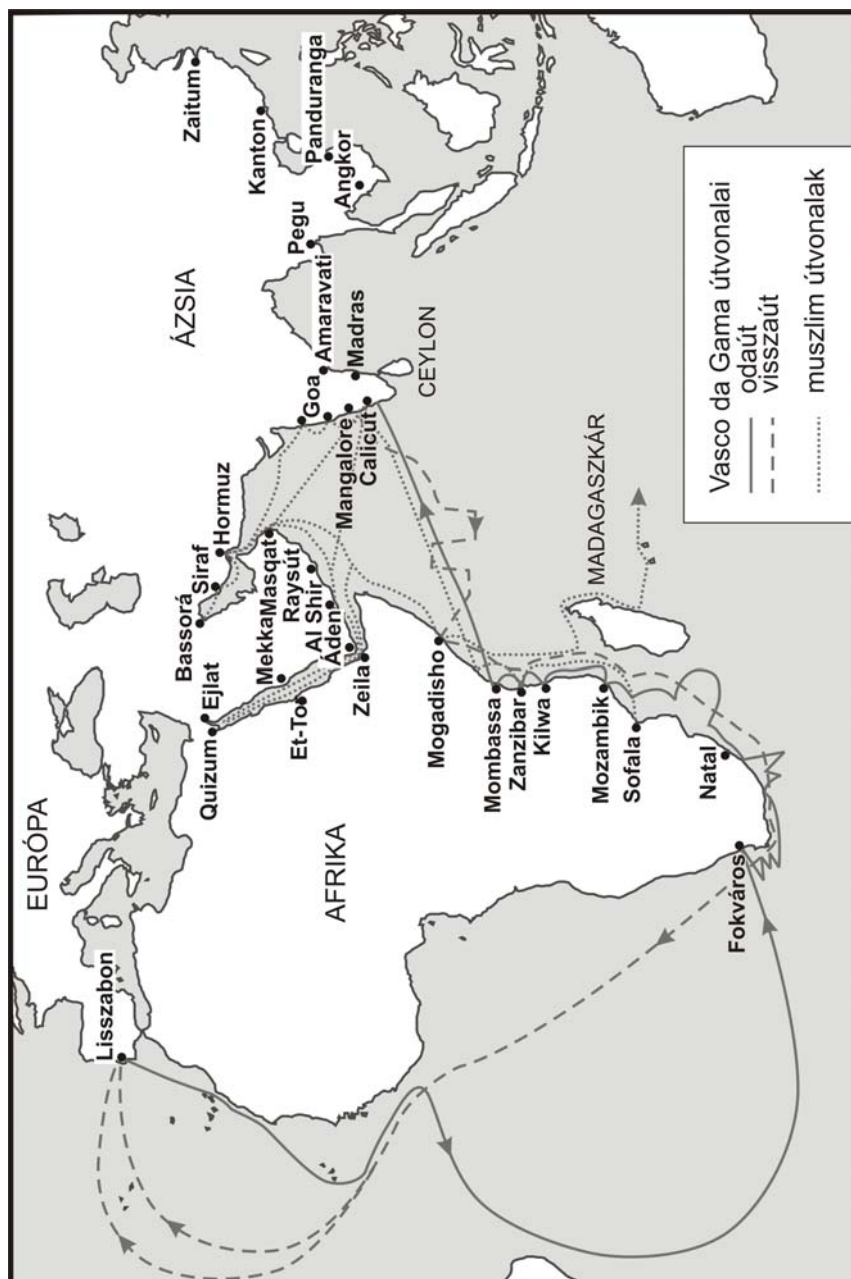
Örök kérdés a fűszerek árainak úgymond „borsos” volta.¹³⁰ Itt alapvetően arról van szó, hogy egy ilyen bonyolult tengeri–szárazföldi, majd újra tengeri, esetleg megint szárazföldi–tengeri útvonalon történő szállítás önmagában is meghatározza a magas szintre beálló árakat. Az Indiában megtermelt fűszer ebben a rendszerben előbb szárazföldi gyűjtőpontokba fut be a felvásárlás során, majd muzulmán és más helyi kereskedők kezén megy tovább a Vörös-tenger, a Perzsa-öböl és az Arab-öböl felé. Alexandria vagy Kairó (esetleg Aleppo vagy Kaffa stb.) az arab világban már a végpontjai a fűszerútvonal első szakaszának, ahonnan a velencei és genovai gályák az európai fogyasztóhoz „csupán csak” tovább közvetítik az árut.

A 15–16. század folyamán az Oszmán Birodalom Európában és az Indikumban egyaránt terjeszkedik, és egyes történészek – vélhetően túlhaladott – álláspontja szerint ez olyan zavarokhoz vezetett, amelyek elegendőek lettek volna a portugál vagyis egy új fűszerútvonal megjelenésének a magyarázatához. A Mameluk Birodalom lényeges részeinek oszmán bekebelezése és egyben gyengülése, az úgynevezett

¹²⁸ Lásd Vitorino Magalhães Godinho: *Os Descobrimentos e a Economia Mundial* (A Portugál felfedezések és a világpiac) című gigantikus művének III. kötetében a 4., 5. és 6. fejezetet az portugál fűszerflotta útvonalára, hajómozgására és a konkurens levantei forgalomra, 7–134. old.

¹²⁹ E Wallernsteinnek különösen kedves témát, a Portugália úttörő vállalkozásaihoz fűzött magyarázatát lásd: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*, 1983, Budapest, Gondolat, 62–72. old.

¹³⁰ Luís Filipe Thomaz: A questão da pimenta em meados do século XVI, in: *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos*, 1998, Angra do Heroísmo, 37–207. old.

8. Az Indikum fűszerkereskedelme a portugálok érkezése idején
 (J. Cortesão, 1962, alapján)

„török kéz” közvetlen hatása az árakat, ha csak időlegesen is, valóban megemelte. Ám az útvonalat nem zárta el. Inkább csak arról van itt szó, hogy a portugálok új, a Jóreménység-fokán keresztül vezető útvonala éppen olyan nyereségesnek bizonyul, mint az itáliai versenytársaké, ám annál lényegesen egyszerűbb. Mert igaz, hogy a szállítás idejét megnöveli, de lerövidíti a termelő és a fogyasztói piac közötti távolságot azáltal, hogy érdekkörébe vonja be – nem kereskedelmi eszközökkel – magát a termelés színterét.¹³¹

Egy indiai történész úgy jellemzi az Indikum 16. század utáni fejlődését,¹³² mint az európai tengerjáró hatalmak által gyakorolt „dominancia” korát – viszonylagos erőfölényük birtokában. E kijelentés több pontját érdemes külön is értelmezni. Mit takar a dominancia kifejezés, és miben áll az a bizonyos erőfölény?

Az Indiai Alkirályságnak, a 16. századi portugál gyarmatbirodalom súlypontjának a leírásakor nem egy hasonlóan minősítő, de értékítéletet is tartalmazó sommás megjegyzéssel lehet találkozni. A portugálok hatalmát mondják például thalasszokráciának, amivel az uralom tengeri jellegét hangsúlyozzák. Ez a leszűkítő, de a lényegét megjelenítő megfigyelés valóban helytálló. Az a földrajzi-történeti régió, amelyet Indikumnak nevezünk, egyrészt roppant nagy területekre terjed ki, másrészt számos nagy népességű civilizációja (India, Kína, Japán) eleve elzárt bárminemű földfoglaló – territoriális – behatolási lehetőséget az európaiak elöl.

Maradt azonban egy olyan fizikai közeg, ahol a behatolás megvalósítható volt: az óceán. A 13. századtól kezdve az egymásra épülő technikai, anyagi és kulturális javak eredményeként megjelenik a karavella, a naó és egyéb hajótípusok, amelyek lehetővé tették Európa „tengerre néző balkonja” számára a hosszú távú tengerjárást és a távolsági kereskedelmet. A kialakult társadalmi viszonyok pedig megteremtették azt az érdekeltséget is, amely a hajókat és a hajósokat mozgásba hozta.

Ugyanez a század kis híján azt is lehetővé tette, hogy a földgolyó két legnépesebben lakott pontja, a Földközi-tenger medencéje és a kínai-indiai térség között mintegy szerepcserével jöjjön létre kapcsolat. A kínaiak Cseng-Ho admirális útjai során a kelet-afrikai partokig jutottak el. S ha túlhajóztak volna a Jóreménység-fokán, esetleg egy gyöke-

¹³¹ Lásd: Hóvári János: Az oszmánok és a Levante-kereskedelem a 15–16. században, *Világtörténet*, 1983, 2. szám, 42–61. old.

¹³² Lásd: Sanjay Subrahmanyam: The Trading World of the Western Indian Ocean, 1546–1565. A political reinterpretation, in: *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos*, 1998, Angra do Heroísmo, 207–229. old.

resen más történelmi fejlődési lánc csíráit érlelték volna meg. Képzeljük csak el, amint egy kínai flotta befut egy európai kikötőbe – mondjuk éppen Lisszabonba –, hogy terjessze hitét, és békésen kereskedjen! Kína történelmi nézőpontból hol a nyitás, hol az elzárkózás politikáját folytatta. Nem kis mértékben a mongol és más barbár sztyepei népek inváziójának árnyékában azonban a nyitás vonala megtört, és az elzárkózó Kína nem foglalkozott többé komolyan ezzel a gondolattal.¹³³

A portugálok behatolását a térségbe további, számukra szerencsésnek mondható körülmények együttes hatása segítette elő. Ha az indiai szubkontinensnek a történelmi államalakulatait vizsgáljuk, két olyan etnikai és vallási térképet látunk, amelynek átfedései a hatalom központjait darabokra szabdalják. Az északi Mogul Birodalomtól eltekintve az európai hajósok számára leginkább lényeges pontokon, Hindusztánban, a Dekkán-félszigeten és különösen a Kannari és Malabár partokon csak ritkán találkozunk jelentősebb államalakulattal.

Még az olyan – végső fokon konföderációt teremtő – birodalmak is, mint Visnadjaggar (a portugálok Bisnagája) csupán laza szövetői radszátusok sora, amelyek részben egymással is ellentétben álltak. Előfordult az is, hogy muzulmán területeken hindu, vagy éppen fordítva, hindu területeken muzulmán kereskedelmi gócok és központok működtek, másutt meg a kereskedelem (és a belőle részben fakadó partvédelem) nyilvánított nemtelenné éppúgy, mint a 17–18. század nemesi Magyarországn.

A tágabb értelemben vett Indikum harmadik jelentős kultúrkörében nem kevésbé kaotikus viszonyok uralkodtak. Japán ugyanis a 16. században háborúzó ország. A császári hatalommal szemben olyan helyi erők keletkeztek, amelyek kölcsönösen kioltották annak a lehetőségét, hogy új hatalmi–uralmi központok alakulhassanak ki. Az európai középkor feudális anarchiájára erősen emlékeztető belharcokat amúgy éppen az európaiak által elterjesztett lőfegyverek teszik véres polgárháborúvá.¹³⁴

¹³³ A kor globális „rekeszeiről” valamint a világnépeség fókuszairól lásd P. Chaunu idézett művében (1969) az 1. térképet, valamint a 36–50. oldalt.

¹³⁴ Ehhez lásd a portugál Fernão Mendes Pinto *Bolyongás* című önéletrajzi elemekkel átszőtt, a Távol-keleten zajló én-regényének azt a fejezetét, amelyben a Bungo Királyságban hagyott egyetlen flinta – mint ipari modell – pár év múlva fegyver-exportot eredményez a szorgos japánok kezében. Vö.: i.m., ford.: Székely Ervin, 1989, Budapest, Cédrus Kiadó, valamint e kötet szerzőjének róla írt bölcsészdoktori disszertációját: *A XVI. századi portugál gyarmatosítás egykorú kritikai megítélése*, 1986, Budapest, ELTE, sokszorosított kézirat.

A lőfegyverek kapcsán jegyzendő meg az is, hogy a tengereken, a hajók versenyében nem pusztán azáltal került vesztes helyzetbe Ázsia, mert hajói úgymond kisebbek voltak. Ez már azért sem igaz, mert a behatoló és a behódoló viszonyában nem mindig a kenu vagy az evezős áll szemben a „nagy hajóval”, de például a méreteiben hasonló dzsunka is. Csakhogy az európai flották hajói a hadi és a kereskedelmi hajók erényeit egyszerre csillogtatták meg, ami ázsiai társaikról már semmiképpen sem mondható el. Megközelítőleg egyenlő erők összecsapását csupán néhány csata esetében sejtjük, például Diu többszöri ostromakor, vagy ugyanitt az egyesült török–egyiptomi–gudzsarati hajóhad 1509-es felvonultatásakor.¹³⁵

Egyes történészek a „kihívás-válasz” ellentétpárjából kiindulva úgy vélik, hogy az európaiak a sikert győzni akarásuknak köszönhetik, az ázsiaiak veresége pedig lagymatag ellenállásukon múlt. Ez természetesen csak igen kis részben igaz, és itt célszerű elválasztanunk egymástól a birodalmakat a helyi királyságoktól, vagyis más megközelítésben a civilizációkat a helyi kultúráktól. Kína és Japán kereskedelmi kapcsolatait például az úgynevezett wake-kalózok zaklatása tette lehetetlenné¹³⁶.

A hagyomány Makau megalapítását (1554) – ami az első példa Kína történetében a területenkívüliségből fakadó koncesszióra – a Gyöngyfolyó torkolatvidékének a kalózoktól való megtisztításához köti. A helyi hatóságok felismerték azt is, hogy nem kevésbé érdekeltek a Kína és Japán közötti szabályozott közvetítő kereskedelemben, mint az erre vállalkozó portugálok, akik addig jobbra csempészettel tettek szert arra a japán rúdezüstre, amelyre szükségük volt a fűszerkereskedelem fenntartásához.

Van persze a kapcsolatoknak erőfölényre építő, agresszív formáira is példa bőven, igaz, jobbra a kisebb királyságokkal szemben. Maga Vasco da Gama, de Francisco de Almeida sem habozik lövetni első útja során a kereskedelemre vagy együttműködésre nem hajló, esetleg éppen ellenálló kelet-afrikai városállamokat. A berendezkedő portugálok alkirályai, Francisco de Almeida (1505–1508) és Afonso de Albuquerque (1509–1515) pedig még gyakrabban élnek az erőszak eszközével az ún. Estado de India (India Allam) tényleges kiépítésekor. Itt jegyzendő meg, hogy e fogalmon a portugálok csak szűkebb értelemben értet-

¹³⁵ Lásd Rákóczi István: *Források és tények. Diu első és második ostroma*, kandidátusi disszertáció, sokszorosított kézirat, 1994, Budapest.

¹³⁶ Lásd Charles Ralph Boxer klasszikus monográfiáját: *The Great Ship from Amacom, Annals of Macao and the Old Japan Trade, 1550–1640*, 1959, Lisboa, CEHU.

ték az indiai szubkontinenst, tágabb értelmébe beletartozott mind a mintegy „hátszágot” képező part-menti Kelet-Afrika, mind az indonéz szigetvilág vagy a Távol-Kelet.

Maga Almeida inkább csak megalapozója annak a tervnek, amely ténylegesen Albuquerque nevéhez köthető: utóbbi sorra elfoglalta az Indikum kulcsfontosságú stratégiai pontjait, miáltal a fűszerkereskedelmet egészében az ellenőrzése alá vonta. Mégpedig olymódon, hogy közben a „zárt tenger” elvéből kiindulva más európai nemzetek számára hozzáférhetetlenné tette.¹³⁷

Afonso de Albuquerque persze nem csupán a gyarmatosítás elveinek kimunkálója, hanem politikusnak és katonaembernek is számított. Luis Filipe Thomaz szerencsés, bár minden bizonnyal túlzó kifejezésével élve elmondhatjuk róla, hogy olyan alkirály, akinek székhelye vizeken hánykolódó főhajójának imbolygó fedélzete volt.

De visszatérve Vasco da Gamához, meg kell említenünk, hogy a tengernagy első útjának célpontja az egyik első olyan hindu állam Indiában, amelynek a területén a portugálok kereskedelmi lerakatot, illetve erődöt emelhetnek. Calicut urának, a samorimnak (vagy samuri radzsának) a korlátozott ellenállása nem volt elegendő ahhoz, hogy a Calicut fennhatósága alá tartozó Malabár-parti államok ilyen vagy olyan formában sorra meg ne nyíljanak a portugálok előtt. Az eszköz sokszor – mint például Canonor esetében – éppen a Calicuttól való elszakadás támogatásának az ígérete is lehetett.

Canonorban Francisco de Almeida emeltetett erődöt 1509-ben, éppen a már működő kereskedelmi lerakat védelmére, és itt épült fel az első gyarmati ispotály. Az itteni jó kapcsolatokat Pedro Álvares Cabral alapozta meg még 1500-ban. A helykiválasztás különösen szerencsésnek bizonyult, hiszen a város az egyik legjobb adottságú – bors- és más fűszerexportot bonyolító – kikötőnek adott helyet. Nem véletlenül hangsúlyozzuk e korai gyakorlati felismerést, hiszen Marco Polo már 1295-ben hírét viszi Canonornak, mint a mesés és fűszerszámok illatától terhes India jelentős városának.

Az a tény, hogy a portugálok Cochimban (Katchi radzsátus) valóban keresztényekkel találkozhattak – akiket állítólag megkeresni jöttek –, nem volt akadálya, hogy a Travancoro királyság e fontos kikötőjét csak Borskirályságként emlegessék. A többségükben nesztoriánus, úgynevezett Tamás-keresztények viszonylagos szervezettségére utal, hogy bár Krisztus után 350-től püspökök is volt, ők is (miként Ca-

¹³⁷ Rákóczi István: Portugália és gyarmatainak interaktív története a 15–17. században, in: *Anyországok és (volt) gyarmataik*, 1, 2002, Pécs, Universitas Munkacsoport, 69–83. old.

nonor) fokozatosan a samorim fennhatósága alá süllyedtek. Mindez elegendő előzmény és ok volt arra, hogy Vasco da Gama előbb egy szerény lerakatot, majd Albuquerque első indiai útja során egy erődöt építtessen itt 1503-ban, sőt, hogy Francisco de Almeida az Estado da India első ideiglenes székhelyét hozza itt létre, Goa elfoglalásáig.

Onor királyság Baticalá (vagyis Batkai) kikötőjét – alig hét évvel az első út után – már 1505-ben látogatni kezdték a portugálok, és tudomásukra jutott, hogy az a perzsa hadiméneknak legnagyobb indiai importkikötője. Egy igen fontos és nagy hasznót hajtó kereskedelmi kört zártak rövidre akkor a portugálok, amikor 1511-ben Onorban is hozzájutottak egy erőd építésének a lehetőségéhez, amelynek segítségével aztán a kor egyik legnagyobb üzletét, az Indikumon belüli ló-exportot és -importot szinte monopolizálták.

A fenti példákból is kitetszik, hogy az erő alkalmazása a kereskedelemben és a helyi viszonyokat átrendező, új politikai érdekeltségeket kialakító tevékenység szinte mindenütt együtt jelentkezik. Természetesen mindez nemcsak a hindu Malabár-partra igaz, vehetünk példákat muzulmán területekről is, akár Gudzsaratból, akár az Ománi partokról. A módszer kísértetiesen (és sematikusán) azonos, amitől perzse nem válik kevésbé hatékonyá az 1520-as vagy 1530-as években sem.

A hódítás katonai elemei időtlenek, hiszen a portugál Korona elképzeléseinek fontos része, hogy azt a bizonyos nemesfémmennyiséget, amelyre a fűszerkereskedelem fenntartásához szükség volt, legalábbis részben maga az Estado da India teremtsen elő. A zsákmány, a sarc vagy a vazallusi, alávetettségi rendszerből fakadó adó éppúgy részét képezte a kereskedelmi célú hódításnak, mint a pusztán a kereskedelemhez szükséges, jóval hatékonyabb eszközök egész sora.

Az indiai portugál fűszerkereskedelem két legnagyobb felvásárló piaca Cochim és Coulão volt és maradt a Malabár-parton. A kezdetben különösen gyümölcsöző kereskedelmet idővel sajátos gondok kezdték gátolni, vagy legalábbis károsan befolyásolni. Veszteséggel járt már önmagában az is, hogy míg a bors érése március-májusra, addig a nagyjából csak évente útra kelő portugál flották érkezése és továbbindulása októberre és decemberre esett, mert az „eleve elrendeltetett” volt az uralkodó széljárás, a nyári nagy és a téli kis monszun miatt.

Ebből fakadóan a lerakatot, a fűszerfelvásárló telepet magát is megerősített védelmi állásnak, ún. casaforténak kellett kiképezni, ha nem működött mellette erőd. A felvásárolt fűszereket nemcsak raktározni kellett, de felügyelni is, hogy más kereskedők ne térítsék el a rakományokat a tradicionális, akár helyi, akár az Indikumból kifelé vezető útvonalokról. Erőd és lerakat együttélését nemegyszer a harma-

dik koloniális szintérnek, a templomnak kellett harmonizálnia. Nem volt kicsiny ugyanis a kísértés a módszerek és eszközök kölcsönös ki-sajátítására, ami nemegyszer vezetett a kereskedelem rendszerét veszélyeztető ellentéthez.

Éppen ezért a fűszerek importját Portugáliába és a nemesfémek exportját az Indikumba 1505-től egy királyi rendelet szabályozta: oda a réz és a rúdezüst kivitele, visszaúton a bors és egyéb fűszerek tartoztak királyi monopólium alá. Egy szellemes eljárással a Korona arra is képesnek bizonyult, hogy a fegyverforgató portugálok szent éhségét a fűszer általi meggazdagodásra csillapítsa, sőt, mi több, érdekeltté tegye őket a királyi monopólium rendszerének fenntartásában. A gazdaság és pénzügy mai politikusai sem nyúlhatnának szerencsésebb kézzel a történelmi tradíciókhoz, mint tették azt 16. századi kollégáik.

Az araboknak az Ibériai-félszigetről való kiűzése – a már többször említett reconquista – során a miles, a harcos, hódítói jogával élve egyötödnyi zsákmányt vehetett az általa „felszabadított” javakból. Ezzel a bűvös egyötöddel találkozunk az Indiában szolgáló katona is, illetve éppen hogy nem. Az ún. „quintalada” zsoldjának az az ötöd résznyi, visszatartott része, amelyet ténylegesen nem kap kézhez, ám feljogosítja arra, hogy értékében fűszert vásároltasson a felitorral (a fűszerek vezetőjével), aki a korona üzleti ügyeit bonyolítja. Ezzel az eljárással a Korona két legyet ütött egy csapásra: érintetlenül hagyta a monopólium elvét, de rugalmassá tette gyakorlatát, amikor több érdeket hozott közös nevezőre: a katona és saját kincstára érdekeit. Mégpedig egészen különleges módon, hiszen az Indikum fűszerexportjának nagyságát úgy növelte meg, hogy ellentétét, a nemesfémek csupán elvonta más kiadásokból. Ezzel a kezelői jogával élve a Korona egyrészt a magánkezdeményezésű – jóformán szükségszerű – fűszercsempészetet visszaszorította az Indikumban, másrészt növelte az európai piacon a fűszer eladásából származó „haszontermelést”, vagyis mintegy társadalmasította azt.¹³⁸

Vitorino Magalhães Codinho, a minden bizonnyal legjelentősebb portugál kortárs (gazdaság-)történész szemléletes hasonlata szerint az Indikum fűszerkereskedelmét egy hatalmas nemesfémpumpaként képzelhetjük magunk elé. A portugálok a kívánt fűszerekhez elsősorban nemesfémekért cserébe jutottak, döntően pedig vert érmepénz formájában. Ám sok esetben a portugál reálnak és cruzadónak előbb Perzsiában larinra, Indiában mogul rúpiára, esetleg Kínában tangára kellett átváltódnia, mire a fűszer csereértékévé válhatott. Ez a körül-

¹³⁸ Vö.: *A Dicionário de História de Portugal*, szerk.: Joel Serrão, Porto, Figueirinhas, s.d., „Quintalada” címszavát.

mény már önmagában is aktív kereskedelmi tevékenységet követelt meg.

A fűszerek idényhez kötött, de általában kereskedelmi szerződésekben rögzített árának egynegyedét rézben, háromnegyedét aranyban vagy ezüstben, speciális esetekben más árucikkben kellett leróni. Ez szintén komoly ösztönzője volt annak, hogy viszonylag korán kialakuljon a portugálok régió belüli kereskedelme, és hogy bizonyos árucikkek, mint például a keresett szövetfajták, luxusjavak kereskedelmét irányító köröket szintén az ellenőrzésük alá vonjanak. Más szóval kialakult az a törekvés, hogy az Indikum belső, régebbi kereskedelmi útvonalait újraszervezzék.

Ehhez eszköz is kerül viszonylag korán, ami nem más, mint az úgynevezett cartaz-rendszer. A *cartaz*, a pátens vagy menlevél nem a portugálok találmánya, és erre utal a szó arab eredete is (*kirtas*). A portugálok ezt a módszert újra szokásba hozva sajátították ki a maguk számára. A cartaz formailag úgy működött, mint a második világháborúban vezetett angolszász navycert, ahol feltüntették, melyik kikötőből indul és hová érkezik a hajó, a rakományát (esetleg tételesen is), továbbá útirányát és utasait is mintegy engedélyezték, illetve garantálták az útját.

A menlevél természetesen nem volt ingyenes, hanem meg kellett vásárolni, és felettébb alkalmas volt rá, hogy a régió belüli kereskedelmi mozgás ellenőrzésének eszközévé váljon. Mindamellet politikai szempontok és gazdasági érdekeltségek szolgálatában is hatékonynak bizonyult, és lehetővé tette a nem katonai jellegű globális ellenőrzést.

Portugál India kereskedelmi birodalma azonban csak Malakka elfoglalásával, 1511-től válhatott igazán hatékonná. A 16. század eleji Malakkát a mai szóhasználatnál nemzetközi kikötőnek mondhatnánk. Teljes joggal, hiszen átfutott rajta Kelet szinte minden java és terméke, cikke és gazdagsága. Ez a tény már önmagában is megmagyarázhatná elfoglalásának indítékait, de mint látni fogjuk, ennél jóval többről volt szó. Stratégiai fekvése miatt – a Szunda-átjáró egyidejű birtoklásával az Indiai- és a Csendes-óceán forgalmát egyaránt ellenőrizte – áthaladtak rajta mind a regionális, mind az interregionális kereskedelem útvonalai. Malakka kereskedett az egész Maláj-félszigettel, Kínával és Japánnal, a Nyugat számára pedig a fűszerek egyik elsődleges újraelosztó piacának számított.

A portugálokat minden kétséget kizáróan elsősorban ez az utóbbi körülmény készítette gyors cselekvésre. A Malabár-partról ugyanis viszonylag korán kiderült, hogy a borsnak, a szegfűszegnek, a gyömbérnek és más fűszereknek csak részben termelő és korántsem egyetlen újraelosztó piaca. Amennyiben tehát a portugálok kifizetődő cikket kívántak eljuttatni Lisszabon, Brugge és Antwerpen áruelosztó gócain át

szerte Európába, óhatatlanul közel kellett kerülniük a fűszerek termelésének összes és azok elsődleges helyi elosztásának mindkét kulcspontjához. Malakka sorsa e felismerést követően megpecsételődött.

Alig két évre rá, hogy Lopes de Sequeira először eljutott ide, Afonso de Albuquerque már ostrommal be is vette a várost. A mecsetek kövéből felépült az a Famosa, azaz Híres erőd, amelynek kapitánya széles jogkörrel igazgatta Malakka elfoglalt városát, és eleinte kereskedelmét is felügyelte. A kettős, kereskedelmi és katonai funkció teljes mértékben indokolt. Magának a Malakkai szorosnak a portugál ellenőrzése azt eredményezte ugyanis, hogy a Maláj szigettenger és a Molukkák – ismertebb nevükön a Fűszer-szigetek – közötti tengeri útvonal lezárható volt a kínai és az indiai kereskedők többsége előtt.

Ez a lépés persze korántsem csupán a fűszerárakat befolyásolta a konkurencia kiiktatásával, hanem megannyi újabb lehetőséget szült. Malakka birtoklásával a portugálok nemcsak a Kína és Dél-Ázsia közötti kereskedelmi tengely ellenőrzésére váltak képessé, de immár ténylegesen is közelebb kerültek az egész Indikum kereskedelmének – és ezen belül is fűszerkereskedelmének – globális irányításához. Végezetül eljutottak oda is, ahol a szegfűszeg terem.

A Malukku-szigetek felfedezése Malakka elfoglalásához szervesen kapcsolódik: Afonso de Albuquerque Malakka elleni első ostromát Szent Jakab napján – feltehetőleg az ugyancsak a reconquista idejére visszavezethető, a hitetlenek elleni harcban született, „Fel Szent Jakab nevére!” csatakiáltások kíséretében – 1511. július 25-én indítja el, és a város augusztus 10-én már el is esik. Pár hónap múltán, ez év novemberében már úton volt António de Abreu vezetésével az a három hajó, amely a Fűszer-szigetek felkutatására indult. Abreu – közel egyévi hajózás után – 1512 végén érkezik meg a Sabaia nevű naón, a Banda-szigeteken felrakott értékes rakománnyal.

A Fűszer-szigetekre azonban nem ez a hajó, hanem a Francisco Serrão alkapitány által vezetett Santa Catarina jut el, két hajótörés után, mintegy véletlenül. A voltaképpen Malukku-szigetcsoporthoz szűkebb értelemben véve öt sziget gyűjtőneve, és nem is a nagyobbak (Halmahera, Batjan vagy Makyan), hanem két parányi sziget, Ternate és Tidore szerepe lesz különösen fontos e könyv tárgya szempontjából.¹³⁹

Francisco Serrão ugyanis olyan barátinak mondható szálakat épít ki Ternate uralkodójával, hogy még haláluk is közös: intrikákba bonyolódva a vetélytársak kettejüket együtt mérgezik meg. Bármilyen

¹³⁹ Lásd Luís Filipe Reis Thomaz: *Maluco e Malaca*, sep. és *De Ceuta a Timor*, Lisboa, Difel.

kegyetlen is, ez esetben nem a haláluk, hanem a kapcsolatok felvétele a fontos mozzanat. António De Miranda és Tristão de Meneses tudniillik már olyan levelekkel térnek vissza a Molukkákra tett útjaikról, amelyekben egész sor uralkodó, helyi hatalmasság ajánlja fel az állandó portugál jelenlétet biztosító erőd építésének a lehetőségét. 1520-ban a Brito-testvérek Lisszabonból már kifejezetten azzal az írásos királyi parancssal indulnak útra, hogy a lehető legsürgősebben elkezdődjék végre Ternate szigetén a majdani São João de Ternate erőd építése.

A sietség okának magyarázata azonban kitérőre kényszerít: Magalhães Földet megkerülő útja nélkül ugyanis ma már a Malukku-szigeteket és fűszereiket is alighanem elfelejtettük volna, miként értelmetlen volna arról a politikai-diplomáciai viharról is beszélnünk, amelyet ugyancsak ez a nevezetes utazás kavart.

Miként korábban Kolumbusz esetében, most is felesleges volna értékítéleteket tartalmazó megjegyzéseket fűzni a Magalhães-életrajz obskurus vagy az életrajzírók által retusált mozzanataihoz, amelyek drámaiságukkal regényírói hatásokra csábítgatják a történetészt.¹⁴⁰ Tehát csupán a legszükségesebbre szorítkozva leszögezhető, hogy Magalhães személyében (1480–1521) azt a hajóst ünnepli a világ, akinek a célja talán jóval prózaibb volt, mint amilyen emelkedettséggel emlékezünk róla. A tudomány- és a művelődéstörténet következtetése mögött, hogy tudniillik a leglátványosabb módon Magalhães bizonyította be korának Föld körüli hajóútjával Földünk golyó voltát, és közvetve a heliocentrikus világképet, no meg hogy a kontinensek közötti óceántömegek átjárhatók, bizony a fűszerek illatának a csábítását érzékelhetjük. És a Fűszer-szigeteket, amelyekről João de Barros, a kortárs krónikás moralizálva így vélekedik:

„végül is ezen szigetek, mint azt a mieink állítják, mindenféle rossz melegágyai, s csak egy a jó bennük: a szegfűszeg. Az is csak annyiban, amennyiben Isten alkotása, de mint anyagi való, amelynek eléréséért a mieink olyannyira törték magukat, bizony a viszálykodás gyümölcse. S mint ilyenről bizton állítható, hogy nagyobb csapás, mint maga az arany.”¹⁴¹

¹⁴⁰ Lásd a magyarra fordított Laurence Berger: *Magellán a föld körül* című „tényregényét”, s. d., Budapest, Generál Press; valamint a dicséretes reprintet a Hat Világrész sorozatban: Magalhaes: *A Föld első körbehajózása*, ford.: Baktay Ervin, 2005, Budapest, Enciklopédia Kiadó.

¹⁴¹ *Década III. da Asia*, V. könyv, VI. fejezet, lásd az idézett CD-Romot.

Magalhães huszonöt évesen, még Francisco de Almeida 1505-ös flottájával hajózik először a Kelet vizein, és a feltevések szerint két olyan személlyel is kapcsolatban állt – s ezzel saját tapasztalatait korántsem kívánjuk lebecsülni –, akiknek a Malukku-szigetekhez komoly köze volt. Magalhães ismerte vagy ismerhette Sequeirát és Francisco Serrãot is, és ami valóban lényeges: a Fűszer-szigetekről nem ábrándos, de nagyon is konkrét információi voltak. A következő évtized nagy hajósának előtörténetéből azonban nem hiányoznak a további előfeltételek sem: az emberpróbáló hajósévek az Indiai-óceánon csakúgy, mint az atlanti vizeken.

Magalhães 1513-ban, a Portugál Indiáról visszatérve előbb Lisszabonban, majd az afrikai Azamorban bukkan fel, ahol mint a zsákmányolt javak szétoztásáért felelős személy lealacsonyító viták középontjába kerül. Bár a maga igazát bizonyítani tudja, a királyi kegy elfordul tőle, és az elszigetelt hajós grandiózus terve minden bizonnyal ekkor ölt testet: spanyol lobogó alatt hajózva fogja bizonyítani képességeit. 1517-ben Sevilleba érkezik, ahol hamarabb ér célta, mint Kolumbusz annak idején, mert a szerencsés és jól kiválasztott társakon túl minden bizonnyal az Admirális sikerének a példája is közrejátszott abban, hogy az Indiák Tanácsa elfogadja tervét.

Egyesek szerint a gondolat tényleges szülőatyja a kozmográfus Rui Faleiro volt, aki szintén úgy tartotta, hogy kivitelezhető a cél: a tordesillasi választóvonal spanyol érdekszféráján belül hajózva elérni a Fűszer-szigeteket és azokat a javakat, amelyek Lisszabont oly irigylésre méltóvá teszik. 1519 szeptemberében kel útra 265 főnyi legénységgel az az armada, amelyből 1522. szeptember 6-án San Lucar de Barameda kikötőjébe csupán egy, a Vitoria (Győzelem) nevű érkezik vissza, tizennyolc emberrel. Igaz, fűszerrel megrakottan. A befutó hajó nevénél nem kevésbé szimbolikusnak tűnik az, hogy utolsó kapitánya, Sebastian del Cano címerében a szegfűszeg váltja fel az Óvilág ismeretebb heraldikai jegyeit.

Maga az út sorscsapások és sikerek váltakozása, Shakespeare tollára méltó. E drámában sűrítve benne van az összes kellék és szerep, akár több színdarabra is elegendő. Vegyük sorra előbb a hajókat. A San Antonión az Ármány hajózik: legénysége fellázad, dezertál és visszatér Európába. A Santiagót maga a Végzet süllyeszti el. A Concepción az Áldozat: a hajót az utasai maguk süllyesztik el a visszaúton, hogy kijátsszák a portugálok figyelmét. S most nézzük meg közelebről, mi lett a sorsa a legénységnek. Volt, akit felakasztottak lázadásért, másik kettőt magára hagytak kietlen partokon, hasonló bűnökért. De

büntetések sorát hozzák a hétköznapiak is: az éhség, a szomjúság, a skorbut tizedeli meg a matrózokat. Másokat harcban terít le a hirtelen halál. A vezetők közül Magalhães 1521. április 7-én ölik meg a *Tolva-jok szigetén*. Barbosával nem sokkal később a bennszülöttek nyilai végeznek. Serrão pedig úgy marad a fogságukban, hogy társai meg sem próbálkoznak a kiváltásával.

Az áldozatok mellett azonban vannak az útnak egyéb eredményei is. A Kanári-szigetek érintésével a hajók 1519. december 8-án elérik Dél-Amerika partjait. A part mellett végighajózva 1520. március 31-én eljutnak San Juliánba, a későbbi Magellán-szoros bejáratához, ahol az expedíció áttelel. Magalhães megtalálja az átjárót, és 1520 novemberétől kezdetét veszi az új utat bejáró négy hónapos átkelés a Csendes-óceánon. Végül a vállalkozás gyümölcseként 1521 márciusában felfedeztetik a Spanyol Korona számára az útvonal a fűszerek felé. Az egyetlen visszatérő hajó, a Victoria, 1521. május 18-án túlhalad a Jóréménység fokán, a Zöldfoki-szigeteken megáll, hogy élelmet vételezzon, majd küldetését teljesítve befut a honi vizekre.¹⁴²

Ám mind ez idáig nem esett szó a Magellán-expedíció ötödik hajójáról, a Trinidadról, amelynek sorsa Ternate szigete mellett pecsételődőtt meg. 1522 áprilisában az az Antonio Brito ejtette fogságba a kimerült, huszonhárom főre fogyatkozott legénységet, aki éppen azért érkezett ide, hogy erődöt emeljen a spanyol törekvések útjába. A hajón talált javakat királya nevében különösebb ellenállás nélkül birtokba vette, és a rossz állapotban lévő hajót még csak el sem kellett sülyesztenie, azt egy vihar végezte el helyette. Brito, bár a szokásoknak megfelelően járt el, nem tudta, hogy királyának, III. Jánosnak szinte szó szerinti akaratát teljesítette.

A portugál uralkodó ugyanis, amint hírt vett, hogy az általa elfoglalt Fűszer-szigetéről megrakodva tért vissza egy spanyol hajó, rögvest levelet írt V. Károly császárnak. A levélben energikusan tiltakozik, és követeli a fűszerek elkobzását és a legénység megbüntetését. Nem sokkal később szakértő tudósainak a véleményére támaszkodva utasítást ad diplomatáinak a tárgyalások kezdeményezésére. Újra a csillagászok, matematikusok elméleti megfontolására, kipróbált hajósok tapasztalat szülte tanácsaira, jogtudósok furfangjára és diplomaták tárgyalókészségére bízatik, hogy a spanyol–portugál vetélkedés ne

¹⁴² Rövid, de funkcionális összefoglalása: Magellán címszó, in: Veresegyházi Béla: *Amerika felfedezése kisenciklopédia 1492–1600*, 1992, Budapest, Primo, 45. old.

összetűzés, csupán a versengés keretében nyerjen megnyugtató kifejeletet. Így kerül sor a Badajoz–Elvas-i tárgyalásokra, amelyek bár – megegyezés híján – teljes kudarcot vallanak, mégsem nélkülözik a tanulságokat.

Az 1494-ben megkötött tordesillasi szerződés, mint láttuk, az Atlantikumban kívánta elhatárolni az „egyik pólustól a másikig” húzott vonal segítségével a Katolikus Királyok és II. János portugál király foglalásait. Azonban minden bizonnyal már 1512-től (tehát a Magalhães–Faleiro-féle terv fogantatása előtt) mindkét vetélytárs foglalkozott azzal a pragmatikus megfontolással, hogy ez az atlanti féldélkör teljes körként is értelmezhető a világ más pontjain. Vagyis, hogy általa két féltékére és fennhatósági területre osztható földgolyónk.

Mint láttuk, már az Atlanti-óceán esetében is, e félkör valós térbeni megrajzolása nem kevés gyakorlati-technikai akadályba ütközött. A Csendes-óceánra kivetítve pedig nemhogy könnyebb lett volna a már ismert és elismert módszerek és elvek segítségével eljárni, de még szaporodtak is a gondok. A fő probléma továbbra is az adott földrajzi pont koordinátáinak a meghatározása volt, hiszen a pontatlanságokat csak a később általánossá vált új számítási elv oldhatta volna meg.

Nem volt könnyebb kérdés az sem, hogy az egyenlítőnél mért fok ténylegesen hány léguának, azaz akkori tengeri mérőföldnek felel meg. A portugál tárgyalófél például nem véletlenül kardoskodik a 17 és fél mérőföldes „délkör-átszámítási kulcs” mellett, „sok földet kívánván kevés fok segítségével” is a magáénak tudni. Hernando Colón, a spanyol–kasztíliai fél felkért szakértője ugyanilyen megfontolásból a kor elfogadottabb, bár a portugálokénál lényegesen torzabb átszámításával 16 és kétharmad mérőföldet javasol alkalmazni.¹⁴³ A tordesillasi szerződés eredendő pontatlansága további összeütközési pontokat vetített a Csendes-óceán területére.

A kérdések kérdése ez: honnan is induljon a Zöldfoki-szigetektől 370 léguára kalkulált alapdélkör? Nem véletlen, hogy a portugál fél ezúttal Fogo szigetétől, a szigetcsoport legkeletibb pontjától kívánja a műveletet kezdeni. Kasztília azonban nem kevésbé biztos a maga igazában. Sőt, magabiztos, mint Magalhães volt, akinek a Brito által Trinidadról zsákmányolt térképén a bejegyzések arról árulkodtak, hogy föld-

¹⁴³ Tomás Marin: La participación de Hernando Colón en las Juntas de Badajoz-Elvas, in: *I. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina*, 1973, Valladolid, 171–176. old.

rajzi ismereteivel megegyezik meggyőződése, spanyol-kasztíliai érdekszférába tartozó szigeteket vett választott királya jogos birtokába...

Ezek után vélhetően az sem a véletlen műve, hogy a portugál tárgyalófél egyre inkább jogi természetű, mintsem hajózási, térképészeti érvekkel hozakodik elő. Már csak azért is, mert az utóbbiak nemhogy a Malukku-szigeteket, de még magát Malakkát is veszélyeztetnék – a spanyol kalkulások szerint. Mentőövként a portugálok újfent a birtoklás jogi módjának és természetének a kérdésébe kapaszkodtak, hiszen a vetélytársnak kellett volna bebizonyítania a luzitán foglalások jogtalan voltát. S ez nem tűnt könnyűnek.¹⁴⁴

Míg a tárgyalások zsákutcába nem kerültek, a Szegfűszeg-szigeteken folytatódott, és egyre inkább elfajult az összeütközés. Tidore – amelyet a portugálok nem csak azért becsültek kevesebbre, mert ellenlábasa volt a közben vazallusi rangra emelkedett Ternatének, hanem mert kevesebb és silányabb minőségű szegfűszeget termelt –, nos Tidore nem késlekedett az újabb kasztíliai hajókat árujával megpakolni. Jorge de Meneses kapitány azután 1529-ben fegyverrel szerzett érvényt a portugál uralkodó akaratának, vagyis hogy kereskedelmi körei ne háboríttassanak.

Ugyanez év áprilisában – még ha ideiglenesen és az előzetes várakozásokra rácsfolva is – Zaragozában megállapodás született¹⁴⁵. Az egyik félnek, ha presztízavesztés árán is, de engednie kellett, igaz, busás anyagi kárpótlás fejében. Ez pedig Kasztília-Spanyolország volt, amely 350 000 aranydukátért mintegy eladta a Portugál Koronának a Malukku-szigeteket, ahol ezek után a ténykedés, domínium és tulajdon minden joga, beleértve az ottani hajózást és kereskedést is, a vetélytársra szállt át.

Még lényegesebb azonban, hogy ebben a térségben is de jure érvénybe lépett egy tulajdonképpeni demarkációs vonal – pólustól pólusig –, amely a Molukkától keletre 297,5 mérföldnyire húzatott meg. Ezzel megszületett az úgynevezett „tordesillasi ellenvonal”. Ez pedig nem jelentett mást, minthogy az atlantikumbeli versenyfutást követően „Ibér-Amerika” után kialakul „Ibér-Ázsia” is, ahol mind a portugál, mind a spanyol–kastíliai érdek érvényesülhet. Más szóval, az ibér

¹⁴⁴ Lásd: Isabel Barquinho: O Tratado de Tordesilhas e a questão das Molucas, *Mare Liberum*, 8, 1994, 9–28. old.

¹⁴⁵ Mario Hernandez Sanchez-Barba: Los Convenios de Zaragoza, in: *I. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina*, 1973, Valladolid, 179–185. old.

versengés planetáris színteret nyer, és most először ténylegesen felosztásra kerül az akkor ismert világ.

Összegezés: a konkvisztádorok kora

A portugál terjeszkedés 15. századi történetében jól nyomon követhető, ahogyan kialakul a portugál gyarmatbirodalom három kontinensre kiterjedő rendszere. A felfedezett és később gyarmatosított térségek (Észak-Afrika, part-menti Nyugat-Afrika és az Atlantikum szigetei, Brazília, India) meghódítása fokozatosan, egymásra épülve következett be. A 15. század – valójában 85 évnyi – portugál terjeszkedése a behatolás két alapvető típusát hozta létre, két olyan egymástól eltérő modellt, amely tovább élt a 16. század során is.

Az egyik – jobb híján „betelepítő” jellegűnek mondható – változat olyan mennyiségelvű rendszer, amely egy, a világpiacon nagy haszonnal elhelyezhető cikk – így például a cukor – termelésére–termeltetésére született meg. Mint modell roppant egyszerűnek és hatékonynak mutatkozott azáltal, hogy a mennyiség elve szabályozta a működését: a telepesek száma, illetve a megtermelt javak nagysága. Ez a termelő–termeltető gyarmatosítás az Atlantikum szigetein mutatkozott be, virágzását a 16–17. századi Brazília ültetvényein érte meg. A munkaerő megszerzésének módja miatt, továbbá mivel az európai fogyasztói piacon keletkezett a tulajdonképpen haszon, olyan nyitott gazdasági modellt képviselt, amely már magában rejtette a 16–17. századra jellemző „háromszög-kereskedelem” bizonyos elemeit és csíráit is.

Lényegében Madeira szigetén kezdődik meg, mintegy a modell kísérő jelenségeként, a betelepülő típusú terjeszkedés, jóllehet már igen korán megjelenik e gazdasági rendszernek a társadalmi fékje is, a parafeudális hierarchia (örökletes kapitányságok), amely miatt ez a terjeszkedési mód tulajdonképpen megszületése pillanatától veszít újjító jellegéből. São Tomé-szigetén a rabszolga-munkaerő alkalmazására építve tovább fokozódik hatékonyságának mutatója, de dinamizmusa utóbb fokozatosan lecsökken.

A part-menti Nyugat-Afrikában az előzőekkel szemben viszont egy gyökeresen eltérő behatolási mód érvényesült: a kereskedelmi gyarmatosítás lerakatokból fűzött láncolatát hozták itt létre. A feitoriák közvetlen kereskedelemtörténeti előzményei minden bizonnyal a Mediterráneum arab fundukjai voltak, amelyeket mind az észak-olasz városállamok, mind a katalánok átvettek, és ezzel a módszer átkerült az Atlanti-óceán térségébe.

A behatolás új oldala az volt, hogy először Arguim, majd São Jorge de Mina esetében a kereskedelmi jelenlét az erő elemével párosult: a lerakat és az erőd a gyarmatosítás közös színterévé vált. A kereskedelmi gyarmatosítás afrikai part-menti módszere – amelyik minőség-elvű modellt képvisel, és a lefölözhető kereskedelmi haszon maximumát a föld elfoglalásának minimumával párosítja – új lehetőséget kapott az Indikumban, ahol a foglalások hálóját átszötte a térség egészét, és a stratégiai kulcspontok birtoklása teljes körű ellenőrzésre adott lehetőséget. Ráadásul oly módon, hogy a kialakuló hálózat e területet elzárta más európai nemzetek elől.

A 15. századi portugál terjeszkedés tudatos elhatározáson alapuló sajátos vonást mutat, hiszen a szemünk előtt kirajzolódó portugál gyarmatbirodalom olyan fejlődésrajzot vetít elénk, amelyben mindig csak egy adott régió játszott meghatározó szerepet, és a terjeszkedés másodlagos színterei ennek voltak alárendelve. A 16. század során a portugál gyarmatbirodalom súlypontja az Estado da India lett, a portugálok Indiai Állama.

A később, de nagyobb lendülettel induló másik ibér hatalom terjeszkedése nem pusztán ideologikus módon támaszkodik az araboktól való visszahódítás katonai és politikai gyakorlatára. Az Újvilág spanyol meghódítása ténylegesen is a reconquista elveit és módszereit alkalmazza a terjeszkedés amerikai színterein. Mindezek jegyében Kasztília magába olvasztja a Spanyol Koronák gyakorlatának az alkotóelemeit, egyúttal véghezviszi a gyarmatosítás színtereinek és intézményeinek a központosítását. Eközben a spanyol–ibér társadalom, bár tulajdonképpen némileg torz formában, de lényegében önmagát teremti újjá a trópusokon. A konkvisztádor foglalásainak elve a területszerzés, módszerei a zsákmányszerzésnek ezt az elsődleges célját szolgálják. A foglalások gazdasági értelemben vett hasznosítása az immár katonailag alávetett területen a termeltetés sémáján keresztül (az encomeida-birtokon, a bányákban, a redukciókban stb.) valósul meg. De mindez majd csak az általunk vizsgált időszak után következik be.

A gyarmatosítás fogalma és az ibér terjeszkedés

Mind ez idáig egy sor olyan műszót igyekeztünk – bár igen óvatosan – alkalmazni, amelyek a terjeszkedés logikus folytatásaként kialakuló uralmat hivatottak jellemezni. A sajátságos gond abból fakad, hogy a hódítás, terjeszkedés, dominancia, alávetés, gyarmatosítás stb. kifejezések egyben értékítéletet is tartalmaznak, és ezáltal mint szakkifejezések ideológiai töltettel bírnak. Ezek közül nem kerülhetjük meg a „gyarmatosítás” átfogó kategóriájának körülíró meghatározását. Mondandónk azonban korántsem egy fogalom meghatározására korlátozódik.

Először vizsgáljuk meg a szó történetiségét. A két ibér nép, a spanyol és a portugál terjeszkedésének a közös eredőjét, egyben eltérő voltát ókori példákkal magyarázhatjuk. Ugyanis már a koraujkort megelőzően is találkozunk az emberiség történetében a gyarmatosítás fogalmkörével.

Utaljunk például a görög fejlődésre, amelynek során a túlnépesegett poliszok a demográfiai feszültség levezetésére egyfajta telepes mozgalmat kezdeményeztek. A poliszok gyarmatosítói tevékenysége két módon zajlott a Földközi-tenger medencéjében: vagy „emporion”, vagy „kleruchia” típusú telepek jöttek létre, amelyek szerkezetükben és szervezetük sémájában is nagyban eltértek egymástól. A kleruchiák pusztán „leképezték” az anyapoliszt – jogrendjét, szokásait, társadalmi szerkezetét – oly módon, hogy sokszor annak nevét is magukkal vitték az új alapítású helyre, ahol aztán már önállóan szervezték, működötték az újonnan létrehozott városállamot. Az emporion típusú elvándorlás – összetettebb módon – lerakatokat hozott létre, és azok köré csoportosultak a láncolat többi tagjai.

A két modellre két földközi-tengeri kikötőváros lehetne a konkrét példa: Nápoly, amelynek Neo-polisz eredetnevében is benne foglaltatik a reprodukció, és Marseille, amely az ibér-félsziget keleti sávjának fiók-lerakatait uralta. Az utóbbi olyan újkeletkezésű városszervezet, amely az anyapolisz tulajdonságait csakúgy magán viseli, mint az új terület viszonyaiból eredő speciális jegyeket. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy bár Magna Graeciát többé-kevésbé a túlnépeseedés hozta létre, az ibér expanzió okai között viszont csak igen nagy megszorítással hivatkozhatunk – Portugália esetében például egyáltalán nem – demográfiai okokra, mindemellett a 15–16. századi ibér gyarmatosítás vezérlő elvei hatásmechanizmusukban alig különböznek ókori mintáiktól.

A gyarmatosítás tehát magában foglalja a migráció, az elvándorlás mozzanatát, ami még csak véletlenül sem rokonítható a klasszikus

népvándorlással. Ugyanis a felfedezések korában meginduló új típusú – és többnyire tudatos állami döntéseken alapuló – területszerző „népességkirajzások” lényegében hatalmi úrök betöltésére szolgálnak már mások által lakott területeken, bár a helyi etnikai csoportok beolvasztását, fizikai megsemmisítését tekintve még erősen emlékeztetnek a klasszikus népvándorláskor mintáira. A gyarmatosító anyaország társadalmának mobilis elemei azonban ténylegesen is – időszakosan vagy végérvényesen – kivándorolnak a hódítás területeire, miközben értékrendjük hosszú évszázadokon át töretlen, mivel a gyarmatosító állam saját céljait képes az egyén érdekeivel összehangolni.

A hódítás – pusztítás. A tengerentúli terjeszkedés során az európai népek ókori vagy barbár elődeikhez hasonlóan visszaéltek a fejlettebb haditechnikájukból eredő fölényvel, sőt, a pusztítás népiertásba torkoló eszköztől sem idegenkedtek. Mindemellett nem a sztyeppe népek oda-vissza hullámozó mozgásokkal együtt járó rövidebb-hosszabb hódításainak képét mutatják, hanem végleges (örökös) hódításra törek-szenek, a terjeszkedés során mind több újabb és újabb területet vonnak érdekviszonyaik körébe. Ne feledjük el, az ókori gyarmatosításoknak van egy sajátos eleme: a tenger, mint az emberiség civilizációit és kultúráit elválasztó közeg, amely olyan természeti elem, amelynek hatalmas tereit, távolságait – az ókori próbálkozásokat követően – a társadalmi fejlődés, a technikai innováció adott fokára eljutva végül is Európa nyugati fele győzte le.

A gyarmatosítás megszüntette az emberiség egymástól való elzárt-ságát, új lehetőséget teremtett az egyes földrajzi-geopolitikai régiók közötti kapcsolatok kialakulásához, egyszóval létrehozta a világpiacot. E folyamatban az Ibériai-félsziget ütköző szerepet játszott, jóllehet tudatában kell lennünk annak, hogy az egyre bővülő koncentrikus kö-rökben megvalósuló csere – áruk, javak, mentalitások, értékrendek cseréje – nem ennek a két országnak az egyedüli érdeme és minden-kori privilégiuma, abban lényegében az egész kontinens szerepet ját-szott.¹⁴⁶

A 15–16. századi terjeszkedés újdonsága az, hogy a felfedezések nyomán az egész akkor megismert és immár globus méretűnek te-kinthető világra kiterjedt. A mesés kincsekkel kecsegtető távoli földré-szekért versengés indul meg. Az ütköző szerepet játszó ibériai hajós-nemzeteket újabb európai népek követik a föld ismertté vált új terüle-

¹⁴⁶ Lásd: Vitorino Magalhães Godinho: *O papel de Portugal nos séculos XV-XVI, Que significa descobrir? Os novos mundos e o novo mundo* (Portugália szerepe a 15–16. században, Mit jelent felfedezni?, Az Új Világok és az Új Vi-lág), 1994, Lisszabon, GTMECDP.

teinek meghódításában. S már ekkor megindul az a folyamat, amelynek lényege, hogy a periférián – a táguló földrajzi világ közelebbi és távolabbi szegletein – fokról fokra kiépített anyaország-másolatok utóbb önálló, helyenként az eredeti mintától jelentősen eltérő centrumokká válnak.

Az egymást követő régi birodalmak, így például a Római Birodalom, korlátozott térbeli növekedést mutattak az idők folyamán, és jellemzően az „urbi et orbi” – a központ és periférikus végei – fogalomkörében fogalmazták meg totalitásukat.

A tordesillasi szerződés még nem mentes a világ felosztásának feudális vonásaitól, amennyiben spirituális szolgálatok világi elismerésének, majd – az 1506-os pápai ratifikálás után – azok elismertetésének a dokumentuma, és abban a szolgálat–jutalom elv érvényesül, vagyis még nem egyértelműen jelennek meg érvrendszerében a gazdasági összefüggések.

Az I. Ferencnek tulajdonított mondás: „Szeretném én látni Ádám apánk végrendeletét, hogy vajon tényleg kizár-e engem a világ felosztásából?” – anekdotikusan világít rá bizonyos mentalitásbeli változásokra, amelyek egyszersmind közelítik, majd érdekszövetségbe vonják az ibér nemzeteket. A hódítás úttörői ugyanis rövidesen megváltozott körülmények között versenyhelyzetben kénytelenek törekedni pozícióik megtartására a felfedezés–gyarmatosítás második hullámával szemben.

A modern historiográfia – és ezen belül is a marxista történetírás – egy fejlődési láncolatot, megfeleléssort vél felfedezni e folyamat mögött, az egymást váltó gyarmatosítók és módszereik hátterében. Eszerint létezett volna egy feudális ibér, egy (pre)kapitalista németalföldi, angol és francia, majd pedig egy imperialista gyarmatosítási modell. Nos, a dolog korántsem ilyen egyszerű, hiszen a gyarmatosító anyaország gazdasági szerkezete és társadalmi viszonyai csak részben magyarázzák a gyarmatosítás milyenségét. A gyarmatosítás kétoldalú folyamat, amelyik magában foglalja az adott gyarmatosítandó terület viszonyaiból fakadó mozzanatokat is. Ráadásul a vegytiszta történeti összehasonlítás állóképpé merevíti az eltérő történelmi pillanatokot, és ekképpen a fejlődés mozgássorát torzítva írja le.

Árnyaltabb értelmezések

Julio Cortázar argentin író írja egy helyütt:

„... a történelem olyan, mint a bifsztek sült krumplival, akárhol kéri az ember, mindenütt ugyanaz az íze.”

A hasonlat valóban illett a történelemtudományra, amikor – a kétségtelen lényeges közös és elvi jelentőségű tételek felvázolásakor – a földrajzi felfedezésekre épülő európai gyarmatosítást pusztán a konkvisztádor pózába merevítette. Tézisei, modelljei, Európa-centrikus szemlélete által jórészt veszni hagyta a 15–16. századi ibér gyarmatosítás egyedi vonásainak a leírását, bár persze meg is haladta az első felszínes, romantikus megközelítéseket.

Remélhetőleg ez a könyv arról győzi meg olvasóit, hogy a bifsztek íze az obligát sült krumplival mégiscsak lehet más és más. Lehetővé teszi a számukra, hogy megértsék, a Hispánia Christianából kiszakadó önálló Portugália és az önálló Kasztília miért járt be szükségszerűen más utat a felfedező–gyarmatosító Európa előőrseként az óceánokon és a tengereken.

Felhasznált és ajánlott irodalom

Magyar nyelven

- BERGER, Laurence
n.d. *Magellán a föld körül*, Budapest, Generál Press.
- BITTERLI, Urs
1982 *Vadak és civilizáltak*, Budapest, Gondolat.
- BRAUDEL, Fernand
1987 *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*, Akadémiai Kiadó – Osiris Kiadó, Budapest.
- HÓVÁRI János
1983 *Az oszmánok és a Levante-kereskedelem a 15–16. században, Világtörténet*, 2. szám, 42–61. old.
- KOLUMBUSZ
1988 *Kolumbusz hajónaplója*, Dr. Tassy Ferenc fordítása, Dáné Tibor előszavával, Kriterion, Bucuresti.
- MARJAI Imre – PATAKY Dénes:
1973 *A hajó története*, Budapest, Corvina kiadó.
- MAGALHAES
2005 *A Föld első körbehajózése*, Baktay Ervin fordítása, Budapest, Enciklopédia Kiadó (Hat Világrész sorozat).
- MORISON, S. E.
1959 *Kolumbusz Kristóf a tengerész*, Budapest, Gondolat.
- PINTO, Fernão Mendes Pinto
1989 *Bolyongás*. Regény, ford. Székely Ervin, Budapest, Cédrus Kiadó.
- RÁKÓCZI István
1986 *A XVI. századi portugál gyarmatosítás egykorú kritikai megítélése*, bölcsészdoktori disszertáció, ELTE, sokszorosított kézirat.
- RÁKÓCZI István
1994 *Források és tények. Diu első és második ostroma*, kandidátusi disszertáció, sokszorosított kézirat, Budapest.
- RÁKÓCZI István
2002 *Portugália és gyarmatainak interaktív története a 15–17. században*, in: *Anyaországok és (volt) gyarmataik* 1, Pécs, Universitas Munkacsoport, 69–83. old.
- RÁKÓCZI István – SALVI, Giampaolo
1994 *Középkori portugál irodalmi antológia*, Budapest, Tankönyvkiadó.

- SZVET, J.
1977 *Kolumbusz*, Budapest, Kossuth.
- TAVIANI, Pier Paolo
1992 *Kolumbusszal Amerikába*, Budapest, Helikon Kiadó.
- VERESEGYHÁZI Béla
1992 Magellán (címszó), in: *Amerika felfedezése*, kisenciklopédia 1492–1600, Budapest, Primo, 45–45 old.
- WALLERNSTEIN, Immanuel
1983 *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*, Budapest, Gondolat.
- ZSOLDOS Attila
1986 A ketté osztott sziget, *Világosság*, 27, 115–120. old.
- GRANT, Neil szerk.
2001 *A nagy földrajzi felfedezések atlasza*, Budapest, Glória Kiadó.

Idegen nyelven

A/ Hajózás, földrajz, csillagászat, térképészet

- ALBUQUERQUE, Luís de
1987 *As navegações e a Sua Projecção na Ciência e na Cultura*, Lisboa.
- CORTESÃO, Armando – TEIXEIRA da Mota, A.
1960 *Portugaliae Monumenta Cartographica*, Lisboa, 6. köt.
- PACHECO PEREIRA, Duarte
1975 *Esmeraldo de situ orbis*, Epifânio Silva Dias szerk., Lisboa, Sociedade de Geografia de Lisboa.
- RANDELS, W.
1889 La représentation de l'Atlantique dans la conscience européenne au Moyen Age et la Renaissance. De l'ocean-caos mythique à l'espace maritime domine par la science (Az Atlantikum ábrázolása a középkor és a reneszánsz korának európai köztudatában A mitikus káosz-óceántól a tudomány által leírt tengeri térségig), *Islenha*, n° 4, jan–jun., Funchal.
- REIS, António Estácio dos
1992 A Ciência náutica dos séculos XV e XVI. (A 15–16. század tengerészeti tudományossága), *Mare Liberum*, 4, december, 105–114. old.
- RIBEIRO, Orlando
1987 *Portugal, o Mediterrâneo e o Atlântico* (Portugália, az Atlantikum és a Mediterránum), Livraria Sá da Costa Editora, 5^a ed., Lisboa.
- RIBEIRO, Orlando
1977 *Introduções geográficas à História de Portugal*, Lisboa, INCM.
- TEIXEIRA DA MOTA, A.
1961 *A evolução da Ciência Náutica durante os séculos XV-XVI na Cartografia Portuguesa da época* (A hajózási tudomány fejlődése a 15-16. században a kortárs térképészet tükrében), Lisboa.

VERLINDEN, Ch.

- 1982 Découverte et cartographie, Canaries, Madère, Açores, Cap vert, Îles du Golfe de Guinée (Felfedezések és térképészet, a Kanári-, a Madeira-, az Azori-, a Zöldfoki- és a Guineai öbölben található szigetek), in: *V. Coloquio de Historia Canario-Americana. XVIII. Coloquio Internacional de História Marítima*, Las Palmas.

B/ Történettudomány

ABADIA, Ramón Ezquerra

- 1975 La idea del Antimeridiano (Az antimeridián gondolata), in: *II. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina*, Lisboa, 3–26. old.

ALBUQUERQUE, Luís de Mendonça

- 1973 O Tratado de Tordesilhas e as dificuldades da sua aplicação rigurosa (A Tordesillas-i Szerződés és annak pontos alkalmazási nehézségei), in: *I. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina: Tordesillas y su Proyeccion* (I. Spanyol–Portugál Tengerentúli Történésztalálkozó), Valladolid, 119–136. old.

ALBUQUERQUE, Luís de

- 1983 *Introdução à História dos Descobrimentos Portugueses*, (Bevezetés a Portugál Felfedezések Történetéhez), Lisboa.

ALBUQUERQUE, Luís de

- 1987 *Gil Eanes*, Série Separatas do CEHCA, Lisboa, Instituto de Investigação Científica Tropical.

ALBUQUERQUE, Luís de

- 1990 *Dúvidas e Certezas na História dos Descobrimentos Portugueses* (Kételyek és bizonyosságok a portugál felfedezések történetében), 2. kiad., Lisboa, Vega.

ALBUQUERQUE, Luís de – DOMINGUES, Francisco Contente szerk.

- 1989 „Ferrer dokumentum”, in: *Tratado de Tordesilhas e Outros Documentos* (A Tordesillasi Szerződés és más dokumentumok), Lisboa, ALFA (Biblioteca da Expansão Portuguesa 49).

ALBUQUERQUE, Luís de – Rui Graça Feijó

- 1975 Os pontos de vista de D. João III na Junta de Badajoz–Elvas (III. János király álláspontja a Badajoz–Elvas-i Értekezleten), in: *II. Colóquio Luso-Espanhol de História do Ultramar*, Lisboa, 1975, 529–545. old.

ALBUQUERQUE, Luís de – VIEIRA, Alberto

- 1987 *O Arquipélago da Madeira no século XV.*, Funchal.

ÁGUAS, Neves (kiad., bev. és jegyzetek)

- 1989 *Verdadeira Informação das terras do preste João das Índias de Francisco Álvares*, Lisboa, Publ. Europa–América.

ÁLVARE, Pe. Francisco

- 1989 *Verdadeira informação das terras do Preste João das Índias*, Lisboa, Publicações Europa–América.

- BARQUINHO, Isabel
 1994 O Tratado de Tordesilhas e a questão das Molucas (A Tordesillas-i Szerződés és a Molukkákért folytatott vita), *Mare Liberum*, 8, 9–26. old.
- BARRETO, Luís Filipe
 1988 *Portugal, Pioneiro do diálogo Norte/Sul* (Portugália, az Észak/ Dél párbeszéd úttörője), Lisboa, INCM.
- BARROS, João de
 1946 *Décadas da Ásia*, A. Baião szerk., Lisboa, Sá da Costa Editora (CD-Romon: Thomas Early – Stephen Parkinson szerk., *Ophir* – Biblioteca Virtual dos Descobrimentos Portugueses, CNCDP, 1998).
- BARROS, Henrique da Gama
 1945–1960 *História da Administração Pública em Portugal nos séculos XII–XV*, Lisboa, 1945–1960, vol. IX.
- BELGRANO, L. T.
 1881 Nota sulla spedizione dei Fratelli Vivaldi nel MCCL–XXXI, in: *Atti della Società Ligure di Storia Patria*, vol 15., 317–327. old.
- BAIÃO, António
 1940 *O manuscrito „Valentim Fernandes”*, Lisboa, Academia Portuguesa da História.
- BOXER, Charles Ralph
 1959 *„The Great Ship from Amacom, Annals of Macao and the Old Japan Trade, 1550–1640* (A Makaói nagyhajó, a Makao–Régi Japán kereskedelem évkönyvei 1550–1640), Lisboa, CEHU.
- CADAMOSTO, Luís de
 1988 *Viagens de Luís de Cadamosto e de Pedro de Sintra*, trad. João Franco Machado, 2. kiad., Lisboa, Academia Portuguesa da História.
- CADDEO, R.
 1928 *Scoperte ed esplorazione degli Italiani nell’Atlantico dal XIII al XVI secolo*, Milano.
- CASTELO-BRANCO, Fernando
 1973 *O Tratado de Tordesillas e o Brasil* (A Tordesillas-i Szerződés és Brazília), in: *I. Colóquio Luso–Espanhol de História Ultramarina: Tordesillas y su Proyeccion* (I. Spanyol–Portugál Tengerentúli Történésztalálkozó), Valladolid, 323–328. old
- CHAUNU, P.
 1969 *L’expansion européenne du XIII au XV siècle* (Az európai terjeszkedés a 13–15. században), Paris, Presse Universitaires de France, 1969 (az általam használt portugál kiadás: São Paulo, Col. Pioneira).
- CHAUNU, P.
 1978 *A expansão europeia do século XIII ao XV*, São Paulo, Ed. Pioneira.
- CORTESÃO, Jaime
 1961 *A política de sigilio nos Descobrimentos*, Lisboa, „Coleção Henricina”.

- CORTESÃO, Jaime szerk.
s. d. *Os descobrimentos pre-Colombinos Portugueses*, Lisboa, Portugal Editora, voll. XVIII.
- COSTA, João Paulo Oliveira
2000 *Descobridores do Brasil. Exploradores do Atlântico e Construtores do Estado da Índia*, Lisboa, SHIP.
- COSTA, Manuel Fernandes
1979 *As navegações atlânticas no séc.XVI*. (Atlanti hajóutak a 16. században), Lisboa, Biblioteca Breve, ICALP.
- COUTO, Jorge
1995 *A construção do Brasil* (Brazília felépítése), Lisboa, Cosmos.
- CUENCA TORIBIO, José Manuel
2003 „La reconquista y la formación de la comunidad histórica española” (A visszavívás és a spanyol történeti közösség kialakulása), in: *Os reinos ibéricos na Idade Média* (A középkori ibér királyságok), szerk. Luís Adão da Fonseca, Luís Carlos Amaral, Maria Fernanda Ferreira Santos, Porto, Livraria Civilização, 695–701.old.
- DIFFIE, Bailey W.
1989 *Prelúdio ao Império – Navegações e Comércio Pré-Henriquinos* (A Birodalom Nyitánya – A Henrik infáns előtti hajózás és kereskedelem), Lisboa, Ed. Teorema.
- DOMINGUES, Francisco Contente
1988 A política de sigílio e as navegações portuguesas no Atlântico (A titok tétele és a portugál hajózások az Atlantikumban), *Separata do Boletim do Instituto Histórico da Ilha Terceira*, Angra do Heroísmo, 189–220. old.
- EMBED, Pérez
1948 *Los descubrimientos en el Atlántico hasta el Tratado de Tordesillas* (Az atlanti felfedezések a Tordesillasi Szerződés koráig), Sevilla.
- FERRO, Gaetano
1989 *As navegações portuguesas no Atlântico e no Índico* (Portugál hajózás az Atlanti- és az Indiai-óceánon), Lisboa, Teorema.
- FONSECA, Luís Adão da
1989 O itinerário de Usodimare: Inspiração livresca, experiência mediterrânica e navegações atlânticas em meados do século XV. (Usodimare hajóútja: Könyvízü ihlet, mediterrán tapasztalat és atlanti hajózás a 15. század közepén), in: *Actas do II. Colóquio Internacional de História da Madeira* (II. Madeira Történeti Nemzetközi Kollokvium), Funchal, 963–971. old.
- GODINHO, Vitorino Magalhães
1981 *Os Descobrimentos e a Economia Mundial* (A portugál felfedezések és a világpiac), 2. kiad., Lisboa, Presença (első kiadása 1963–1971).
- GODINHO, Vitorino Magalhães
1994 *O papel de Portugal nos séculos XV–XVI, Que significa descobrir? Os novos mundos e o novo mundo* (Portugália szerepe a 15–16.

- században, Mit jelent felfedezni? Az Új Világok és az Új Világ), GTMECDP, Lisboa.
- HORTA, José da Silva
 1991 A representação do Africano na literatura de viagens do Senegal a Serra Leoa – 1453–1508 (A fekete afrikai ember ábrázolása az utazási irodalomban Szenegáltól Sierra Leonéig – 1453–1508), *Mare Liberum*, 2, 1991, 209–338. old.
- JOÃO, Maria Isabel
 1994 *O Infante D. Henrique na Historiografia* (Henrik infáns a történetírásban), Lisboa, Grupo de Trabalho do Ministério da Educação para as Comemorações dos Descobrimentos Portugueses.
- KLEIN, Julius
 1920 *Mesta: a study in Spanish Economic History 1273–1836*, Cambridge (spanyol nyelven: *La Mesta*, Madrid, 1936).
- KUTH-ADDIN-ANNAHRANELI
 1892 *Extractos da história da conquista do Yaman pelos Otomanos*, David Lopes kiad., Lisboa (kritikai kiadás: Riyad, 1967).
- LEAL, Maria Luísa
 1992 Ficcional e factual na Epanáfora amorosa de D. Francisco Manuel de Melo (A képzelet és a tények D. Francisco Manuel de Melo Epanáfora Amorosa c. művében), *Mare liberum*, 4, Lisszabon, december, 61–76. old.
- LOPES, David
 1989 *A expansão em Marrocos* (Terjeszkedés Marokkóban), Lisboa, Teorema.
- MARIN, Tomás
 1973 „La participación de Hernando Colón en las Juntas de Badajoz-Elvas” (Hernando Colón részvétele a Badajoz-Elvas-i Tárgyalásokon), in: *I. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina* (I. Spanyol–Portugál Tengerentúli Történeztalálkozó), Valladolid, 171–176. old.
- MARQUES, J. Martins da Silva
 1942 *Documentos para a História dos Descobrimentos Portugueses* (A Portugál gyarmatosítás történetének a dokumentumai), I. köt., Lisboa, I.A.C.
- MARTINS, Oliveira
 1958 *Os filhos de D. João I.* (I. João király fiai), Lisboa, Guimarães Editores, 155–193. old.
- M., J. (José Mattoso)
 1985 Reconquista cristã (A keresztény visszavívás), in: *Dicionário de História de Portugal* (Portugália Történeti Lexikona), szerk. Joel Serrão, Porto, Livraria Figueirinhas, vol. V., 242–243. old.
- MAURO, Frédéric
 1974 *La Bretagne. Le Portugal. Le Brésil*, Nantes, 1974.
- MILHOU, Alain
 1983 *Colón y su mentalidad messianica en el ambiente franciscanista español*, Valladolid, Cuadernos Colombinos, 1983.

- MORENO, Humberto Baquero
1983 D. João II. e os descobrimentos portugueses, *Bracara Augusta*, vol. XXXVIII, 191–201. old.
- MORISON, S. E.
1989 *As viagens portuguesas à América*, Lisboa, Teorema (eredeti angol kiadása: 1940).
- LIMA CRUZ, Maria Augusta
1999 Os portugueses em marrocos nos séculos XV. e XVI., in: Maria Augusta Lima Cruz et al.: *História dos Descobrimentos Portugueses*, Lisboa, Universidade Aberta.
- LIMA CRUZ, Maria Augusta
1999 Cronologia da Expansão Portuguesa em Marrocos, in: Maria Augusta Lima Cruz et al.: *História dos Descobrimentos Portugueses*, Lisboa, Universidade Aberta, 139–149. old.
- OLIVEIRA COSTA, João Paulo
2000 *Descobridores do Brasil – Exploradores do Atlântico e Construtores do Estado da Índia* (Brazília felfedezői – atlanti kutatóhajósok, a portugál Indiai Állam építői), SHIP, Lisszabon.
- OLIVEIRA COSTA, João Paulo – RODRIGUES, Victor Luís Gaspar
1992 *El proyecto indiano del rey Juan* (II. János király terve eljutni Indiába), Madrid, MAPFRE.
- OLIVEIRA MARQUES, A. H. de
1985 *História de Portugal* (Portugália története), 12. kiad., Lisboa, Palas Editores (1. kiad.: 1972).
- PINA, Rui de
1950 *Crónica de El-rei D. João II*, Coimbra.
- PINTO CORREIA, João David
1993 Da história à literatura – ainda o descobrimento da Madeira (Az irodalomról a történelembe – még mindig Madeira felfedezéséhez), in: *Actas do III. Colóquio Internacional de História da Madeira*, Funchal, 201–206. old.
- RADULET, Carmen
1983 *Documenti delle Scoperte Portoghesi*, I. África, Bari.
- RADULET, Carmen, M.
1994 *Vasco da Gama, La prima circumnavigazione dell'Africa 1497–1498* (Vasco da Gama és Afrika körbehajózása 1497–1498), Reggio Emilia, Edizioni Diabasis.
- RÁKÓCZI István
1993 A estada do infante D. Pedro em terras húngaras e na corte do Imperador Sigismundo, in: *BIBLOS*, LXIX, Coimbra, 79–93. old
- RESENDE, Garcia de
1972 *Vida e feitos de D. João II.*, 1–3. köt., (Biblioteca de Classicos Portuguesas), Lisboa, INCM
- SANCHEZ-BARBA, Mario Hernandez
1973 Los Convenios de Zaragoza (A Zaragozai Egyezmények), in: *I. Colóquio Luso-Espanhol de História Ultramarina* (I. Spanyol–Portugál Tengerentúli Történeztalálkozó), Valladolid, 179–185. old.

SANJAY SUBRAHMANYAM

- 1998 The trading world of the western Indian Ocean, 1546–1565. A political reinterpretation, (A nyugati indiai-óceáni térség kereskedelmének világa 1546–1565 között), in: *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos* (Az indiai hajóflotta-útvonal és a szorosok), Angra do Heroísmo.

SOARES, Nair de Nazaré Castro A.

- 2002 A historiografia do renascimento em Portugal... (Reneszánsz történetírás Portugáliában...), in: *Aquém e Além de Taprobana*, Lisboa, CHAM.

TAVIANI, Pier Paolo

- 1991 *Cristoforo Colombo, gênio do mar* (Kolumbusz Kristóf, a tenger géniusza), Roma, Ministero per i Beni Culturali e Ambientali.

THOMAZ, Luís Filipe Reis

- 1975 Maluco e Malaca, in: *Actas do II. Colóqui Luso-Espanhol de História Ultramarina*, Lisboa, 22–48. old.

THOMAZ, Luís Filipe Reis

- 1989 O projecto imperial joanino (II. János király terjeszkedő császári politikai tervei), in: *Actas do Congresso Internacional Bartolomeu Dias e a sua época* (Bartolomeu Dias Nemzetközi Kongresszus Közleményei), Porto, 81–98. old.

THOMAZ, Luís Filipe Reis

- 1994 *De Ceuta a Timor*, Lisboa, Difel.

THOMAZ, Luís Filipe Reis

- 1998 A questão da pimenta em meados do século XVI. (A borskérdés a 16. század közepén), in: *A Carreira da Índia e as rotas dos estreitos* (Az indiai hajóflotta-útvonal és a szorosok), Angra do Heroísmo, 37–207. old.

ZURARA, Gomes Eanes de

- 1989 Gomes Eanes de Azurara: *Crónica dos feitos da Guiné*, Lisboa, Publ. Europa-América (francia nyelven: *Chronique de Guinée*, trad. e annotée par Léon Bourdon, Paris, Éditions Chandeigne, 1994).

VELHO, Álvaro

- 1989 *Relação da Viagem de Vasco da Gama*, bevezető és jegyzetek: Luís de Albuquerque, Lisboa, CNCDP.

Hajózások az Újvilág felé

Válogatás a 15–16. századi ibér atlanti utazások
dokumentumaiból

Antilháról vagy Szent Brandán-szigetéről, ami nem bukkan elő

Leonardo Torriani Cremonese (16. század)

Ki kételkedik abban, hogy a hatalmas Óceántengerben ne lehetnének még más ismeretlen szigetek, amelyekről már a híres Seneca is jövendölt a Médea tragédiájában, és amelyeket még azért nem fedeztek fel, mert teljes egészében még magát ezt a Tengert sem hajózták be, mivel a hajóutak amelyek mind Spanyolországból, mind Franciaországból és Angliából indulnak ki, a már felrajzolt útvonalakat követik az Indiákra, és emiatt nem is fedezhettek még fel minden a tenger közepén levő szigetet és olyan földeket, amelyek a végtelen kiterjedésű Tenger bejáratlan és titkos magányában bújnak meg? Némelyek úgy vélik, hogy az elbeszélésünk tárgyát képező szigetet már a rómaiak is ismerték, amikor viharoktól vagy az igaz tudomány vágyától hajtva átkeltek a mégoly kétségekkel teli elemen is, és felfedezték az Újvilág első szigeteit és Dominikát, ahol római pénzérméket is találtak amaz nagy császár képmásával, akinek a lelke és tudása átfogta az egész világot, és akit a nagy és jó Szerencse, ami mindig is kísért, azt akarta, hogy tiszteljenek még az antipodusokon is. Emez Antilha Szigetének (Cézár előtti) felfedezése dicsőségét úgy tűnik a karthágóiaknak tulajdonítják, amiről még Arisztotelész hagyott hátra írott nyomot, míg a modern korban a portugáloknak adják, illetve azon angol és francia kalózoznak, akiket sokszor sodort oda útjukon a balszerencse. A legmegbízhatóbb megfigyelések szerint 264 mérföld hosszú és 93 mérföld széles, délről északra kiterjedve, onnan, ahol majdnem a 34. szélességi fok van déli végéig a 29. szélességi fok 17. percéig, s amely a Palma szigetetől mért hosszúsági foktól három fok 43 percre van, azaz Palmától 70 spanyol tengeri mérföldre fekszik, ami 240 itáliai mérföldnek felel meg. Más Szerzők úgy vélik, hogy Ptolemaiosz is említette volna e szigetet, mert az általa megénekelte Apositus, a Fortunata (Boldogság) szigetek egyike azt jelenti, hogy olyan hely, ahová eljutni nem lehet, vagy mások szerint olyan hely, ami nem is bukkan elő. A tengeri martalócok szerint ennek az az oka, hogy olyan erővel áramlik itt a víz, hogy ha a hajó, amelyik e partokig elér, nem vigyáz, rövid idő alatt oly messzire sodródik el tőle, hogy szem elől is veszti. Emiatt a sok hajó, amely innen a

Kanári-szigetekről indult felfedezni azt, a partjai mellé sodródott, majd az ár tovább is lökte (hiszen nem voltak elővigyázatosak, nem készültek rá), azt a hírt keltette, hogy elvarázsolt a sziget, és ezért nem vehető birtokba. A sevillai Pedro de Medina azt állítja *Spanyolhon csodás dolgai* című, egy Urbanus nevű pápának ajánlott munkájában, Ptolemaiosz egy régi kiadásának tekintélyére alapozva, hogy akkortájt, amikor mórok átkeltek Gibraltár szorosán, és uralkodni kezdtek Hispániában, sok spanyol a barbárok dühe elől menekülve erre a szigetre húzódott vissza, ahol Hét várost emeltek, amelyek fölé egy püspökök kerültek, míg a másik hat város fölött egy-egy püspök volt az előjáró. A franciák ezért a Hét Város néven ismerik. Piemontei Gerardus Világ-geográfiájában (félrevezetve forrásaitól) Palma szigetétől 1500 mérföldre helyezi és 29 és fél fokra a Pólustól. A fentebb említett Medina azt is állítja, hogy a sziget lakói igen keresztény módra élnek, és a föld összes kincsében bővölködnek. Mivel az általános hit az, hogy Szent Izidor mondta volna e dolgokat, ide kívánczik fordítása azoknak a szavainak, ami a Ptolemaiosz kiadásában található:

„Ezt az Antilha szigetét a portugálok fedezték fel régebbi korban, de most, amikor keresik, nem bukkan megint elő. A lakosai, akik ott éltek, spanyol nyelvet beszéltek, és úgy vélik azoknak a leszármazottai, akik Rodrigo király idejében – aki az utolsó gót uralkodó volt Hispániában – erre a szigetre kerültek menekülve a Hispánia barbár megszállása elől. Egy érsekük és hat másik püspökük van, kinek-kinek egy-egy saját városa, ami miatt sokan úgy is nevezik: a Hét Város Szigete. Mindegyikük igen keresztényi módon és a világ javai közt dúskálva él.”

Az 1525-ös esztendőben portugál tengerészek pillantották meg, akik Lisszabonból Palmára tartottak, s ki is szálltak itt, mert vízzel igen bővölködött, és javítani kellett a hajójukat. Azt tanúsítják, hogy a szigetet egy folyó szeli át, igen magas és dús lombú fákkal van teli, valamint hogy 220 mérföldre esik Pálmától a Nyugati és Észak-nyugati negyedelőn. Ezen felbuzdulva Fernando Troia és Fernando Alvares palmai lakosok mindketten hajóállításba és legénységtoborzóba kezdtek, hogy elmenjenek feltárni azt, de miután jó pár napot már hajóztak, és nem találták meg, visszafordultak. Az 1544. esztendőben (mint azt Pedro de Medina, Canaria Székesegyházi Főkincstárnoka mesélte volt el nekem) egy Zavallos nevezetű spanyol nemesember érkezett meg Canáriára, aki egy embergyilkosság miatt Franciaországban talál menedéket, és aki más franciák társaságában tengeri rablónak állt, s aki azt állította, hogy sok-

szor járt már a szigeten, s hogy a legutóbbi itteni látogatása alkalmával ott reparálták meg a főárbocot is. Azt mondta el, hogy egészen a főveny-partig futnak le sűrű, megszámlálhatatlanul sok madárral teli erdőségei, ahol a butácska madarak még pusztá kézzel is vadászhatók. Arról is beszámolt, hogy járt egy nagy és igen szép fővenyen, ahol óriásnyomokra bukkant, távol nagy-nagy füstöt is látott, valamint a tengerparton edény és üvegtányér darabokat, amik olyanok, mint a mieink.

Az 1556. évben a portugál Roque Nunes két fiával és egy palmai pap-pal, akinek Martinho de Aranha a neve, elindultak a sziget felkutatására Palmából, és kilenc napig és éjszakáig tartó hajóút után egy délután meg is látták a szigetet. Partra szállva folytatni kívánták útjukat, de ellentét támadt a pap és Roque Nunes között, hogy ki szálljon ki közülük elsőnek, s mivel nem tudtak megegyezni, utóbb visszatértek Palmára, nem járván teljesen végére kívánt céljuknak. Ugyancsak ez évben a Szent Ferenc Rendjéből való Frei Bartolomeo de Casa-Nova állította, hogy Palmából Tenerifére tartva látta a szigetet két magas hegycsúcsával, amint a Teno-fokot kerülték meg éppen, amit én kétségesnek tartok, hogy láthatta valójában, mert a Teno-fok 300 mérföldre van a szigettől, és akkor a Teida-csúcsnál is sokkal magasabbnak kellett, hogy legyenek ahhoz, hogy ilyen távolságból látni lehessen. Meg hát akkora távolságból nem is akkorának kellett lenniük (figyelembe véve a vizek feletti görbületet), hiszen bármilyen magasak is lehettek, a vizeknek el kellett takarniuk. Ha a hozzá közelebbi részén Tenerife sem látható a Palmáról, és ha a másik olyan messzire van Madeira szigete irányában, egyszerűen nem is volt lehetséges megláthatni.

Az 1560. esztendőben szerencsésen kikötött Palma szigetén egy francia hajó, aminek a legénysége elbeszélte, hogy járt a szigeten, és ott állított egy új főárbocot a hajóra fel, és azt mesélték, hogy egy keresztet és írásokat hagytak maguk után, meg ezüstpénzeket, és azt is, hogy csak egy nap és egy éjszaka hajóútra van Palma szigetétől mindösszesen. Az 1560. évben adott hírt Pedro Hortiz doktor, Canaria inkvizítora egy bizonyos tenerifei Marcos Verde felől, aki többedmagával Berberföldről érkezett haza, ahol Lanzarote márkijával mórokra vadászott, és befutott egy olyan szigetre, ami az összes többi már feltárttól különbözött, és ahol, bár horgonyt vetett egy nagy folyó torkolatában, nem mert a partra szállni, mert ismeretlen volt a föld. Éjszaka viszont elsodorta a folyóról egy a tengerből jött áramlat, mi annyira távolodni kényszerítette a hajót, hogy soha többé nem látták immár. Ő, miként tengerésztársai is, bizton hitték ugyanakkor, hogy ez az Antilha szigete volt, amit a Kanári-szigetek lakói csak Szent Borondán néven emlegetnek. A rá következő évben Fernão Peres de Grade, Canaria Ítéltáblájának az elnöke tette közhírré, hogy bizonyos

Portugál Tengerészek jártak a szigeten, és hogy láttak rajta ökröket, kecskéket és bárányokat, emberi és nagy lábnyomokat, illetve a távolban füstöt. Hárman közülük partra is szálltak, de akkor elsodorta őket a habok nagy árja a mély tengerre, és bárhogy is törekedtek egyre s másra visszajutni a kikötőbe, végül elveszítették a szemük előtt a szigetet, s végleg a társaikat. Ahogy ennek híre ment Palmán, Fernando de Villa-Lobos és mások azonnal útra keltek keresésükre, de pár nap sikertelen hajózás után, nem látván meg úti céljukat, kénytelenek voltak elállni terveiktől.

Bár úgy tetszene Istennek, hogy ne e sorsra jusson egy barátom, a Galderico Pages nevezetű nemes lovag, aki az idén szándékozik nekivágni a sziget felkutatásának. João Acles Iglez, a közismert Francisco Drago nagybátyja, sokszor megfordult Tenerifén, és elmesélte egy embernek az előkelők közül, hogy három ízben is járt Antilhán, és csakúgy, mint Angliát egy folyó szeli ketté, sűrű erdőségekkel és madarakban, és négylábú állatokban is dús, és tája is kies. Azt állította, hogy a Tengernek itt olyan erős a sodrása, hogy a tengerészek, akik felfedik a sziget hollétét, ha csak nagy tapasztalattal nem jártasak, pár óra alatt újra el is veszítik szem előtt. Csak a tengeri kalózok kötnek ki itt, akiknek nincsen meghatározott útvonaluk, és mert sem a fő-, sem a mellék árbocukat inkább nem teszik kockára, hagyják, hogy a viharok oda sodorják őket, ahová nekik tetszik, még ha a tenger legelhagyatottabb helye volna is az.

(Rákóczi István fordítása)

A guineai események krónikája

Gomes Eanes de Zurara (1404? – 1474)

Dom Henrik infáns dicsérete

Ó, te szinte isteni herceg!

A te dicsőséged, híred, neved úgy eltölti fülemet és elvakítja szememet, hogy nem tudom, melyiket védjem inkább. Hallom a számtalan barbár nép ártatlan lelkeinek könnyörgéseit, melyek ősi nemzedékei a világ fennállása óta nem látták az isteni fényt, és akiket ügyességed, végtelen fáradozásod, munkálkodásod révén a helyes és üdvös útra térítesz, akiket megmártván a keresztelővízben és megkenvén a szent olajjal megszabadítasz e siralmas állapotból, és megismerik, mekkora tudatlanságban éltek elődeikhez hasonlóan. Ám el sem mondhatom, milyen áhítattal nézik az isteni hatalmat, miközben érdemeid jutalmáért esedeznek, amit nem is kifogásolhat az, aki jól megértette Szent Tamás és Szent Gergely bölcs mondásait arról, hogy ezek azok a lelkek, akik dicsőséget hoznak nekik ezen a világon.

Látom a garamantikát és a tiópikát, akik a Kaukázusi-hegy árnyékában élnek, és sötét bőrűek, mert a delelő nap alatt laknak, amely ha a Bak fejénél van, hatalmas hőséget áraszt, ahogy excentrikus középpontjának mozgásából vagy másból is megítélhető, a trópusi öv közelében, és látok kisebb és nagyobb indián törzseket, akik színre egyformák, és azt várják tőlem, hogy annyi ajándékot és pénzt írjak hajórakományként, amennyit tőled kaptak azok, akik vagy az apostolok látogatása után, vagy mert felkelt bennük a vágy a világ szépségei iránt, Spanyolország határaihoz érkeztek.

Ámulva nézem az embereket a Nílus mentén, akik megszállva tartják Théba nagy múltú városának környékét, mert a te katonai jelvényeidet látom rajtuk, és gyerekeik, akiket soha nem öltöztettek fel, most különböző színű ruhákat viselnek, asszonyaik nyakát pedig finoman megmunkált arany és ezüst ékszerek díszítik.

És minek köszönhető mindez, ha nem bőkezűségednek és szolgálid munkájának, akiket csodás erényeid mozgattak, miáltal elvitted Keletre a nyugaton készített és megmunkált dolgokat? Voltak elismerő hangok,

nem is kevesektől, ám nem oly erősek, mint amilyenek a németek nagyságáról, a franciák udvariasságáról, Anglia erejéről és Itália bölcsességéről zengtek, és elhangzottak ilyen-olyan szavak különféle nyelveken, különféle népek előkelő és erényes embereitől.

„Ó, te (mondják ők), aki oly sok dicsőséggel bátyáztad körül magad, mit törődsz a keleti népekkel? Hozzánk szólj inkább, akik bejárjuk a földeket, és az egész földkerekséget felkutatjuk, meglátogatjuk a hercegi udvarokat és a nagyurak házait: tudd meg, hogy arrafelé egyet sem találhatsz, amely hírben a te udvarodhoz lenne fogható, és ha számba veszed, hogy mi méltó egy nagy herceghez, akkor a sajátodat joggal nevezheted minden erény templomának.”

Már éppen be akartam fejezni ezt a fejezetet, amikor rengeteg hajó érkezett kibontott vitorlákkal és megrakva mindenfelével azokról a szigetokről, melyeket benépesítettél a nagy óceánon, és azt kiabálják nekem, hogy várjam meg őket, mert nem maradhatnak ki ebből a jegyzékből. És megmutatták nekem raktáraikat, a cukorral teli rekeszeket, amiből sokat szétszórtak a világban. És a szigetek gazdagságának bizonyítékeként hoztak is sok mindent Algarve tartomány minden lakójának.

„Kérdezd meg (mondták), mikor ismerték meg ezek az emberek a kenyeret, ha nem aztán, hogy hercegünk benépesítette a lakatlan szigeteket, amelyeken korábban nem volt más élőlény, csak vadállatok.”

És megmutatták a sok méhkast is tele méhekkal, melyekből rengeteg mézet és viaszt állítanak elő országunknak; és a magas házakat, melyek az égig érnek, s melyeket az ottani fából készítettek s készítenek ma is.

Hanem miért soroljak fel mindent, amit csak felemlegettek a dicsőségre, s amit csak az igazság megcsonkításával tudnék leírni?

Miért nem merészkedtek a hajók a Bojador-fokon túl

Mikor az Infáns ebbe a vállalkozásba kezdett, annyi embert és hajót indított útnak, amennyit a szükség megkívánt. Ám hiába küldött oda hajókat sokszor és ráadásul olyan emberekkel, akik nagy vállalkozásokban már szereztek tapasztalatot, s többek között a fegyverek használatában előkelő helyet vívtak ki, egyik sem merte soha a Bojador-fokot megkerülni, hogy megtudja, mi van azon túl, ahogy az Infáns kívánta. És ez, az igazat megvallva, nem azért volt így, mert nem volt hozzá bátorságuk vagy kedvük, hanem egy köztudott, ósrégi szóbeszéd miatt, amit már az egész fél-

sziget matrózai ismertek, és nemzedékről nemzedékre öröklődött. Bár lehet, hogy csak kitalált dolog az egész, hogy a foknál szerencsétlenség leselkedik az utazóra, nagy félelemmel várták, ki lesz az első, aki kockára teszi életét egy ilyen kalandban.

„Hogyan kelhetnénk át a határon (mondták), melyet apáink húztak meg, és milyen haszna származik az Infánsnak abból, ha lelkünk a testünkkel együtt odavész, miért legyünk saját magunk gyilkosai? Eddig talán nem voltak Hispániában olyan hercegek, vagy olyan, tudásra sóvárgó urak, mint urunk, az Infáns? Azt biztosan nem hihetjük, hogy ennyi nemes ember között, akik sok jelentős és tiszteletreméltó tettet vittek végbe azért, hogy az utókor emlékezzék rájuk, ne lett volna senki, aki vállalkozzék rá, de mert hogy veszélyes, és sem dicsőség, sem haszon nem származik belőle, valamennyi lemondott róla.”

„Világosnak látszik (mondták a matrózok), hogy a fokon túl nincsen sem teremtet lélek, sem valamilyen törzs; a föld éppoly homokos, mint Líbia sivatagjai, ahol nincs víz, se fa, se zöld növény, a tenger szintje pedig olyan alacsony, hogy egy mérföldre a parttól sem mélyebb a víz egy hajós ölnél. Az áramlatok pedig olyan erősek, hogy az a hajó, amelyik egyszer elmegy arra, soha többé nem tud visszatérni. Ezért nem merészkedtek túl apáink sem a fokon. És biztos, hogy nem tudatlanságból nem jelölték a térképeken, hiszen uraltak minden tengert, ahol ember hajózhat.”

S vajon ki lesz a hajó kapitánya, akit biztosan ugyanolyan kétségek gyötörnek majd, mégis felruházzák a bizalommal és hatalommal, és ki lesz olyan vakmerő, hogy elfogadja a kinevezést, a halál biztos tudatában. Themisz istennő (mondja a szerző), kinek a Parnasszus kilenc műzsája közt megvan az a kiváltsága, hogy megfejtse Apolló barlangjának titkait! Nem hiszem, hogy annyira féltél volna, midőn lábaddal a szent asztalon tapodtál, ahol az isteni kinyilatkoztatások hatalmas megpróbáltatásokat róttak rád, mint ezek az emberek, akiket nemcsak félelem, de örök sötétség is fenyegetett.

Miként haladt túl elsőként a lagosi születésű Gil Eanes a Bajador-fokon, és miként tért oda vissza Afonso Gonçalves Baldaia kíséretében

Tíz év után az Infáns végre felszereltetett egy hajót, ennek kapitánya pedig egy bizonyos Gil Eanes lett, a fegyverhordozója, akit később lovagga ütött, s akit nagyon jól tartott. Ő is a többiek útját követte, de azután el-

fogta a félelem, s nem ment tovább a Kanári-szigeteknél, ahol ejtett néhány foglyot, s velük tért vissza a királyságba. Mindez Krisztus 1433. évében történt.

De mindjárt a következő évben az Infáns újból felszerelte azt a bizonyos hajót. Félrehívta Gil Eanest, és erősen a lelkére kötötte, hogy mindeképpen menjen túl azon a fokon, ennél többet ne is tegyen, ez elég lesz.

– Nem találhattok olyan veszélyt – mondta az Infáns –, melynél a jutalom ne lenne sokkal nagyobb, s az igazat megvallva, csodálkozom, hogy egyáltalán elhitted ezeket a híreszteléseket, mert ha lenne valami alapjuk, bármilyen kevés is, nem bíznaalak meg ezzel a feladattal. Meg kell mondanom azonban, hogy azon a négy matrózon kívül, akik Flandriából jöttek vagy valamelyik másik kikötőből, amerre rendre hajóznak, senki sem ismeri az iránytűt, sem a térképet; azért csak menjete, és ne féljete, járjátok utatokat, mert Isten segítségével csak tiszteletet és jutalmat nyerhettek vele.

Az Infáns tekintélyt parancsoló ember volt, és figyelmeztetései után, bármilyen gyengédek voltak is, a fontos feladattal megbízott fegyverhordozó elhatározta, hogy nem tér vissza ura színe elé azon hírek nélkül, amelyekért az elküldte őt. S valóban így tett, mert fittyet hányva a veszélynek, megkerülte a fokot, ahol éppen az ellenkezőjét tapasztalta annak, amit ő és társai vártak. S bár a feladat egyszerű volt, merészségük mégis nagyvá tette, mert ha az elsőik közül bárki, aki eléri a fokot, megteszte volna ugyanezt, nem lett volna olyan dicsőséges és hálás a vállalkozás: minél nagyobb félelmet keltett másokban a dolog, annál nagyobb dicsőséget hozott a feladat végrehajtása.

Azt, hogy Gil Eanes útja valóban dicsőséggel jár majd, már sejteni engedték az Infáns szavai, amelyeket az indulás előtt mondott neki. S a megérkezésük beigazolódott minden, mert fényesen fogadták őket, tekintélyük és vagyonuk pedig jelentősen megnőtt.

A kapitány elmesélt mindent úgy, ahogy történt. Elmondta, hogyan bocsátotta vízre a csónakot, amellyel a szárazföldre ment, ahol nem talált sem embert, sem olyan jeleket, melyek településre utaltak volna.

– És mert úgy gondoltam, uram – mondta Gil Eanes –, hogy kell hoznom valamit arról a földről, ahol partra szálltam, ezeket a füveket szedtem, melyeket most megmutatok Kegyelemsségednek, s itt királyságunkban Szűz Mária rózsájának nevezünk.

Miután beszámolt útjáról, az Infáns felszereltetett egy hajót, odarendelte Afonso Gonçalves Baldaiát, a pohárnokát, és megparancsolta neki és Gil Eanesnek a saját hajója kapitányaként, hogy térjenek oda vissza, s ők így is tettek. Ötven mérfölddel jutottak túl a fokon, s bár házakat itt sem találtak, de emberektől és tevéiktől származó nyomokat igen. Ezu-

tán, vagy mert így parancsolták nekik, vagy szükségből, ezzel a hírrel visszatértek, és semmi más említésre méltó dolgot nem vittak végbe.

A rabszolgák elosztása

[Lançarote, az Infáns fegyverhordozója, Lagos későbbi raktárnoka volt az első, aki egy flottával (hat karavellával) 1445 vagy 1444-ben Rio de Ouróba indult, hogy indiánokat gyűjtsön össze, akiket több mint két évszázadon át Lagosban osztottak szét.]

A karavellák hosszú út után megérkeztek Lagosba, ahonnan korábban elindultak, mert Fortuna istenasszony ugyanolyan kegyes volt hozzájuk az időjárás dolgában, mint korábban a zsákmány tekintetében; itt jutottak el a hírek az Infánshoz, aki néhány órával azelőtt érkezett meg vidékről, ahol néhány napot töltött.

S mivel az emberek kíváncsiak, egyesek kimentek a partra, mások csónakokba szálltak, amik a parthoz voltak kikötve, és így mentek rokonaik és barátaik fogadására, hiszen hamar tudomást szereztek sikereikről, amiknek természetesen mindenki örült. Aznap sok kapitány megcsókolta urának, az Infánsnak a kezét, majd röviden elmondták neki, hogy mit cselekedtek. Utána lepihentek, mint mindenki, ha hazájába vagy otthonába megérkezik, ahol jól tudjuk, milyen öröm várja az embert felesége és gyermekei körében.

A következő nap Lançarote, akinek a legnagyobb rakománya volt, ezt mondta az Infánsnak:

– Uram, mint tudod jól, ezeknek a móroknak ötöde neked jár, mint minden másnak is, amit azon a földön találtunk, ahová Isten és a saját szolgálatodra küldtél minket. Ám ezek a mórok elég rossz bőrben vannak, és betegnek is látszanak, hiszen hosszú ideig hajóztunk, és gondolhatod, milyen gyűlöletet érezhetnek rabokként, földjüktől távol, miközben nem sejtik sorsukat, és hajózáshoz sem igen vannak szokva. Szerintem jó lenne, ha holnap elhoznád őket a karavellákról, és elvitelnéd őket arra a mezőre, mely a városkapun kívül van, hogy ott szokás szerint öt részre osztanák őket, és Kegyelmességed kiválasztaná a legjobban tetszőt ezek közül a csoportok közül.

Az Infáns azt felelte, hogy az eljárás kedve szerint van. A következő nap korán elküldte Lançarotét a karavellák kapitányaihoz, hogy vezessék elő és vigyék el a rabszolgákat a mezőre, s ott osszák fel őket úgy, ahogy korábban megmondta. De még mielőtt belekezdtek volna mindebbe, a legjobb mórt ajándék gyanánt elküldték a helység templomába.

A rab mórok kétszázharmincötven voltak.

Ó, te Égi Úr, aki hatalmas kezddel irányítod szent városod végtelen számú népét anélkül, hogy isteni lényed megmozdulna, és összehangolod a magasabb rendű világok mozgását, melyeket kilenc szférára osztunk, és tetszésed szerint hosszú és rövid korokat hozol, könyörgök neked, hogy könnyeim ne homályosítsák el tudatomat, mert nem az ő hitük, hanem az emberség kényszerít, hogy jámboran megsirassam ezek szenvedéseit. Ha a durva vadállatok természetes ösztönük révén felismerik a hozzájuk hasonlók szenvedéseit, mit akarsz, mit tegyen emberi természetem, mikor szeme előtt látom ezt a boldogtalan társaságot, s eszembe jut, hogy ők is Ádám leszármazottai!

A következő nap, mely augusztus nyolcadika volt, a hőség miatt a matrózok már korán csónakokba terelték a foglyokat, hogy partra vigyék őket, ahogy a parancs szólt; a foglyok látványa a mezőn lenyűgöző volt, akadt köztük néhány fehér bőrű, szép és jóképű; mások kevésbé fehérek, akik a mulattokra hasonlítottak, megint mások olyan sötét bőrűek voltak, mint az etiópok, és mind arcuk, mind testtartásuk olyan elutasító volt, mintha fogolytartóikat egy másik félteke élőlényeinek tekintenék.

De ki ne érzett volna szánalmat, bármilyen keményszívű is, így látván ezt a csapatot? Mert egyesek könnyben úszó arccal néztek egymásra, mások fájdalmasan jajgattak, az égre függesztették szemüket, és hangosan kiáltoztak, mintha a természet atyjától kérnének segítséget; mások kezükkel csapkodták arcukat a földön elterülve; voltak, akik panaszukat énekkel fejezték ki otthoni szokásuk szerint, amiből a mieink, még ha nem is értették a nyelvüket, megéreztek mérhetetlen bánatukat.

De fájdalmuk még nagyobb lett, mikor megérkeztek azok az emberek, akik elkezdték szétválasztani és egyenlő számban elosztani őket, amiből óhatatlanul az következett, hogy a fiúkat elválasztották apjuktól, a feleségeket férjüktől és a testvéreket egymástól. Sem a barátokra, sem a rokonokra nem voltak tekintettel, mindenki oda került, ahova a sorsa vetette.

Hatalmas Fortuna istenasszony, aki úgy forgotod a sors kerekét, ahogy neked tetszik! Ha legalább az elkövetkezendő dolgokról tudatnád ezeket a szerencsétlen embereket, hogy némi vigaszt kapjanak nagy szerencsétlenségükben! Ti pedig, akik elosztjátok őket, tekintsetek szánalommal ennyi boldogtalanságra, nézzétek, hogyan ragaszkodnak egymáshoz, hogy alig tudjátok elválasztani őket! Ki tudná könnyű szívvel elvégezni ezt a feladatot? Mert alighogy szétválasztottak egy csoportot, a gyerekek, akik apjukat a másik oldalon látták, makacsul fel-felugráltak, és hozzájuk igyekeztek volna, az anyák gyerekeik kezét szorongatták, és négykézláb kúsztak utánuk, hogy ne vegyék el tőlük őket, miközben a kövek felsebezték testüket.

Nagy vesződéségek árán végre befejezték a szétosztást, és nemcsak a foglyok okoztak fáradságot, mert az egész mezőt ellepték a kíváncsiskodók a városból és a környező falvakból, akik aznapra odahagyták kenyeret adó munkájukat, csak azért, hogy megnézzék ezt a látványosságot. S

köztük egyesek sírtak, mások morgolódtak ennyi kegyetlenség láttán, és annyira felzúdultak, hogy nyugtalanságot keltettek a szétosztás irányítóiban.

Az Infáns egy hatalmas paripa hátán kíséretével együtt megjelent, hogy kiválassza saját részét, a neki járó negyvenhat embert, amivel hamar végzett, hiszen kedvére válogathatott, és nagy örömmel tette, mert arra gondolt, hogy olyan lelkeket ment meg így, akik már el voltak veszve. Fáradozása nem volt hiábavaló, mert ezek az emberek alighogy megtanulták a nyelvet, egykettőre jó kereszténnyé lettek. Én, aki megírtam ezt a történetet, láttam Lagos városában fiúkat és lányokat, ezeknek a vadaknak fiait és unokáit, akik már ott születtek, s akik olyan jó és igaz keresztények voltak, mintha kezdettől fogva Krisztus népéhez tartoztak volna, ahhoz a nemzedékhez, mely először megkeresztelkedett.

Hogyan ment Dinis Dias a négerek földjére és hozott foglyokat magával

[Dinis Dias ezen az úton, amely a négerek földjére vezetett, felfedezte a Zöld-fokot és Palma szigetét, mely hozzá igen közel fekszik.]

Élt Lisszabonban egy nemes fegyverhordozó, név szerint Dinis Dias, aki hallotta a híreket arról a földről, és hogy a karavellák milyen messze jutottak már partjainktól. És mivel új dolgokat kívánt látni, és próbára akarta tenni erejét, hiába volt a városban hivatali állása, amit szolgálata jutalmaképpen adtak neki, elment Dom Henrikhez, hogy megkérje, küldje el őt arra a földre.

Az Infáns megköszönte ajánlatát, és nyomban felszerelt egy karavellát, s útnak indította, hogy az említett Dinis Dias kívánsága teljesüljön. A fegyverhordozó elindult kíséretével, és meg sem állt, amíg át nem kelt a mórrok földjén és el nem érte a négerek földjét, akiket guineaiaknak nevezett el.

Mikor a part mentén hajózott, az ott lakók nagyon csodálkoztak a karavella láttán, mert nem láttak és nem is hallottak még hasonlóról. Egyesek azt hitték, hogy valami hal, mások káprázatnak gondolták, vagy azt mondták, hogy valamiféle futómadár, amelyik a tengeren jár. Miközben ezt találgatták, megbíztak négy embert, akiben megvolt a bátorság, hogy bizonyosságot szerezzenek e különös jószágról. Beszálltak egy kis fából kivájt csónakba, minden felszerelés nélkül (olyanok lehettek ezek, mint a Mondego vagy a Zèzere folyónál a csónakok, amelyeneket a földművesek használnak zord telek idején, ha szükséges). Így jöttek jó ideig a tengeren a karavella felé, s az utasok nem tehettek mást, mint hogy meg-

jelennek a fedélzeten. Mikor a négerek látták, hogy emberek jönnek elő a hajóból, hanyatt-homlok menekülni kezdtek, a karavella azonban követte őket, és mert a szél gyenge volt, végül elfogták őket.

Útjuk során találkoztak más lélekvesztőkkel is. Amikor a bennük ülők meglátták, hogy emberek, megdöbbentek és a félelemtől reszketve el akartak menekülni; és bár az alkalom jobb volt, mint az előző, csak azt a négyet ejtették foglyul.

Ezek voltak az elsők, akiket a keresztények elfogtak a saját földjükön; nincs sem krónika, sem történet, mely ennek ellenkezőjéről beszélne.

(Kiss Odett fordítása)

II. János élete és cselekedetei

Garcia de Resende (1470 körül–1536)

Arról, hogyan tértek vissza szülőföldjükre a négerek

[A bennszülöttek, akiket Diogo Cão vitt Portugáliába, hosszú idő után most visszatérnek, hogy kicseréljék őket azokkal a portugálokkal, akik Kongóban maradtak.]

Megérkezett a flotta a négerekkel Manicongo földjére, és a nevezett király egész udvartartásával, amely igen nagy, módfelett örvendezett és elégedett volt nemesemberei látásán, akiket már holtnak vagy rabnak hitt mindenki, s nem is remélték, hogy valaha viszontlátják őket.

Látván pedig őket díszes ruhákban, jó egészséggel és békességgel visszatérni, mindőjük úgy örvendett és oly vidám volt, mintha mindannyian holtukból keltek volna életre. Visszatérésük híre, amely mindenkit megdöbbsentett, sokféle elterjedt. Annyian jöttek erre a királyi udvarba, hogy számukat még becsülni sem lehetett, s mindezen négerek, akik jöttek, nemesemberek és igen ismertek voltak.

Kongó királya pedig a követség és az ajándék feletti örömében oly boldognak érezve magát, mint még soha, hívatta vazallusait, a nagyurakat, hogy annyi dicsőségből őket is részesítse, és nemesemberei feladataul adta, hogy közönség előtt gyakran szóljanak hangosan Portugália királyának erényeiről, nagylelkűségéről és nagyságáról, arról a megbecsülésről és emberségről, amellyel az illette őket, és arról a számos és igen nagy adományról, melyet elküldött neki, így az ő ajándékáról is, kérve mindőjüket, hogy az őiránta érzett szeretetük okán örvendezzenek az őt ért számos tisztesség felett. És Portugália királyának tiszteletére rendezzenek sok ünnepséget és vigasságot.

Miután pedig hálatalten s nagy buzgalommal kifejezte abbéli szándékát, hogy keresztény legyen, a király elbocsátotta a kapitányt és a hajókat. Velük küldte Caçutát, az egyik főemberét és odaadó hívét, hogy követe legyen királyunknál, s így elsőként ő jött ily tisztségben tőlük a királyságok földjére, ahol azután a keresztségben a Dom João da Silva nevet kapta, ki természetből jó és nagyon keresztényi lelkiületű ember volt, Isten

barátja. Hozott királyunknak egy sok elefántfogból álló ajándékot, több elefántcsontból készített tárgyat, és számos, pálmalevélből finoman szőtt, gyönyörű színű kelmét.

Követi voltának fő feladata az volt, hogy csókkal illesse a király kezét, amiért még életében gondoskodott a testéről, és a törődésért, hogy lelkének megmentésén fáradozott. És királya úgy véli, hogy királyunk oly szerencsés, bátor és bölcs, hogy a maga részéről szerencséjének tartja, ha alávetheti magát hitünknek és aszerint üdvözülhet, mert semelyik másik, csak ez a hit lehet az igazi, hiszen Isten abban nevelte őt [...]. Mivel pedig [...] királyságaik oly távol vannak egymástól, hogy ők személyesen nem találkozhattak, azt a kegyet kéri tőle, hogy küldjön majd hozzá szerzeteseket és papokat, és minden szükséges dolgot ahhoz, hogy ő és királyságainak lakói részesülhessenek a keresztvízből. Küldjön így neki kőfaragókat és ácsokat is, hogy templomokat és imaházakat építsenek, mint amilyenek az ő királyságában vannak, és földműveseket is küldjön neki, akik munkára tudnak fogni bivalyokat, és néhány asszonyt is küldjön, akik megtanítanák az ő királyságának az asszonyait a kenyérdagasztásra, mert az iránta érzett szeretet miatt szívének nagy megelégedésére szolgálna, ha királyságának dolgai hasonlatosak volnának a portugálokhoz [...].

Manicongo királyának kérései és szándéka láttán királyunk igen boldog lett és elégedett önmagával, s magasztalta az Urat, mert úgy szolgálhatta őt, ahogyan csak egy nagyon katolikus fejedelem tehette, mint amilyen ő maga volt. És a követet nagy tisztelettel és pompával fogadta, aki később kíséretének tagjaival együtt, saját akaratból, nagy ünnepélyesség közepette kereszténnyé lett, s a király és a királyné voltak a keresztszülők, amiképpen néhány főúr is [...].

Arról, hogyan érkeztek meg Kongó királyának udvarába a keresztények

Aznap, amikor a keresztények az udvarba érkeztek, számlálatlanul sok ember fogadta őket nagy láрма és ünnepélyesség közepette, azután minden szükségessel igen jól ellátott nagy és jó házakban szállásolták el mindegyiküket.

A kapitány és a szerzetesek fogadására a király sok nemesembert rendelt különféle maskarákban, utánuk következett számtalan alabárdos, majd a lándzsás katonák, azután mások, másfajta harci fegyverekkel, és nők is, számtalanul, mindahányan csoportokba osztva, sok elefántcsont trombitával, henger alakú dobokkal, valamint más hangszerekkel, és mindannyian sokféleképpen magasztalták Portugália királyát, nagyon

nagy örömmel énekelve nagyságáról. Ebben a rendben érkeztek az emberek a király elé, aki palotájának egyik udvarán tartózkodott nagyszámú kíséretével, egy gazdag emelvényen, deréktól felfelé mezítelenül, pálmalevélből szőtt fejdíszben, vállán egy ezüsttel díszített lófarokkal, deréktól lefelé damasztból készült kelméktől fedetten, amelyeket királyunk küldött, bal karján pedig egy elefántcsont karkötővel.

A kapitány hozzá érkezvén, portugál szertartás szerint kezet csókolt, és átadta neki királya üdvözlését, majd a saját nevében is mondott néhány olyan szót, amellyel Kongó királyának nagy örömet okozott. Köszönete jeléül a király földet vett kezébe, és lepergette azt a kapitány mellére, majd a sajátjáéra is, mivel ez volt az éppen, amit mint király, szokásaik szerint, a legnagyobb megbecsülés kifejezésére cselekedhetett. Ez alatt az udvari emberek mind, a szívélyes fogadtatás jeleként, felemelték karjukat a tenger felé, mintegy Portugália irányába mutatván, és ezeket kiáltották:

– Éljen a világ ura és királya, Isten gyarapítsa őt, aki a mi urunk királyunknak oly nagy barátja!

A sok ünnepség multával a király elbocsátotta a kapitányt.

Miután pedig a kapitány és a keresztények kipihenték az utazást, visszatértek a királyhoz az ajándékkal. A sok válogatott tárgyat egy nagyon szép házba rakták, ahová aztán eljött a király urakkal és nemesekkel, akik közül néhányról azt állították, hogy királyát százezer emberrel tudja szolgálni, és ott bemutatták a királynak a díszeket és a templomi tárgyakat, mindet egyenként, ami láthatóan annyi örömmel és élvezettel töltötte le, hogy többször is felkelt emelvényéről, átölelte a kapitányt, és felemelte őt, a föld legboldogabb királyának mutatván magát, aki soha nem fogja tudni viszonzni Portugália királyának ekkora kegyét.

Miután végignézték mind a templomi tárgyakat és az ajándékot, a kapitány megmutatta, amit általa kéretett a király. A kőfaragókat és ácsokat a szerszámaikkal, a földműveseket eszközeikkel, a dagasztó asszonyokat tálaikkal és üstjeikkel, és még egy lovat is, igen jól felszerszámozva. A saját személyének szóló ajándékok pedig arany- és ezüstnyomással díszített bőr, szőrme, sok vég finom színes selyem, skarlát színű szövet és hollandiai finom vászon, ezüsttel díszített lófarkak voltak, amelyeket ő nagyra értékelt [...], és még kolompok, csörgők is, valamint számára és a királyné számára varrt gazdag ruhák. Mindezeket a kapitány átnyújtotta neki királya nevében, és ékes szavakkal elmondta, hogy azokból a dolgokból hazájában sok van, és még másfajta is, és kívánja, hogy a király lelje örömet bennük.

A király, akit bámulatba ejtett ennyi gazdagság és újdonság, azt felelte, hogy bár ő nagy király és számos föld ura, mégis úgy érzi, hogy semmije sincs, amivel ekkora kegyet megszolgálhatna.

A kapitány pedig felajánlotta, hogy a flotta egész legénységével halálukig teljesíti a király parancsait, ahogy az királya rendelkezésében állt, melyet a kapitány hozott magával. Akkor a király nagy örömmel és elégedettséggel meghajolt, és kezével megérintette a földet. Majd miután mindent megkapott, így szólt a vele lévő urakhoz:

„Szavamra, az a király, akiben ennyi erény és ennyi nemesség lakozik, egyedül lehet a világ ura, s megérdemli, hogy szolgáljuk őt, mert annyi kegyet gyakorolt irányomban, hogy meg sem is érdemelten. Lássátok, mit cselekszik majd azokkal, akik szolgálják őt!”
[...]

(Bernát Éva fordítása)

India portugálok általi felfedezésének és meghódításának a története

Fernão Lopes de Castanheda (?–1559)

***Hogyan kelt át Fernão de Magalhães
a Todos-os-Santos (Magellán) szoroson,
hogyan jutott el Cubo szigetére,
és hogyan lelte halálát***

[A portugál Fernão de Magalhães elhitette V. Károly császárral, hogy a Maluco-szigetek Spanyolországhoz tartoznak, és elindult, hogy felfedezze őket. A szintén portugál származású Rui Faleiro csillagász irányítását visszautasította egy spanyol asztrológus tanácsára, aki szintén a hadiflotta tagja lett.]

Ahogy elkövetkezett október hónapja, amely azokon a területeken a tél végét jelentette, Fernão de Magalhães eldöntötte, hogy folytatja azt a felfedező utat, amelyet annyi hamissággal és hűtlenséggel végzett. João de Cartagena hajójának parancsnokságát unokafivérének, Álvaro de Mesquitának, Luis de Mendonça hajójáét sógorának, Duarte Barbosának, Gaspar de Queixadáét pedig João Serrão-nek adta. Miután ezzel megvolt, október hónapban elindult.

Brazília partja mellett haladva egész flottájával száz-egynéhány mérföldet tett meg, amikor egy nagyobbajta öbölben találta magát. Mivel nem tudott visszafordulni, ebben az öbölben haladt egészen addig a pontig, ahol a szárazföld két oldalról szűk csatornába zárta a tengert. Fernão de Magalhães azonnal elrendelte, hogy mérjék meg e csatorna torkolatában a vízmélységet. Mivel a hely igen mélynek bizonyult, Magalhães felfismerte, hogy egy szorosra talált, amely az Óceánból nyílik, úgy, ahogy Gibraltárnál. Felfedezése nagyon boldoggá tette, mert úgy tűnt neki, hogy ez a szoros átvág majd Brazília földjén, és újra kiér a tengerig, amely tengeren keresztül ő hajóival a Malucóba remélt eljutni. Úgy hitte ugyanis, hogy nem kell majd az általunk rendszeresen használt úton vé-

gighajóznia: márpedig ettől az útvonaltól tartott, mert félő volt, hogy portugál hajókkal akadhat össze. Eldöntötte tehát, hogy felfedezi ezt a szorost, hiszen meg akarta tudni, kiér-e rajta keresztül a másik tengerhez. Ha ugyanis kiérne, akkor nagyon jó hajózási út volna. Ekképp döntésre jutván magában az öbölnek a *Todos-os-Santos* nevet adta, mivel mindenszentek napján ért oda.

Miután a portugálokat értesítette elhatározásáról, elindult a szorosban. A bejáratnál a szoros olyan széles volt, hogy két hajó fért el benne egymás mellett, beljebb pedig egy mérföldnyire tárgult, és ahányszor csak mértek, hatalmas mélységet állapítottak meg, merthogy nem lették e tenger fenekét. A szoros mindkét oldalán magas, hófedte hegységek emelkedtek. A terület lakatlan volt, mindenféle zöld növény és fák nélkül, sem madarak, sem vadállatok nem mutatkoztak sehol. Így hajózva egy olyan helyhez értek, ahol a szoros két ágban folytatódott. Ezt látva Fernão de Magalhães megparancsolta Álvaro de Mesquitának, hogy hajózzon az egyiken a szoros végéig, aztán pedig térjen vissza az elágazáshoz: ő is ugyanezt fogja tenni a másik ágban. Aki pedig előtt ér vissza a találkozási helyre, az várja be a másikat, hogy értesüljenek egymás tapasztalatairól, és elhatározhassák, mit kell tenniük a következőkben. Ebben megegyezve aztán elváltak.

Fernão de Magalhães tartotta az irányt, és továbbra is olyan magas, hófedte hegységek között hajózott, mint addig, míg meg nem változott a táj arculata: ezen a részen magas fák nőttek, amelyek cédrusokra hasonlítottak, de nem azok voltak. Ilyen maradt a növényzet mindaddig, míg Magalhães el nem érte a szoros végét, amely láthatólag az óceánba torkollott, ugyanis itt azt a földdarabot, amely mellett a szorosban haladt, két oldalról nyílt tenger vette körül. Ezeket látva Magalhães visszatért arra a helyre, ahol elvált Álvaro de Mesquitától, hogy megtudja, milyen eredményt hozott a másik útirány. Megérkezve azonban nem találta őt sehol. Hiába várt néhány napot, akkor sem jött, mivel – ahogy ez később kiderült – Mesquita révkalauza a hajó legénységével együtt fellázadt a kapitánya ellen, még fogságba is vetették, hogy ne kelljen továbbhaladniuk, és visszafordulhassanak. Vissza is fordultak, és a Szt. Julião folyónál megtalálták João de Cartagenát, aki korábban ott hajótörést szenvedett, és emiatt vesztegelni kényszerült. Visszatértek Sevillebe, ahol kijelentették, hogy Fernão de Magalhães őrült, és hazudott a császárnak, mivel valójában fogalma sincs arról, hol van Banda és Maluco.

Fernão de Magalhães látta, hogy Álvaro de Mesquita csak nem jön. Nem akarta tovább várni, mert ezzel csak az élelmiszerkészleteket pazarolta volna: visszament tehát a szorosba, amelyen keresztül ismét kiért az óceánhoz. A szoros torkolata mérései szerint a déli szélesség 55. fokán

helyezkedett el. Fernão de Magalhães tehát elrendelte, hogy a Baktérítő irányába haladjanak, mert Francisco Serrão leveleiből és régi hajózási térképekről tudta, hogy Maluco azon a szélességi fokon fekszik. Lassan hajózva egészen addig tartott északnak a Baktérítő irányába, amíg azt majdnem elérte, ezután pedig öt hónapig haladt ugyanazon a szélességi fokon anélkül, hogy Malucóra bukkant volna. Emiatt ő maga, révkalauzai és az asztrológus szerfölött bosszankodott, hiszen (aszerint, amit a mieink később egyik hajójának elfoglalása után Ternate-szigetén találtak) Magalhães csillagászával és a hajók révkalauzaival együtt megállapította, hogy annyit haladtak keletről nyugat felé a szoros elhagyása óta, mintha Kasztília határából indultak volna, és már nagyon közel járnának Portugáliához.

Attól való félelmükben, hogy a mi hajóink közül találkozhatnak véletlenül eggyel, meg azért, mert a vízkészleteik is erősen megcsappantak, úgy döntöttek, hogy eltérnek eredeti útvonaluktól. Északi irányba hajóztak, és tíz szélességi fokot hagytak maguk mögött, amikor egy több szigetből álló szigetszoportra bukkantak. Itt kikötve, bennszülötteket fedeztek fel, akik csónakokon közlekedtek. Ezek az emberek sok aranyat viseltek a karjukon és a fülükben – az aranyat vasért hajlandók voltak elcserélni. Innen ötvenmérföldnyire találtak egy másik szigetet, amelyet Maçanának hívnak. Ennek királya nagy tisztelettel és szívélyesen fogadta, és egy másik, Cubo nevű szigetre vitte őket, mégpedig annak királyához, akinek ő maga vazallusa volt. Ez a király is nagy tisztelettel fogadta Fernão de Magalhãest, igen jól bánt vele, különösen, amikor megtudta, hogy egy olyan nagy úr főkapitánya, mint a spanyol uralkodó. Magalhães az uralkodó vazallusává tette a királyt, sőt a keresztény hitre is áttérítette, akárcsak a királyasszonyt és gyermekeiket, valamint az ország jó néhány lakosát. A főkapitány a királynak a Dom Fernando nevet adta. Magalhães megbízásából egy templom is épült, mégpedig a Győzelemre Segítő Miasszonyunk tiszteletére. A templomban szentmisét is tartottak.

E nagy barátság okán a király Fernão de Magalhães segítségét kérte a szomszédos király ellen, aki egy Matão nevű szigeten uralkodott, és nem akart engedelmeskedni neki: emiatt tört ki kettejük között a háború. Mivel pedig a cubói király a császár hűbérese volt már, Fernão de Magalhães megadta neki a kért segítséget. Kétszer szállt harcba embereivel Matão királya ellen. Mindkét alkalommal sokan estek el az ellenséges harcosok közül. A matãoi király azonban még mindig nem akart engedelmeskedni Cubo uralkodójának, ezért sor került egy harmadik összecsapásra is. Ennek folyamán a cubói király serege megfutamodott, az uralkodó maga pedig elesett. Ez így történt: Matão királya a csata előtt a küzdelemre kijelölt helyen árkokat ásatott, amelyeket tüskékkel töltetett

meg. A csata elején aztán egész népével együtt menekülést színlelt. Fernão de Magalhães meglegedvén a történetekkel nem üldözte az ellenséget, az azonban, miután rendezte sorait, ismét támadásba lendült. A főkapitányt belökték a tüskékbe, és Duarte Barbosával, João Serrão-val és huszonegynéhány emberükkel együtt lemészárolták őket.

A többiek visszamenekültek a csónakokhoz, és a hajókon elbújva visszatértek Cubo szigetére.

(Ladányi-Turóczy Csilla fordítása)

Ázsia tíz könyve

João de Barros (1496–1570)

***Hogyan indult el Vasco da Gama Lisszabonból,
és hogyan érte el azt a címeroszlopot,
melyet Bartaolomeu Dias
a Jóreménység fokán túl állított***

Miután a hajókat Restelóban, egy régi kikötőben hagyta, indulása előtt egy nappal Vasco da Gama elment virrasztani a többi kapitánnyal a belémi Mária-templomba, mely ugyancsak Restelóban található. Ezt a kápolnát Dom Henrik infáns építtette. A tomari rendházból érkezett néhány szerzetes, hogy megadják a szentségeket a tengerészeknek.

A következő nap, szombaton, július 8-án, Nagyasszonyunk napján rengeteg ember elment a búcsúhelyre, hogy elbúcsúzzon azoktól, akik tengerre szálltak.

Amikor Vasco de Gama is elindult a hajóra, a kápolna szerzetesei néhány pappal, akik a városból érkeztek oda misét tartani, elrendeltek egy ájtatos szertartást, mely így folyt le: ő és társai kezükben gyertyával elől álltak, a város összes polgára pedig mögöttük sorakozott, és válaszolt a litániára, melyet a papok énekeltek, amíg elérték a csónakokat, melyeken át kellett evezniük a hajókra. Itt csöndben mindenki letérdelt, és a plébános általános gyónást tartott, utána pedig feloldozta őket azon bulla értelmében, melyet Henrik adott ki azokra gondolva, akik e felfedező és hódító út során esetleg meghalnak. A szertartás alatt annyi könny folyt ott, s olyan sokan voltak a parton, hogy azóta is minden évben ide jönnek az emberek, hogy elbúcsúztassák azokat, kik útra kelnek Vasco da Gama nyomában, s azok, akik elmennek, a könnyek partjának nevezik e helyet, akik pedig megérkeznek, azok az öröm földjének.

Amikor kifeszítették a vitorlákat, mely a szokás szerint a tengerészeknek az út kezdetét jelenti, s ekkor kívánnak jó utat, akkor azok, akik jámbor szánakozással nézték őket, kétszer annyira kezdtek sírni, Isten kegyelmébe ajánlották őket, és mindenki elmondta, hogy mit érez az úttal kapcsolatban.

A hajósok a vállalkozás izgalmától és a tettvágytól hajtva boldogan szálltak hajóra, kifeszítették a vitorlákat, de mikor látták, hogy rokonaik és barátaik a parton maradnak, eszükbe jutott, hogy útjuk a szerencsére van bízva, és sem az időjárást, sem a helyet nem ismerik, s nekik is kicsordult a könnyük, s olyan dolgokra gondoltak, amelyek ilyen helyzetekben felmerülnek az ember fejében. Így egyesek a partot nézték, mások a tengert, de mindannyian könnyben úszó szemekkel gondoltak a bizonytalan útra, s mindaddig így álltak, míg a hajók el nem hagyták a kikötőt...

Miután elindult a négy vitorláshajó, Bartolomeu Dias pedig a maga hajóján társaival Mina felé, ahogy megbeszélték, kedvező széllel tizenhárom nap alatt Santiago szigetére értek, mely a Zöld-fok legfontosabb szigete. Itt megpihentek. Miután elindultak erről a szigetről, Bartolomeu Dias elkísérte őket addig, amíg az ő útja el nem tért. Mina felé. Vasco da Gama ment tovább, és az első hely, ahol kikötött, mielőtt a Jóreménység fokot elérte, a mai Szent Helén-öböl volt, ahol, mivel öt hónapja indult el Lisszabonból, partra szállt, hogy ivóvizet vegyen, és hogy bemérje a nap magasságát.

Ugyanis ezek a tengerészek csak rövid ideje használták az asztrolábiomot a navigációban, s az erős hullámlás miatt nem nagyon bíztak a kis hajókon tett vizsgálatokban. Kezdetben a háromarasznyi átmérőjű faasztrolábiomot használták inkább, melyet három lábra állítottak, mint az emelőbakot, hogy pontosabban foghassák be, és mérhessék be a nap sugarat, és hogy pontosan meg tudják állapítani, hol vannak, bár volt ennél kisebb, sárgarézből is.

Ilyen körülményesen alkalmazták először ezt a tudományt, mely később annyi hasznot hozott a navigációnak. [...]

Amikor Vasco da Gama a kapitányokkal együtt a Nap állását mérte, tudatták vele, hogy az egyik sziklaszirt mögött két alacsony bennszülöttet látnak, akik mintha füvet szedtek volna. Vasco da Gama éppen arra vágyott, hogy találkozzon valakivel, aki megmondja, hol vannak, nagyon megörült hát, és békés szándékkal körülvette a négereket, hogy elfogja őket. Ők pedig, mivel lehajolva mézet gyűjtöttek a bozótban parazsas edénnyel a kezükben, nem vették észre, hogy bekerítették őket, de a támadás során csak egyiküket fogták el.

Vasco da Gamának nem volt tolmácsa, aki értette volna a bennszülött nyelvét, az pedig megijedt, és nem használta a kézjeleket sem, mely természetes eszköze az emberi közeledésnek, ezért hívatott két matrózt, kik közül az egyik sötét bőrű volt, és meghagyta, hogy együtt egyenek és igyanak a fogollyal, ők pedig távolabb mentek, hogy megnyugodjon. Ez a módszer bevált, mert a matrózok rávették, hogy egyen, s mikor Vasco da

Gama odament hozzá, már megnyugodott, és kézjelekkel egy hegláncot mutatott, mely két mérföldre volt onnan, s elmagyarázta, hogy annak lábánál él a törzse. Vasco da Gama pedig jobb eszköz híján néhány csörgő fülbevalót, kristály nyakláncokat és egy sisakot adott neki, majd elrendelte, hogy engedjék szabadon, és intett neki, hogy menjen, és térjen vissza társaival, hogy többet is adjon nekik. Ő így is tett, s még aznap délután tíz-tizenkét embert hozott, akik azért jöttek, hogy ők is kapjanak abból, amit ő kapott, de arról, hogy mennyi arany és ezüst ékszert meg fűszert ajándékoztak nekik, nincs adat.

A következő nap már több mint negyvenen jöttek, s olyan barátságosak voltak, hogy az egyik katona, Fernão Veloso azt kérte Vasco da Gamától, hadd menjen el velük megnézni a falujukat, hogy más híreket is hozzon a földről, mint amit ők tudtak adni; ezt a kérést Vasco da Gama öccse, Paulo da Gama kérésére teljesítette is.

Hogyan sebesült meg Vasco da Gama egy lázadás során, amit a négerek a Szent Helén öbölben robbantottak ki, és hogyan fedezett fel néhány nagyobb folyót, mikor folytatta útját, míg végül Mozambikba nem ért

Miután Fernão Veloso elindult a négerekkel, és Vasco da Gama visszavonult hajójára, Nicolau Coelho a szárazföldön maradt, hogy őrizze az embereket, amíg tűzfát és langusztát gyűjtenek, amiből volt rengeteg arrafelé.

Estefelé mindannyian vissza akartak menni a hajókra, amikor észrevették, hogy Fernão Veloso futva jön le egy hegyről. Mikor Vasco da Gama látta, milyen gyorsan menekül, odakiáltott Nicolau Coelho-nak, hogy menjenek vissza, és vegyék fel őt.

A csónak matrózai azonban, mivel Fernão Veloso mindig csak a hőstetteiről beszélt nekik, szándékosan késlekedtek visszahozni a hajóra. Ez a halogatás azt sugalmazta a négereknek, hogy csapdában vannak, és várták, hogy a matrózok partra szálljanak. Közben maga Fernão Veloso is mutatta, hogy ne szálljanak ki. Mikor pedig be akart szállni a csónakba, két néger rávetette magát, hogy feltartóztassa, de e meggondolatlan összecsapásból vérző arccal kerültek ki. A többiek segítségükre siettek, és olyan sűrű kő- és nyílzápor hullt a csónakra, hogy mikor Vasco da Gama le akarta csillapítani őket, egy nyíl megsebezte a lábát, és Gonçalo Alvares, a Szent Gábor hajó kapitánya és két matróz sem úszta meg szárazon.

Amikor Vasco da Gama látta, hogy nincs lehetőség békére, a hajóhoz eveztetett, de búcsúzásképpen néhány lövészünk kilőtte rájuk összes munícióját, hogy ne maradjanak büntetlenül. Ezután két nappal, mikor megjött a jó idő, Vasco da Gama vitorlát bontatott anélkül, hogy megtu-

dott volna valamit arról a földről, ahogy szerette volna. Ugyanis Fernão Veloso nem látott semmi említésre méltó dolgot, hacsak nem a veszélyt, amely rá leselkedett a négerek között, akik ahogy eltávolodtak a parttól, arra kényszerítették, hogy térjen vissza, mintha csalétekként akarnák felhasználni, hogy mikor a többiek visszatérnek érte, rajtuk üthessenek, ahogy ez meg is történt.

Vasco da Gama folytatta útját a tengeren anélkül, hogy partra szállt volna, amikor a harmadik napon, november 20-án, elérte a Jóreménység fokát jóval kevesebb veszély és vihar árán, mint várták a matrózok, mert ők maguk között azt csak Vihar-foknak nevezik. Szent Katalin napján érkeztek a mai São Bras vízfelvevő helyhez, mely hatvan mérföldre van a foktól.

Ugyanolyan göndör hajú négereket találtak ott is, mint a múlt alkalommal, de ezek félelem nélkül mentek a csónakokhoz, hogy összeszedjék mindazt, amit a portugálok a partra dobáltak, és jelekkel azonnal elkezdtek társalogni a mieinkkel. Megállapodtak abban, hogy juhokat adnak cserébe különféle holmikért.

Három napig időzött itt Vasco da Gama, s jól érezték itt magukat, mert rokonszenves emberekkel találkoztak, akik a zene és a tánc szerelmesei voltak. Egyikük fuvolán játszott, és a zene a maga módján kellemesen hangzott.

Erről a helyről Vasco da Gama egy közeli kikötőbe indult, mert a mieink és a négerek között nézeteltérés támadt a jószág értékéről, ami miatt a négerek végigkísérték a hajókat a parton, amíg le nem horgonyoztak. Addigra a legénység többsége már ellenséges volt, nem békés szándékú, s kilőttek néhány löveget, csak hogy megijesszék őket anélkül, hogy kárt okoznának nekik. Két mérfölddel odébb megint pihenőt tartottak, ahol egy hajót felgyújtottak, miután átrakták róla az élelmet.

A Szűzanya napján indultak el innen, és a negyedik nap, mely Szent Lucia előestéje volt, olyan hatalmas vihar támadt, hogy több napon keresztül csupasz árbocrúddal kellett hajózniuk, és mivel ez volt az első szerencsétlenség, melyben részük volt a matrózoknak ismeretlen tengeren és éghajlat alatt, annyira magukon kívül voltak, hogy semmi mást nem csináltak, csak Isten után kiáltoztak, s jobban törődtek bűneik megbánásával, mint a vitorlák beállításával, mert a halál torkában érezték magukat. Isten azonban, aki ilyen helyzetekben vigaszt ad, kiragadta őket a viharból, és elvezette a hajókat a Lapos szigetekhez, öt mérföldre a kereszt-től, ahol Bartolomeu Dias felállította utolsó címeroszlopát. Itt az idő nem engedte, hogy megálljanak, ezért csak elmentek mellette, míg el nem érték a következő sziklákat. Ide az erős áramlatok miatt úgy jutottak, hogy hol megtalálták, hol elvesztették az utat, míg karácsony napján elérték

Karácsony országot, melynek ők adták ezt a nevet, és a Királyok napján átkeltek egy folyón, mit néhányan „rézfolyónak” neveztek, mivel a négerék réz karpereceket, elefántcsontokat és élelmet adtak ingekért cserébe.

Mivel a bennszülöttek nagyon barátságosak voltak a mieinkkel, Vasco da Gama öt napig ottmaradt, és a Béke helyének nevezte el. Innentől kezdve eltávolodott a parttól, és éjszaka szelte át az öblöt, melyet ma az Áramlatok öblének neveziünk, mert a part annyira kanyargós lett, hogy Vasco da Gama úgy érezte, a víz a parthoz szorítja, és félt, hogy olyan szűk öbölbe kerül, ahonnan nem tud majd kijönni.

Ez a félelme, vagyis hogy eltávolodjon a parttól, óvatosságra készítette, s ez volt az oka, hogy nem találkozott Sofala népével, mely olyan híres aranyárról, mit a mókrok kereskedelem útján szereznek az ottani négerektől. Később, ötven mérfölddel lejjebb talált egy nagyon nagy folyót, ahol vitorlás hajók közlekedtek. Amikor felhajóztak a folyón, és meglátták a parton élő sok-sok embert, nagyon megörültek, mert elbúsította őket, hogy a hosszú hajózás során csak barbár négerekkel találkoztak, mint Guineában, Portugália szövetségesénél.

A folyópart lakosai színre nem különböztek, de voltak köztük mulatok is, akik a mókrok és a négerék leszármazottai, és néhányan megértettek egy-egy arab szót is, amit egy matróz, Fernão Martins mondott nekik, de a nyelvüket közülünk senki sem értette. Mindezek alapján Vasco da Gama úgy gondolta, hogy ezek a négerék kapcsolatban állnak a mókrokkal, úgy, ahogy Jolofo négerei az *azeneguékkel*. Sokan kék pamutszövetet hordtak magukra csavarva, mások pedig fejkötőt és selymet, még színes teveszőr sapkákat is. Ilyen és más jelek alapján, és mivel azt is mondták neki, hogy a napfelkeltevel szemben fehér emberek laknak, akik olyan hajókkal jöttek oda, mint az övék, Vasco da Gama a „Jó Előjelek” nevet adta e folyónak. E hírek hallatán és a biztonság érzetével, mely az élelmiszerek kereskedelme során alakult ki, Vasco da Gama szárazra vontatta a hajókat, mivel már nagyon elhasználódtak, s a javítások közben az ottaniak segítségével felállította Szent Rafael címeroszlopát, melybe belevés-ték e felfedezés emlékét úgy, ahogy János király idejében.

És bár mindeddig a „Jó Előjelek” folyójának felfedezése volt a legjelentősebb, megsejtette velük, hogy miket fognak még felfedezni. Az ebből fakadó lelkesedést a munka sem tudta letörni az egy hónap alatt, melyet a hajók kijavításával töltöttek, de végül megkeserítette az, hogy sok ember megbetegedett, és néhányan meg is haltak. A többség skorbutba esett, és a fogínyük annyira megdagadt, hogy alig fért el a szájukban. Később, ahogy a daganat elrothadt, bele lehetett vágni, mint a halott húsba, ami szánalmas látványt nyújtott. Később felismerték, hogy ez a betegség a hústól, a sós haltól és a kétszersülttől eredt, mely megromlott a hosszú út során.

***Hogyan kötött békét Vasco da Gama
Mozambik uralkodójával, aki egy vezetőt ígért neki,
hogy Indiába vezesse, és miként szegték meg később
a békét, és mi történt ezután***

Miután a csecsebecsékkel elégedett mór elindult, aki inkább az ajándékoknak örült, mint annak, hogy errefelé találkozott velünk, a mieink ünnepegni kezdtek a hír hallatán, melyet a mór hozott. Indiáról beszélt nekik, és megígérte, hogy elvezeti őket oda.

Vasco da Gama azonban, aki figyelmesebben mérlegelte a dolgokat, nem volt megelégedve azzal, ahogy a mór beszélt vele. Észrevette, hogy nem örül annyira, mint mutatja, amikor megtudta, hogy portugálok. És mivel nem tudta, hogy Fez királyságából való, melynek katonai iskolájáról ő is sokat hallott, a szomorúságot annak tulajdonította, hogy ők keresztények. De hogy ne szomorítsa el az embereket, ezt az érzést nem követte senkivel.

A mór, hogy jóindulatát mutassa azzal is, hogy nem késlekedik, hamar visszatért, és elmondta, mennyire örül a híreknek a sejk, és milyen nagyra becsüli ajándékát, és cserébe hozott néhány ottani gyümölcsöt. Azt is mondta a sejk nevében, hogy túlságosan messze vannak a településtől ahhoz, hogy közelebből meg tudják ismerni egymást. Ekkor Vasco da Gama elhatározta, hogy behajózik a kikötőbe. De mert a helyi révkalauzoktól tartottak, elől Nicolau Coelho hajója ment, mert az volt a legkisebb. Ám hiába állt ott kezében a mélységmérővel, a kormánylapát egy zátonyon megsérült. Miután megmenekültek a zátonytól, a településtől nem messze lehorgonyoztak.

A település egy földnyúlványon állt, melyet sós víz vett körül, akár egy szigetet. A vidék alacsony fekvésű volt és mocsaras, ami sok kórt terjesztett. Házaik egyszerű szalmakunyhók voltak, csak a mecset és a sejk háza épült vályogból és kapott tetőt.

Vasco da Gama lehorgonyzott a Mozambik nevű település előtt. Másnap az üzenetet közvetítő mórral elküldte írnokát néhány dologgal az uralkodóhoz. Az ajándéknak akkora hatása volt, hogy azonnal több csónak is jött a hajóhoz élelmiszerekkel megrakva, mintha megérezték volna, hogy értékes portékákhoz juthatnak. A tíz nap alatt, melyet ott töltöttek a jó időre várva, Vasco da Gama békét kötött az uralkodóval, és ennek emlékére állította fel a címeroszlopot Szent György-szigetén, a lábához pedig oltárt építtetett, ahol misét mondatott, és mindenki felvette a szentséget. Azért állították fel itt az első oltárt, mert ezt a felfedezést tartották a legjelentősebbnek, és hogy hálaimáikat Isten méltó módon fogadhasssa, továbbá hogy megtarthassák a nagybőjtöt, melynek éppen ideje volt az Egyház előírása szerint.

Eközben néhány mórral, akik élelmiszert jöttek eladni a hajóra, három abesszin is érkezett János pap földjéről. Ezek követték a mórokat bolyongásuk során, s mivel Krisztus hitében és vallásában nőttek fel, melyet apjuk is vallott, ha nem is a Római Egyház keretében, mikor megláták Gábrriel arkangyal képét Vasco da Gama hajójának oldalán, azonnal ráismertek, hiszen hazájukban sok templom van, amelyekben angyalábrázolások találhatók, térdre estek és imádkoztak hozzá. Mikor a kapitány tudomást szerzett arról, hogy abesszinok, kiknek királyát az Indiai János papként tisztelik, annyira érdekesnek találta, hogy kikérdezte őket Fernão Martinssal, és ők bár értették az arab nyelvet, sok szóra nem úgy válaszoltak, ahogy kellett volna, más szavakat nem értettek meg, mivel azt mondták, olyan kicsik voltak, mikor elhagyták szülőföldjüket, hogy már nem emlékeznek.

Amikor a mórok észrevették, hogy a kapitányt mennyire érdekli a beszélgetés, látván, hogy keresztényekre talált bennük, egyszeriben nagyon sürgős lett nekik, hogy visszatérjenek a szárazföldre, és szinte erőnek erejével vitték el az abesszinokat, és úgy elrejtették őket, hogy Vasco da Gama hiába fáradozott, hogy újból beszéljen velük, nem sikerült megtalálnia őket.

E jelek és az óvatosság arra intette, hogy megbizonyosodjon arról, számíthat-e a vezetőkre, akik megígérték neki, s elküldetett értük az uralkodóhoz. A sejk pedig, mivel már döntött a kérdésben, elküldött két mórt, akik a maguk módján jól értettek a navigáláshoz, és akiknek nagyon megörült a kapitány, s munkájukért mindegyiknek harminc ottani aranyat ígért, ami a mi pénzünkön tizennégyezer reált ér, továbbá egy kárminpiros csuklyás köpenyt. Ezeket ők azonnal meg akarták kapni, mert azt mondták, másképp nem tudnak elindulni, mert ezeket a feleségüknel akarják hagyni megőrzésre.

Vasco da Gama, bár a látottak alapján nem bízott bennük, úgy rendelkezett, hogy amíg egyik kimegy a szárazföldre, addig a másik a hajón marad, hogy segítsen. Az egyezség megkötése után két nappal Vasco da Gama elrendelte, hogy a következő reggel küldjenek két csónakot tűzifáért és vízért, amit a négerek a partra szoktak tenni cserébe azért, amit ők adnak nekik. Amikor visszatérőben voltak, egyszer csak hét, fegyverrel teli csónak jelent meg, és hatalmas üvöltéssel elkezdték nyilazni őket, amit a mieink a magukkal vitt puskákkal és íjpuskákkal viszonzottak. Miután így megsértették a békét, többé egyetlen csónak sem bukkant fel, és a mieink elől mindenki a sziget másik végébe húzódott.

Vasco da Gama félt, hogy valahogy megakadályozzák útját, ezért megtanácskozta a dolgot vezetőivel és kapitányaival, majd otthagya a települést, és vasárnap, március 11-én Szent György-szigeténél vetett horgonyt.

Miután meghallgatott egy misét, vitorlát bontott, és elindult Indiába, s vitte magával az egyik révkalauzt, ugyanis a másik a szárazföldön rekedt.

Hogyan jutott egyezsége a sejk Vasco da Gamával és adott neki egy révkalauzt, aki elvezette Mombaçaig, ahonnan idejében elmenekült, mert e város lakosai elárulták, és miként jutott el Melindébe

[Mivel az áramlatok megakadályozták, hogy folytassa útját, Vasco da Gama visszatért Szent György szigetére, ahol megszökött a mór révkalauz. A támadások ellenére, melyek akkor érték őket, mikor vizet vettek, a portugálok továbbra is hallottak híreket Indiáról (Calicutig egy hónapig tart az út), és a sejktől kaptak egy másik révkalauzt.]

Vasco da Gama még három napig, április elsejéig várta a jó időt, amikor is elindult, de a révkalauz személyében halálos ellenséget vitt magával. Ugyanis az, akit küldtek neki, talán mert annyira gyűlölte a mieinket, vagy mert az uralkodó ezt parancsolta neki, a hajókat a szigetek közé irányította, mivel azt állította, hogy az a szárazföld egy darabja. E hazugság miatt megkorbácsolták, innen ered a sziget ma használatos neve, a Megkorbácsolt Szigete, amely Mozambik előtt hatvan mérfölddel található.

A mór, kinek gyűlöletét csak növelte a büntetés, elhatározta, hogy elvezeti a hajókat Quiloa városának kikötőjébe, abban a reményben, hogy az ott lakó vad és kegyetlen emberek majd tönkreteszik a mieink hajóit. Hogy ebből a cselszövésből ép bőrrel kerüljön ki, azt mondta Vasco da Gamának, mintha kedvében akarna járni, hogy nem messze van egy város, Quiloa, melyet félig abesszin keresztények, félig indiaiak laknak, s ha kéri, elvezeti őket oda.

Bár Vasco da Gama azt mondta neki, hogy vigye el ebbe a városba, Isten azt akarta, hogy ne úgy történjenek a dolgok, ahogy a mór kívánta, mert hatalmas hullámokkal elöntötte a kikötőt, és még egy másik veszélyt is hozott rájuk: a Szent Rafael hajó zátonyra futott az apály idején, ezért hívják ezt a helyet Szent Rafael zátonyának, de még inkább amiatt, mert meghíúsult a kikötés.

Miután folytatták útjukat, április 7-én, Húsvét vasárnapjának előestéjén, megérkeztek Mombaça kikötőjébe, melyről a mór azt mondta, hogy indiaiak és keresztény abesszinok lakják, és mindenféle áruval el van látva. A város helyzetét egy folyó határozta meg, melynek kettős torkolata egy eldugott kis szigetet fogott közre. Ezt a mieink csak akkor vették észre, amikor a kikötő bejáratánál lehorgonyoztak. A város épületei szikla-

szilárdan álltak spanyol formájú ablakokkal és tetőkkel, szép kilátással a tengerre. Az egész olyan szemet gyönyörködtető volt, mintha a mi királyságunk valamelyik kikötőjébe értek volna. Bár mindenkit elbűvölt a látvány, Vasco da Gama nem engedte meg a kalauznak, hogy bevigye a hajókat a kikötőbe, ahogy korábban tervezte, mivel bizalmatlan volt, így kint maradtak.

A városlakók a hajók láttán azonnal négy embert küldtek egy bárkán, akik előjáróknak tündek, s ezért jól bántak velük. Mikor a fedélzetre léptek, megkérdezték, hogy kicsodák és mi járatban vannak a mieink. Erre Vasco da Gama elmondta, hogy kicsodák, és merre mennek, és hogy szükségük van egy kis élelemre. A mórok kifejezték saját és Mombaça királyának örömet érzésük felett, és biztosították őket, hogy az úthoz minden szükségessel el fogják látni őket, majd elbúcsúztak. Nem sokáig késlekedtek a válasszal: visszatérve elmondták, hogy tájékoztatták a királyt, aki nagyon örült érkezésüknek, ami pedig a szükséges dolgokat illet, szívesen elküld mindent, még fűszereket is, amiből sok van neki. Ezekért a dolgokért azonban be kell hajózniuk a kikötőbe, ahogy a többi hajó szokta tenni, melyek a városba érkeznek s valamit szeretnének; s azokat, akik nem így tesznek, gyanúsak tartják, és fegyverrel kergetik el, s ez velük is megeshet, ha nem mennek be a kikötőbe. Mindezt mint idegenekkel közli. Válasszanak: vagy bemennek a kikötőbe, hogy átadhassák nekik, amit kértek, vagy továbbhajóznak.

Vasco da Gama, hogy eloszlassa a gyanút, beleegyezett, hogy másnap behajózzanak a kikötőbe, és megkérte azokat, akik ezt az üzenetet hozták, hogy a megfelelő időben küldjenek egy kalauzt, aki bevezeti őket.

Bár nagyon vigyáztak arra, hogy a mozambiki kalauz ne válthasson velük szót, csak a tolmács, Fernão Martins jelenlétében, valami útonmódon mégis elmondta nekik, hogy mit tettek vele a mieink. A mórok úgy tettek, mintha nem tudnának semmit, de meg vannak elégedve a vendéglátással, melyet Vasco da Gama nyújtott nekik, és az ajándékokkal, s hamarosan elbúcsúztak.

A következő nap csónakon néhány előkelő mór érkezett látogatóba, akikkel Vasco da Gama elküldött két embert a királyhoz ajándékokkal, és hogy bocsánatot kérjen, amiért két napig nem hajózhat be, mert keresztény ünnepüket tartják, a Húsvétot, amikor nem tehetnek semmit. Valójában azzal a szándékkal küldte ezt a két embert, hogy kikémleljék a város fekvését és népét, és hogy milyen hajók vannak a kikötőben.

A mórok vagy mert átláttak a szitán, vagy mert mindig tesznek óvintézkedéseket, látszólag szívesen vitték magukkal a két embert, ám végig szemmel tartották őket, így ők csak azt figyelhették meg, amit útközben láttak, a tömeget, mely a kíváncsiságtól hajtva összeverődött, a királyi palota fényűzését és azt, ahogyan a király fogadta őket.

Eltelt két nap, majd Vasco da Gama, hogy ne ébresszen gyanút, ígéretéhez híven felkészült az indulásra. Számtalan bárka érkezett a városból, rajtuk ünnepi ruhába öltözött emberek hangszerekkel, akik látszólag a mieink ünnepélyes fogadására érkeztek, és mindegyik hajót ellepték. Vasco da Gama megállapodott a kapitányokkal, hogy tíz-tizenkét embernél többet nem engednek a hajókra, mivelhogy a tömeg akadályozza a navigációt, a városban pedig amúgy is lesz elég alkalom, hogy lássák őket. Közben Vasco da Gama jelt adott, és kifeszítette a vitorlákat mindenki nagy örömére: a mórokéra, akiknek úgy tűnt, véghezvitték azt, amit akartak; és a mieink örömére, akik azt hitték, hogy miután megtalálták ezeket a nagyszerű embereket, és híreket kaptak Indiáról, véget értek megpróbáltatásaik. Pedig azzal, hogy a városba csalták őket, az életük forgott veszélyben.

De Isten, aki örködött felettük az út során, mellyel őt szolgálták, nem engedte, hogy a mórok szándéka megvalósuljon, mert szinte csodával határos módon megszabadította őket azzal, hogy felfedte a mórok szándékát a következőképpen: Vasco da Gama hajója nem állt szélirányba és egy zátony felé kezdett sodródni. Mikor meglátta a veszélyt, hangos kiáltással kidobatta a horgonyt. Ezt a műveletet azonban csak úgy lehet megcsinálni, hogy a hajó egyik végéből a másikba futnak a vitorlákhöz. Mikor a mórok a többi hajón látták ezt a felfordulást, azt hitték, hogy tervük kitudódott, s hanyatt-homlok a csónakokba ugráltak. Azok, akik Vasco da Gama hajóján voltak, észrevették, hogy mit csinálnak a többiek, mire ők is ezt tették, még a mozambiki kalauz is, aki a tatról egyenesen a tengerbe ugrott. Ennyire megijedt mindenki.

Amikor Vasco da Gama és a többi kapitány látta a megváltozott helyzetet, Isten megvilágosította elméjüket, és megértették, mi történt. Elhátározták, hogy azonnal indulnak tovább a part mentén, mivel már tudták, hogy sűrűn lakott, és remélték, hogy találnak mór hajókat, amelyek adhatnak révkalauzt.

***Hogyan ért Vasco da Gama Melinde városához,
ahol békét kötött a királlyal és címeroszlopot állíttatott; és
mivel már volt mór kalauza, elindult Indiába,
ahova meg is érkezett***

Vasco da Gama folytatta útját, és a következő napon, mely a Feltámadás napja volt, minden hajóját zászlókkal díszítette fel, s az ünnep tiszteletére rendezett mulatozás közepette megérkezett Melindébe. Itt egy száműzöttel és az egyik mórral megüzente a királynak, hogy ki ő, és merre tart, és hogy szüksége van egy kalauzra, és tőle kérne egyet. A király megkapta az

üzenetet, és bár a keresztény szót ugyanúgy gyűlölte, mint a mórok, de jószándékú és okos ember volt. A mór elmesélte neki, hogyan jártak velük a mieink, és hogy milyen bátor emberek vagyunk a háborúban, de szelídek és barátságosak, amikor fogadtuk őket. Mivel a király nem akarta elveszíteni ilyen emberek barátságát cselszövésével, mint ahogy más fejedelmek tették, akiknek kikötőjénél megálltak, elhatározta, hogy másfépp viselkedik velük, amíg az ellenkezőjét nem látja annak, amit a mór mesélt neki. Késedelem nélkül elküldött két embert a kapitánynak a mór és a száműzött társaságában, s kifejezte, mennyire örül eljövetelüknek. És hogy megnyugodjunk afelől, hogy segítőtársakat és barátságot találunk a kikötőben, biztosítékként elküldött neki egy aranygyűrűt, és kérte, szálljon partra, hogy találkozhassanak.

Erre Vasco da Gama királya akaratának megfelelően válaszolt: jelenleg nem tehet eleget a kérésnek, és nem szállhat partra, hogy találkozzon őfelségével, mert királya ezt megtiltotta neki, amíg el nem vitte üzenetét Calicut királyának és India más fejedelmeinek; és hogy békét és barátságot köthessenek, ami a legfontosabb dolog, mellyel királya megbízta és ne kelljen elhagynia kíséretét, a legjobb lesz, ha csónakon megy hozzá a part közelébe. A királyi fenség is szálljon csónakba, hogy találkozhassanak a tengeren. Mert ahhoz, hogy olyan hatalmas urat, mint amilyen a portugál király, nyerjen meg valaki barátjának, akinek ő a kapitánya, annak ebben-abban engednie kell.

Ezután elbocsátotta a két mórt, akik elégedettek voltak azzal, amit Vasco da Gama mondott, és adott néhány ajándékot a királynak, aki belezott, hogy úgy találkozzanak, ahogy Vasco da Gama kérte. Ezt a kegyességet a mieink inkább Istennek tulajdonították, mert tudták, hogy ezek a mórok mennyire féltik földjüket, és nem találtak más magyarázatot arra, hogy miért száll tengerre egy király jóhiszeműen, mindenféle kényszer nélkül, mikor csak annyit tud róluk, amennyit a mór elmondott. Mikor előkészítették a találkozást, Vasco da Gama megparancsolta, hogy testvére és Nicolau Coelho maradjon a hajókon a biztonság kedvéért, és ha esetleg szükséges, segítsenek. Ő pedig az összes csónakkal és a flotta legtekintélyesebb embereivel, akik ünneplő ruhába öltöztek, de alatta elrejtették fegyvereiket, sok zászlóval feldíszítve útra kelt a találkozó helyszínére. Vasco da Gama harsány trombitaszó közepette indult el, amibe emberi hangok vegyültek, ünnepi hangulatot keltve, ugyanis Húsvét volt, amikor ők otthon ünnepelni és vigadni szoktak, így kicsit olyan volt, mintha otthon lennének.

Vasco da Gama félúton megállította az evezőket, mert a király még nem szállt a hajójába, amely a part mentén vesztegelt, selyemmel volt beborítva, és a tenger felőli oldalát függöny védte, a király pedig egy gya-

loghintóban feküdt, amit négy szolga tartott a vállán. Körülötte nemesemberek álltak, előtte és kicsit távolabb mögötte a többi kísérő, hogy szemmel tarthassák a mieinket. Mindenki díszbe volt öltözve. Majd a király belépett a hajóba néhány előkelőséggel és zenésszel együtt, akik hangszerükön játszottak, a többiek pedig szétszóródtak a csónakokban, és minden oldalról körbevették a királyt, csak egy oldalt hagytak szabadon udvariásan, hogy láthassa a mieinket. A békés szándék első jeleként Vasco da Gama leintette a hangszereket, majd ágyúból tüzet vezényelt, végül pedig egy hatalmas kiáltás hangzott fel, amire a többi hajóról ugyanúgy feleltek, és szintén leadtak egy sortüzet. Erre a szokatlanul nagy zajra a helybéliek annyira megijedtek, hogy egyesek vissza akartak menni a partra. De amikor Vasco da Gama látta ezt az izgalmat, véget vetett a ceremóniának, mely annyira megrémítette őket, aztán odaveztetett a király csónakjához, aki mindenféle hátsó gondolat nélkül fogadta. Az egész beszélgetés alatt, mely jó ideig eltartott, olyan bizalmas légkör uralkodott mindkét fél részéről, mintha már több napja ismernék egymást. A találkozás Vasco da Gamával olyan biztonságérzettel töltötte el a királyt, és annyira örült a barátságnak, hogy azonnal meg akarta nézni hajóinkat kívül-belül. Vasco da Gama tiszteletből megengedte, hogy felvigye magával az összes mórt is, aki a csónakban volt. Ezt a király nagyon jó néven vette, és még jobban kezdte tisztelni, amikor Vasco da Gama elmondta nekik, hogy királyának annyi ágyúja van és az övénel sokkal nagyobb hajói, hogy India összes tengerét ellepnék, melyekkel segíthetne neki ellenségei ellen, hiszen könnyen megnyerhetné a maga javára ezt a hatalmas királyt.

Ezután partra kísérte vendégét, elbúcsúzott tőle, majd visszatért hajójára, és ezután, amíg ott tartózkodott, a király mindennap meglátogatta, s eljöttek vele a Cambaia királyságból érkezett mórok is. Közöttük feltűnt néhány kereskedő is, akik Püthagorasz hűséges követői voltak, és annyira őrizkedtek a tisztátalanságtól, hogy nem öltek, és nem ettek élőlényt.

Amikor felléptek Vasco da Gama hajójára, és meglátták szobájában Mária képét egy festett oltárképen, és azt, hogy a mieink meghajolnak előtte, a legnagyobb tisztelettel hódoltak neki ők is, és gyönyörködtek a képen. Mindjárt a következő nap visszatértek, és szegfűszeget, borsot és más fűszereket ajánlottak fel, miket eladni hoztak ide. Nagyon meg voltak elégedve a vendéglátással és a bánásmóddal, s a portugáloknak is megtetszettek ők, mert úgy gondolták, hogy annak a kereszténységnek a követői, amely Indiában Szent Tamás idején terjedt el, s volt köztük egy guzarati nemzetiségű, akit Malemo Canának hívtak, és aki különösen örült annak, hogy beszélgethet a mieinkkel. Azt is vállalta, hogy elmegy velük, s ezzel kedvére tett királyának, aki kalauzt keresett vendégeinek.

Amikor Vasco da Gama tudomást szerzett erről, nagyon megörült, mivel már ismerte személyesen. Ráadásul mutatott neki egy térképet egész Indiáról, amit a mórok készítettek, s a délkörök és a szélességi körök tekintetében nagyon aprólékos volt, de a szélirányokat nem jelölte. Vasco da Gama beszélgetéseik során megértette, hogy ez a kalauz kincset ér, és hogy ne veszítse el, a lehető leghamarabb (miután a király beleegyezésével felállított a településen egy címeroszlopot a Szent Lélek nevében a béke és a barátság jeleként) vitorlát bontott, és április 24-én elindult Indiába.

***Hogyan üzent Vasco da Gama Calicut királyának,
amikor megérkezett a város kikötőjébe,
és utána hogyan találkozott vele***

Amikor Vasco da Gama megérkezett Calicutba május 20-án, amikor ezen a vidéken a tél kezdődik, nem volt a kikötőben nagy forgalom. Hiányzott az a sok hajó, melyeket a nyári hónapokban áruval raknak meg azok az idegenek, akik ide szoktak jönni, de már hazatértek, azokat a hajókat pedig, amelyek Calicut királyságából érkeztek a folyókra és a folyóágakon, pálmalevelekkel lefedett árkokba húzták, ahogy szokták. Mivel a hajózási időszak után érkeztek, meglepetést keltettek csakúgy, mint hajóik külalakjával és vitorlázatával, s azonnal látták, hogy olyan emberek, akik még nem jártak arra, és nem is szoktak ilyen tengereken hajózni.

Vasco da Gama a kikötőtől egy kicsit távolabb horgonyzott le egy sziklaszirt miatt, ahol megtörtek a tenger hullámai, s a mór vezetőt és egy száműzöttet küldött a partra, hogy jelentsék a királynak érkezését, és hogy üzenetet hozott neki. Azt is kérte, hogy küldessen érte, amikor jónak látja, mert engedélye nélkül nem hagyja el hajóját.

A mór, Malemo Cana, aki ismerte ezt a földet, azonnal a király palotájához ment, és megtudta, hogy a király onnan öt mérföldre tartózkodik, ezért nem tért vissza a hajókra, hanem utánament. Vasco da Gama azonban, mivel Cana azt mondta neki, hogy a palota közel van a városhoz, de ennek ellenére nem érkezett vissza aznap, és a következő nap nagy része is eltelt már, elkezdett gyanakodni. Gyanúját az is táplálta, hogy valahány halászhajó felbukkant, mind elhúzódtott a hajóktól, mintha félelmetes emberek lennének, vagy valami más okból. Másnap délután megérkeztek követei és velük egy kalauz is a *zamorimtól*, s ekkor eloszlott minden gyanúja. A kalauz elmondta, hogy nagyon örülnek jövetelének, majd biztonságos kikötőbe vezette hajóit a tél miatt, majd elment azzal, hogy a király majd érte küld, amikor jónak látja.

Vasco da Gama nagyon elégedett volt ezzel az üzenettel, és különösen örült annak, hogy a hajókat biztonságosabb helyre vihetné, s ezzel gyakorlatban is megmutatta a király azt, amit szavakkal kifejezett, hogy mennyire örül jövetelének. Az ilyen fogadtatásból és üzenetből a dolgok kedvező kimenetelét lehetett várni.

Mielőtt Vasco da Gama hajóival ebbe a kikötőbe ment, még azon a napon, amikor a király követe érkezett, a királyi adóbehajtók között felbukkant egy Monçaide nevű mór, aki ismerte Malemo Canát, és házába fogadta őt éjszakára, meg a számúzóttat is. Ez a Monçaide tunéziai születésű volt (ahogy később elmondta), és már beszélt portugálokkal Oran városában, amikor II. János király parancsára hajók mentek oda, hogy egy bizonyos szövetet kínáljanak Mina aranyáért cserébe. S vagy azért, mert vágott a nyugati világ, szülőhelye után, vagy más okból, eljött, s kasztíliai nyelven beszélgetett a mieinkkel. Amint a hajó fedélzetére lépett, azonnal megkedvelték egymást Vasco da Gamával, és később eljött vele királyságunkba, ahol keresztényként halt meg. Ez a mór annyira ragaszkodónak és készségesnek mutatkozott, hogy segítségével Vasco da Gama sok mindent megtudott, s úgy tetszett, hogy Isten azért vezérelte őt azokhoz a partokhoz, hogy segítségére legyen a mieinknek.

Ez alatt a két nap alatt, amíg Vasco da Gama a *zamorim* üzenetét várta, Monçaide elmondott neki néhány dolgot. Ezután tanácskozott Vasco da Gama kapitányaival arról, hogy hogyan menjenek majd a *zamorim*hoz, amikor az hívja őket. Elhatározta, hogy fivére és Nicolau Coelho a hajókon marad, s elmondta nekik, hogy mit kell tenniük.

Mikor megjött a *zamorim*től az üzenet, hogy menjenek, Vasco da Gama tizenkét emberrel partra szállt, ahol már várta őket egy nemesember, egy tanácsos, akit kétszáz gyalogos kísért. Egy részük a mieink holmiját vitte, s voltak köztük testőrök karddal és pajzzsal is szép számban, néhányan pedig vállaikon gyaloghintóban vitték a tanácsost, mert az egész vidéken nem használtak igavonó állatokat; a másik gyaloghintót Vasco da Gamának ajánlották fel.

Elindult a tanácsos és a kapitány Calicutba, mely onnan öt mérföldre volt. Az a tizenkét ember, akit magával vitt, kezdett lemaradozni, mert azon túl, hogy az út homokos volt, és nem szoktak hozzá a gyalogláshoz, a szolgák nagyon gyorsan vitték a gyaloghintót. Így Vasco da Gama egész úton egyedül volt, csak este csatlakoztak hozzá újból a társai ott, ahol a tanácsos megszállt éjszakára.

A következő nap folytatták a gyaloglást, és elérkeztek egy templomhoz. A templomnak cseréptető tornya volt, melyet faragások díszítettek, a bejáratánál pedig egy sárgaréz oszlop állt, tetején egy szélkakassal. A

templomon belül vasajtók nyíltak egy lépcsősorra, mely a toronyba vezetett, a falakon pedig néhány szentkép függött.

A mieink szerint azok az emberek éltek itt, akiket Szent Tamás apostol térített meg, legalábbis ez a hír járta arrafelé, s találkoztak néhány mórral is, akik térden állva imádkoztak azokhoz a képekhez, s vigyáztak, hogy azok méltók legyenek arra, hogy előttük hódoljanak. Ebben a rítusban nagy örömeiket lelték, s úgy tűnt, a képimádás kultuszának hódoltak, amit a móroknál nem láttak.

Miután elhagyták a templomot, egy másik település templomához értek, ahol egy másik tanácsos várta őket, még tekintélyesebb, mint az első, aki a *zamorim* parancsára fogadta Vasco da Gamát. Az előjáró sok harcossal jött vendége elé, s mikor kísérete felsorakozott hangszerekkel, hogy köszöntsék őket, a mieink gyönyörűséggel nézték ezt a rendet, főleg mert jövetelük tiszteletére rendezték.

A tanácsos Vasco da Gamához lépett, nagy hajlongásokkal üdvözölte, majd felajánlott neki egy másik gyaloghintót, ami még díszesebb volt, mint az előző. Itt nem időztek sokáig, hanem folytatták útjukat a palotáig, ahol Vasco da Gama bevárta övéit, akik nem bírták a gyaloghintót szállítók iramát. A legnagyobb bosszúságot az a sok ember okozta, akik majdnem megfojtották őket, csak hogy láthassák az idegeneket. Ráadásul a zárt udvar bejáratánál akkora volt a tülekedés körülöttük, hogy verekedéssé, majd fegyveres összecsapássá fajult a dolog. Végül egy halott és több sebesült is volt, mire a király emberei elnyomták a zavargást; mindazonáltal annyira védték vendégeiket, hogy nekik a verekedésben egyetlen hajuk szála sem görbült meg.

Miután átmentek az udvaron, beléptek egy fedett belső udvarra, ahol Vasco da Gama és a tanácsos még magasabb rangú emberekkel találkozott, akik már vártak rájuk. Azután, anélkül hogy kipihenték volna az izgalmakat, mindannyian beléptek egy nagy, földszintes házba, melyben a malabari *zamorim* fogadta őket, akit annyira kívántak már látni. Mellette egy idős úr állt, a legfőbb brahman, fehér ruhában, ami arra utalt, hogy ő a legtiszteletreméltóbb főpap. Előrement a szoba közepére, majd kézen fogta Vasco da Gamát, és a *zamorim* elé vezette, aki a szoba végében feküdt egy selyemmel borított fekvőhelyen, melyet kanapénak neveznek. Pamutruháját néhány aranyrózsa díszítette, fején pedig egy magas brokátsapka volt, olyan, mint egy zárt mitra, tele gyöngyökkel és drágakövekkel; fedetlen karján és lábán arany és drágaköves karperecek csillogtak. Fejét egy aranyhímzéses selyempárnán nyugtatva feküdt az ágyon, melynek oldalánál egy úr állt, aki ruházata és helyzete alapján az egyik legelőkelőbbnek tetszett, s aki kezében egy aranytányért tartott, benne egy növény leveleivel, amit a gyomor megnyugtatóására szoktak rágni.

A *zamorim*, bár szívélyes arccal fogadta Vasco da Gamát, olyan fenséges volt, s olyan súlyosan terült el kanapéján, hogy beszéd közben éppen csak a fejét emelte fel a párnáról. Intett a főpapnak, hogy üljön le az emelvény egyik fokára, és a másik oldalon kicsit távolabb álló emberei-nek, mert látta, hogy szükségük van egy kis pihenésre, a kimerítő út után. Ezután hosszú ideig figyelte az embereket, öltözküket és mozdulataikat, és egyszerű szavakkal beszélgetett Vasco da Gamával, aki átadta neki a két levelet, melyeket Manuel király küldött neki. Az egyik arab nyelven, a másik portugálul hangzott. A király azt mondta vendégének, hogy el fogja olvasni őket, aztán már nem figyelt rá annyira, mert lepihent. Később megkérdezte, hogy kivel szeretne maradni: a mórokkal vagy honfitársaival.

Erre Vasco da Gama azt felelte, hogy a hitüket illetően van különbség a mórok és a keresztények között, és egyéb kisebb dolgokban is. Mivel ő és társai nem ismerik az ottani szokásokat s félnek, hogy megsérthetik őket, arra kéri öfelségét, hogy mindenféle kíséret nélkül szállásolják el őket. Ez tetszett a *zamorim*nak, s megparancsolta a tanácsosnak, hogy intézkedjen, majd dicsérte Vasco da Gamát, amiért elővigyázatos és óvatos, hogy megtartsa a békét, ahogy Monçaide ajánlotta neki útközben Calicutba jövet.

***Hogyan indult el Vasco da Gama Calicutból,
és hogyan érte le Angediva szigetét,
és mi történt még vele, mielőtt hazaérkezett***

[Miután felfedezték a csapdát, melyet a tanácsos állított nekik az-
zal, hogy késleltetni próbálta a flotta indulását, hátha a Mekkából
érkező hajók elpusztítják, hetvennégy nap után végül is, 1498. au-
gusztus 29-én elindultak, s Vasco da Gama egy levelet hozott a
*zamorim*tól Manuel királynak.]

Másnap elindult Calicutból Vasco da Gama, s nyugodtan hajózott másfél mérföldet, amikor hatvan kisebbfajta bárka támadta meg, melyek tele voltak emberekkel, de úgy tűnt, nem sokat árthatnak a mieinknek. Végül, mivel lövedékeink messziről is sok kárt okoztak nekik, és főleg mert vihar támadt, visszahúzódtak a partra, a mieink pedig a tenger felé vették útju-
kat, de már szemmel tartották a partot.

Mivel Vasco da Gama egy címeroszlopot akart elhelyezni a száraz-
földön, mert a másik, melyet a *zamorim*nak küldött Diogo Diassal, hogy
állítsa fel városában, biztos, hogy nem fog sokáig állni. Partra szállt hát,
hogy egy megfelelő helyet válasszon, amikor találkozott egy halászbárká-
val. A bárkával elküldött egy levelet, melyet Monçaidéval íratott a

*zamorim*nak, és panaszkodott benne a becestelen eljárásra, melyet alkalmaztak vele szemben, amikor az emberek megadták magukat, és elpanaszolta azt is, mi történt vele a szárazföldön, ahol sokáig időzött; azt is írta, hogy ne vegye rossz néven a *zamorim*, hogy néhány odavalósít elvitt magával, mert nem megtorlásképpen tette, hanem királya számára, hogy az itteni királyság dolgaikról beszélhessenek neki, és hogy a *zamorim* ugyanúgy megtudjon majd néhány dolgot Portugáliáról, mely a következő évre várható, ha Isten is úgy akarja.

Miután elküldte ezt az üzenetet, folytatta útját azzal a céllal, hogy felállítsa a szóban forgó oszlopot, s mert nem talált megfelelőbb helyet, az egyik, szárazföldhöz közeli sziklaszirten állított fel egyet Szent Mária nevében, s ezeket a sziklaszirteket ma Szent Mária szikláknak nevezik, s Bacanor és Baticala, a két jelentős szárazföldi város között találhatók. Ezzel az utoljára emelt címeroszloppal együtt összesen öt címeroszlopot hagyott hátra Vasco da Gama: Szent Rafaelét a Kedvező Jelek folyónál, Szent Györgyét Mozambikban, a Szent Lélekét Melindében, Szent Máriáét a sziklaszirten, és Calicutban azt az egyet, melyet Szent Gábornak szentelt. Bár nem olyan dicsőséges nép emelte őket, mint a görög, sem művészi kidolgozottságuk nem emelheti a tett dicsőségét arra a fokra, melyet megérdemel, de nemessé teszi az igaz szándék, melyet megtestesít.

Megénekelték már Herkules csodás tetteit, vagy a görög argonautákat, akik rövid és biztonságos utat tettek meg Görögországtól a Fafo folyóig, mindig a part látótávolságában, és estéről estére más kikötőben vacsoráztak, vagy Odüsszeusz bolyongásait, aki mindig csak egy éghajlat alatt hajózott; vagy Aeneas kalandjait rövid útja során, vagy a görögök és rómaiak nagyszerűségének más példázatát, akik nem érték be azzal, hogy hőseik híres hajósokként szerepeljenek a művekben, hanem istenekként akarták elhelyezni őket az égben. A portugál emberek, akik hitük szerint katolikusok és az Istennek kijáró kultuszt igazi ápolói, elterjesztették Krisztus zászlóját, a megváltás jelét, és ezt éneklik a templomban is: *Vexilla regis prodeunt* (Terjesszétek a Király hatalmát). S ezt nemcsak az ellenséges mórrok között tették Afrikában, Perzsiában és Indiában, hanem mindenféle pogány nép között, akik soha nem is hallottak róla. Bejártak sok ezer mérföldet, s végül saját hazájuk nézett rájuk rossz szemmel, mert annyira új és csodálatos dolgokról beszéltek, hogy még a tanult és tekintélyes urak is kétségbe vonták, hogy léteznek ilyenek. Amerre csak jártak, győzedelmeskedtek a népeken, megküzdöttek a tengerrel, az éhséggel, a szomszósággal is, ismeretlen betegségek fájdalmaival és végül az emberi rosszindulattal, árulással, csalással, amit a legnehezebb elviselni. A portugál ember már csak ilyen szemérmes, hogy nem szívesen meséli el, és írja le saját tetteit, mintha csak gyűlölné hallani őket. Arra

vágyik csupán, hogy minél előbb véghezvigye őket, azután pedig állhatosan őrzi titkát.

Bizony súlyos és fájó dolog, hogy egy nép, melynek Isten ennyi erőt adott, és amelyik egy új világot teremtett, győzelmeit csak oszlopokkal jelzi, mintha nem törődne azzal, hogy az utókorra hagyja nevét, mintha a dicsőséget kevésbé volna érdemes hirdetni tollal, mint fegyverrel.

Ha Vasco da Gama olyan dicső nemzet fia volna, mint a rómaiak, talán hozzátenné nevéhez az „indiai” nevet – bár úgy is olyan nemes lenne, mint most –, hiszen tudjuk, hogy nagyszerűbb dolog magunktól elérni a megbecsülést, mint örökölni, hiszen Scipio is mennyivel büszkébb volt az „afrikai” névre, melyet elnyert, mint a Corneliusra, melyet családjá után kapott.

(Kiss Odett fordítása)

Vasco da Gama 1497-es útja

Álvaro Velho (15–16. század)

Az odaút. Melinde

Húsvét napján (április 15.) a fogságunkba esett mórok elmondták, hogy az említett Melindében négy indiai keresztény hajó várakozik. Úgy vélték, hogy biztosan adnának nekünk keresztény kalauzokat és minden szükségessel – hússal, vízzel, tűzifával és egyebekkel – ellátnának bennünket.

A főkapitány szeretett volna indiai kalauzt szerezni. Ezért a mórokkal való tárgyalás után félmérföldnyire a szárazföldről, a várossal szemben vetett horgonyt a flotta. A város lakói nem tettek semmit a hajók láttán, hiszen már értesültek érkezésükről, és tudták, hogy elfogtunk egy mórokkal teli hajót.

Hétfőn (április 16.) reggel a főkapitány elküldött bárkán egy öreg mór a várossal szemben fekvő lapályos részre. Egy csónak érkezett ide érte. A mór elmondta az itteni királynak, hogy a kapitány békét akar, és pihenni szeretne a flottája. A mór vacsora után érkezett vissza egy melindei csónakon, vele érkezett egy, a király által küldött harcos, egy serif és három ajándék juh. Azt üzenté a kapitánynak, hogy ő is szeretné, ha a dolgok rendben mennének, és közöttük béke lenne. Hozzátette, hogy ha a portugáloknak bármire szükségük lenne e föld javaiból, azt jó szívvvel odaadja, bármi legyen is az: kalauz vagy más. A főkapitány megüzente, hogy a következő nap behajóznak a kikötőbe, és a követek útján ajándékokat küldött a királynak: egy köpenyt, egy szép korallt, három tálat, egy díszes kalapot, két csíkos szövetet és csörgőket.

A következő napon, kedden (április 17.) a város közelébe hajóztunk. A király küldött a kapitánynak hat juhot, sok szegfűszeget, köménymagot, gyömbért, szerecsendiót, és megüzente, hogy szerdán szeretne vele találkozni a tengeren. Üljön a kapitány csónakba, s ő is hajóra száll.

Szerdán (április 18.) vacsora után érkezett a király csónakja a portugál hajók közelébe. A kapitány is gyors járatú csónakba ült, és a király hajó-

jához érve szívélyesen üdvözölték egymást. Ezután tárgyalásba kezdtek. A mór arra kérte a kapitányt, hogy tartson vele házába, és pihenjen ott. A portugál azt felelte, hogy nem kapott engedélyt uralkodójától arra, hogy a szárazföldre lépjen. Ha mégis így tenne, az rossz fényt vetne rá ura előtt, aki pedig rábízta ezt a vállalkozást. A király így válaszolt: ha ő menne az idegen hajókra, ugyan mit szólna hozzá az ő népe?

Megkérdezte, hogy hívják a portugál uralkodót, és feljegyeztette nevét. Hozzátette, hogy amikor visszatérünk, küldene velünk követet hozzá, vagy írna levelet neki.

Miután mindketten elmondták, amit akartak, a kapitány elrendelte, hogy adják át a királynak a foglyul ejtett mórokat. Ennek ő nagyon megörült, és kifejtette, hogy ennek jobban örül, mintha egy várost kapott volna ajándékba. Mindezek után a király tiszteletére a portugál hajók sortűzeket adtak. Őt a látvány nagyon szórakoztatta. Mindez három órán keresztül tartott.

Mikor a mór visszaindult a partra, hátrahagyta egyik fiát és egy seriffet. Közülünk ketten tartottak vele, mivel szerette volna megmutatni palotáját. Indulása előtt azt javasolta a kapitánynak, hogy másnap – mivel nem akart a szárazföldre lépni – jöjjön a part közelébe. Ő pedig elé küldi embereit.

A király a következő ajándékokat hozta a portugáloknak: először is egy szatén szegélyű damaszt köpenyt, egy pompás női fejfedőt, hét részékét a hozzájuk való párnákkal, egy karmazsinból és szaténból készült, rúdra erősített kerek vásznat. Ezt egy öregember hozta (mint nálunk az apródok), és hozott még egy aranyhüvelyű díszkardot. A mór küldött még kürtöket is. Közöttük két, ember nagyságú elefántcsont kürtöt. Ezeket a közepükbe fúrt lyukon keresztül lehet megszólaltatni.

Csütörtökön (április 19.) a főkapitány és Nicolau Coelho felfegyverzett csónakokba szállt, és megközelítette a várost. A szárazföldön már sok ember gyűlt össze, köztük két lovas is. A tömeg üdvívalgásban tört ki, mikor meglátta a portugálokat. A király elhagyta emeletes palotáját, és hordszékén a portugál kapitány csónakjához vitette magát. Kérte a kapitányt, hogy jöjjön ki a szárazföldre, mert béna apja is szeretné megnézni az idegeneket. Ő addig fiával felmenne a hajókra. A kapitány azonban elutasította a kérést.

Rátaláltunk itt a négy indiai keresztény hajóra. Mikor azok utasai felmentek Paulo da Gama hajójára (ahol a kapitány éppen tartózkodott), megmutatták nekik azt az oltárt, amely a Szűzanyát ábrázolja karjában Jézussal a keresztfá alatt, körülveve az apostoloktól. Amikor rápillantottak az oltárra, földre vetették magukat, és melindei tartózkodásuk alatt buzgón járultak elé imádkozni. Hoztak nekünk borsot, szegfűszeget és más árukat is.

Az indiai emberek barna bőrűek, szakálluk nagy, hajuk hosszú és befonva hordják. Elmondásuk szerint nem esznek marhahúst. Nyelvük különbözik a mórok beszédétől, de néhányan közülük értenek egy keveset arabul, így megértik egymást.

Amikor a kapitány a város közelébe érkezett csónakjával, az indiai keresztény hajók is üdvövéseket adtak le. A kapitány láttán égnek emelt kézzel, nagy örömmel kiabálták: „Krisztus, Krisztus”. Ezen a napon engedélyt kértek a mór királytól, hogy éjszaka ünnepséget rendezhessenek tiszteletünkre. Ahogy eljött az éj, nagy mulatságot csaptak, és a vidámság közepette sortüzeket lőttek.

Melinde városa egy öbölben fekszik, és a part mentén terül el. Leginkább Alcochete városhoz hasonlítható. A házak magasak, falaikat lemeszelik. Mellettük már a pálmák szegélyezte vadon kezdődik. Az egész környéken földet művelnek. Kukoricát és zöldséget termesztnek. [...]

Calicut

Kedden, az említett hónap (április) 24. napján indultunk el Melindéből, annak a kalauznak az irányításával, akit az ottani uralkodó bocsátott rendelkezésünkre. Úticélunk Calicut volt. Erről a városról igen sok információval szolgált Melinde királya. Így hát útnak indultunk keletre, hogy megkeressük. India észak-déli partvidékén sok öböl és tengerszoros található. Utazásunkig nem rendelkezünk semmilyen ismerettel erről a földről. Most már tudjuk, hogy a part mentén sok – keresztények és mórok által lakott – város terül el. Itt fekszik Cambaia városa, és ismerünk ezen a környéken hatvan szigetet is, valamint a Vörös-tengert és Mekkát.

A következő vasárnap (április 29.) megpillantottuk a régen látott Sarkcsillagot.

Egy pénteki napon, május 18-án hegyek tűntek fel a szemhatáron. Ekkor már éppen huszonhárom napja nem láttunk szárazföldet. Ez idő alatt végig kedvező széllel hajóztunk, így legkevesebb hatszáz mérföldet tettünk meg. Megpillantásakor nyolc mérföldre volt tőlünk a part.

Leengedtük a merőönt. A vízmélység negyvenöt öl volt. Ezen az estén délkeletnek vettük az irányt, és eltávolodtunk a parttól.

A következő napon (május 19.) ismét megpillantottuk a szárazföldet, de nem tudtuk annyira megközelíteni, hogy kalauzunk felismerje a helyet, ugyanis hatalmas vihar söpört végig a parton, óriási esőzéstől kísértve.

Vasárnap (május 20.), mikor megközelítettük a partot, kalauzunk teljes bizonyossággal felismerte a Calicut körül magasodó hegyeket. Kije-

lentette, hogy megérkeztünk az annyira vágyott Indiába. Ezen a délutánon Calicuttól két mérföldnyire vetettünk horgonyt, mivel vezetőnk az itteni Capua nevű várost vélte Calicutnak [...]. A parttól másfél mérföldnyire vesztegeltünk.

Miközben itt várakoztunk, négy bárka érkezett a szárazföldről, hogy utasai megtudják, kik vagyunk. Felajánlották, hogy elvezetnek minket Calicutba. A következő napon (május 21.) ismét eljöttek a bárkák, és a kapitány egy száműzetésre ítélt bűnöst küldött a helyiekkel. Őt elvezették két Tuniszból származó mórhoz, kik beszélték a kasztíliai és a genovai nyelvet. Az arabok így fogadták a követet:

– Az ördög vigyen el! Hogy kerülsz te ide?

Tudakolták, hogy miért jöttünk ilyen távoli vidékre. A portugál így felelt:

– Azért jöttünk, hogy keresztényeket és fűszereket keressünk.

A mórok tovább faggatták:

– Miért nem Kasztília vagy Franciaország királya, netán Velence ura küldött ide hajókat?

A válasz így hangzott:

– Portugália királya nem tűri, hogy más uralkodó küldjön ide hajókat.

– Jól teszi – hangzott a felelet.

A beszélgetés után a mórok szívesen látták a portugált, és mézes búzakenyérrel kínálták. A követ vacsora után tért vissza hajónkra az egyik mór kíséretében, aki lábát a fedélzetre téve így kiáltott fel:

– Milyen szerencse! Milyen szerencse! Sok rubin, sok smaragd! Hálát kell adnotok az Úrnak, hogy titeket erre a gazdag tájra vezérelt!

Módfelett elképedtünk beszéde hallatán, mert nem hittük volna, hogy Portugáliától ilyen távol akad ember, aki beszéli nyelvünket. [...]

Érkezésünk idején Calicut uralkodója a várostól tizenöt mérföldnyire tartózkodott. A főkapitány két embert küldött hozzá azzal az üzenettel, hogy a portugál király követeként leveleket hozott urától az itteni uralkodónak. Üzenje meg, hogy hol tudnak találkozni, és akkor személyesen viszi el az írásokat. Az uralkodó megkapván az üzenetet azt válaszolta, hogy a jövevények szívesen látott vendégek Calicutban, és ő amint lehetséges, visszatér embereivel a székvárosba. A két portugállal küldött egy helyi kalauzt, hogy vezesse hajóinkat Pandaranébe. Ez a hely első kikötésünk-től lejjebb található a part mentén, és kitűnő kikötő. Ugyanis ahol most horgonyoznak hajóink, rendkívül veszélyes a partszakasz. És ez így is volt a valóságban. Minden idejövő hajó Pandaranénél vet horgonyt.

Ahogy kikötöttünk, és kényelembe helyeztük magunkat a fenti helyen, üzenet jött az uralkodótól – egy Bale nevű előkelő révén –, hogy visszatért Calicutba, és a főkapitány keresse fel előkelő emberei társaságában.

Ám, mivel már késő volt, a főkapitány nem indult útnak. Bale olyan befolyásos személy volt, hogy állandó kísérete hús, karddal és pajzzsal felfegyverzett katonából állt.

A kapitány a következő nap (május 28.), vagyis hétfőn indult el az uralkodóhoz. Tizenhárom embert vitt magával, köztük engem is. Mindnyájan legdíszebb ruhánkat öltöttük fel. Csónakjainkat megtöltöttük fegyverekkel, vittünk magunkkal zászlókat és kürtöket is. Érkezésünkre várva már sok ember gyűlt össze a parton, köztük a már említett helyi előkelő (Bale) is fegyveres kíséretével. Az itteni lakosok nagy lelkesedéssel fogadtak bennünket, kifejezték, hogy mennyire örülnek jövetelünknek. [...]

A főkapitánynak egy hordszéket hoztak, mivel a helyi előkelők ezekben utaznak. Azonban ha kereskedők akarnak hordszéken utazni, akkor egy bizonyos összeget kell fizetniük a királynak.

A kapitány elhelyezkedett az utazó alkalmatosságban, amit hat ember hordozott a vállán, és így indultunk el Calicutba. A parton tartózkodó tömeg is elkísért minket. Egy másik városba, Capuába mentünk, ahol a kapitányt egy előkelő ember házába kísérték, minket pedig elláttak étellel. Vajas rizst és nagyon ízletesen elkészített főtt halat kaptunk. Ám a kapitány semmilyen ételt nem volt hajlandó elfogyasztani.

Miután mi többiek jóllaktunk, hajóra szálltunk. Ugyanis át kellett kelniünk egy folyón, mely a tengerrel párhuzamosan folyt a szárazföldön, és a partvidéket elválasztotta a szárazföld belsejétől. Egymáshoz erősítettek két bárkát, hogy mi portugálok egy hajóban utazhassunk. Számos hajó kísért bennünket. fedélzetükön rengeteg emberrel. Nem is beszélve arról a hatalmas tömegről, mely a parton várt bennünket csak azért, hogy egy pillantást vethessen ránk.

Amint partra szálltunk, a kapitány ismét elfoglalta helyét a hordszéken. Érkezésünk hírére megszámlálhatatlanul sok ember tódult ki az utakra, mindenki látni akart minket. Még az asszonyok is előjöttek a házból, és karjukon csecsemőjükkel követtek bennünket. [...]

A király palotájához közeledve nőttön-nőtt a tömeg. Egyre több előkelő igyekezett üdvözölni a kapitányt, és mindegyik magával hozta kíséretét. A palota főkapuján belépve egy tágas udvarra jutottunk. Még négy kapun kellett átjutnunk, míg az uralkodó színe elé járulhattunk. Addig azonban át kellett verekedni magunkat a kíváncsiskodók tömegén, miközben nem fukarkodtunk az ütlegekkel. [...] A király (május 28.) tróntermében fogadott minket. Kerevetét zöld bársony fedte, amire puha párnákat tettek, majd letakarták a legfinomabb fehér selyemmel, amit valaha láttunk. Hasonló anyaggal borították párnáit is. Az uralkodó bal kezében egy közepes korsó nagyságú kupát tartott, melynek szája két

arasz széles volt. Ebben szárított füveket tartott, amit a hőség miatt fogyasztott. Ezeket a füveket *atambornak* nevezik. Jobb oldalán akkora üst állt, amit egy ember éppen hogy át tudott volna ölelni. Ebben tartották a fenti füveket. Körülötte sok aranykancsót is láttunk. A mennyezetet végig arany borította.

A kapitány belépésekor a helyi szokásoknak megfelelően üdvözölte a királyt. Karjait az ég felé emelte – mint amikor a keresztények az Urat imádják –, majd leengedve összekulcsolta kezét. Az uralkodó intett jobb kezével, hogy lépjen hátrébb a kapitány, mivel az itteni szokás szerint senki sem járulhat a király közvetlen közelébe, kivéve azt a személyt, aki az újabb füveket hozza. Szintén itteni előírás, hogy ha valaki beszél az uralkodóhoz, akkor a szája elé kell tennie kezét, de akkor is köteles a háttérben maradni. Ezután a király úgy rendelkezett, hogy foglaljunk helyet a közelében egy emelvényen, ahol jól láthat minket. Jelt adott, hogy hozzanak számunkra kézmosó vizet. Kaptunk egy sárgadinnyéhez hasonló gyümölcsöt, melynek héja érdes, de belseje édes. Feltálaltak egy másik gyümölcsöt is, mely a fügéhez hasonlít. Mindnyájunkat szolgák láttak el. Étkezésünket nézve a király nevetésben tört ki. [...]

(Rubint István fordítása)

Levél Brazília felfedezéséről

Pêro Vaz de Caminha (1450 körül – 1501)

Levél, amely hírül adja Mánuel király számára Brazília földjének felfedezését

Kelt Porto-Seguróban, Felséged Vera-Cruz nevű szigetén, a mai napon, az 1500. esztendő májusának első napján, pénteken

Uram!

[...] Így folytattuk utunkat ezen a mérhetetlen tengeren, míg nem Húsvét nyolcadának keddjén, április havának 21-ik napján néhány, szárazföldre utaló jelet találtunk [...]. És másnap, szerda reggel madarakat láttunk, amelyeket *furabuchó*knak neveznek, s még aznap, az esti ájtatosság idején megpillantottuk a földet.

Legelőbb egy nagy, igen magas és kerek hegyet láttunk meg, majd tőle délre több kisebb hegyet, sík földet is nagy ligetekkel. Ama magas hegyet a kapitány a *Monte Pascoal* névre keresztelte, a földnek pedig a *Terra da Vera-Cruz* nevet adta.

[...] Azon az éjjelen ott maradtunk. Csütörtök reggel vitorlát bontottunk, és a kisebb hajóktól vezetve továbbhaladtunk a föld felé [...], majd a szárazföldről félmérföldnyire valamennyien horgonyt vetettünk, egy folyó torkolatával szemben. Többé-kevésbé tíz órára lettünk készen a lehorgonyzással. És láttunk onnan embereket, akik a parton mentek, lehetnek heten vagy nyolcan, amint a hamarabb odaérő kisebb hajókról mondták nekünk.

Akkor leengedtük a csónakokat és a ladikokat, és az összes hajó kapitánya átjött a főkapitány hajójára, s ott megbeszélést tartott. A kapitány pedig csónakon a partra küldte Nicolau Coelhót, hogy nézze meg azt a folyót. Amint ő elindult arrafelé, emberek siettek a partra, hol kettesével, hol hármasával, oly módon, hogy mire a csónak a folyó torkolatához ért, már vagy tizennyolc, húsz sötét bőrű ember volt ott, mindannyian mezítelenül, úgy, hogy semmi sem takarta szemérmüket. Kezükből íjakat és nyílveesszőket hoztak. Kitartóan közeledtek valamennyien a csónak felé,

és Nicolau Coelho jelezte nekik, hogy rakják le az íjakat. Ők pedig letették azokat. A tenger úgy tört meg ott a parton, hogy nem lehetett sem hozzájuk szólni rendesen, sem beszédjükből valamit is megérteni. Csak egy piros sipkát és egy bojtos vászonsapkát tudott adni nekik, amit a fején viselt, meg egy fekete kalapot. Egyikük pedig adott neki egy hosszú madártollakból készült kalapot, aminek a teteje papagájtollakhoz hasonló piros és szürke tollakból áll; egy másik egy apró fehér gyöngyökből fűzött, nagy, tegeztartóhoz hasonlatos eszközt adott neki, amely tárgyakat, úgy hiszem a kapitány Felségednek el fog küldeni. Ezután Nicolau Coelho visszatért a hajókhoz, mert már késő volt, és a tenger miatt úgysem tudott volna velük több szót váltani.

A következő éjjelen oly erős délkeleti, esős szél fújt, hogy kitérítette, megdobálta a hajókat, főként a vezérhajót. Ezért péntek reggel nyolc óra körül a révkalauzok tanácsára a kapitány felszedette a horgonyokat, és vitorlát bontatott [...]. Amikor a part mentén haladva úgy tízmérföldnyire voltunk onnan, ahol felszedtük a horgonyt, a már említett kisebb hajók találtak egy sziklazátonyt, tőle beljebb pedig egy igen jó és igen biztonságos kikötőt egy jó hosszú bejárattal, és besiklottak oda, majd bevonták vitorláikat. A nagy hajók is beérkeztek utánuk a kikötőbe, és kevéssel naplemente előtt bevonták vitorláikat egy mérföldnyire a zátonytól, majd lehorgonyoztak tizenegy ölnyre egymástól.

A kis hajók egyikén volt révkalauzunk, Afonso Lopes, akinek, mivel eszes és talpraesett ember hírében áll, a kapitány megparancsolta, hogy szálljon csónakba, és vizsgálja meg közelebbről a kikötőt. Ő egy tutajról hozott is két fiatal, izmos embert a szárazföldről. Egyiküknél egy íj és hat vagy hét nyílvevő volt. A parton sokan jártak íjukkal és nyílvevőjükkel, de nem használták azokat. A két ifjút már este elhozták a kapitányhoz, ahol igen szívesen és ünnepélyesen fogadták őket.

Ezek az emberek külsőre arányos testalkatúak, arcvonásaik és orruk szabályos, bőrük színe barna, vöröses árnyalattal. Meztelenül járnak, semmiféle ruhanemű nem takarja őket. Nem tulajdonítanak annak jelentőséget, ha eltakarják, vagy ha látni engedik szemérmüket, és oly ártatlannak a kérdést illetően, mintha csak arról lenne szó, hogy megmutatják-e orcájukat. Mindkettőjük alsó ajka át volt fúrva, és át volt dugva rajta egy fehér csont, oly hegyes végekkel, akár egy fúró. Ezt az ajak belső oldalán teszik be, és ami az ajak és a fogak közé esik, olybá tűnik, mint egy bástya a sakktáblán. Ily módon viselik azt beillesztve, fájdalmat nem okoz nekik, nem akadályozza beszédüket, de azt sem, ha esznek, avagy isznak.

A hajuk egyenes szálú, körbenyírva viselik, a fülük fölötti részig pedig borotválják. Egyikük hajának vége alatt, halántéktól halántékig hátrafelé, egyfajta, madártollból való, sárga hajzatot viselt, mely egy tenyérnyi

hosszúságú volt, igen tömött és igen szoros, eltakarta a tarkóját és a füleit [...].

Amikor ők megjöttek, a kapitány egy széken ült, és egy szőnyeg volt a lábánál zsámoly gyanánt, ő maga szép ruhában, nyakában egy igen nagy aranylánccal. Mi többiek pedig, akik itt vele utaztunk a hajón, a földön ültünk a szőnyegnél. Meggyújtották a fáklyákat. Ők pedig beléptek, és nem tettek semmilyen szertartásos mozdulatot, nem szóltak sem a kapitányhoz, sem másához. Mindazonáltal, mikor egyikük ráemelte tekintetét a kapitány nyakláncára, elkezdett a föld felé mutogatni, majd a nyakláncra, mintha azt mondaná nekünk, hogy a szárazföldön van arany; és látván egy ezüst gyertyatartót, ugyanígy mutatott a földre, majd újólag a gyertyatartóra, mintha ott lenne ezüst is.

Megmutattak nekik egy szürke papagájt, amit a kapitány hozott magával: a kezükre ültették egyből, és a föld felé mutattak, mintegy jelezvén, hogy ott is vannak ilyenek. Megmutattak nekik egy juhot: nem figyeltek fel rá. Megmutattak nekik egy tyúkot: szinte félelmet éreztek iránta, és nem akarták megérinteni; később megfogták, de továbbra is meg voltak rémülve tőle. Adtak nekik enni kenyeret és főtt halat, édességeket, mézes mandulát és aszalt fügét. Nem akartak abból enni szinte semmit; és ha valamit mégis megkóstoltak, menten kiköpték. Hoztak nekik bort egy serlegben: rosszul emelték szájukhoz, és egyáltalán nem ízlett nekik, nem is kértek belőle többet. Hoztak nekik vizet egy korsóban; mindegyikük vett egy kortyot, de nem ivott belőle rendesen, csupán megmosta a száját, és kiköpte a vizet.

Egyikük meglátott egy fehér rózsafüzért. Mutatta, hogy adják oda neki, és nagyon megörült, amikor megkapta, a nyakába tette, azután levette és rátekerte a karjára; rámutatott a földre és újra a rózsafüzérre, majd a kapitány nyakláncára, mintha azt akarná mondani, hogy aranyat adnának érte [...].

Szombaton reggel a kapitány vitorlát bontatott, és irányt vettünk az öböl bejárata felé, ami igen hosszú és hat vagy hét öl mély volt. Minden hajó áthaladt rajta, majd lehorgonyoztak öt-hat ölnyire egymástól ezen a helyen, amely oly nagy, és oly gyönyörű, és oly biztonságos, hogy kétszáz hajó és vitorlás is el tud benne helyezkedni. Délután a főkapitány csónakjába szállt velünk együtt, és a többi hajó kapitányával, akik szintén saját csónakjaikkal jöttek, hogy az öbölben, a parttal szemközt múlassa az időt. De a partra senki sem szállt ki, mivel a kapitány nem akarta, bár embereket nem láttunk. Csak az öböl egy nagy, sziklás szigetén szállt ki velünk, ami apály idején kopár marad [...].

A kapitány úgy határozott, hogy Húsvét vasárnapjának reggelén arra a sziklás szigetre megy misét hallgatni és imádkozni. Ezt meghagyta

minden kapitányának is, hogy fel tudjanak szintén készülni csónakjaikkal, hogy majd vele menjenek, amint aztán az meg is történt. Felállított ott egy sátrat, és emeltetett benne egy igen jól összeállított oltárt. Részt vett mindannyiunkkal együtt a misén, amit Henrique szerzetes atya mondott kenetteljes, éneklő hangon, amire az összes ott lévő atya és pap ugyanúgy válaszolt. Ezt a misét, véleményem szerint, mindenki nagy meglepődéssel és áhítattal hallgatta. A kapitánynál volt Krisztus azon zászlaja, mellyel Belémből elindult, és amely az Evangélium által mindig magasan kell, hogy lengjen.

Befejezván a misét, az atya átöltözött, és felült egy magas székre, s mi mindannyian leültünk szerteszét a homokra; ő pedig elmondott az Evangélium történetéből egy ünnepélyes és épülésünkre szolgáló prédikációt, amelynek végén szólt jövetelünkről, e föld felfedezéséről, arról, hogy mindez a Kereszt jegyében történt, amelynek engedelmeskedve értünk el idáig; s ez mind igen jókor hangzott el, és nagy áhítatot keltett.

Amíg részt vettünk a misén és a prédikáción, a parton majdnem ugyanannyi ember gyűlt össze, akiknek tetszett mindez, és minket nézve leültek ott. Minekutána vége lett a misének, és mi elhelyezkedtünk a prédikációhoz, közülük többen felálltak, s túlkön vagy kürtön játszottak, elkezdtek táncolni és ugrálni egy darabig [...].

Ma reggel, május havának első napján, pénteken, kimentünk zászlónkkal a szárazföldre, s a folyó felett léptünk partra, déli irányban, ahol legmegfelelőbbnek tűnt számunkra, hogy felállítsuk a keresztet, hogy az jól látható legyen. A kapitány kijelölte a helyet, ahol a gödröt ki kell ásni a felállításához. Majd, mialatt többen ott maradtak, hogy ezen munkálkodjanak, ő velünk, többiekkel, eljött a keresztért a folyótól lentebbre. Elhoztuk azt onnan, miközben előttünk haladtak énekelve a papok és a szerzetesek, mint egy körmenetben. Akkorra már hetven-nyolcvan ottani ember odasereglett. Amikor meglátták, hogy így jövünk, néhányan beálltak a kereszt alá, hogy segítsenek cipelni azt. Átkeltünk a folyón, majd a part mentén haladtunk, így vittük el oda, ahol majd állnia kell, amely hely a folyótól két nyílpuskalövésnyire lehet. Mire odaértünk, százötvenen is voltak már az ottaniak, vagy még többen.

Miután állt a kereszt, Felséged címerével és rangjeleivel, egy oltárt állítottunk mellé. Ott celebrált misét Henrique szerzetes atya [...]. Ezen ott voltak velünk, térdepelve, akárcsak mi magunk, úgy ötvenen vagy hatvanan az ottani emberek közül. Amikor az következik az Evangéliumban, hogy fel kell állnunk felemelt kezekkel, ők is felálltak velünk, és feltették kezüket, így is maradtak mindvégig, akkor visszaültek, akárcsak mi [...]. A prédikáció befejeztével Nicolau Coelho sok, önből készült feszületet hozott. És mindőjük a nyakába akarta tenni a sajátját. Ezért Henrique

szerzetes atya leült a kereszt mellé, és ott egyenként, egy fonállal a nyakába kötötte mindegyiküknek a sajátját, miután megcsókoltatta azt, és felemeltette a kezüket. Erre sokan odagyültek, úgy negyvenen vagy ötvenen, és mindannyian megkapták a feszületüket [...].

(Bernát Éva fordítása)

A tapasztalat igazságai

Duarte Pacheco Pereira (kb. 1465–1533)

Se hajdan élt őseink, sem az előttük való különös nemzedékek nem képelték volna, hogy jöhet olyan kor, amelyben a mi Nyugatunk olyan ismert lesz Keleten és Indiában, amilyen manapság, mert hogy azok az írók, akik ezekről a részekről szóltak, annyi tündérmesét regéltek róla, hogy abból kiindulva mindenki előtt hihetetlen volt, hogy az indiai tengerek és földek tőlünk Nyugat felől hajóval elérhetők.

Ptolemaiosz az ő Kozmográfiájában egy régi festmény alapján olyanak írja le az Indiai-tengert, mint egy mocsaras vidéket, amelyet a mi óceántengerünk fog közre nagy területen valahol Etiópia déli részén, és a két tenger között egy földszoros húzódik akadályként, és lehetetlenné teszi, hogy akár egyetlen hajó bejusson az indiai öbölbe. Mások azt állították, hogy maga az útvonal hosszú oly mérhetetlenül, hogy senki emberfia nem tudja végighajózni, ráadásul szirének meg más hatalmas halak és gonosz állatok is élnek benne, úgy hogy hajózni nem lehet.

Pompónio Mela második könyvének elején, azután a harmadikban is, a *Situ Orbis* közepe táján, vagy az angol João de Sacrobosco Mester, ez az asztronómia területén oly kiváló szerző, *A szférákról* szóló értekezés harmadik fejezetének a végén, vagyis ki-ki a maga helyén, nos hát ők mindketten azt mondják, hogy az egyenlítői részek teljességgel lakatlanok a nap elviselhetetlen heve miatt, amiből szándékuk szerint az tetszik ki, hogy ez a trópusi öv már ez okból sem hajózható, hiszen a nap eleve tűrhetetlenné teszi a vidéket az ember számára: márpedig mindez hamis. Bizony van okunk a megdöbbenésre, és nem is kevés, hogy ilyen kiváló férfiak, mint amilyen Plinius és más szerzők, akik ugyanezt állították, miként eshettek ilyen hatalmas tévedésbe, mikor egytől egyig azt is vallották, hogy India keletre van, és számtalan ember lakja. És miként lehet akkor, hogy az igazi Kelet magával az egyenlítői övvel azonos, amely Guineán és Indián is áthalad, nagy részük pedig a közvetlen közelében terül el, ami világosan mutatja, hogy amit leírtak, az hamis: hiszen ez alatt az egyenlítői kör alatt annyi, de annyi nép él, amit már nemcsak hírből, de tapasztalatból is tudunk.

És bárhogyan vesszük is, a tapasztalat a dolgok szülőanyja, általa ismer-szik meg az igazság a maga valóságában, a mi leleményes és kiváló férfi-únk, Mánuel király is ezért a tapasztalatért küldte el Vasco da Gamát, a Santiago rend intézőjét, udvari emberét kapitányként hajói és emberei élén, hogy fedezze fel s ismerje meg azokat a földeket és tengereket, ame-lyek felől az antik szerzők annyi félelmet és riadalmat ébresztettek ben-nünk. És rengeteg vesződés árán ugyan, de épp az ellenkezőjét tapasztalta annak, amit a régi írók állítottak.

És miután túlhaladt az Infante folyón, azon a ponton, ahol a boldog emlékü János király felfedezései és hajózásai véget értek [...], Vasco da Gama négy hajójával végigfutott az Egyiptom alatt elterülő ismeretlen etióp partok mentén, rátalált Melindére, az etióp városra, ahol híreket kapott Indiáról, a célról, amelyet keresett: és onnan azután átszelte azt a hatalmas, hétszáz mérföld széles öbölt, amely közepén fekszik, s felfedezte az oly igen áhított Belső-Indiát, és egy részéről új híreket hozott.

(Székely Ervin fordítása)

Az új hajózások

Pedro Nunes (1502–1578)

Kétség sem férhet hozzá, hogy az utolsó száz év hajózásai, amelyek ebből a királyságból indultak, a legnagyobb, a legcsodálatosabb, a legmerészebb próbálkozások voltak, amilyenekhez foghatókkal egyetlen más nép sem dicsekedhet.

A portugáloknak volt hozzá bátorságuk, hogy megkísértsék a nagy óceántengert. Félelem nélkül vágtak neki; új szigeteket fedeztek fel, új földeket, új tengereket, új népeket, s mit több, új égboltot és új csillagokat. És félelmüktől olyannyira megszabadultak, hogy sem a forró égőv heve, sem a távoli dél dermesztő hidege, amivel az antik szerzők riogattak minket, de semmi más sem akadályozhatta meg, hogy miután elveszítették szem elől a sarkcsillagot, majd ismét megtalálták, hogy miután felfedezték és megkerülték a félelmetes Jóreménység fokát, s végighajóztak az etióp, az arab és a perzsa tengeren, végre megérkezzenek Indiába. Elérték a híres-nevezetes Gangeszt, a nagy Taprobanát és a legkeletibb szigeteket is. Szertefoszlatták mély tudatlanságunkat, és megmutatták nekünk, hogy a szárazföld nagyobb, mint a tenger, és hogy vannak antipódusok, kiknek a létezésében még a szentek is kételkedtek, és nincs olyan vidék, amely akár a meleg, akár a hideg miatt lakhatatlan volna. Megmutatták, hogy ugyanazon éghajlat alatt és egyazon távolságra az egyenlítőtől, vannak fehér és vannak fekete emberek, ilyen és olyan fajták. És a tengert olyan átláthatóvá tették, hogy ma már senki sem merészelné azt állítani, hogy képes volna találni olyan kicsiny szigetet vagy homokpadot, vagy legalább néhány apró zátonyt, amit a mi hajósaink még nem fedeztek fel.

Fényesen megmutatkozott már, hogy a partok, szigetek, szárazföldek felfedezése nem találomra ment vége, hanem oly módon, hogy képzett hajósaink felszerelkeztek műszerekkel és tudatosan alkalmazták az asztrológia és geometria szabályait, mindazt, amit a kozmográfusoknak mindig szem előtt kell tartaniuk, miként Ptolemaiosz mondja Geográfiájának első könyvében. Különleges tájolású térképeket vittek magukkal, és nem azokat, amelyeket a régiek használtak, amelyeken még csak tizenkét sze-

let ábrázoltak akkoriban, amikor még iránytű nélkül hajóztak. És bizony ez lehetett az oka annak, hogy csakis jó széllel mertek hajózni, azzal egyedül, amelyik a tat felől fúj, és hogy igyekeztek mindig a partok mentén haladni. Ezt bárki beláthatja, aki figyelmesen tanulmányozza Ptolemaiosznál azokat a hajóutakat, amelyek a régiak nevéhez fűződnek az indiai tengeren [...].

Ptolemaiosz Alexandriában élt, és egyre azon fáradozott, hogy valós ismeretek birtokába jusson, legalábbis Levantéről és a legközelebbi részekről; az ő idejében még csak a guineai partokat fedezték fel, azokat is hiányosan és kevés hitelt érdemlően, hiszen több volt a hír az őserdőről, mint a partvidékről, olyan kevesen hajóztak az óceántengeren. És mégis, mindennek ellenére, az őserdőről kapott hírek alapján rájött, hogy a Guardafui-fok, amelyet ő Aromatának nevez, a Kanári-szigetek délkörétől számítva nyolcvanhárom fokra fekszik.

Ugyanezt a fokot fedezték fel a portugálok, ám nem az ekliptikára támaszkodva, mint Ptolemaiosz, de nem is a szárazföld felől, és még csak úgy sem, hogy Levante felé hajóztak volna, hanem egy olyan roppant úton, amilyen az Indiába vivő, miközben irdatlan viharokat vészeltek át, és mindenféle időjárást, ami hol ide, hol oda veti a hajót, egyszer-egyszer látták a partot, de még többször szem elől veszítették, és oly messzire távolodtak a szárazföldtől, hogy kellő távolságba kerüljenek ahhoz, hogy áthaladhassanak a Jóreménység fokán, és újra északnak vehessék az irányt.

Azt vártam volna, hogy az Aromata-fok Ptolemaiosz által megadott távolsága nagyban eltér majd a valóságtól, de mikor a kompaszt a térképre helyeztem, azt láttam, hogy a Kanári-szigetek délkörétől mérve pontosan nyolcvanhárom fokra kerül el. Az pedig egészen biztos, hogy a portugálok nem Ptolemaiosz igazolására állapították meg ezt a távolságot, hiszen többnyire megcáfolják állításait, mi több, azt sem tudom, hogy van-e olyan portugál, aki emlékezne rá, hogy Ptolemaiosz beszél az Aromata-fokról, és hogy az nem más, mint a Guardafui-fok. [...]

És miután, hiába hogy a felfedezés módja olyannyira különböző, miközben az eredmény ugyanaz, joggal vélekedhetünk úgy, hogy Portugália hajózásai biztosabbak és megalapozottabbak, mint bármely más népei [...].

(Székely Ervin fordítása)

Tordesillas-i szerződés, 1494

A Mindenható Istennek a három személyben külön és egylényegű Atyának, a Fiúnak és Szent Szellemnek a nevében. Tudtára és figyelmébe ajánltatik mindazoknak, akik csak látják ezt a köziratot, ami az Úr Jézus Krisztus születése szerinti ezernégyszázkilencvennégy június hava hetedik napján Tordesillas városában általunk, az írnok tanácsnokok és közjegyzők keze által került rögzítésre. Akképpen pedig, hogy jelen voltak a tiszteletre méltó Anrique Anriquez, a felséges és nagy hatalmú királyi hercegek, Don Fernando és Dona Isabel, Isten kegyelméből Kasztília, León, Aragónia, Szicília, Granada, et cetera királyainak a főudvarmestere, valamint fenti Király és Királynő főszámvevője, Dom Goterre Cardenes (sic!) és Rodrigo Maldonado Doktor, mindannyian Kasztília, León, Aragónia, Szicília, Granada, etc. Királya és Királynője tanácsának tagjai, mint meghatározott tárgyaló képviselői egyfelől. Valamint másfelől a nagy tiszteletre érdemes Ruy de Sousa, Sagres és Biringel várura és az ő fia, Dom Joham de Sousa, a felséges s kiváló II. Joham, Isten kegyelméből Portugália, a tengeren innen és túli Algarvék királyának és Afrikában Guinea urának fő súly- és útfelvigyázó tanácsnoka, valamint Aires de Almada, az udvar és kancellária főbírája, mindannyian a nevezett portugál Királyi Úr tanácsa emberei. Mindkét fél követei és felhatalmazottai gyanánt a tárgyalók bemutatták volt az őket felhatalmazó és megbízó Felséges Uraik leveleit, amelyek az alábbiak és szó szerint az alábbi szövegével megegyezők.[...]

[1] Ezek után Kasztília, León, Aragónia, Szicília és Granada etc. királya és királynője valamint Portugália és az Algarvek etc. királya fenti megbízottai megállapították, hogy az őket delegáló Uraik között véleménykülönbség áll fenn az óceántengerben a jelen kapituláció időpontjában s az ezután ugyanitt felfedezendő területek vonatkozásában, amely egyik vagy másik fél tulajdona. Ámde a béke és egyetértés valamint a köteles szeretet megőrzése végett az említett Portugál Király, valamint Kasztília és Aragónia etc. Királya és Királynője Királyi Felségeinek tetszik, hogy a ne-

vükben eljáró, arra felhatalmazott megbízottaik jogosítványai révén megállapodjanak abban, hogy tétessék és kijelöltessék egy pólustól pólusig, tehát az északi pólustól a déli pólusig, északról délre futó egyenes vonal. Ennek a választóvonalnak vagy egyenes határvonalnak a Zöldfoki-szigetektől napnyugta felé háromszázhetven légoa távolságra kell lennie, s fokokra mérve vagy más módon meghatározva a lehető leghamarabb kijelölteit. És az összes olyan sziget és szárazföld, ami eddig Portugália Királya és hajói által megtaláltatott vagy ezután lesz majd csak felfedezendő attól a vonaltól, ami fentebb meghatározott a keleti irányban észak-déli hajózással a választóvonalon belül, ha nem sérti meg a határvonalat, maradjon és tartozzék a fenti Portugál Királyi Felséghez, mint az ő és leszármazottainak örök tulajdona. És minden más egyebek pedig, akár sziget, akár szárazföld, amelyet Kasztília és Aragónia etc. Királya és Királynője és hajói találtak meg, vagy fedeznek fel majd ezután a fentebb meghatározott vonalon áthaladva attól napnyugati irányban, vagy észak-tól déli irányban, de azon belül, Kasztília és León etc. Királya és Királynője valamint a leszármazottaik tulajdonát képezze mindörökre.

[2] Item a fenti meghatalmazottak ígéretet tettek és arról biztosították a másik felet, hogy a mai naptól kezdődően a fent már nevezett Kasztília, León és Aragónia etc... Királya és Királynéja ettől a határvonaltól keleti irányban nem küld ki egyetlen egy olyan hajóját sem az azon túli területekre, amelyek az említett Portugália és Algarvek királyáé. Ugyanígy a fent nevezett portugál király sem küld ki a válasz vonalon túl fekvő, a Kasztília és Aragónia etc. királyurait és királynőit illető területekre felfedezni, szigetet vagy szárazföldet felkutatni, kapcsolatra lépni, kereskedni és meghódítani semmilyen szín alatt. De amennyiben ez megtörténvén, azon határvonalat átlépve, Kasztília, León és Aragónia etc. Királya és Királynője hajói bárminemű szigetet vagy szárazföldet találjanak ott, ami Portugália királya területe, amaz, mint ilyen a fenti Portugália királyáé és az ő örököseivé legyen örök időre és azt királyi felségeik rögvest át is kell, hogy adják. És amennyiben a fenti Portugál Király hajói találjanak meg bármely szigetet vagy szárazföldet azon a felségterületen, ami a Kasztília, León és Aragónia Királya és királynője része, ezek, mint ilyenek az ő, Kasztília, León és Aragónia Királya és Királynője, és leszármazottaiké legyen örök időre. A portugál király az ilyet tehát azonnal adja és engedje át.

[3] Abból a célból, hogy a már mondott határ- vagy választóvonal ki legyen jelölve, és a lehető legpontosabb módon tűzve a Zöldfoki-szigetektől háromszázhetven légoa távolságra napnyugat felé – mint az kimondatott –, a felek megállapodtak és megegyeztek abban a képviselőik útján, hogy

a jelen kapituláció elkészülte napjától számított tíz hónapon belül két vagy négy karavellát küldenek ki. Jelesül egyet-egyet vagy kettőt-kettőt mindkét fél, vagy ettől kevesebb, illetve több hajót a szükség szerint, s ahogyan arról megállapodnak, és ezen hajók az említett időben a Nagy-Kanária szigetén találkoznak és gyűlnek össze. Küldjön pedig ki mindkét szerződő fél azokon hajókormányos, asztrológus, tengerjáró és más arra megfelelő személyeket, azonos számban úgy egyik, mint másik. Néhány ezen hajókormányos, asztrológus, tengerjáró és tudós személyek közül akiket Kasztília, León és Aragónia etc. Királya és Királynője küld ki, azon a hajón vagy azokon a hajókon utazzék, amelyet, vagy amelyeket a Portugália és az Algarvek fenti Királya küld ki. Ugyanilyen formában, a fenti Portugál királyi felség által kiküldött személyek közül utazzék azon a hajón vagy hajókon, amit Kasztília és Aragónia Királya és Királynője küld ki, hogy úgy egyikük, mint másikuk együtt jobban lássák és derítsék fel a tengert és az útirányokat, a szeleket és a napmagasság s az észak fokait, és jelöljék ki a fent nevezett távolságot légoában. A kijelöléshez és a határ vonalának a kiszabásához mindahányan gyűljenek egybe, akiket erre a felek kiküldenek, és arra fel is hatalmaznak. Fent említett hajók innen együtt tartsanak a Zöldfoki-szigetekhez, és onnan egyenes vonalban napnyugatra kimért említett háromszázhetven légoára, mind a szerint, ahogyan a már említett személyek azt mérni megegyeznek és kötelesek a másik fél sérelme nélkül. Ott, ahol ezt bevégezik, jelöltessék ki a pont és a jelző tárgy, a napmagasság szerint, az északhoz mért, vagy a légoát mérő jelzőbeosztás vagy más a közösen legjobbnak tartott mód szerint. Az itt áthaladó vonalat jelöljék ki az arktikustól az antarktikus pólusokig, mi északról déli irányba fut, ahogy a szerződésben rögzítésre került. Amit így kijelölnek, és feljegyeznek, lássanak el kézjegyükkel mindazon személyek, akiket a felek e célból kiküldtek. Erre mindegyiküknek felhatalmazással és megbízással kell rendelkeznie, mármint hogy az említett jelzőpontot és határt kitűzhetik, s úgy kell ebben eljárniuk, hogy az örök időre végleges jel és határ legyen, s hogy sem a mostani felek, sem az utódaik közül egyikük se tudja megkérdőjelezni érvényét s elmozdítani soha és semmilyen módon. Abban az esetben, ha a pólustól pólusig tartó határ- és válaszvonal valamely szigetet, vagy szárazföldet érint, az első érintkező ponton jelzőkövet vagy tornyot kell állítani, úgy hogy azt a vonal mentén további jelzőmezsgyék kövessék végig az adott szigeten vagy szárazföldön, ahol az végigfut. E vonal a felek birtokainak határát osztják ugyanis ketté, amelyet az adott alattvalók, se egyikük, se a másik ne merészeljen átgátni az említett szigeten vagy földön.

[4] Item. Ahhoz, hogy Kasztília, León és Aragónia fenti Királya és Királynéja hajói saját királyságaik és uradalmaikból a mondott módon eljussanak a határsávjukba, át kell, hogy kelljenek emez portugál király felségterületén. Éppen ezért, megállapodtatott, és szerződésben rögzítettik, hogy Kasztília, León és Aragónia fenti Királya és Királynője említett hajói ide s oda szabadon és békességben mehetnek és jöhetnek ellentmondás nélkül a Portugál Királyi Úr tengerein az ő határsávjában is mindenkoron és mindannyiszor Őfelsége és utódai azt csak akarják és nekik tetszik. Ezek pedig egyenes úton tartanak útirányukat tartva királyságaikból a határsáv területén, illetve meghatározott útvonalaikon, amiktől kedvezőtlen időjárást őket attól eltávolító hatása kivételével nem térnek el, amikor mindazokra a területekre tartanak, ahová felfedezni és hódítani és szerződéses viszonyba vonni másokat kiküldettek. Nem vehetnek birtokba, nem foglalhatnak el a saját felségterületi határuk elérte előtt semmit abból, amit a Portugál király már vagy még elfoglalt volna a saját területén. Ha felfedeznének a vonalon való áthaladtuk előtt s alatt bármit is ezek a hajók, mint kimondatott, legyen az Portugália királyáé, és Ő királyi felségeik azokat azonnal parancsolják átadatni neki.

[5] És mivel megtörténhet az is, hogy az említett Kasztília és Aragónia Királya és Királynője hajói és emberei megtalálhatnak a folyó hó, jelen kapituláció aláírásának, azaz június havának huszadik napjáig néhány szigetet vagy szárazföldet azon a saroktól sarokig húzott egyenesen belül, amely a Zöldfoki-szigetektől háromszázhetven légoára napnyugati irányban a mondottak szerint található, az alábbi egyezség és megállapodás született, bárminemű kétely eloszlatása céljából. Vonatkozik ez bármely szigetre és bármilyen szárazföldre, bárminemű formában is kerül felfedezésre és megtalálásra, a jelen június hónap huszadik napjáig, még ha azt Kasztília és Aragónia Királya és királynője hajói találnák is meg, amennyiben a fenti, a Zöldfoki-szigetektől napnyugatra háromszázhetven légoára található választóvonal első kétszázötven mérföldén belül található, akármelyik pólus felé helyezkedjék is el. Ha a kétszázötven légoán belül van, hasonló pólustól pólusig húzott vonalat tételezve, az a fenti Portugália és az Algarvek Királyi ura és leszármazottai, és királyságai számára legyen fenntartva örök időkig. Mint ahogyan övé, és az övé is kell, hogy maradjon a fennmaradó a háromszáz hetven legoáig terjedő százhusz légoa sávjában, tehát Portugália és az Algarvek Királya tulajdonna mind az a sziget és szárazföld, amit nem találnának meg jelen június hó huszadik napjáig őfelségei hajói – miután is az ebben a százhusz légoa kiterjedésű sávban, a későbbiekben felfedezhető föld az előző fejezetben foglaltak szerint Portugália Királyáé.

[6] Mindez elhangzott és a Felek megegyező álláspontjaként kerül rögzítésre. Anrique Anriquez, Dom Goterre Cardenes a fenti felséges és nagy hatalmú királyi hercegek Kasztília, León, Aragónia, Szicília, Granada, et cetera királyainak a főudvarmestere, valamint főszámvevője és Rodrigo Maldonado Doktor, mint Kasztília, León, Aragónia, Szicília, Granada etc. Királya és Királynője meghatalmazott tárgyaló képviselői tanúsítják, jogosítványuk erre fentebb becsatoltatott. Valamint Ruy de Sousa és fia, illetve Airse de Almada Portugália, a tengeren innen és túli Algarvék királyának és Afrikában Guinea urának a megbízottai és követei, akiknek a felhatalmazásai csatolva vannak, ugyanezt tanúsítják, és ígéretet tesznek és megerősítik az őket felhatalmazók nevében, hogy úgy azok, mint leszármazottaik, királyságaik és uradalmaik mindörökre ezt megtartják, megőrzik és betartják. Ténylegesen és joghatállyal teszik mindezt, megszűnve a csalástól, felesleges bizalmatlanságtól, tettetéstől vagy színleléstől. Úgy tartják be, töltik be és hajtják végre az itt, ebben a kapitulációban foglaltak egészét és részleteit, mint ahogyan azoknak a békekötések szerződéseit voltak kötelesek megtartani, amelyeket Kasztília, és Aragónia Királya és Királynője és a szent emlékezetű Dom Afonso Portugália királya, valamint herceg korában a fenti királyi fia az 1479. évben kötött. Ugyanazon kilátásba helyezett büntetések, következmények és kötelezettségek szerint, mint a fenti békekötés pontjaiban szerepel. Ezen túl a fenti felek és leszármazottaik kötelezettséget vállalnak arra nézve, hogy nem támadják meg azt, ami a fenti és részletezett dolgok, sem részben, sem egészében, sem közvetlen, sem közvetett formában. Sem semmilyen más módon, soha és örökké nem sértik meg, akár gondolhatón, akár el sem gondolhatón, bárminemű legyen is az, büntetésnek terhe alatt, ami a fent említett békekötésével megegyező, legyen az pénzbeli vagy nem, vagy akár kegyelemből elengedhető. E kötelezettség vállalás, szerződött megállapodás legyen szilárd, maradandó és örök időkre szólón érvényes. Betartására, a benne foglaltak betöltésére, megtartására és kifizetésére az őket kiküldők nevében a követek mindegyike leteszi javait, bizományait, örökségeiket és bevételeiket, miként mostani és majdani alattvalóikét és vazallusaikét. Lemondanak továbbá minden olyan megtámadási törvényes jogukról amellyel élhetnének a felek vagy egyikük a másik ellen. És még nagyobb állhatatos biztonságára a megállapodottaknak megesküsznek az Istenre és Szűz Máriára és a kereszt jelére, amelyre rátették kezeiket, és a Szent Evangéliumnak vonatkozó szavára, az őket kiküldők lelkének üdvére, hogy úgy együtt, mint külön s külön, meg- és betartják, megőrzik azt ami fentebb írásban rögzítettett, úgy egészét mint részeit. Mentések lévén a csalástól, a bizalmatlanságtól, tettetéstől vagy színleléstől, nem állnak ellene, s nem állítanak ettől eltérőt sohasem és semmi-

lyen formában. Amely esküre vonatkozóan nem kérnek feloldozást és attól való mentességet a mi Szent Atyánktól, sem legátusától vagy prelátusától, aki azt megadhatná sőt, ha saját indíttatásból azt neki felajánlanák, akkor sem élnének vele. Éppen ellenkezőleg, kérelmezik azt a Szentatyánál, hogy tessék őszentségének ezt a megállapodást elfogadni és konfirmálni mindazt, ami benne foglaltatik, s kiadatni a szerződő felek, vagy bármelyik azt kérelmező fél számára oly bullákat, amelyek jelen szerződés pontjainak értelmét tartalmazzák – megvédve mindazoktól, akik elene fellépnének minden időben és mindenfajta formában. A fentiek szerinti büntetések és az esküvések mellett, a küldöttek arra kötelezték magukat, hogy a jelen kapituláció aláírásától számított száz napon belül átadják, egyik fél a másiknak az elfogadott és ratifikált szerződési kapitulációt, melyet pergamenre írnak, és megbízó uraik ellátnak kézjegyükkel és lepecsételik az ólom függő nagypecsétjeikkel. És azt az írást, amelyet Kasztília és Aragónia etc. Királya és Királynője kell, hogy kapjon, alá kell, hogy írja a kiváló és felséges Király és Joham fia, mint az mondott volt, s ezáltal két teljesen megegyező írás lesz hivatalos érvényű, mindegyik fél aláírásával ellátva, s amelyet átadnak alul írott és arra megbízott titkáraiknak. Így mindkét fél két teljesen azonos és érvényes, aláírt szerződés példányával rendelkezik, ami mintha Tordesillas városában a mondott hónap említett napján lett volna elkészítve. Dom Anrique főudvarmester, Ruy de Sousa, Dom Joham de Sousa, Rodrigo Maldonado doktor, Arias licenciátus. Úgy is, mint tanúk, akik jelen voltak neveik aláírásával bizonyítják, hogy a küldött követi aláírások hitelesek, s az eskük elmondottak volt. Pero de León kommandátor és Fernando de Torres kommandátor, Valladolid városa végeiről. Fernando de Gomarra (sic!) Zagra és Sinete kommandás ura a mi felséges király és királynő urunk udvari emberei. Valamint Joham Soares de Sequeira és Ruy Leme, valamint Duarte Pacheco a portugál királyi udvartartásból, mint e célra elhívottak. Én, Fernando Álvarez de Toledo, a mi királyi urunk és úrnőnk titkára és királyi írnoka, közjegyző az udvarnál és mindeme királyságok és uradalmak területén tanúja voltam mindazoknak, ami elhangzott a többi tanúkkal egyetemben. És Estevam Vaaz is, aki a fenti Portugália királya titkára, annál a hatalomnál fogva, mire Király és Királynő urunknak a mienkhez hasonló célból felruházott hitelesíteni okiratot, jelen volt akkor, amikor a fenti elhangzott, tanúsítva a kiküldött követek meghatalmazásait, amit ellenjegyeztek. Az szerződés okiratát a kapitulációnak én íratattam le. Hat teljes papírlapon készült, mindkét oldalon, azzal a fólióval, amin a fenti aláírt nevek szerepelnek, mindegyik lapszélen ellenjegyezve az én valamint a fenti Estevam Vaz szignója által. E célból szerepeljék itt is a szignóm, az eredetisége bizonyítására: Fernando Álvarez. És én, Estevam

de Vaaz, a Kasztília és León etc. Királya és Királynője által rám testált jogomnál fogva tanúsítom a kiküldött követek meghatalmazó leveleinek, a tárgyaláson elhangzottaknak bizonyosságát, amin személyesen vettem részt, melynek hiteles voltára bizonyságul írom most alá az enyémmel mindig megegyező módon.

(Ford.: Rákóczi István)

Függelék/Annexes

Monopoly and Free Trade

Tordesillas become global

“We have come to seek Christians and spices,” said the first Portuguese to land at Calicut. The remark became a household word, even though the order of priority changed more than once during the day-to-day practice of 16th century colonization. What in fact were those spices, the actual inducements behind Vasco da Gama’s voyage? In the main they were plants indigenous to Asia, although some were animal products or a mixture of the two. They might serve various purposes, either in their natural form or after processing, but in most cases, spices meant fragrant and medicinal substances used as seasonings, stimulants, narcotics, and even dyes. The only spice to become popular on a mass scale in Europe was pepper, while the rest remained luxuries. That applies to cloves, nutmeg, cinnamon and ginger, all important in volume terms and serving to enhance the pleasures of the table throughout Europe. Betelnut, sandalwood, benzoin and aloe continued in the Old World to be ingredients in remedies and perfumes for the wealthy.

The reason why pepper became popular in Europe as a spice was not a change in consumer tastes or any such whim but a simpler one. The human diet to this day is based upon animal and vegetable proteins, and in medieval Europe, the proportions and quantities were determined by a very simple mechanism. When winter set in, much of the livestock would be killed for lack of fodder, and after that there would only be salted or smoked meat to vary the vegetable diet until the spring or summer. Preserving methods were very crude, of course, and victuals which had been stored a long time or transported a long distance almost cried out for pepper.

So the use of it began to spread in the 13th century as a way of masking the loss of flavour or the stink of rotting meat.

One can trace a steady expansion of European spice consumption geographically and in terms of the groups in society consuming them. The redistribution of them in Europe was in the hands of Venetian and Genoese merchants, and as the market expanded, the continent was crossed

by an increasingly dense network of spice roads and the branches off them, known initially as Oriental or Levantine, and later as traditional routes. But these roads were travelled by a great many other things of value besides spices as consumer goods. They spread the forerunners of such banking tools as letters of credit and the discounting of bills. One might even say that spices turned traffic into trade and then trade into commerce. One major development for society as a whole were the capitalist methods which the “shareholding syndicates” of the Italian trading companies began to use. Although these companies performed a highly complex task, they managed to satisfy the overlapping demands of capital, commercial expertise and shipment. There were constant complaints about the exorbitant cost of spices, but the price of goods arriving by so intricate a route, by sea, then land, and then sea and/or land again, had to be high. For a spice grown in India would first travel overland to a gathering point and then be shipped up the Red Sea or Persian Gulf by Moslem or other local traders. The destination in the Arab world would be Alexandria or Cairo (or Aleppo, Jaffa etc.), but that was only the first leg of the journey, Venetian or Genoese galleons would then take the shipments on towards the European consumers.

The Ottoman Empire expanded both in Europe and the Indies in 15th and 16th centuries, and some historians took the now obsolete view that this expansion alone disrupted the spice trade to an extent capable of explaining why the new Portuguese route developed. Certainly the prices were sent up by the “hand of the Turks” when the Ottomans annexed important parts of the Mameluke Empire and weakened it, but the rise was only temporary and the route was never cut. It is nearer the truth to say merely that the new Portuguese route round the Cape of Good Hope was just as profitable as the route of their Italian rivals and at the same time far simpler. Although the duration and mileage were greater, the distance between the producer and the consuming market was shortened in the sense that the scene of production was brought, by non-commercial means, into the sphere of Portuguese control.

One Indian historian has described the development of the Indies after the 16th century as an age of “dominance” – relative dominance – by the European maritime powers. The statement is worth examining in several respects. What does “dominance” really mean, and what did the relative dominance amount to?

One finds quite a few other, similar epithets qualifying and passing a value judgement on the Viceroyalty of India, which was the Portuguese Empire’s centre of gravity. The power of the Portuguese has been called a thalassocracy, for instance. This term’s emphasis on the scene of Portu-

guese dominion, narrows it down, but it captures the essence of it and is certainly valid. The vast extent of the geographical and historical region we call the Indies and its civilizations with millions of inhabitants (India, China, Japan) meant that the Europeans could rule out in advance exercising any territorial, land-based dominion. But the sea provided an alternative means of penetrating into the region, following a series of cumulative advances in techniques, materials and culture, proceeding in and from several directions, from the 13th century onwards. The culmination of them was the development of the caravel, the *nao* and other types of vessel. These made long sea voyages and long-distance trading possible from Europe's "balcony looking on the sea", where the social conditions too gave a fair wind to the ships by providing the incentives for those who sailed in them.

The same century almost brought about contact in the opposite direction between the two most populous parts of the world – the Mediterranean and the China/India region – in which the roles might have been reversed. For the voyages of the Chinese Admiral Cheng-Ho took him to the shores of East Africa, and had he rounded the Cape of Good Hope, a radically different chain of historical events might have ensued. Just imagine a Chinese fleet sailing one day into a European port, Lisbon let us say, in order to spread their religion and trade peaceably! From a historical point of view, China veered between policies of openness and isolation, but the phase of openness came to an end, to no small extent because of the invasion of the Mongols and other uncivilized peoples of the steppes. So China, as it closed its doors on the world did not take the idea of reaching Europe seriously, any more than we do now. To stick with the facts, even if there were some commercial and economic considerations in the minds of more than one maritime province in South China, at variance with the ideas at the centre, and even if there was a significant measure of technical development, the social consequences of these factors (and so the other effects) failed to ensue.

The Portuguese penetration into the region was assisted by the combined effects of other circumstances favourable from the European point of view. An examination of the forms of state which developed historically on the Indian subcontinent reveals two ethnic and religious patterns, and the overlapping of them tended to divide the power between several centres. Apart from the Mogul Empire in the North, one rarely finds major states forming in the most important places from the European point of view: in Hindustan, on the Deccan peninsula, and most of all on the Cannary and Malabar coasts. Even such empires as Vijayanagar (Bisnaga to the Portuguese) were only loose confederations of rajs, which were

sometimes at odds with each other. There were cases of Hindu trading centres functioning on Moslem territory and vice versa. Elsewhere, commerce (and coastal defence, which partly derived from it) was declared indifferent, just as it was in Hungary under the nobility in the 17th and 18th centuries.

The third major cultural zone of the Indies in the broader sense was Japan, where the conditions were no less chaotic. Japan in the 16th century was the “land of wars”, and the power of the emperor was opposed by such destructive forces that the new centres of power and rule cancelled each other out. And it was the firearms introduced by the Europeans that made a bloody civil war out of the strife so reminiscent of the feudal anarchy of the European Middle Ages.

In connection with firearms, it is worth noting that Asia's defeat in the maritime competition cannot simply be explained away by saying its vessels were smaller. That is not even true, because in the conflict between the invaders and the conquered, the “tall ships” were not always opposed by canoes or sampans; they might encounter junks similar in size to themselves. But the ships of the European fleets displayed the advantages of both merchantmen and men-of-war, while the same could certainly not be said of their Asian counterparts. In any case there were only a few handful of battles where one can assume the sides were fairly equal, for instance at the several sieges of Diu, or when the combined Turkish, Egyptian and Gujarati fleet was deployed there in 1509.

Some historians, working on a “challenge and response” theory, have ascribed the success of the Europeans to a will to win, and the defeat of the Asians to their halfhearted resistance, but that is true only to a small extent. It is worth making a distinction here between empires and local kingdoms, or from another angle, between civilizations and local cultures. A large animal may be bitten by a horse-fly, which is unpleasant, but if the animal gets used to the horsefly, it may cease to notice it or brush it away. Even so, the animal is still a higher mammal and the horse-fly just an insect. To some extent that may be how the Asian civilizations felt. Laying aside that analogy (which is not apt in every respect) but remaining in the animal kingdom, there may have been the kind of fortunate symbiosis one finds between the zebu and the bird that cleans it of parasites, which is certainly a very useful occupation. Trade between China and Japan, for example, was becoming impossible because of the *wako* pirates. Tradition has it that the foundation of Macao in 1554 (the first instance in Chinese history of an extra-territorial concession being granted) was allowed on condition that the area round the mouth of the Pearl River was cleared of pirates. The local authorities also realized that

they had as much of an interest in regulating the transit trade between China and Japan as the Portuguese who were engaged in it, and who had mainly resorted to smuggling to obtain the Japanese silver bullion they needed for the spice trade.

But however one looks at these relations, one notices plenty of aggressive forms built upon superior power, although these were mainly used against the smaller “kingdoms”. Neither Vasco da Gama nor Francisco de Almeida on his first voyage had any compunction about bombarding independent East African city-states that were unwilling to trade or cooperate. The great viceroys of the Portuguese in the period of establishment—Almeida (1505–1508) and Alfonso de Albuquerque (1509–1515) – made even more frequent use of force in establishing what came to be known as the *Estado da Índia*. Here one should note that only in the narrower sense did this denote the Indian subcontinent to the Portuguese, in a broader sense it covered the hinterland of the East African coast, the East Indies and even the Far East. Almeida did little more than devise a plan which Albuquerque put into practice, of occupying the strategic points from which the whole spice trade could be controlled and made out of bounds to other European nations on the “closed-seas” principle. Albuquerque was not only the man to elaborate the principles of colonization, but a politician and warrior. To borrow the apt, if somewhat exaggerated phrase of Luis Filipe Thomaz, he was a viceroy whose seat of government was the tossing deck of his flagship. The destination of Vasco da Gama’s first voyage was among the first Hindu states in India where the Portuguese managed to build a trading station and fortress. Nor did the limited compliance of the ruler of Calicut, the Samorim (or Samur raja), suffice to prevent a succession of Malabar coastal states under Calicut’s overlordship being opened up by the Portuguese in one form or another. A frequent method – used in Cannanore’s case, for instance – was to promise support for a break with Calicut. Almeida built a fort at Cannanore in 1509 to protect an existing trading station, and the first colonial hospital was set up there as well. The good relations had been established back in 1500 by Pedro Álvares Cabral, and the town’s practical value as one of the best harbours for the trade in pepper and other spices was soon realized in practice. Nor is the qualification in practice fortuitous, for Marco Polo had brought news in 1290 of Cannanore as a major city in the fabled, spice-scented land of India.

In Cochin (the raj of Katchi), the Portuguese actually found the Christians they had ostensibly come to seek, but that did not stop them referring to Travancore, the kingdom in which this major port was, simply as the Pepper Kingdom. The largely Nestorian “Thomas Christians” were on-

ly organized to some extent. Although they had had their own bishop since AD 350, Cochin, like Cannanore, had gradually come under the sway of the Samorim. All this was sufficient precedent and reason first for Vasco da Gama to set up a modest store there, and then for Albuquerque, on his first voyage to India, to build a fortress in 1503, and even for Almeida to make it the first, temporary seat of government for the *Estado da India*, before the capture of Goa.

The Portuguese began to visit the port of Baticala (Batkai) in the kingdom of Onor as early as 1505, hardly seven years after the first voyage, and they noticed that it was the biggest port in India for importing warhorses from Persia. When they had a chance to build a fortress in nor as well in 1511, the Portuguese managed to short-circuit a very important and profitable trade. After that they all but monopolized the import and export of horses in the Indies, which was one of the biggest businesses of the period.

These examples show that almost everywhere the use of force in commerce coincided with the service of new political interests which altered the local conditions. Nor does that apply only to the Hindu Malabar Coast; examples could be given from Moslem areas like Gujarat or the coasts of Oman. The method is early uniform and schematic, which did not make it any less effective, even in the 1520s and 1530s. As we shall see, the military tasks of conquest were timeless, for one of the main ideas of the Portuguese crown was that some at least of the precious metal required to sustain the spice trade should be raised by the *Estado da India* itself. The plunder, ransom or tax arising out of the system of "vassaldom" or subjugation was as much a part of the commercially motivated conquest as all the much more effective means necessary merely for trading.

The two great buying centres for Portugal's Indian spice trade became Cochin and Coulão on the Malabar Coast, and so they remained. But in time this trade, which had been so profitable to start with, began to run up against some special problems that hampered, or at least harmed it. There was a loss involved in the very fact that the pepper ripened in March to May, but the normally annual Portuguese fleets arrived and departed again in October and December, as the prevailing winds depended on the big monsoon in summer and the lesser monsoon in winter. So the factory itself, the purchasing point for the spices, had to take the form of a fortified defensive position, a *casa forte*, unless there was a fort beside it, because the spices bought needed defending as well as storing, lest other traders divert the cargoes to the traditional routes, either locally or beyond the Indies. It often required efforts by the third

theatre of colonialism, the church, to ensure peaceful coexistence between fortress and factory. For there was no small temptation for the methods and the means to expropriate each other, and that led more than once to a conflict which placed the trading system in jeopardy.

For that reason, a royal decree was issued in 1505 to control the imports of spices into Portugal and the exporting of precious metals to the Indies. Exports of copper and silver bullion and imports of pepper became a royal monopoly. The crown devised an ingenious way of dulling the huge appetite of the armsbearing Portuguese for the riches of the spice trade, and even giving them an incentive to sustain the system of royal monopoly. The economic and fiscal policy-makers of today could not have turned more cleverly to historical traditions than their colleagues did in the 16th century. During the Reconquista, when the Arabs were being chased out of the Iberian peninsula, a *miles* or warrior, by his right of conquest, was allowed to keep as plunder a fifth of the goods he had “freed”. This magic fifth was met with also by the soldiers serving in India, or rather it was not. The so-called *quintalada* was the fifth of a soldier's pay which he did not actually see, but he was entitled to commission the *feitor* or agent who headed the spice factory and looked after the business of the crown to buy spices the value of it on his behalf, in this way the crown killed two birds with one stone. It left the *principle* of the monopoly inviolate, but it provided a flexible system for reconciling the interests of the treasury and the troops. And it did so in a remarkable way, since it raised the volume of spices exported from the Indies merely by diverting the offsetting precious metal from other expenditure. With this handling right, the crown managed to reduce the inevitable private smuggling of spices, while increasing its “profit making capacity” from sales on the European market, and in effect socializing it.

According to the graphic analogy drawn by Vitorino Magalhães Godinho, one of the greatest Portuguese economic historians of the time, the spice trade of the Indies can be compared to a huge pump for precious metals. The Portuguese would normally obtain the spices they wanted in exchange for precious metals, usually in the form of coin. But the Portuguese real or cruzado often had to be changed into the larin in Persia, the rupee of the Moguls in India or even the tanga in China before it could be used to pay for the spices. This in itself required active trading efforts. A quarter of the price of the seasonal spices, usually stipulated in commercial contracts, had to be paid in copper and three-quarters in gold or silver, or in special cases other goods. The opportunity presented by the latter case was another big incentive for the Portuguese to develop their trade within the region at quite an early stage, and gain control over those

running the trade in certain articles like sought-after textiles and luxury goods. What they set out to do, in fact, was to reorganize the earlier trade routes in the Indies, and one method they developed quite soon was the so-called *cartaz* system. The *cartaz*, a safe-conduct certificate, was not a Portuguese invention; the word comes from the Arabic (*kirtas*). The *cartaz* worked like the navigation certificate issued by the Allies in the Second World War, showing which ports a ship was leaving and heading for, what cargo it carried (some-times itemized), what course it was taking and who its passengers were. It sanctioned the voyage and guaranteed its safety. The certificate was not free, of course. It had to be bought, and it was an eminently effective way of keeping track of trade in the area. It also proved very effective for defending political and economic interests through global exercise of non-military control.

But only with the occupation of Malacca in 1511 did the Portuguese trading empire in the Indies become really effective and comprehensive in its extent and its system. To use a modern expression, Malacca in the early 16th century can be aptly described as an international port, as almost all the goods, products, wares and wealth of the East passed through it. That in itself could explain why the Portuguese wanted it, but as we shall see, there was a great deal more involved. Malacca's strategic position, controlling all the trade between the Indian and Pacific oceans, since it possessed the Sunda Strait as well, meant that all the regional and inter-regional trade routes passed through it. Malacca traded with the whole Malay peninsula and with China and Japan, and from the West's point of view it was one of the main redistribution markets for spices. It was undoubtedly the second of these circumstances that prompted the Portuguese to act swiftly. It was realized quite early on that the Malabar Coast was only the production market for pepper, cloves, ginger and other spices *in part*, and far *from the sole* redistribution market. If the Portuguese aspired to supply the whole of Europe profitably through the distribution points of Lisbon, Bruges and Antwerp, it was essential for them to be close to *all* the production and *both* the main distribution centres in the area. Once this had been realized, Malacca's fate was sealed. Hardly two years after the city was first reached by Lopes de Sequeira, Albuquerque laid siege to it. The stones of the mosques were used for the Famosa (famous) fortress, whose captain was given wide powers to govern the city of Malacca, and initially to control its trade as well. This dual commercial and military function was quite justified, for Portuguese control over the Straits of Malacca closed the sea route between the Malay archipelago and the Moluccas (or Spice Islands) to most Chinese and Indian traders. Nor was the outcome of the move confined

by any means to the effect on spice prices of eliminating the competition. A range of new opportunities opened up. Apart from giving them control over the axis of trade between China and South Asia, possession of Malacca brought the Portuguese closer to global control of trade (including the spice trade) in the *whole* of the Indies. They had finally reached the place where the cloves grew.

The discovery of the Moluccas tied in directly with the occupation of Malacca. To shouts of “On in the name of St James!” (a battle cry which can probably be traced back to the period of the Reconquista), Albuquerque launched his first assault on Malacca on St James’s Day, July 25, 1511, and the city fell on August 10. Just a couple of months later, in November of that year, three ships commanded by Antonio de Abreu set out to discover the Spice Islands. Almost a year later, at the end of 1512, Abreu arrived back in his *nau*, the *Sabaia*, with a valuable cargo he had loaded in the Banda Islands. However, it was not the *Sabaia*, but the *Santa Catarina*, commanded by Francisco Serrão, that discovered the Spice Islands almost accidentally after two shipwrecks. The Moluccas in a narrower sense consist of five islands, and the ones important to the subject of this book are not the larger ones (Halmahera, Batjan or Makyan) but two tiny islands, Ternate and Tidore. Serrão established such friendly relations with the ruler of Ternate that they even died together: involved in an intrigue, they were both poisoned at once by their rivals. Callous though it may sound, it was not their deaths, but the establishment of contacts that was important. For Antonio de Miranda and Tristão de Meneses arrived back from their travels to the Moluccas with letters in which a string of local potentates offered to let the Portuguese build the fort that would ensure a permanent presence. In 1520, the Brito brothers set sail from Lisbon with written orders from the king to begin building as quickly as possible what was to be the fort of São João de Ternate, the island eventually chosen.

A detour must be made to explain the haste. Had it not been for the circumnavigation of the globe by Fernando de Magalhães (Magellan), we should probably have forgotten the Moluccas and their spices by now, and there would be no sense in discussing the political and diplomatic storm raised by that famous voyage.

As in the earlier case of Columbus, there is no need for profound comments or value judgements about the obscure sides of Magalhães’s life or those which have been touched up by his biographers and tempted historians with their dramatic qualities to indulge in literary flights. To cut the story as short as possible, the world celebrates in Magalhães (1480–1521) a navigator whose purpose was probably far more prosaic

than the awe with which we piously remember him as a cultural hero. The conclusion drawn by historians of science and civilization is that Magalhães, with his circumnavigation, proved to his contemporaries in the most graphic and practical way that the Earth is round, thereby confirmed indirectly the heliocentric concept of the universe, and showed that the great oceans between the continents could be crossed. But behind all that one can certainly sense the allure of the smell of spices. And the allure of the Spice Islands, about which João de Barros, a chronicler of the time, moralized as follows: "After all, these islands, so our people say, are evil hotbeds of all kinds, and there is only one good thing about them: cloves. And cloves are good only insofar as they are a creation of God's, for as a material thing which our people have slaved so much to obtain, they are certainly the fruits of discord. And as such one can certainly say they are a greater trap than gold."

Magalhães was 25 when he first sailed the Eastern seas with Almeida's fleet in 1505. No reflection on his own experience is intended by saying that he is thought to have known two people who were seriously involved with the Moluccas. The two acquaintances, or possible acquaintances, were Sequeira and Francisco Serrão, and more importantly, his information on the Spice Islands was not fanciful, but very specific indeed. Nor did Magalhães's earlier career lack the other ingredient for making him the great navigator of the next decade: gruelling years as a sailor on the Indian Ocean and the Atlantic in 1513, after his return from the Portuguese Indies. Magalhães appeared first in Lisbon and then in Azamor in Africa, where he was involved in degrading disputes while in charge of distributing plunder. He managed to clear himself, but the king turned against him, and this was certainly the moment when the isolated mariner devised his grandiose plan for proving his worth under the flag of Spain. Arriving in Seville in 1517, Magalhães achieved his aim more quickly than Columbus, whose earlier success, along with Magalhães's luck and shrewd choice of partners, must have helped to decide the Council of the Indies in favour of his plan. According to some, the real originator of the scheme was the cosmographer Rui Faleiro, another who thought it feasible to reach the Spice Islands and the riches for which Lisbon was so envied by crossing the Tordesillas line and keeping within the Spanish sphere of influence. In September 1519 came the sailing of an armada with a crew of 265, of which one single ship, the *Victoria*, returned with 18 men to the port of San Lucar de Barrameda on September 6, 1522. However, the *Victoria* was loaded with spices, and her name was no less symbolic than the fact that her last captain, Sebastian del Cano,

replaced the more familiar heraldic devices of the Old World on his coat-of-arms with a clove.

The voyage brought a succession of disasters and triumphs to which Shakespeare could have done justice, for the drama of it includes enough properties and characters for more than one play. Let us take the ships one by one, *Intrigue* was aboard the *San Antonio* her crew mutinied, deserted and returned to Europe. The *Santiago* was sunk by Fate, and the *Concepcion* by Sacrifice, when her crew scuttled her on the voyage home, to distract the attention of the Portuguese. And let us look more closely at the destinies of the crew. One was hanged for mutiny, and another two were cast off on a deserted shore for the same crime. But daily life itself meted out a succession of punishments; hunger, thirst, and the scurvy which decimated the sailors. Yet others met a violent death in battle. Of the officers, Magalhães was murdered on the "Isle of Thieves" (in the Marianas) on April 7, 1521. Not long after, Barbosa was killed by the arrows of the natives, while Serrão was captured by them, and his ship-mates did not even attempt to ransom him. But the voyage had its triumphs as well as its victims. After calling at the Canaries, the ships reached the shores of South America on December 8, 1519. Following the coastline, they arrived on March 31, 1520 at San Júlían, near the mouth of the future Strait of Magellan, where they spent the winter. Magalhães discovered the passage, and in November 1520 the pioneering four-month crossing of the Pacific began. The culmination of the expedition came in March 1521 with the discovery of the route to the spices for the Spanish crown. The only ship to return, the *Victoria*, rounded the Cape of Good Hope on May 18, 1522, revictualled at the Cape Verde Islands, and having completed her mission, sailed into home waters.

But no mention has been made so far of the fifth ship, the *Trinidad*, whose fate was sealed on the island of Ternate, in April 1522, her crew, down to 23 men, was taken prisoner by Antonio Brito, who had arrived with the specific purpose of building a fort to frustrate the purposes of the Spaniards. Brito met little resistance when he impounded the cargo in the king's name, and he was saved the trouble of sinking the decrepit ship by a storm which sank it for him. Although Brito acted in the customary way, he did not know he was obeying the wishes of his king, John III, almost to the letter. For the Portuguese monarch, on hearing the news that a Spanish ship had returned laden from the Spice Islands he had occupied, immediately addressed a letter to Emperor Charles V protesting energetically and demanding the confiscation of the spices and the punishment of the crew. Not long afterwards, advised by his scientific counsellors, he ordered his diplomats to start negotiations. Again he

was encouraged by the theoretical arguments of astronomers and mathematicians, the practical advice of experienced mariners, the artifice of lawyers and the negotiating skills of diplomats to seek a satisfactory solution to the Spanish-Portuguese rivalry in competition rather than conflict. Talks took place at Badajoz and Elvas, and although they failed completely to reach agreement, they are not uninformative.

As we have seen, the Treaty of Tordesillas, in 1494, set out to divide the conquests of the Spanish and Portuguese kings *in the Atlantic* by drawing a line “from pole to pole”. By 1512, when the Magalhães-Faleiro plan was conceived, the pragmatic argument must have occurred to both sides that this Atlantic semicircle could be interpreted as a complete circle elsewhere in the world, dividing the globe into two hemispheres and areas of supremacy. As we have seen in the case of the Atlantic, there were not inconsiderable practical and technical obstacles to drawing this line in real life. To project it onto the Pacific Ocean, using the known and accepted methods and principles, only compounded the difficulties.

The main problem remained to define the coordinates of a particular geographical location, as the inaccuracies could only have been eliminated by a principle of calculation which had yet to be discovered. Nor was it easier to say how many leagues (or sea miles of the time) equalled a degree of longitude at the Equator. For understandable reasons, the Portuguese, “seeking much land for few degrees”, favoured a meridian conversion rate of 17th leagues, Hernando Colon, the expert on the Spanish-Castilian side, obeyed similar considerations when proposing a rate of 162/3 leagues—more generally accepted at the time, but even less accurate than the Portuguese proposal. The ambiguities of the Treaty of Tordesillas projected other conflicts onto the Pacific Ocean. The biggest question of all when drawing the meridian was where to measure the 370 leagues west of the Cape Verde Islands from. The Portuguese understandably preferred to measure from the easternmost island of Fogo. But Castile was no less convinced and indeed confident that it was in the right than Magalhães is shown to have been by the not as on the map which Brito took from the *Trinidad*: Magalhães’s geographical knowledge corresponded with his conviction that he had taken islands belonging to the Spanish-Castilian sphere of influence into the rightful possession of his “chosen king”.

So it is presumably not by accident that the Portuguese side tended to advance arguments of a legal, rather than a navigational or cartographical nature. After all, the latter would have placed not only the Moluccas but even Malacca in jeopardy if the Spanish calculations were accepted. The Portuguese fell back on the argument of the legal *method* and nature

of possession, which would mean the other side had to prove the illegality of the Portuguese annexations, which did not seem an easy task.

The conflict in the Spice Islands continued and worsened until the negotiations broke down altogether. Tidore—thought less of by the Portuguese since it was the adversary of Ternate, which had been elevated in the meantime to the rank of a vassal state—hastened to load up the Castilian ships which later arrived. The determination of the Portuguese king to prevent any trespassing in his trading areas was then imposed by force of arms in 1529 by Captain Jorge de Meneses.

Agreement was reached in Zaragoza in April of the same year, even though it was a temporary one and belied the earlier expectations. One side had to lose prestige, in exchange for hefty compensation, and that was Castilian Spain, which “sold” the Moluccas for 350,000 gold ducats to the Portuguese crown. All rights of activity, dominion and possession there became Portugal's, including those of navigation and trade. More importantly, however, *de jure* validity was gained in this region as well to what was effectively a “demarcation line” from pole to pole, running 297.5 miles east of the Moluccas. A “Tordesillas Counterline” had been drawn. That meant the “Iberian America” born of the rivalry in the Atlantic was joined by an “Iberian Asia” in which Portuguese and Spanish–Castilian interests could both be asserted. The Iberian rivalry had become global, and the known world was effectively partitioned for the first time.

O eixo dos mares

O quinto centenário da morte do Descobridor das Américas, 2006, será marcado com certeza por notáveis comemorações por parte dos especialistas. Estes eventos servirão como novos marcos da memória, a relembrem não apenas a Colombo e a sua façanha, mas a abertura de uma nova época também, que veio a inaugurar a era dos descobrimentos e da subsequente colonização num mundo feito globo do homem universal. De todas as ocasiões como este os historiadores se servem para fazer ou rever balanços. O objectivo na Hungria é bem mais modesto: as sequencias de factos que outrora fixaram-se como lugares comuns, agora são enfocadas, ampliadas e matizadas de forma diferente na divulgação desta informação. A tarefa por tanto não consiste apenas em divulgar com uma metodologia mais moderna as correlações mais apuradas. Neste caso particular primeiro temos que revisitar os fundamentos, respondendo uma serie de perguntas. O que é descobrir, colonizar? Como dar uma definição e conteudo para o termo da “expansão”? O que definirá porém o seu perfil e a sua causa final? Quem participa deste expansionismo? No contacto da Europa com o Além-mar são as nações individualizadas ou o todo do Velho Mundo que se envolve por se sentir interessado? Os dois “países-balcão” da orla do Atlântico, a Espanha que se une uma à volta de Castela e o seu minúsculo rival, Portugal concorrem pela sua posse, mas, por qué destino fatal? Será que exista um expansionismo português e um expansionismo espanhol, ou só existe uma única conquista ultramarina ibérica? Quando começa o processo que culminará com a descoberta de América em 1492? O que acarretará como consequencias? Responder estas velhas questões da primeira globalização, dará com certeza um contributo útil para avaliarmos de forma actual as da sua segunda edição também.

O livro centra a sua atenção num só acontecimento político determinante do ano 1494, e num único tratado, que veio pela primeira vez na História, fixar as linhas/esferas de interesse e poder dos pioneiros da expansão atlântica. Precedidas por duas bulas papais, as negociações directas luso-castelhanas vão dislocar passo a passo e sempre mais a ocidente das Ilhas de Cabo Verde (100, 270 e 370 léguas) aquela linha que traçar-se-ia como a da fronteira da divisão, marcando não apenas

um eixo, mas o êxito da diplomacia portuguesa também. Não sendo assim, a própria língua de hoje do Brasil, naquele então oficialmente nem sequer descoberto, não seria o português. Tudo isto pressupõe, que navegantes portugueses por ordem do rei D. João II. teriam precedido com décadas a Colombo na chegada americana ao sulcarem por mares da “faixa da Guiné”, nunca ignorando aquilo de que o Genovês nunca estava consciente, ou seja que situar-se-ia fora da orbita do projecto indiano e de que não resulta uma escala sequer. Ao tratar este aspecto, havemos de dar resposta mais plural de que as anteriores a uma pergunta “falsa” ou mal colocada, isto é, por qué recebera uma terminante negativa o futuro Almirante do mar espanhol, e o nauta de intuição visionária para a sua proposta na corte de Lisboa. Para tal, teriam confluído varias razões, incluindo os seus mais modestos conhecimentos profissionais, se contrastados com a escola de pilotos locais, os seus não poucos apetites e ambições de poder pouco ocultos, de que fazem eco os seus biógrafos, mas antes de mais o simples facto de Portugal possui para esta altura já dum projecto coerente para chegare à Índia, com uma visão geo-estratégica diferente: com a circumnavegação de África para escoarem nesta rota alternativa a pimenta e os bens de luxo, constitunido o seu monopólio exclusivo.

Ao avaliarmos a viagem colombina e a expansão luso-espanhola, havemos de realçar o facto de que a preparção das navegações oceânicas do século XV., – e mesmo do seu prelúdio português –, foi precedida por uma ampla acumulação de experiências por intermédio dos portugueses. O “Mediterrâneo do Atlântico e o Atlântico do Mediterrâneo” nos termos em que define Pierre Chaunu à Península Ibérica, serve de cenário para que se entrecruzarem nela, interpenetrando, rotas e escolas, culturas e tradições de navegação, na construção naval e nos “saberes do mar” como a matemática e astronomia aplicadas ou a cartografia. Esta aculturação vai desenvolver e revolucionar uma inovação que será efeito e causa do boom nas ciências naturais e sociais, sem o qual nos teríamos privado, por exemplo duma botânica moderna ou do direito internacional. Da mesma forma, não se teria tecido aquilo o que chamamos mercado mundial, uma primeira rede deitada aos mares tropicais, por encontro do comércio ultramarino monopolizado que unir-se á a pontos de escoamento e de redistribuição europeus para tirar com a sua ajuda não só mercado e producto, mas as formas genuínas de um capitalismo precoce como sistema de ligação global.

Menos conhecido do que este fenómeno, é o caso da projecção e dislocação, tidos por úteis, do meridiano de Tordesilhas desde o Atlântico para o Índico. Do mesmo modo de que as costas luso-bra-

sileiras na América Espanhola, vão inserir-se agora deste jeito no “mar fechado” dos portugueses as Ilhas Filipinas de colonização espanhola. As mútuas ocupações em zonas de exclusividade – a base do princípio jurídico ocupacional vigente, o *res nullius* – acabam por contribuir positivamente na preparação da – se bem que temporária – União Ibérica no último quartel do século XVI., que surge a base de uma interdependência económica e uma complementaridade política, para unir precisamente os seus esforços perante uma segunda onda de povos colonizadores – dos ingleses, holandeses, franceses –, que contestam o poder dos ontrora concorrentes pioneiros ibéricos nas águas de ambos os oceanos.

El eje de los mares

2006, el quinto centenario de la muerte del Descubridor de las Américas estará seguramente marcado por dignas conmemoraciones por parte de los especialistas. Celebraciones que evocan no solamente la memoria de Colón y de su singular obra, sino también el comienzo de una nueva época, en la que se inaugura la era planetaria global del mundo, gracias a los descubrimientos y a la consiguiente colonización. Ocasiones como ésta suelen ser aprovechadas por los historiadores para llegar a nuevas síntesis. En Hungría, el objetivo es mucho más modesto. Se evitan lugares comunes grabados en la memoria y se evidencian informaciones más amplias y más prudentes, o sea, se da una divulgación metodológicamente más moderna a las correlaciones existentes y revisitadas. Para alcanzar este objetivo, tenemos que establecer ciertos fundamentos ideológicos antes de encontrar las respuestas a las preguntas básicas. ¿Qué se entiende por descubrimiento, colonización y expansión? ¿Cuál es su contenido y su carácter? ¿A quién le corresponde esa expansión? En el contacto Europa-Ultramar ¿son las naciones individualizadas o la totalidad del continente la(s) que experimenta(n) un progreso en cuanto a su actividad y su papel en el mundo? Los dos países-balcón del litoral atlántico: España, que se vertebra en torno a Castilla, y su rival, el minúsculo Portugal, ¿por qué se oponen como concurrentes por la hegemonía del Atlántico, una región que para ellos posee importancia geo-estratégica? ¿Existen, por lo tanto, expansiones portuguesa y española respectivamente, o solamente una conquista ibérica única? ¿Cuándo comienza el proceso que culminará con el descubrimiento del Nuevo Mundo en 1492? ¿Cuáles serán sus consecuencias inmediatas y estructurantes? Responder las viejas preguntas de la primera globalización, será desafiante y provechoso – por lo menos eso esperamos – para interpretar también la situación actual, a nivel de correspondencias o consecuencias.

El libro enfoca un acontecimiento político, el que por vez primera en la historia se trata con el objetivo de fijar los límites de intereses y de poder de los pioneros de la expansión. Las negociaciones directas entre portugueses y españoles son precedidas por dos bulas papales, que se ven superadas en la medida que la línea de la demarcación viene siendo

establecida (a 100, 270, 370 leguas) cada vez más al occidente de las Islas de Cabo Verde, lo que refleja ciertos éxitos de la diplomacia portuguesa. Entre ellos, la posesión del nordeste del Brasil, en aquel entonces – por lo menos oficialmente – inexistente, sin el cual hoy en día no se hablaría portugués en este continente. Todo eso presupone que – surcando los mares que considerarían la „zona de Guiné” – los navegantes portugueses pisaron suelo americano precediendo a Colón y por incumbencia del rey Don Juan II. Esa tierra, con respecto a la cual nuestro genial genovés nunca aceptaba que constituiría una escala y una ruta cierta para el objetivo final: las Indias tan deseadas. A propósito, tenemos que responder más preguntas, tal vez intencionadamente mal colocadas, para interpretar desde nuevos puntos de vista el porqué del rechazo, por la corte portuguesa, de las propuestas de Colón, el futuro almirante „español” que navegaría por una genial intuición. A ello contribuirían varios factores y no sólo los tradicionalmente evocados por los bio- o monógrafos. No se trata solamente de sus conocimientos más modestos, si comparamos con los de la escuela portuguesa de navegantes y de pilotos. No se trata apenas de un afán desmesurado por obtener poder y dinero. Se trata, antes que nada, de contrariar todo un proyecto estructurado y planeado por Portugal para realizar la meta final de varios decenios: llegar a la India de la pimienta y de otros productos de lujo por una ruta alternativa para monopolizar este comercio, dándole la vuelta al continente africano.

Al estudiar el viaje de Colón y la expansión española/castellana, tenemos que tomar en consideración y aceptar que la acumulación de experiencias y de conocimientos en la navegación oceánica del siglo XV fue realizada por Portugal, ya antes de la gloriosa aparición de su rival. Es el mediterráneo del Atlántico y el atlántico del Mediterráneo – así caracteriza Pierre Chaunu a la Península Ibérica, en la que se cruzan y entrelazan rutas comerciales, escuelas, culturas y tradiciones de navegación diferentes, dando lugar a avances en la construcción naval, en el arte de navegar, o en otros ámbitos científicos como las matemáticas o la astrología. Estos conocimientos revolucionaron con sus innovaciones tanto las ciencias naturales como las sociales, y sin ellos no existiría hoy, por ejemplo, la botánica moderna o el derecho internacional. Pero tampoco existiría lo que podríamos llamar, simplificando un poco, el mercado mundial, obra del encuentro de la tendencia de monopolización del comercio ultramarino y de los puntos de redistribución europeos, una red nueva que de los mares tropicales no solamente pescaba los productos, un mercado regido por un sistema capitalista prematuro, también en vías de formación.

Es menos conocido que el meridiano de Tordesillas, después de aplicarse en el Atlántico, pasará a aprovecharse en los océanos Indio y Pacífico como línea de delimitación. De la misma forma que en el Atlántico, donde la costa luso-brasileña se intercala en medio de la América Española, en el Indio el mar „cerrado” de los portugueses penetra en terrenos de su rival, a través de las Islas Filipinas, de dominación española. Esta mutua posesión de tierras en la zona de exclusividad del otro – justificado por el título de su adquisición, el *res nullius* del derecho aplicado –, contribuyen positivamente a la aproximación de las dos partes. Preparan un momento en que la interdependencia de las dos economías y la complementariedad de la política de los dos países apuntan para la Unión Ibérica, que unificaría las dos coronas, aunque sólo temporalmente, en el último cuarto del siglo XVI. Tal paso se dará precisamente en el momento en que la segunda ola de colonizadores – ingleses, holandeses, franceses – discuten el derecho de exclusividad de los dos pueblos ibéricos concurrentes y rivales en las aguas de ambos océanos.

Rákóczi, István

Asse dei mari

L'espansione iberica nell'Atlantico nei secoli XV e XVI

Il 2006, il cinquecentenario della morte di Colombo, lo scopritore dell'America, passerà senz'altro all'insegna delle commemorazioni tra gli esperti dell'epoca. Commemorazioni non soltanto per celebrare Colombo e la sua grandiosa impresa ma anche l'inizio di una nuova era, quella in cui le scoperte portarono alle colonizzazioni, la Terra divenne globo e il mondo universo. Come tutte le ricorrenze simili, probabilmente anche questa indurrà gli storiografi a trarre nuovi bilanci. In Ungheria l'obiettivo è ben più modesto: mettere sotto una luce diversa la serie d'eventi che si erano fissate a livello di luogo comune, pubblicare, ampliare ed aggiungere sfumature alle varie nozioni, ossia far conoscere le nuove relazioni rilevate grazie ai metodi più moderni. Nel caso nostro dobbiamo cominciare con il mettere in discussione le idee errate fin dalle basi, rispondendo a delle questioni quali: che cos'è il concetto e il contenuto della scoperta, della colonizzazione e dell'espansione, e che cosa ne determina le cause ed il genere? Chi si espande? Solo alcune nazioni, o la totalità del Vecchio Continente parteciparono e s'interessarono al contatto fra l'Europa e il mondo d'oltreoceano? Perché tra i due „Paesi-balcone” d'Europa: la Spagna che si sta giusto unificando con centro castigliano e il minuscolo Portogallo è necessaria la gara alla conquista di una data regione geografica, cioè l'Atlantico? Esiste poi un'espansione spagnola e una portoghese, o esiste soltanto la conquista iberica? Quando inizia il processo che trova il suo culmine nel 1492 con la scoperta dell'America? Quale serie di cambiamenti inizia in quel momento? Trovando risposte a quelle vecchie domande che ci pone la prima globalizzazione, potremmo giungere a delle conclusioni che sarebbero utili anche in quest'epoca di seconda globalizzazione.

Al centro del libro c'è un evento di storia della politica del 1494: il contratto che per la prima volta registra i confini delle sfere d'interesse di chi si espande per prima. Le trattative dirette tra portoghesi e spagnoli sono precedute da due bolle papali, grazie alle quali la linea di divisione tracciata sempre più lontana (a 100, 270, 370 miglia marittima) dalle

Isole di Capo Verde fa presagire il successo della diplomazia portoghese. Risale a qui anche il fatto che la lingua del Brasile, allora „ufficialmente” ancora non scoperta, sia il portoghese. Tutto questo suppone che, trattandola come area della cosiddetta „striscia marina della Guinea”, i navigatori portoghesi arrivassero, su incarico del re Giovanni II, verosimilmente decenni prima di Colombo, alle coste dell’America di cui sapevano per certo ciò che il genovese non sapeva, e cioè che essa non fosse nemmeno una tappa nel viaggio verso l’India. A questo proposito ci dobbiamo soffermare sulla risposta data, in base a nuovi aspetti, ad una domanda posta in modo falso, e cioè perché il futuro ammiraglio „spagnolo” Colombo che pure navigava con intuizione geniale ebbe un rifiuto dalla corte portoghese? Difatti non ebbero importanza le sue conoscenze professionali ben più modeste della scuola di navigatori portoghesi, e neppure la sua cupidigia e sete di potere, come asserivano i suoi monografisti, ma soltanto il fatto che all’epoca il Portogallo disponeva già di un piano, realizzato sistematicamente, per arrivare alle Indie (e nel contempo aprire una rotta di monopolio nuova alternativa per il pepe e le altre spezie di lusso), girando intorno all’Africa.

E’ meno risaputo che la linea di divisione tracciata a Tordesillas fu utilizzata non soltanto nell’Atlantico ma anche nell’area dell’oceano Indo-pacifico. In questo modo, come la linea costiera portoghese-brasiliana nel corpo dell’America spagnola, anche nel „mare chiuso” dei portoghesi, l’Oceano Indiano, si incuneò una conquista spagnola cioè le isole Filippine. Le occupazioni fatte vicendevolmente (in modo legale, sulla base della *res nullius*) nella sfera d’interesse dell’altro giocarono un ruolo non insignificante nella preparazione dell’unione, sebbene provvisoria, dei due Paesi divenuti economicamente interdipendenti e politicamente complementari nell’ultimo terzo del secolo XVI. Proprio allora e proprio perché i colonizzatori della seconda ondata, inglesi, olandesi e francesi, avevano già fatto capolino sulle acque di ambedue gli oceani dominati una volta dai contendenti iberici.

Nel giudicare il viaggio di Colombo e l’espansione castellano-spagnola dobbiamo evidenziare anche il fatto che l’esordio spettacolare gli fu già preparato dalle esperienze accumulate in primo luogo da e grazie ai viaggi sugli oceani, fatti nel secolo XV, dai portoghesi. Il Mediterraneo atlantico e l’Atlantico mediterraneo, (ovvero la penisola iberica) come lo definisce P. Chaunu, non era soltanto una crocevia di vie commerciali e di scuole, di culture e tradizioni differenti nella costruzione navale, o nelle conoscenze marinare, come ad esempio la matematica e astronomia applicate o la geografia. Lo stratificarsi delle conoscenze diede luogo nel contempo anche ad uno sviluppo ulteriore, una sorta di lievito

innovativo al boom delle scienze naturali e sociali, senza il quale non esisterebbe ad esempio la botanica o il diritto internazionale intesi nel senso moderno. Ma non ci sarebbe stato neanche ciò che possiamo denominare, semplificandolo, mercato mondiale, dato che il commercio di tipo monopolistico dei generi coloniali e il mercato europeo di redistribuzione ora è rappreso da un nuovo tipo di rete la quale dei mari dei tropici preleva non soltanto i suoi frutti ma anche il mercato ed il sistema relazionale del precapitalismo.